

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE
UNIVERZA V LJUBLJANI

UDK 3
ISSN 0040-3598

EORIJA N

RAKSA

DRUŽBOSLOVNA REVIIJA

LETNIK XXXI ŠT. 3-4/1994

TEORIJA IN PRAKSA

DRUŽBOSLOVNA REVIIJA

LET. XXXI št. 3-4

JANUAR-FEBRUAR 1994, UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Ministrstva za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Anton Grizold, Danica Fink Hafner, Vjeran Katunarič, Zinka Kolarič, Miran Komac, Ivan Ribnikar, Rudi Rizman, Dimitrij Rupel, Janez Stanič, Niko Toš, France Vreg, Drago Zajc

UREDNIŠKI ODBOR:

Frane Adam, Vojko Antončič, Marjan Brezovšek, Mitja Hafner-Fink, Ivan Hvala, Ljubica Jelušič, Stane Južnič, Peter Klinar, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

France Vreg

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

UREDNIŠKI KOLEGIJ:

Marjan Brezovšek, Ivan Hvala, Stane Južnič, Peter Klinar, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal

SEKRETARKA REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

LEKTORICI:

Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel.: 341-589 in 168-1461 int. 232

NAROČNINA

za prvo polletje 1994:

za študente in dijake 2.000,00 SIT, za druge individualne naročnike 3.000,00 SIT, za podjetja in ustanove 6.500,00 SIT, za tujino 8.000,00 SIT.

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 1.000,00 SIT.

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

DELO Tiskarna, Ljubljana, Dunajska 5

Poštnina plačana v gotovini.

ČLANKI, RAZPRAVE

JANEZ STREHOVEC: Akcije in prostori estetskega človeka	227
MARKO KERŠEVAN: Religija, Evropa in Slovenci	242
MARJAN BREZOVŠEK: Uravnoteženje evropskega federalizma	256
ROBERT G. MINNICH: Citizenship and the Politicization of Ethnicity as Aspect of State-making in Marginal Southcentral European Communities	267

IZ RAZISKAV

DANICA FINK-HAFNER: Policy proces v demokratičnem prehodu	284
INES DRAME: Kdo je sporočevalec?	298
BENO ARNEJČIČ: Vojaško vodenje in nadzor nad nemško armado	310
EVA LAIFEROVA: Problemi vzpostavitve notranjih meja zavesti slovaškega prebivalstva	320

AKTUALNI INTERVJU

MATEJA KOŽUH-NOVAK: Bitka za zdravje. Ali bo to res svetovna usmeritev zadnjega desetletja v XX. stoletju?	325
--	-----

AMERIŠKI DOSJE

ALLAN WENDT: The United States and the Future of European Security	338
BOGOMIL FERFILA: Economic Democracy in USA	341

POGLEDI, KOMENTARJI

JANEZ STANIČ: Politična geografija postkomunistične Evrope	346
ALEŠ DEBELJAK: Neodvisna kritika? Ne, hvala!	350
MILAN GORJANC: Cena za vstop Slovenije v NATO	357
DRAGO FLIS: Menjava vlade v Grčiji – primer mirne menjave politične elite na nemirnem Balkanu	368

ŠTUDENTJE PREUČUJEJO

MATEJ MAKAROVIČ: Razsrediščena družba in konec totalnih ideologij	377
---	-----

ZNANSTVENA IN STROKOVNA SREČANJA

MARICA URŠIČ: Kongres o ekološkem komuniciranju	388
---	-----

PRIKAZI, RECENZIJE

JON ELSTER: Local Justice (Marjan Brezovšek)	389
GEOFFREY HARRIS & DAVID SPARK: Practical Newspaper Reporting (Melita Poler)	391

Z DRUŽBOSLOVNE KNJIŽNE POLICE

MIRO CERAR, ml.: Večrazsežnost človekovih pravic in dolžnosti (Marjan Brezovšek)	394
DONALD L. FERGUSON & JIM PATTEN: Journalism today! (Melita Poler)	395

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	398
---------------------------------------	-----

AVTORSKI SINOPSIS	404
--------------------------	-----

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
letnik XXXI, št. 3-4, str. 225-416
Ljubljana, marec-april 1994

JANEZ STREHOVEC*

Akcije in prostori estetskega človeka

Tudi če postmodernizem, postmoderno, postindustrijsko družbo, pozgodovino in druge »postizme« razumemo kot samo tehniške oznake, modne »buzzwords« ali celo konstrukte avtopoetičnega pogona družbenih teorij, ki proizvajajo svoj, v mnogočem imanentni logiki teoretskega samonanašanja prirejeni pojmovni aparat, so vsebine, se pravi prelomi in kulturni obrati (zamenjave paradigem), ki jih pod temi oznakami izražajo družboslovne in humanistične teorije, povsem dejanske in jasne na ravni čutne in psihosocialne ekonomije, ki spremlja posameznika Zahoda (evroameriškega duhovnega, medijskega in ekonomskega, torej ageografskega sveta) v 80. in 90. letih. Problematika, ki jo izražajo med seboj sicer pogosto različni, celo izključujoči si pogledi – mislimo na teoretske prispevke Frederica Jamesona, Daniella Bella, Alvina Tofflerja, Charlesa Jenksa in Francisa Fukuyame na eni in Jeana Baudrillarda, Paula Virilija, Jeana-Françoisa Lyotarda, Viléma Flusserja, Marvina Minskyja in Josepha Weizenbauma na drugi strani – nas nedvomno usmerja k že zelo spremenjenim družbenim, gospodarskim, urbanim, političnim, psihosocialnim in estetskim razsežnostim vsakdanjosti, ki jo lahko opišemo kot vrsto obratov, zamenjav paradigme in prehodov, med katerimi naj opozorimo predvsem na tele: prehod

- od industrijske, »težke« produkcije k postindustrijski, storitveni dejavnosti, oprti na znanje, in uporabo tehnologij tretje industrijske revolucije,
- od pasivne konsumpcije k aktivni prosumpciji,
- od centralističnega fordizma k neofordističnim oblikam fleksibilnega, na mrežni promet oprtega kapitala,
- od industrijskih strojev k inteligentnim strojem in strojem kot »gadgets«,
- od delavčeve odtujenosti k priključenosti postindustrijskega posameznika na stroje kot virtualne proteze (v smislu širitve funkcij naravnega telesa),
- od diskurzivnega k figurativnemu (od pisave k sliki),
- od množičnega k individualnemu,
- od centralizacije k decentralizaciji in disperznosti,
- od monizma k soobstoju nekompatibilnih struktur,
- od tayloristične racionalizacije in standardizacije k diverzifikacijam in načelu mozaičnosti,
- od časa k »prostorčasu« in prostoru,
- od globinskih učinkov k površinskim učinkom, opredeljenim v smislu kompleksne brezglobinskosti,
- od produkcije k prostočasnim dejavnostim,
- od discipline k razvedrilu in zabavi (usmeritev v hedonistični individualizem),

* Dr. Janez Strehovec, docent na FDV v Ljubljani, publicist

- od uniformiranih razrednih določitev k življenjskim stilom,
- od nacionalne države k oblikam skupnosti, ki temeljijo na a) mrežni konektiranosti, b) regionalnem načelu, c) nadnacionalnem globalnem povezovanju,
- od geopolitike h kronopolitiki,
- od vojne tradicionalnih mehanskih orožij k vojni potencialnih, varljivih in inteligentnih orožij.

Že na prvi pogled so ti obrati, vzeti iz različnih kontekstov, tukaj nanizani relativno stihijsko in nepregledno, pa čeprav usmerjajo k substancialnim prelomom in zarezam. Osmisli jih lahko le področna in modularna aplikacija, ko se, recimo ob tematizaciji sedanjega koncepta vojne, poveže problematika transpolitike in novih tehnologij z novimi koncepti prostora in časa, ali pa, če ob analizi fleksibilnih storitvenih dejavnosti v postindustrijski enoti (obratu) opozorimo na njene postfordistične in posttayloristične vidike ter na nove oblike decentralizirane, nelinearne organizacije dela.

Smiselne povezave konceptov prehodov in kulturnih obratov lahko izvedemo tudi ob primerih s področij množične kulture in nove, predvsem na vizualne medije oprte umetnosti. Pri t. i. medijski umetnosti lahko ugotavljamo tako nove koncepte prostora in časa, imaterialnosti, interaktivne recepcije, konektiranosti, sodelovanja znanosti, tehnologij in umetnosti (torej »dediferenciacijo«) in prehod od diskurzivnega k figurativnemu. Omenjene prehode pa lahko umestimo tudi v kontekst širše sociološke in filozofske obravnave, ki bi upoštevale tako Simmlowe kot Webrove prispevke k problematiki moderne, Foucaultovo razlikovanje med klasicistično in modernistično epistemologijo, nov pogled na vlogo nezavednega (od Lévi-Straussa do Lacana) in Habermasova branja Nietzschejevega preloma s heglovstvom. Nič manj produktivni pa niso tudi primeri iz sodobnih znanosti, še posebno tisti, ki usmerjajo k teorijam nelinearnih sistemov, teorijam kaosa, kvantne fizike, endofizike, fraktalne geometrije narave, molekularne biologije, sistemske teorije in drugim poskusom v smeri relativiranja starih »postav«.

V tem besedilu se ne bomo ukvarjali predvsem z zamenjavami paradigem in kulturnimi obrati, vendar pa bomo nekatere med njimi nedvomno upoštevali pri obravnavi problematike, ki sega k estetiki vsakdanjega življenja in tudi k širši družbeni pomenljivosti nove situacije postindustrijskega posameznika, postavljenega v pokrajine prostočasnih dejavnosti. Zanimali nas bodo posameznik kot »homo aestheticus« ter njegove akcije in gibanja po pokrajinah blaga in zabave, ki implicirajo vrsto prelomnih povezav nekdanj izključujočih se ravnanj in opredelitev; usmerili se bomo namreč k postindustrijskemu povezovanju dela in zabave, discipline in užitka, nakupovanja in estetskega doživljanja ob njem. Tematizirali pa bomo tudi inštitucije, značilne za uresničevanje individualističnega hedonizma v družbi zabave, spektaklov, iger in prostega časa.

Univerzalnost estetizacij v postmoderni

Svet devetdesetih let 20. stoletja je okolje, v katerem je že vse za nalašč, se pravi faktično in fiktivno, kar se da oddaljeno naravi, danostim in izvirnikom. Narejeni in simulirani, hiperrealni in virtualni (po včerajšnjih predstavah in naziranjih) *ersatz* svet postaja pglaviti svet današnjega posameznika, živečega v postindustrijskih družbah potrošnje in informacij, ki postajajo – zaradi intenzivnega izključevanja ljudi iz delovnega procesa, ki izhaja iz predčasnega upokojevanja,

krajšanja delovnega dne in brezposelnosti – vedno bolj tudi družbe zabave, kultur-
nih in uprizorjenih (predvsem medijsko podprtih) dogodkov.

Svet, ki je za nalašč, je narejeni, umetelni svet. Oblikovan je tako, da je kar se
da prijeten za tiste, ki jim je namenjen, torej za posameznike, ki razumejo njegove
prevladujoče trende v smislu spektakelskih dogodkov, nakupovanj (šopingov),
flaneurstva, pustolovščin, iger, zabave, tveganih dejanj, medijev, (množičnega)
športa, mode, popularne kulture in jetseta. Narejeni svet 90. let je zato po svojih
površinah (lesku, glamourju) kot v svojem jedru (načinu ravnanj) izrazito estetski,
se pravi, da je narejen estetsko, torej estetiziran.

Ko omenjamo estetiziranost, smo pri estetizaciji kot procesu, ko se neestetsko
naredi (za) estetsko, in to za nalašč, se pravi v smislu nabijanja menjalne vrednosti
ali učinkovanj fascinantnosti in prijetnosti tistim stvarjem, ki se estetizirajo. Svet,
ki je za nalašč, vključuje interes in tudi estetizacije so že od nekdaj oprte na
interese. Spomnimo naj na estetizacijo politike, javnosti in dela v tretjem rajhu, na
estetizacijo politike sploh v vseh totalitarnih režimih (od kimilsungovskega do
titoističnega) in tudi na strankarske in predsedniške konvencije t. i. zahodnega
sveta in na »kulturni miting« v podporo četverice na Slovenskem, ki so tudi inver-
stirali prijeme estetizacije politike.

O estetizaciji politike je prvi pisal Walter Benjamin v svojem esej *Umetniško
delo v času tehniške reprodukcije* (1935/36), na ta pojav pa je ob pogledu na
stadionske spektakle z množicami nastopajočih opozoril že pred njim Siegfried
Kracauer v svojem besedilu *Ornament mase* (1927. leta). Estetizacija politike
kulminira – v smislu Benjaminovih analiz – v estetizaciji vojne, in sicer v smislu
fašistične apoteoze vojaških tehnologij, ki jih je značilno slavil in opeval že italijan-
ski futurizem (recimo Marinetti v *Manifestu ob etiopski kolonialni vojni*). Pri
tovrstni estetizaciji se je predvsem poudarjala fascinantnost vojaške tehnologije, se
pravi njenih naprav od puške do tanka, od bombe do bojnega letala, futuristi so
poudarjali »pesniško vrednost« vojaškega stroja, ločeno od njegove uporabnosti,
se pravi ubijalske funkcionalnosti, in se čudili strojnemu gibanju, natančnosti,
hrupu, lesku in lepoti.

Pri futuristični estetizaciji vojne in predvsem vojaške tehnike je nedvomno
poudarek na nečem, čemur bi lahko rekli privlačna tehnološka šminka, zalivska
vojna na začetku 1991. leta pa je koncept estetizacije vojne stopnjevala do neče-
sa, kar lahko poimenujemo za demonsko estetsko.¹ Pri tem gre za tip cool, steril-
ne, medijsko podprte in cenzurirane vojne slik, ki se večer za večerom v tv-
mediju reproducira kot videoigra, pri kateri sodobna vojaška tehnika tako prikle-
ne gledalca, da ni očaran le nad njenim kozmetičnim, vnanjim vtisom, ampak
estetsko uživa ob »lepoti rušenja«. Demonsko estetsko so spodbudili še posebno
posnetki bližanja cilju t. i. pametnih (angl. smart) bomb kot 907 kg težkih
naprav, ki imajo v konici posebno računalniško in videoenoto, namenjeno slede-
nju laserskemu žarku.

Pri tem gre dejansko za laserski žarek, ki se je že odbil od cilja, ki ga je poprej
iz laserskega vira osvetlilo, se pravi za uničenje določilo vojaško letalo (recimo F-
117 Stealth ali F-111F ali F-15 Eagle), inteligentna enota v bombni konici (angl.
Laser-seeking guidance unit) pa začne bombo na podlagi sledenja laserju in video
podatkov usmerjati k cilju. Kamera na bombi pri tem dobavlja tiste fantastične
»orbitalne« posnetke cilja nekaj trenutkov pred uničenjem, ki jih je tako prepričljivi
predvajal CNN, pri tem pa gre za aparat, ki se tudi sam uniči, sesuje; ko bomba

¹ Prim. J. Strehovec: Zamenjava paradigem, težave s sedanostjo, v: Literatura, št. 12/1991, str. 76–84.

trešči v cilj, slika ugasne, ne da bi posnela posledice. Tu smo nedvomno pri demonsko estetskem v smislu čistega užitka ob pogledu na uničevanje (kar spominja na Neronovo držo ob pogledu na goreči antični Rim), pri tem pa so v oklepaje (in popolno temo) absolutno postavljene vsakršne posledice uničenja, torej dejanska groza in neestetskost razbitega cilja. Režija sodobne medijske konstrukcije resničnosti torej tudi grozo, bolečino in smrt distribuira kot čisto estetske pojave.

Ob estetizaciji politike, ki predvsem pomeni prenos estetskih in kulturnih vsebin na politične manifestacije v smislu nabijanja politične menjalne vrednosti takšnim dogodkom, procesom in projektom, se pravi oblikovanje njihove prijetne konkurenčnosti, z namenom da fascinirajo množico volivcev (ali pa da ves svet navdušijo za stališča tistih, ki, kot v zalivski vojni, razpolagajo z najnovejšo sofisticirano tehnologijo), je v družbeno teorijo vstopil tudi koncept blagovne estetike, ki ga je uvedel Wolfgang Fritz Haug s svojim delom *Kritika blagovne estetike* (1971).

Estetizacija ne pomeni samo olepševanja, kozmetike in krašenja. Lepo (gr. kalon, lat. pulchrum oz. v renesansi bellum) ne zadeva zgolj vnanjih, površinskih učinkov, se pravi mode, kozmetike, stila in ornamentalike v smislu iger z oblikami. Estetsko je vse tisto, kar prijetno učinkuje na čute, jih spodbuja, »nagovarja«, zaposluje in zadovoljuje, kar nas usmerja tako k splošnim in najsplošnejšim vprašanjem estetike, kot, gledano zgodovinsko, véde o čutnem spoznavanju (recimo Baumgartnerjev koncept »cognitio sensitiva« v smislu gnoseologie inferior) in tudi k njenemu napetostnemu odnosu do racionalnega. Ko omenjamo estetiko in estetsko, smo takoj tudi pri zgodbah in zgodovini te teorije, ki se je od teorije naravno lepega usmerila s Heglovimi Predavanji o estetiki k teoriji umetniško lepega in se uveljavila tudi in predvsem kot filozofija umetnosti. Tudi ta obrat je imel določene posledice za samo razumevanje estetizacij, kajti ob poudarku kozmetičnih, se pravi čisto površinskih učinkovanj, vključuje ta pojem tudi določene vidike prenosa umetniškega načina na zunajumetniško resničnost. Tu gre predvsem za posploševanje tistega umetniškega načela, katerega jedro je lahkotnost, manipulabilnost, vehementno modeliranje in relativno netežavno premagovanje »teže« realnega bodisi v obliki materije bodisi v obliki zakonov. Pri tem se v okviru tega razumevanja vzpostavlja enačja med estetskim in umetniškim, in sicer ne v smislu povezave lepega in umetnosti, temveč v smislu virtualnosti, lahkotne simuliranosti, derealizacij in dostopnosti modeliranju.

Tovrstni pogledi so še posebno spodbujeni s procesi t. i. nematerialne množične kulture, vezane na digitalni in video-elektronski medij, pri katerem je mogoče neverjetno lahkotno manipulirati z dejanskostjo. Filozof Wolfgang Welsch je to dejstvo izrazil z besedami: »Kdor dela vsak dan s CAD (računalniško podprtim oblikovanjem, op. J.S.), ve, kako malo realna je realnost in kako zelo se da estetsko modelirati... Televizijska realnost ni več povezana in neizbežna, temveč je nasprotno izbirna, spremenljiva, razpoložljiva, bežeča. Če komu ni kaj všeč, preklopi naprej.«²

Že od nekdaj se v matematiki elegantne rešitve problemov opisujejo tudi kot estetske, kar usmerja k nečemu, čemur bi lahko rekli estetičnost znanosti. Tudi ta trend je postal opaznejši šele v postmodernejši sedanjosti, še posebno s tistimi usmeritvami znanosti, ki so vezane na medij računalniških vizualizacij, torej na računalniško grafiko in na trend, da se je v matematiko vrnilo slikovno. Spomnimo naj le na Mandelbrotovo fraktalno geometrijo narave in na računalniške grafike

² W. Welsch: Ästhetisierung – Schreckensbild oder Chance?, v: Kunstforum International, zv. 123, 1993, str. 230.

H. O. Peitgena in P. H. Richterja, razstavljene v okviru projekta *Meje kaosa* (1984) in natisnjene v monografiji *Lepota fraktalov* (1986); računalniško grafiko fraktalov z igrami povečanih in pomanjšanih izhodiščnih obrazcev lahko nedvomno gledamo tudi kot prispevek k že pozabljeni večini in umetnosti ornamentalike.

Estetsko v znanosti tudi meri na lahko, manipulirajočo, modelirajočo in virtuožno razsežnost estetskega načela. O tem je v besedilu *Digitalni videz* razmišljal teoretik telematične družbe Vilem Flusser: »Beseda ‚videz‘ ima isti koren kot beseda ‚lepo‘ (gre za v nemščini pisano besedilo, kar pomeni, da gre za izraza ‚Schein‘ in ‚schön‘, op. J. S.) in bo v prihodnosti postala odločilna. Ko bo otroška želja po ‚objektivnem spoznanju‘ opuščena, bomo spoznanje sodili po estetskih merilih. Toda to ni nič novega: Kopernik je boljši kot Ptolomej in Einstein boljši od Newtona, ker nam ponujata elegantnejše modele. Resnično novo pa je to, da bomo morali, od zdaj dalje, imeti lepoto za edino sprejemljivo merilo resnice. ‚Umetnost je boljša kot resnica.‘ V t. i. računalniški umetnosti je že zdaj vidno tole: čim lepši je digitalni videz, tem realnejši in resničnejši so projicirani alternativni svetovi. Človek kot projekt, ta formalno misleči sistemski analitik in sintetik, je umetnik.«³ V telematični družbi povezuje estetski, se pravi »lahki«, z derealizacijami opredeljeni medij tako znanstvenike kot umetnike, oblikovalce in politike, športnike in flaneurje. Za estetske akcije in »rešitve« gre pri tem, za, po Welschevih besedah, styling telesa, duše in duha in za pravcatega *estetskega človeka* (homo aestheticus), ki pride po homo politicus, homo faber in homo ludens in čigar cilji so pogosto opredeljeni v smislu hedonizma in razkošnega, »plutografskega« življenjskega stila.

Tu ne gre le za modo in kozmetiko, za estetiko vnanjega, se pravi šminko. Sprenevedali bi se, če bi tudi hedonizem pavšalno postavili kot edini cilj estetizacij (pogosto gre za »nemogoča« povezovanja hedonizma in discipline, recimo pri modnih dietah in športu), ampak smo danes priče interiorizaciji estetskega načela, ki seže pod »kožo«, v samo osnovno stavbo družbenega življenja. Estetski način v smislu lahkotnih, virtuosnih derealizacij, torej voljne manipulabilnosti s snovmi, ki se komaj kaj upirajo (recimo modeliranje v elektronskem mediju), je danes postal pomnožno prisoten, posegel je v vsakdanjost, ki se členi na obrede, spektakle in senzacije, zadeva pa – že od Nietzschejevih pogledov v *Rojstvu tragedije iz duha glasbe* tudi sam kozmološki temelj. Resničnost kot konstrukt, ki je delo ljudi v smislu proizvodnje na podlagi oblik zrenja (kantovski problem transcendentalne estetike), fikcij, slik, utvar, projekcij in kompenzacij, je tudi nekaj, kar sodi v najširši, ne le na lepo in umetnost vezan pojem estetike. Ko Wolfgang Welsch v razpravi *Estetizacija – slika groze ali priložnost?* piše, da so v zadnjih dvesto letih resnica, znanje in dejanskost prevzeli estetske obrise,⁴ misli na epistemološko estetiziranje, ki spremlja tako sistemsko teorijo, kibernetiko drugega reda, endofiziko in vse druge znanstvene relativizme v smislu, da je resnično tisto, kar vladajoči obrazci znanja povedo, da je resnično; avtopoetičnost in samoreferencialnost sistemov sta nedvomno lastnost tudi sodobnih znanstvenih ustanov.

Kategorije tradicionalne estetike (od čutnega zrenja, lepega, igre z obliko, stila in derealizacije do estetskih kvalit, zaznavanja, estetskega ugodja in uživanja) postajajo danes kategorije, ki jih upoštevajo tudi druga področja. Ta proces intenzivno poteka pod obnebjem postmoderne in njene »dediferenciacije«, se pravi povezave področij, promiskuitete zvrsti, miksa in zamenjav. Estetike tako danes

³ V. Flusser: *Digitalni videz*, v: ČKZ, št. 150–151, 1992, str. 67.

⁴ Pri. W. Welsch: *Ästhetisierung – Schreckensbild oder Chancey*, str. 233.

ni le v politiki, znanosti, gospodarstvu in športu, ampak postaja tudi antropološka opredelitev (že omenjeni koncept »homo aestheticus«) ter vsebina in oblika številnih prostočasnih dejavnosti. Estetsko v postmoderni spremlja številne vsakdanje dejavnosti, zadeva tisto področje, ki se mu v angleščini reče »leisure« in ki meri s tem na tako rekoč legitimno, dovoljeno in celo forsirano zabavo in uživanje v smislu etimologije tega izraza, ki izhaja iz lat. izraza za zakon »lex«, kar pomeni, da je leisure dejansko dovoljena, zakonita zabava – angl. pleasure.

Zabavanje, postopanje, nakupovanje in rekreiranje v »lepih« prostorih

Postindustrijska družba, ki vključuje svoje manifestacije v oblikah družbe prostega časa, zabave, spektakla, kulture in uprizorjenih dogodkov, je tudi družba tistih, ki so izključeni iz sveta inštitucionalnega dela, in tistih, ki delajo zelo malo, vendar imajo (recimo zaradi konjunkturne zaposlitve na področju financ, trženja in svetovanja) tudi veliko prostega časa in hkrati denarja. Tako prvi kot drugi želijo prosti čas izpolniti z zabavo, mišljeno v najširšem razponu od iger na srečo do rekreacije. Razlika je med oblikami in vsebinami zabave, ki si jih privoščijo tisti, ki imajo prosti čas in denar, in tistimi, ki imajo samo prosti čas, se pravi, da drugega časa sploh nimajo, vendar pa tako prve kot druge povezuje to, da takrat, ko nimajo kaj početi, to počno tam, kjer je naravnost zapovedano, da morajo to početi, se pravi, se iti prostočasne dejavnosti, skratka participirati n: »leisure«.

V sodobnih urbanih okoljih je veliko mest, kamor se zgrinjajo množice med svojim prostim časom. Sodobna država, še posebno pa lokalne (mestne) oblasti že od nekdaj (pogosto celo v smislu policijskega nadzora) »spravljajo« ljudi med časom, v katerem niso na inštitucionalnih mestih zaposlitvene dejavnosti v posebne prostore in jih usmerjajo k namenskim dejavnostim, kajti njihov strah pred »cesto«, se pravi nenadzorovanim gibanjem posameznikov, je velik. In to so prostori, ki so delani tako za tiste, ki tam plačujejo, da kaj počno, kot za tiste, ki samo gledajo, postopajo in tavajo, so kvečjemu ekshibicionisti, voyeurji in flaneurji. Vsako obdobje ima svoj način organiziranja časa, prostora, obnašanja, občutenja in naziranja, skuša artikulirati *main stream* družbene identitete, ki implicira tudi določene obrazce zidave, naselitve in gibanja. Urbanizem in arhitektura imata pomembno, celo izrazito legitimacijsko mesto, ko gre za z ideologijo podprto organiziranje prostora, njegovo pozidavo in komuniciranje v njem. Arkade zadržijo in zamotijo pasanta-flaneurja drugače kot recimo bulvar in komunikacija med meščani poteka v utrujenem mestu-trdnjavi-burgu drugače kot v kašastem, s kanali prepređenem in rizomatsko členjenem mestu kaši. Prostori naseljevanja in druženja lahko v določenih obdobjih opravljajo celo komunikacijo med, metaforično rečeno, nebom in zemljo, med realnim in fantastičnim svetom; spomnimo naj le na vlogo velikih srednjeveških katedral, v katerih je družba slavila samo sebe in s simbolnimi akti krščenja in rekviemov (se pravi slovesov od umrlih oseb) opravljala ritualni promet med profanim in svetim.

Kako je s prostori, ki so značilni za tiste trende postindustrijske in potrošniške družbe, ki vodijo v smeri družbe spektakla, kulture, potrošnje, uprizorjenih dogodkov in zabave? Lahko tudi v sedanosti odkrivamo načine in oblike zidave, se pravi organizacije prostora, ki so tako značilni, da bodo prišli v zgodovino podobno kot oblike (in inštitucije) katedral, železniških postaj, državnih palač, gledališč in stadionov? Kulturolog Lauren Langman odgovarja na to vprašanje z besedami: »Če je bila gotska katedrala simbolna struktura fevdalne in tovarna

simbolna struktura industrijske dobe, potem so danes podobne razvidne strukture kulturna prizorišča in tematski parki kot pariško središče Georges Pompidou ali Disneyland in karnevali konsumpcije – nakupovalna sprehajališča.⁵ Po katedrali kot simbolu in simptomu predindustrijske družbe, po tovarni kot emblemu industrijske družbe pridejo torej nove strukture, ki so značilne prav za postindustrijske, potrošniške in spektakelske trende, in sicer novodobno kulturno središče (ob pariškem Beaubourgu bi lahko omenili še vrsto podobnih, od londonskega Barbicane do Münchenskega Gasteiga in, zakaj ne, ljubljanskega Cankarjevega doma), tematski parki (od Disneylanda do Gardalanda in Perle) in nakupovalna središča, lahko pa bi Langman omenil tudi sodobne športnorekreacijske centre s kompleksno, zelo diverzificirano ponudbo, ki tudi sodijo med prostore današnjih trendovskih dejavnosti, kajti v njih prihaja do produktivnega povezovanja športa, množične rekreacije, zabave, mode in nakupovanja, prav tako pa tudi do povezovanja dveh (filozofskih) načel, in sicer discipline in hedonizma. Danes gre namreč za dovolj opazno, tudi ikonografijo zidave oplajajočo transformacijo osebe kot večrajšnjega zgolj delavca v sodobnega potrošnika-flaneurja-rekreativca-hedonistajgralca, torej posameznika kot v določenem smislu performerja, ki velik del svojega prostega časa (in ta čas je že pri množicah brezposelnih in upokojencev njihov edini čas) preživi v dejavnostih, ki imajo nakupovalno, modno, rekreativno, zabavno, kulturno in izobraževalno naravo. Langman še posebej poudarja pri tem vlogo nakupovalnega središča, in sicer takšnega, ki se mu v angleščini reče *shopping mall* oziroma *mall*, kar pomeni novo obliko »postmoderne tržnice«, ki se loči tako od marketa kot od modernistične veleblagovnice (angl. *department store*).

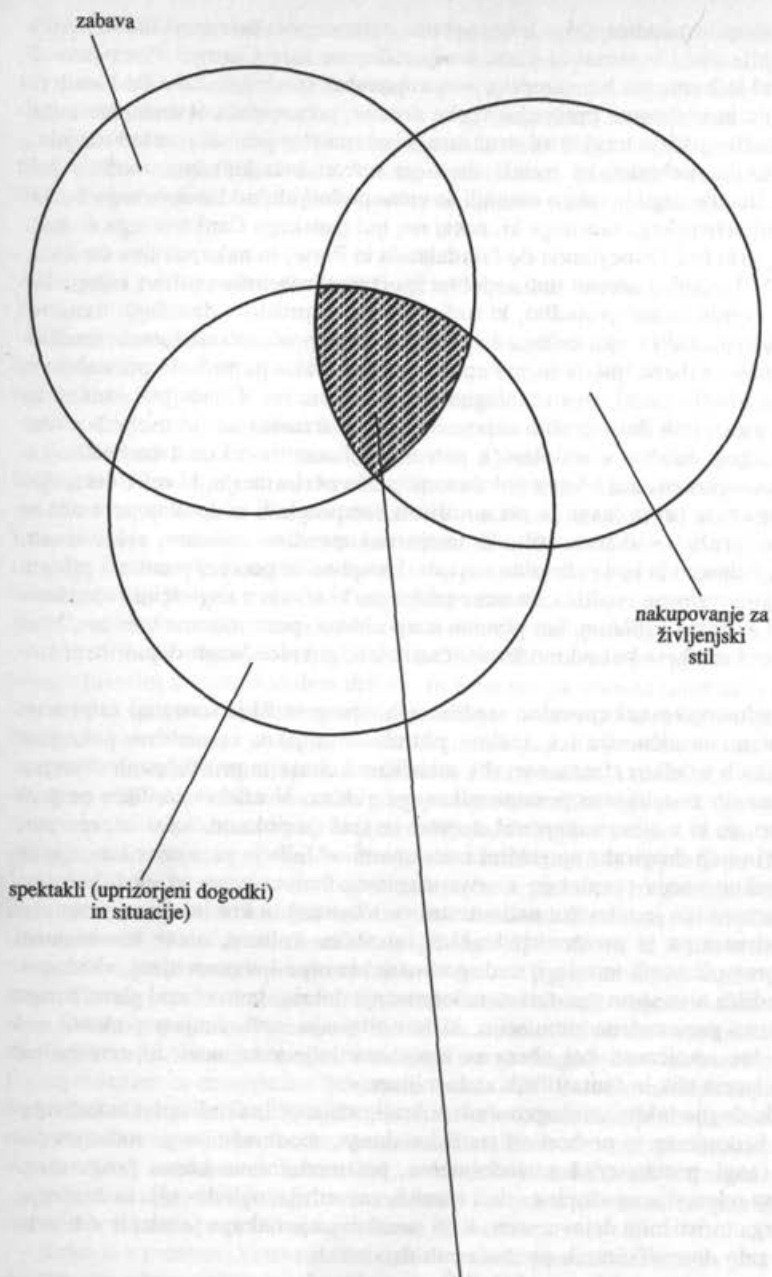
Postindustrijsko nakupovalno središče (*shopping mall*) je terminal za promet med profano resničnostjo t.i. realnih potreb in sanjsko, fantastično pokrajino oblagovljenih izdelkov, fantazem, slik množične kulture in prostočasnih dejavnosti, povezanih s stylingom posameznikovega videza. V takšno središče ne greš samo zato, da bi v njem nakupoval, temveč se greš tja pokazat, zabavat, sprostit, rekreirat in tudi drogirat z njegovimi fantazmami. »Mall« je prostor, v katerem se obredi nakupovanja prepletajo z voyeurizmom, flaneurstvom in ekshibicionizmom, konstruiran je tako kot nadomestni svet fantazij in kot hiperrealni simulator, predvsem pa je prostor spektaklov množične kulture, njene brezčasnosti (zaradi premoči novih mitologij nad zgodovino) in obredov ponavljanj. »Nakupovalna središča niso samo prostori za nakupovanje dobrin, temveč eno glavnih mest za namerno proizvedene simulacije, ki konstituira nove, sanjam podobni red komercialne resničnosti kot obeta za izpolnitev želje v tej novi »hiperrealnosti« spektakularnih slik in fantastičnih zadovoljitev.«⁶

Za ideologijo takšnih nakupovalnih pokrajin sta značilna tudi igrivi in individualistični hedonizem in prehod od tradicionalnega, modernističnega nakupovalca stranke (angl. *purchaser*) k novodobnemu, postmodernemu kupcu (angl. *shopper*), ki se odpravlja na »šoping« tudi v smislu razvedrila, ogledovanja in druženja, podobnega turističnim dejavnostim, kajti samo dejanje nakupa je zdaj le vrh ledene gore zelo diverzificiranih prostočasnih dejavnosti.

Kako je grajeno takšno središče? Če ima vlogo posrednika med profanim in svetim komerca, če naj simulira nadomestni svet fantazem, iger in zapeljevanj, potem mora biti karseda razločno označeno in s tem opazno ločeno od zgolj

⁵ L. Langman: *Neon Cages*, v: *Lifestyle Shopping*, ur. Rob Shields, London, 1992, str. 41, 42.

⁶ Isto delo, str. 48.

Na presečišču področij zabave, nakupovanj in spektakelskih dogodkov se umeščajo novodobna nakupovališča (shopping malls), tematski parki, rekreacijski kompleksi in velika kulturna središča kot značilne ustanove postmoderne kulture.

trivialnega okolja. Oblikovano mora biti dejansko kot »svet«, kot sklenjena struktura, ki vzdržuje samo sebe, ima torej močno razvidno zidavo in hkrati tudi vse tiste s high-tech podprte naprave, ki vzdržujejo iluzijske učinke in so nujne za *mall* tudi kot »mesto« utopije. Takšno nakupovalno središče ima namreč strukturo, ki združuje tako benjaminovske pasaže kot logiko losangeleskega hotela Bonaventure, spominja tako na zaklonjeno podzemno mesto, grajeno kot bunker za sodobne oblastnike, kot na vesoljsko mesto, povezuje imidž razkošnega muzeja najnovejših teženj medijske umetnosti s scenografijo znanstvenofantastičnih filmov. Prodajni izdelki v takšnem središču so tudi aranžirani na prav poseben način, tako da proizvajajo kar se da fascinantno atmosfero.

Pogosto je videti, kot da sploh ne gre zanje, temveč le za estetiko nove utopistične in sanjske pokrajine, kajti sodobni *malls* imajo atrijske z eksotičnimi rastlinami in drevesi, potovanja po tekočih stopnicah spremljajo slapovi, voda se preliva tudi v različnih vodnjakih in kaskadah, tehnologije neona, laserja in hologramov pa prispevajo k živobarvnim učinkom, potrebnim za prav posebno atmosfero. Trgovina ni ena, kot je bila v primeru (modernistične, nacionalne) veleblagovnice, temveč je trgovin cela množica; West Edmondson Mall kot največji tovrstni nakupovalni park na svetu jih ima več kot 800. Te trgovine so grajene za individualiziranega, postindustrijskega kupca, ki se danes že izrazito ogiba velikoserijskim, uniformnim izdelkom in se ne izroča več pasivni konsumpciji, temveč je akter prosumpcije (izraz A. Tofflerja iz Tretjega vala) kot oblike potrošnje, ki ni več del množične in neosebne marketizacije. Tu ima pomembno vlogo tudi estetski in hedonistični individualizem, prehod od (v Foucaultovi teoriji značilno osvetljene) discipline socialnega inženiringa k razpuščenim, kaotičnim in bizarnim oblikam razvedril in vrnitev od mase k množicam individuov kot pasantom in voyeurjem, ki gredo nakupovat izdelke ne zaradi njihove neizogibne uporabnosti, temveč zato da si preko njih kupijo svoj življenjski stil, individualnost in posebno družbeno pripadnost. Takšni posamezniki se torej najdejo v »shopping malls«, ki, to poudarjamo še enkrat, že niso več veleblagovnice, oblikovane in strukturirane kot tayloristični stroji za prodajo, ki predpostavlja zgolj namensko, ergonomično stimulirano gibanje v prostoru, artikuliranem tako, da omogoča kar največjo prepustnost kupcev in prodajalcev.

Omenili smo hotel Bonaventura in z njim nismo le pri Los Angelesu kot mestu v, glede na teoretske poglede G. Deleuzeja in F. Guattarija v Tisoč platojih, rizomatsko strukturirani Kaliforniji, temveč tudi pri posebnem opisu tega hotela in njegove postmodernistične arhitekture, ki ga je prispeval Frederic Jameson v svojem besedilu *Postmodernizem ali kulturna logika poznega kapitalizma*. Pri tem hotelu (delu arhitekta in investitorja Johna Portmana) v L. A. downtownu sta ga fascinirali njegova popolna zaprtost in zaključenost, izraženi v poskusu, da je ta stavba, ki je hkrati labirint trgovin in hotel, nekakšen »totalni prostor, popoln svet, neke vrste miniaturno mesto,«⁷ v katero se vstopa skozi vhode, ki nikakor ne spominjajo na stare hotelske vhode z baldahinom, kajti grajeni so kot neka postranska zadeva, se pravi, kot rahel in minoren šiv. Videti je, da bi preveč poudarjeni vhod to stavbo preveč povezal s preostalim mestom, kar pa bi ogrozilo temeljno intenco arhitekta tega hotela, ki je v tem, da je hotel Bonaventura grajen kot zaključeno mesto, kajti hoče biti ekvivalent mestu ali vsaj njegova koncentrirana simulacija. Zato je oblikovan kot zaključena, »samonosna« celota, ki spominja na utopistične projekte MFP (angl. multifunction polis) kot zaključena mesta, ki

⁷ Prim. F. Jameson: *Postmodernizem*, Ljubljana, 1992, str. 42.

vključujejo v mesto celo elemente dežele (kar naj bi bilo ekološko primernejše, kot da bi pokrajino obtežili z mestom).⁸

Poseben primer sodobnega zaključenega mesta so tudi tehnološka naselja bodisi po zgledu Silicijeve doline v ZDA bodisi v obliki *technopolis* kot high-tech mesta državice, ki jih v zadnjih letih gradi na japonskem arhipelagu njihovo ministrstvo za mednarodno trgovino in industrijo. V približno 20 načrtovanih enotah, grajenih v bližini matičnega, geografskega mesta, bodo uresničili zaključene znanstveno-tehnološke centre, sestavljene iz akademskih ustanov, industrijskih podjetij in stanovanjskih objektov, ki bodo povezani z digitalnimi informacijskimi mrežami in imeli svoj dostop do letališča ali vsaj do železniške postaje z »bullet train«. Naložba v vsako tovrstno enoto bo težka približno milijardo dolarjev.⁹

Hotel Bonaventura ni shopping mall, toda s svojo samozadostnostjo stavbe-mesta-sveta in estetiko poudarjene površine je lahko model za nakupovalna področja in tematske parke, pri katerih si razvedrilne dejavnosti podajajo roko z nakupovanji ter postopanje in druženje z ogledovanjem insceniranih dogodkov (filmov, razstav). Ko omenjamo Jamesonovo branje postmodernistične fascinacije z arhitekturo (zanimiva je tudi njegova interpretacija steklene površine hotela Bonaventura v smislu odvrčanja zunanjega sveta, kar spominja na odsevna sončna očala, ki ne dopuščajo drugim, da pogledajo v oči), naj spomnimo še na neko mesto v tem Jamesonovem besedilu, ki je prav tako povezano z Los Angelesom. Mislimo na njegov vtis ob opazovanju ogromnih steklenih površin v poslovnem središču L. A., ki implicirajo holografski učinek optično lebdečega, težko določljivega objekta, ki je ves prešel v kompleksno strukturirano površino: »Ta brezglobinskojst ni le metaforična: fizično in »dobesedno« jo lahko izkusi vsakdo, ki se v središču Los Angelesa z velikih Chicano tržnic na Broadwayu in Četrty ulici vzpenja proti nečemu, kar je bilo včasih Bunker Hill Raymonda Chandlerja, in se nenadoma sooči z največjo prosto stoječo steno Wells Fargo Courta (Skidmore, Owings in Merrill) – s površino, za katero se zdi, da je ne podpira nikakršen volumen, oziroma katere dozdeven volumen (pravokoten? trapezoiden?) je z očesom povsem nedoločljiv. Ta velika ploskev oken s svojo dvodimenzionalnostjo, ki se ne meni za gravitacijo, v trenutku spremeni trdna tla, na katerih stojimo, v vsebino stereooptikona, v lepenkaste oblike, ki se profilirajo tu in tam okrog nas. Vizualni učinek je enak z vseh strani: enako zlovešč kot veliki monolit v 2001 Stanleyja Kubricka...«¹⁰

Tudi sodobno nakupovališče stavi podobno vse na brezglobinsko simulacijo površinskega leska kot holograma in bleščeče, do opazovalca agresivne površine, le da pri njem ne gre za samo eno procelje, temveč so površine, oblikovane (obdelane) s kompleksom izgubljene globine, tudi v notranjosti, kajti pri njem gre za velike pokrite komplekse (interiere), členjene kot pokriti vodni park, pokriti botanični vrt in pokrito zabavišče hkrati. Zakaj tolikšen poudarek zunanjim učinkom, zakaj to investiranje v prostor (ob postavljanju v oklepaje zgodovinskost in časovnost), zakaj (za)čaranje z oblikami, tudi ko gre za tako profano dejanje, kot je nakupovanje?

⁸ Prim. R. Benosn: *Cities of the Future*, v: *The Face*, London, oktober 1991, str. 102.

⁹ Prim. L. Winner: *Silicon Valley Mystery House*, v: *Variations on a theme park*, ur. M. Sorkin, New York, 1992, str. 54.

¹⁰ F. Jameson: *Postmodernizem*, Ljubljana, 1992, str. 16.

Ta vprašanja nas nedvomno usmerjajo tako k uvodoma opisanim trendom (univerzalnih) estetizacij in k t. i. estetskemu človeku kot tudi k vrsti »postističnih« prehodov in obratov. Mislimo na prehod od (industrijskega) delavca k (postindustrijskemu) potrošniku, od produkcije k simulaciji, od discipline k razvedrilu in zabavi, od globine k površinskim učinkom in od velikoserijske, unificirane blagovne produkcije k izdelkom, namenjenim individualni potrošnji. In »homo aestheticus«, postavljen v vlogo potrošnika in hkrati subjekta družbe zabave, je tudi posameznik, usmerjen v sodobni hedonizem, katerega obzorje so situacije, ki jih je mogoče izkusiti tudi v intenzivnem dogodkovnem smislu, predvsem pa imajo zanj smisel še posebno takrat, kadar usmerjajo k estetskemu doživetju: nakupovanje torej v funkciji estetskega izkušanja, kar implicira premislek o estetskem, vendar tokrat predvsem v odnosu do blaga ter estetskega izkušanja in doživljanja.

Pri (postmodernih) estetizacijah gre nedvomno za poseben pojem estetskega, ki je širši od tistega, lastnega umetnostnim teorijam, kadar z njim tematizirajo lepo, čutno in vrednostno razsežnost umetniških pojavov sploh, vendar pa to še ne pomeni, da je tudi tukaj na delu nekakšen »anything goes«, da je estetsko le razsežnost fascinantnega in kozmetičnega, ki se razkriva v športu, pri blagovni produkciji, v modi, politiki in medijih. Estetsko v estetizacijah implicira zvezo s hedonizmom in je tudi agens posameznikovega (posamezničnega) javnega nastopanja, torej njegovega (njenege) performancea, vendar pa gre pri tem predvsem za takšne posebnosti estetskega, ki jih lahko opredelimo v tehle sklopih:

- igra z oblikami in ornamentalne variacije,
- lahkotno, manipulabilno oblikovanje, ki praviloma ne zadeva na težak odpor materiala,
- izhodišče v dejanskosti videza in stopnjevanju zgolj videza,
- organiziranje utopij,
- aranžiranje ozračja, ki spodbuja kompleksno zaznavo.

Postmoderne estetizirane pokrajine, ki jih značilno ponazarjajo tematski parki, nakupovalna področja, kulturni domovi in športnorekreativni kompleksi, so torej okolja igre z oblikami, lahkotnega oblikovanja, simuliranja doživetij, organiziranja utopij, področja videza in aranžiranja estetskih atmosfer, s katerimi se stopnjujeta hedonistično občutenje in estetsko načelo sodobnega sveta. Skušajmo zato natančneje opredeliti te vsebine, ki se v teh okoljih praviloma ne pojavljajo ločeno, ampak integralno sodelujejo pri njihovi celostni podobi.

Igra z oblikami razumemo v smislu neprikazovalnega, nediskurzivnega in nonšalantno lahkotnega, do vsebine (posledice, ideje, ideologije...) ravnodušnega, zgolj figurativnega oblikovanja, ki spominja na ornamentalno in stilistično igrivost, polno ponavljanj izhodiščnih struktur. Gre za oblike, ki prijetno spodbujajo čute, ne da bi pri tem kaj predstavljale ali pripovedovale. Pogosto so to, seveda v sedanosti, oblike, ki so nastale kot rezultat digitalnega, računalniškega oblikovanja, še posebno tistega, lastnega računalniški grafiki in animaciji (recimo grafike fraktalov).

Lahkotno, manipulabilno oblikovanje je tisto, ki je danes značilno predvsem za medijsko kulturo, se pravi delanje v elektronskem mediju, ki ni težak, kot so stvari, recimo kar prve narave. Primer zanj ni le delo v medijih računalniške grafike, animacije in glasbe, ampak tudi tako enostavno, na slehernem domu mogoče konstruiranje mozaičnega tv oziroma videoprograma, ki ga omogoča uporaba daljinskega upravljalnika (remote control) za tv-program in videorekor-

der. Brez težav si lahko sleherni gledalec z njima kar doma simulira videoinstalacijo iz miksa tv-slik; še posebno igrivo manipulabilnost slikovnih enot pa mu omogočata tudi CD-I player (naprava za reprodukcijo interaktivne videoplošče in manipulacijo z njo) in zmogljivejši osebni računalnik, na katerem je mogoče naložiti programe za multimedijško obdelavo podatkov, torej ne le zapisa, temveč ob njem tudi slikovno in zvočno gradivo.

Lahkoten način, značilen za sodobno elektronsko in medijsko kulturo, pa je od nekdaj lasten tudi umetnosti, katere »proizvajanje« ni enako realizacijam v vsakdanji, »materialni« kulturi. Od Platona (v Državi) preko Hegla (v Predavanjih iz estetike) do fenomenološke estetike (recimo Haertmannove in Ingardnove) je bila zato pozornost namenjena prav posebnostim tega lahkotnega umetniškega načina, ki izraža celo nek posmeh in ironijo do težavnih vsakdanjih realizacij (kar je značilno Heglovo stališče).

Lahkotnost tv-načina je blizu simulacijam v tematskih parkih, kar je Michael Sorkin izrazil z besedami: »Televizija in Disneyland delujeta podobno; s pomočjo sredstev za ekstrakcijo, redukcijo in ponovno združevanje ustvarjata popolnoma nov, antigeografski prostor... Poglavitno izkustvo televizije, tisto z daljinskim upravljalnikom omogočeno preskakovanje kanalov, utira prehod po nenavadni poti skozi neskončnost televizijskega prostora. Podobno izumlja Disneyland s svojo z obračanjem kanalov dobljeno mešanico zgodovine in domišljije, resničnosti in simulacije način za konfrontacijo s fizičnim svetom, ki vedno bolj opredeljuje vsakdanje življenje.«¹¹

Izhodišče v dejanskosti videza nas usmerja k estetskemu področju kot tistemu, za katero je obvezujoč pluralizem resničnosti, torej svet kot multiverzum, kot soobstoj svetov, resnic in resničnosti, med katerimi ni hierarhij, temveč napetostna razmerja. To je okolje, ki je nevtrarno do vprašanja resničnega in neresničnega, v katerem torej niso moteči pojavi, kot so prevara, iluzija, zamenjava, norost in sanje. K zavesti o soobstoju svetov značilno usmerja sodobna tehnologija virtualna resničnost in tudi že vsakdanji soobstoj naravne, dane resničnosti z medijsko simulirano resničnostjo, še posebno televizijsko. Ontološka pluralnost svetov pa je utemeljena tudi v moderni filozofiji, še posebno Nietzschejevi, ki je radikalizirala »življenje v videzu« in apologijo sveta kot estetskega pojava. Od Rojstva tragedije iz duha glasbe do Volje do moči in Dionizovih ditirambov se kot stalnica v njegovem delu pojavljata relativizem do vprašanja t. i. objektivne resničnosti in uveljavitev estetskega načina. Da ima resnica primat nad videzom, je bil za Nietzscheja samo moralni predsodek; resnica in zmota se ne izključujeta, tisto, kar je za nas svet, je proizvod perspektivnosti in posebne akcijsko-reakcijske dejavnosti, ki usmerja k razumevanju sveta kot odziva na subjektivno perspektivistično »izzivanje« sveta. Pri Nietzscheju imamo torej že pojem navidezne resničnosti kot manifestacije interaktivnosti, ki je opredeljena tako sodobno, da lahko zadovolji celo »ontologé« virtualne resničnosti. V Volji do moči je namreč zapisal: »Vsak center moči ima za ves *preostanek* svojo *perspektivo*, se pravi povsem določeno *vrednotenje*, svojo vrsto akcij, svojo vrsto odpora. 'Navidezni svet' se torej omejuje na posebno vrsto akcije na svet, izhajajoč iz enega centra. Sicer pa ni nobene druge vrste akcije: in 'svet' je samo beseda za skupno igro teh akcij. *Realiteta* obstaja natanko v tej partikularni akciji in reakciji vsakega posameznega nasproti celoti. In dalje: »Nimamo nobenih kategorij, po katerih bi smeli ločevati resnični in

¹¹ M. Sorkin: See You in Disneyland, v: Variations on a theme park, New York, 1992, str. 208.

navidezni svet.«¹² Svet je torej razumljen kot proces, ki se uresničuje v igri akcij in protiakcij, torej znotraj dinamike subjektivitete, in videz je njegov pristni medij. V Veseli znanosti, in sicer v 54. paragrafu, je zato celo v pesniškem jeziku vse stavil na videz in budnost sredi sanj v smislu subjekta, ki sanja in »mora še naprej sanjati, da ne bi propadel: kot mora mesečnik še naprej sanjati, da ne bi zgrmel v globino«, kajti »videz je zanj delujoče in živo samo«.¹³

Usmeritev k, recimo, kar metafiziki videza v Nietzschejevi filozofiji, je zato Norbert Bolz opisal z besedami: »Perspektivistično obzorje iz navideznosti omejuje mojo resničnost. Nietzsche torej ni strgal maske z resničnosti kot zgolj navidezne, temveč je zatrdil videz kot edino resničnost. Do sveta ne pridemo, če strgamo Majin pajčolan, temveč če stopnjujemo videz. Tako kot ni videz Nietzscheju nasprotje do resničnosti, temveč ona sama, tako tudi ni najvišje resničnosti v naprotju do laži, temveč v vpogledu, da se vedno laže, to pomeni, pesni.«¹⁴

Pogled na svet kot videz, iluzijo, sklop perspektiv, sanj, utvar in neresnic kot oblik resničnosti, ki implicira ontologijo sveta kot pluriverzuma, je afirmativen tudi do resničnosti tematskih parkov, nakupovališč in novodobnih kulturnih središč po zgledu Beaubourga, ki so oblikovani po logiki stopnjevanja videza in profane realizacije sanj in v katerih taylorizem ne zadeva več organiziranja in tehnologije delovnega procesa, ampak poseže v sam proces zabave in produkcije iluzijskih učinkov; »disciplinira« jih zato, da bi postali fascinantnejši in prepričljivejši za svoje uporabnike.

Organiziranje utopičnih občutij sodi k jedru estetske prakse. Pri predmetih, ob katerih se razvijajo estetske kvalitete, smo, če parafraziramo Heideggrovo stališče v Izvoru umetniškega dela, drugje, kot smo po navadi. Občutek daljave in odmik do profanega, se pravi vrednostno nevtralnega, je bistven za estetsko občutenje in doživljanje, ki ga sodobna nakupovališča simulirajo še posebno takrat, kadar skušajo samo dejanje nakupovanja spremeniti v estetsko doživetje. Ta problematika nas usmerja k metafiziki blagovne estetike, ko mora »čutno-materialni« blagovni artefakt razviti kvalitete dopadanja, ki bodo snubile kupce ne glede na uporabnost tistega predmeta in ne glede na realne potrebe po nakupu. Organiziranje utopij in simuliranje utopičnega »feelinga« je sicer bistveno za zabavo kot posebno (množično) kulturno produkcijo in tematski parki so dejansko zabavišča, osredotočena ob določeni temi. Sociolog Richard Dyer je oba osrednja opisa zabave, namreč da je »beg« in »izpolnitev želje« interpretiral v smislu utopizma, kajti zabava ponuja slike »nečesa boljšega«, kamor se lahko pobegne, in nečesa, po čemer globoko hrepenimo, kajti tisto se le redko dogaja v vsakdanjem življenju. Pri tem je pomembno, da nam zabava ne predstavlja modelov utopičnih svetov (recimo po zgledu klasičnih utopij Thomasa Moora), temveč je utopizem vsebovan v njihovem občutenju. Poudarek je bolj na tem, kako se utopizem občuti, kot pa, kako se organizira.¹⁵

Utopizem v tematskih parkih in »shopping malls« je sicer trivialen, kajti pomnoženo je v profanem. Postal je del postmoderne vsakdanjosti, tako da tu lahko omenimo Jeana Baudrillarda analizo pojava. Disneyland v naslednjem smislu: »Ideološki raster je le za to, da bi zakril simulacijo tretjega reda. Disneyland obstaja, da bi zakril ,realno' deželo, ,realno' Ameriko, ki je sama Disneyland ...

¹² F. Nietzsche, Volja do moči, Ljubljana 1991, str. 322 in 331.

¹³ Prim. F. Nietzsche, Die Fröhliche Wissenschaft, Stuttgart, 1950, str. 77.

¹⁴ N. Bolz, Eine kurze Geschichte des Scheins, München, 1992, str. 73.

¹⁵ Prim. R. Dyer, Only Entertainment, London, 1992, str. 18.

Disneyland se vzpostavlja kot imaginarno, da bi vzbudil videz, da je vse drugo realno.¹⁶ Dejansko pa je današnja Amerika (in Baudrillard podobno kot F. Jameson posebej omenja Los Angeles) že vsa v znamenju hiperrealnega, se pravi, da ni več realna v tradicionalnem smislu. Tudi v njej se uresničuje tisto, kar je lastno tematskim parkom, namreč povezovanje zabave s komercem, množične kulture z nakupovanjem (»šopingom«), rekreacije s sanjskim svetom novih mitologij.

Aranžiranje atmosfer, ki spodbujajo kompleksno zabavo. Z velikimi nakupovališči (shopping malls) in tematskimi parki smo pri sedanjih trivializiranih utopijah kot »strojih za simuliranje« koncentrirano dogodkovnega. Da bi dosegli kar se da prepričljivo inscenacijo utopičnih pokrajin, namenjenih tako zabavi kot nakupovanju, uporabljajo njihovi programerji in oblikovalci različne prijeme, namenjene takšnemu aranžiranju, ki posamezniku omogočajo situacije in izkušnje, ki ga fascinirajo in prevzamejo v estetskem smislu, kar je podlaga za njegovo pričakovano, tipično odzivanje.

Tudi tukaj nismo le pri kozmetični razsežnosti estetskega, torej pri estetskem v funkciji zgolj lepševanja in krašenja, temveč pri njegovi veliko bolj aktivni vlogi, namreč pri spodbujanju kompleksnega občutenja, omogočenega ob dogodkih in situacijah, obdanih s posebno atmosfero. Ko omenjamo atmosfero, mislimo na njeno konceptualizacijo v prispevkih Gernota Böhmeja k »estetiki atmosfer«, in sicer v smislu, da je sodobna estetika »splošna teorija o zaznavanju«, da ima zaznavanje pri tem naravo »afektivne zadetosti po zaznavanju«, da implicira torej njegovo telesno občutenje in da so atmosfere primarni predmet zaznave. Atmosfera je pri tem mišljena kot skupna dejanskost zaznavajočega in zaznavanega in je ni enačiti ne z občutki ne z oblikami; razumemo jo lahko kot posebno celoto elementov, ki sodelujejo v procesu zaznave, kar šele omogoča razločevanje (videnje) predmetov, oblik in barv.¹⁷ V luči tega koncepta se nam potem bogato stimulirajoče pokrajine blaga in zabave v zabaviščih in nakupovališčih razkrijejo kot okolja stopnjevanih atmosfer, in sicer takšnih, ki zbujajo občutke, sanje in pričakovanja, povezana z akcijami, se pravi dejavnostjo v njih. Atmosfere čaranja in začaranja morajo žarčiti tam in predmete-blogo morajo obdati na takšen način, da se obiskovalcu-sprehajalcu-voyeurju-kupcu izkaže kot nekaj, kar je treba nujno imeti. To so atmosfere, ki lahko s svojimi kompleksnimi učinki vzpostavijo hladen predmet kot vroč in nasprotno spreminjajo barve in stopnjujejo avro v glamour, se pravi v »bližino«, ki energetsko žarči v opazovalca (obiskovalca) samega in ga vabi k »tematski dejavnosti« v tistem okolju. Cilj je jasen: nakupovanje in srečanja s King Kongom in Mickey Mouse morajo izpasti kot prvovrstni estetski dogodki.

Estetsko v estetiziranih pokrajinah blaga, iger in zabave, katerih ugledne ustanove so v današnjem geografskem Zahodu sodobno nakupovališče (shopping mall), tematski park, športnorekreacijsko in kulturno središče, usmerja k svoji aktivni vlogi v smislu transformacije nakupa iz rutine v estetsko izkušnjo, povezano z rituali v insceniranih pokrajinah lepega blaga. Takšno umetelno uprizarjanje, značilno za sodobni svet insceniranih dogodkov (na borzah, v medijih, turizmu, politiki, spektaklu, športu in terorizmu), je del tudi nove filozofije postmodernega posameznika, povezane z oblikovanjem njegovega življenjskega stila, vsakodnevnega dokazovanja v javnih performanceih in pri nakupovanju kot dejavnosti, s katero si kupuje tudi svoj imidž in identiteto. Ta prehod odpira tudi vrsto nalog

¹⁶ J. Baudrillard, *Agonie des Realen*, Berlin, 1978, str. 25.

¹⁷ Prim. G. Böhme, *Atmosphäre als Grundbegriff einer neuen Ästhetik*, v: *Kunstforum International*, št. 120, str. 253–255.

za sociološka, socialnopsihološka in filozofska raziskovanja v smislu analize posameznikovih ravnanj in obnašanj v situacijah in pokrajinah, ki že niso več tiste, ki jih obravnava tradicionalna politika (dialoškega) parlamenta, javnega prostora, tradicionalnih vojn in sveta (družbeno nujno potrebnega) dela. Gre za prehod, ki je dejansko prelom; oznako kot postmoderna sicer lahko razumemo zgolj kot konvencijo in tehniško pomagalo pri teoretskem osmišljanju sodobnih pojavov, toda na odru sveta, opremljenim z mozaičnim miksom starih in novih kulis, poteka že nepreklicno nova igra, izzivalna tudi za meddisciplinarne teoretske obravnave, ki bodo morale namenjati vedno večjo pozornost prav tistemu, kar so kot temno in nevredno resnega teoretskega ukvarjanja zavrgle tradicionalne družbene in humanistične znanosti.

Religija, Evropa in Slovenci

Leta 1993 je minilo 25 let od začetka rednih in sistematičnih empiričnih socioloških raziskav religije na Slovenskem. Začele so se leta 1968 z obsežno anketno raziskavo med slovenskimi gimnazijci maturanti in prvo raziskavo slovenskega javnega mnenja (SJM).¹ Skoraj hkrati s tem so začele s svoje strani posebej obdelovati cerkveno statistično gradivo o krstih, cerkvenih porokah in pogrebih, dopolnjeno še s podatki o nedeljnikih, tudi cerkvene ustanove.

Najreprezentativnejši in najzgovornejši so seveda rezultati tako rekoč vsakoletnih raziskav slovenskega javnega mnenja od leta 1968 oziroma 1969 do danes. Rezultate raziskovanja SJM je nedavno pregledno povzel direktor Centra za proučevanje javnega mnenja in organizator tega raziskovanja Niko Toš. V svojem prispevku je tudi že primerjal rezultate domačega longitudinalnega raziskovanja z rezultati, ki jih je prinesla vključitev Slovenije v mednarodno primerjalno raziskovanje v letih 1991–92 o vrednotah in religiji z nekoliko drugačnimi anketnimi vprašanji.²

Anketa SJM je za temeljni kazalec razširjenosti (ne)religioznosti vzela odgovore na vprašanje o anketirančevi religiozni samoopredelitvi (veren, neveren, neopredeljen) in njegove odgovore o udeležbi pri cerkvenih obredih (redno vsako nedeljo, vsaj enkrat mesečno, ob velikih praznikih in posebnih priložnostih, nikoli). Evropska raziskava poskuša upoštevati tudi vsebino religiozne opredelitve oziroma predstave anketirancev o bogu (krščansko-teistično, deistično in panteistično, agnosticizem, ateizem) v kombinaciji s podatki o obiskovanju obredov. Na tej podlagi skuša razlikovati (krščansko) cerkvene, kulturno-cerkvene, religiozne, kulturno-religiozne in nereligiozne anketirance.

Taka tipologija je vsebinsko gotovo bogatejša in zgovornejša kot tista, ki je bila uporabljena v SJM, je pa tudi občutljivejša in manj zanesljiva.³

To srečanje domačega, relativno longitudinalnega raziskovanja (z njegovo »zgodovinsko« razsežnostjo) in mednarodno primerjalne raziskave (z »geografsko« razsežnostjo) omogoča izmeriti »daljo in nebesno stran« našega religijskega dogajanja (kakor je pač dostopno sociološkemu tipu raziskovanja). Kot rečeno, je prvi tak poskus že opravil Niko Toš v svojem prispevku s poudarkom na časovno razvidnih konstantah in spremembah; naj omenim le pomembno ugotovitev, da se

* Dr. Marko Kerševan, redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

¹ M. Kerševan: Slovenski srednješolci in religija, VŠPV, Ljubljana 1969; Z. Roter, Vera in nevera v Sloveniji 1968–1978.

M. Kerševan: Cerkevna religioznost, Maribor 1982;

M. Kerševan: Religija in slovenska kultura (pogl.: (Ne)religioznost mladih v Sloveniji), Ljubljana 1989.

Za izhodišče primerjav bi bilo najustreznejše vzeti sicer šele rezultate SJM iz leta 1969, kajti v tem letu je ključno vprašanje o religioznosti dobilo obliko in členitev, ki sta veljali v vseh nadaljnjih anketah (leta 1968 med možnimi odgovori niso bile posebej izločene kategorije neopredeljenih).

² N. Toš: Religioznost in nereligioznost 1968–1993, Razgledi, Ljubljana, 1993/24. Gre za raziskavo WVS 1990 (World Values Survey) in ISSP 1991 (International Social Survey Programme). Obe raziskavi je v Sloveniji izvajal RI FDV Univerze v Ljubljani pod vodstvom N. Toša, prvo februarja 1992 in drugo novembra 1991.

³ Avtor sam opozarja na verjetne težave pri enakem razumevanju anketne opredelitve krščanskega verovanja v boga v različnih jezikih (kot učlovečenega, v nemščini »leibhaftig«, nasproti teističnemu višjemu bitju ali sili; prim.: P. Zulehner, delo iz opombe 4, str. 40).

je, kar zadeva razširjenost religioznosti, preobrat zgodil v začetku 80-ih let in da siceršnje globalne politične spremembe konec 80-ih in v začetku 90-ih let na tem področju niso prinesle nič bistveno novega, razen določene pospešitve že navzočega spreminjanja. V svojem prispevku bom poskušal umestiti Slovenijo in njeno dogajanje v okvir mednarodnih primerjav. To primerjavo omogoča gradivo iz raziskovanja o evropskih (in severnoameriških) vrednotah iz let 1990-91, kot ga je pripravil Paul Zulehner (s H. Denzon) oziroma Inštitut za pastoralno teologijo dunajske univerze.⁴ Poleg monografij o številnih drugih deželah in njihovih lastnih raziskavah nam je lahko v oporo tudi primerjalna študija šestih različnih evropskih držav (Italija, Francija, Španija, Velika Britanija, Zahodna Nemčija, Madžarska), ki je pod naslovom *Religija Evropejcev* izšla leta 1992 v Torinu (s finančno podporo koncerna Fiat).⁵

Seveda iz gradiva in primerjav v zemljepisnem prostoru izvemo marsikaj, kar je pomembno tudi za razumevanje naših zgodovinskih trendov; tako na primer, da se je sprememba trenda v odnosu do religije na Madžarskem⁶ v raziskavah pokazala v istem obdobju (leta 1978) kot pri nas in da so tudi sicer osemdeseta leta v primerjavi s šestdesetimi in sedemdesetimi tudi drugod v znamenju rahlega naraščanja religioznosti ali vsaj ustavitve njenega upadanja.

Preden preidemo k primerjavam in komentarjem, je prav, da si ponovno predočimo osnovne obrise našega religijskega polja, tako kot ga vidimo oziroma konstituiramo s pomočjo socioloških podatkov, predvsem raziskavah SJM iz konca 80-ih in začetka 90-ih let.

Zaradi preglednosti in da bi si lažje zapomnili, lahko govorimo o treh tretjinah odraslih prebivalcev Slovenije:

- tretjina religioznih in povezanih s Cerkvijo (z obiskovanjem obredov)
- tretjina religioznih, a od Cerkve (skoraj) odtujenih
- tretjina nereligioznih.

Še bolj grobo: dve tretjini prebivalcev Slovenije se imata za verne, ena ne.

Nekoliko natančneje: po zadnji mednarodni anketi iz leta 1991 je v Sloveniji po lastnih izjavah 60% religioznih, 26% nereligioznih, 11% neopredeljenih.

S tendenčno zaokroženimi številkami bi lahko govorili o 20% cerkveno religioznih, 40% religioznih, a od Cerkve bolj ali manj oddaljenih, 15% neopredeljenih,

⁴ Paul M. Zulehner/Hermann Denz: *Wie Europa lebt und glaubt. Europäische Wertestudie*, Patmos, Dusseldorf 1993. Če vir ni posebej opredeljen, so empirični podatki iz tekstu iz tega gradiva. Podatki so večkrat zaokroženi, če so povzeti po grafih in skicah.

⁵ Danièle Hervieu-Léger (et al): *La religione degli europei*, Edizione della Fondazione Giovanni Agnelli, Torino 1992. Za primerjavo s starejšimi raziskovanji po posameznih deželah: H. Mol (ur.): *Western Religion. A Country by Country Sociological Inquiry*, Mouton, The Hague 1972; koristen priročnik: M. Clevenot (ur.): *L'état des religions dans le monde*, La découverte, Paris 1987.

Monografske študije za posamezne dežele, na primer:

- L. Voyer, K. Dobbelaere, J. Remy, I. Billet: *La Belgique et ses Dieux*,
- P. Zulehner (et al): *Vom Untertan zum Freiheitskünstler, Religion im Leben der Österreicher 1970–1990*, Wien

1992.

- A. Gilbert: *The Making of Post-Christian Britain*, London – New York 1980.

- D. Martin: *A Sociology of English Religion*, London 1967.

- D. Hervieu-Léger: *Vers un nouveau christianisme?* Paris 1986.

- K. F. Daiber (ur.): *Religion und Konfession*, Hannover 1989.

- G. Schmidchen: *Protestanten und Katholiken*, Bern–München 1973.

- R. Campiche: *Croire en Suisse*, Lausanne 1992.

- H. Heine, *Churchgoing and Churchgoers in Finland*, Tampere 1991.

- W. Piwowski, W. Zdaniewicz: *Z badań nad religijnoscia polska*, *Studia socjologiczno-religijne*, Poznań–Warszawa 1986.

⁶ Tako M. Tomka, v d. Hervieu-Léger, op. cit. str. 454.

25% nereligioznih (od slednjih je ena tretjina izrecno ateistična in dve tretjini »enostavno nereligioznih«).

Kot je poznano – in bo razvidno tudi kasneje – različno formulirana vprašanja ne dajo istih rezultatov in številčnih razmerij: če so anketiranci vprašani po religijski pripadnosti ali »pripadnosti neki veroizpovedi in kateri« – so odstotki »religioznih« običajno višji (pri nas na primer med 70 in 75%), kot če so vprašani izrecno po veri v boga; pri nas na primer naj bi bilo verujočih v boga 55%, neverujočih 33%, neopredeljenih 12% (SJM 1992–1).⁷

Razlike nastajajo, če in ker različna vprašanja na različno razumljen način vprašujejo po istem in če/ker ne vprašujejo po istem. Zato je pri interpretaciji potrebna seveda previdnost (toliko bolj, kolikor manj raznovrstnih podatkov imamo); ali drugače: šele večje število raznovrstnih podatkov lahko razločneje in zanesljiveje pokaže na stalnejša shajanja in razhajanja na religijskem področju neke dežele v primerjavi z dogajanjem v drugih deželah.

Kje smo torej v »Evropi«?

Prva sodba, ki jo lahko damo, je, da smo po temeljnih in najpogostejših vprašanjih oziroma kazalcih (ne)religioznosti tako rekoč natančno na evropskem povprečju.

Samoocena (Ali se imate za religiozne, nereligiozne ali ateiste? – v %):

	relig.	nerelig.	ateisti	neopred.
»Evropa«	57	30	4,5	8,5
Slovenija	60	15	7	17

Vera v Boga (tudi le v višje bitje ali silo) (v %)

	veruje	ne veruje	neodločen
»Evropa«	68	14	18
Slovenija ⁸			
(91–2)	55	33	12
(91–2)	68	27,5	5

Obiskovanje cerkvenih obredov (v %)

	vsako nedeljo	mesečno	veliki prazniki	(skoraj) nikoli
»Evropa«	26	11	23	40
Severna Amerika	42	14	17	27
Slovenija	23	12	28	38

Za povprečnimi številkami in ob njih so seveda že omenjene razlike znotraj dežel in med njimi. Če smo ob zgornjih najpogostejših kazalcih blizu povprečja (čeprav

⁷ Prim.: Z. Roter: Premišljevanje o (katoliški) Sloveniji 1992, Teorija in praksa 1992/7–8, str. 631.

⁸ Prav tam, str. 631.

nitit tu ne z vseh vidikov), smo pri posameznih drugih pomembnih vprašanjih bolj različni od povprečja. Treba pa je takoj poudariti: religija, odnos do religije in Cerkve (»socioreligiozno področje«) sodi med področja, kjer so razlike med posameznimi deželami največje. Ali drugače: dejavnik dežela/kultura.⁹

Po sintetičnem kazalcu »religiozne klime« oziroma glede na »socioreligiozni zemljevid« (izrazi so iz Zulehnerjeve študije), je Slovenija med 27 proučevanimi deželami Evrope in Severne Amerike uvrščena na 16. mesto na lestvici, ki sega od najbolj religiozne Poljske do najmanj religiozne Švedske in Češke (15 dežel je tako bolj in 11 manj »religioznih« kot Slovenija).

Lestvica je bila dobljena s faktorsko analizo pomena posameznih izjav/podatkov za skupni indeks religioznosti. Vse dežele so bile razvrščene glede na posamezne izjave/podatke (item); iz tega je bil izračunan povprečen rang dežele. Pri razvrstitvi so bili upoštevani podatki/izjave o: pomembnosti boga v osebnem življenju; pogostosti molitve; predstavah o bogu; tolažbi iz vere; obiskovanju obredov; osnovnih krščanskih verovanjih (bog, duša, greh, posmrtno življenje, vstajenje, nebesa, pekel, hudič); zaupanju v cerkve; želji po verskih praznikih; religiozni domači vzgoji; meditaciji; religiozni samoopredelitvi; soglasju s starši v religioznih vprašanjih; verski/konfesijski pripadnosti; Cerkvi pripisanih pristojnostih in želenih cerkvenih prizadevanjih.

Razvrstitev raziskovalnih držav je po religioznosti v celoti takale (v oklepaju povprečni rang):

1. Poljska (2), 2. Irska (3), 3. Severna Irska (4), 4. ZDA (5), 5. Italija (7), 6. Portugalska (8), 7. Kanada (9), 8. Islandija (11), 9. Avstrija (11), 10. Španija (11), 11. Slovaška (12), 12. Madžarska (14), 13. Litva (15), 14. Velika Britanija (15), 15. Belgija (16), 16. Slovenija (16), 17. Norveška (17), 18. (Zahodna) Nemčija (17), 19. Finska (17), 20. Holandska (18), 21. Latvija (19), 22. Danska (20), 23. Francija (20), 24. Estonija (21), 25. NDR (21), 26. Švedska (22), 27. Češka (22).

Slovenija je torej med Belgijo in Norveško v skupini, v kateri so še Velika Britanija, Finska, Zah. Nemčija in nekoliko bolj oddaljena v nereligiozni smeri Nizozemska z Latvijo (ki bi jo pravzaprav bolj upravičeno šteli k naslednji, nereligiozni skupini). Sestav skupine je zgovoren v tem smislu, da ne govori v prid nobeni od priročnih poenostavljenih razlag: v skupini so nekdanje politično »zahodne« in »vzhodne« (»komunistične«) in protestantske (Finska, Velika Britanija); po religiozni tradiciji enovite in mešane (protestantsko-katoliške: Nemčija, Nizozemska, protestantsko-pravoslavne – Latvija); tu so države s sistemom (skoraj) državne cerkve (Finska, Velika Britanija, Norveška) in z bolj ali manj dosledno ločitvijo Cerkve od države (Slovenija, Nizozemska, Nemčija).

Isto bi lahko tudi rekli za ekstremni skupini. V najbolj religiozni sta katoliška Poljska in Irska; mešane, a pretežno protestantske Severna Irska, ZDA in Kanada; dežela s praktično državno Cerkvijo (Irska) in vzorčni primer ločitve Cerkve od države (ZDA); nekdanja vzhodnokomunistična Poljska in zahodne države. V najmanj religiozni skupini so katoliška Francija (s tradicionalno ločitvijo Cerkve od države), po tradiciji evangeličanski NDR in Švedska z državno politiko v komunističnem obdobju. Skratka, nenavaden razpored v »naši« in drugih skupinah

⁹ V raziskavi se uporablja izraz »dežela« in ne »država«, čeprav so bile vanjo zajete v glavnem različne države – toda ne vse (med anketiranjem Češka in Slovaška še nista bili samostojni državi in tudi zdaj tega statusa nima Severna Irska). Izraz »država« se poleg tega pojavlja tudi v pomenu institucije (na primer: »ločitev Cerkve od države« in ne le v zemljepisno-političnem pomenu).

potrjuje že omenjeno ugotovitev v vplivu »faktorja dežela« (konkretne kulturne in politične zgodovine) na aktualne socioreligiozne opredelitve).

Umestitev Slovenije je gotovo med posebej zanimivimi. Je v skupini, ki jo sicer zemljepisno sestavljajo zahodnoevropske in nordijske dežele: v skupini ni nobene nekdanjih realsocialističnih vzhodnih dežel (če odmislimo Latvijo, ki je dejansko že bližja najmanj religiozni skupini in je tudi sicer s svojo protestantsko-pravoslavno (rusko) tradicijo skupaj z Estonijo poseben, gotovo tudi zanimiv primer). V skupini tudi ni nobene od srednjeevropskih dežel in konkretno nobene od njenih sosedov. Nekdanje realsocialistične dežele so pomaknjene bolj proti obema ekstremoma – Poljska je sploh na čelu »religioznih« in Češka na čelu »nereligioznih«. Sloveniji sta po sredinski legi še najbližji Madžarska in Litva, le da sta umeščeni v bolj religiozno sredinsko skupino, Slovenija v manj religiozno. Srednjeevropske dežele so razen Češke in Slovenije vse v bolj religiozni skupini. Vse slovenske sosedbe – Italija, Avstrija, Madžarska in gotovo tudi Hrvaška (ki sicer ni bila vključena v te raziskave) so med bolj religioznimi. Slovenija skratka religijsko »izstopa« iz svoje neposredne, pa tudi širše srednjeevropske okolice (čeprav ne toliko kot Češka). Nazorno, v primerjavi z relativno poznanim: po religioznih kazalcih je v povprečju bližja povprečju Zahodne Nemčije kot pa sosednji Italiji ali Avstriji.

Slovenija seveda ni niti zahodnoevropska niti nordijska dežela. Po zemljepisni legi in zgodovinski tradiciji je srednjeevropska; po novejši (politični) zgodovini je bila pač vzhodnokomunistična (na svoj oziroma jugoslovanski način). Kaj je bilo v Sloveniji takega, da je »križanje« srednjeevropske tradicije in vzhodnega »komunizma« dalo na religijski sceni – in še kje – bolj zahodnoevropske rezultate, medtem ko je drugod bodisi okrepilo tradicionalno srednjeevropsko religiozno in cerkveno navezanost (Slovaška, Poljska, tudi Madžarska), bodisi omogočilo potencialne sekularizacijske učinke (Češka, NDR).

Ko postavljamo taka vprašanja, se ne smemo gibati v okviru predstave o normalnosti ali nenormalnosti, celo »nenaravnosti« na primer slovenskega razvoja. Analogna vprašanja, kot jih postavljamo ob slovenskem primeru, bi lahko in morali postaviti tudi ob drugih: od ekstremov Poljske in Irske ter Švedske ali Češke do sredinskih Španije in Nizozemske, pa Madžarske in Portugalske, Islandije ali Belgije. Že omenjena in ponovno poudarjena ugotovitev o vplivu »faktorja dežela« na religijske opredelitve pove, da za obravnavanje (ne)religioznosti posameznih dežel ni občeveljavnega pravila ali norme, ki bi veljala neodvisno od zgodovinsko oblikovane konstalacije/kombinacije posameznih značilnosti in razlik v neki konkretni deželi.

Za lažje presojanje razmer pritegnimo še podatke o deželah nekdanje Sovjetske zveze in Jugoslavije. Podatki niso tako izčrpni, reprezentativni in zanesljivi, so pa kljub temu zanimivi. Za nekdanjo Jugoslavijo naj zadostuje podatek o konfesionalni pripadnosti prebivalcev po posameznih republikah, ki ga je na podlagi vsejugoslovanske raziskave pripravil S. Flere. Podatki so zgovorni tako za vtis o večji sekulariziranosti (po tradiciji) pravoslavnih okolij v primerjavi s katoliškimi in muslimanskimi kot za težo izjav o konfesionalni pripadnosti. Iz tabele je razvidno, da za Slovenijo, o kateri imamo podatke, ni bistvenih razlik med rezultati ljudskega štetja iz leta 1991 in uporabljenemu anketno raziskavo iz leta 1987 (v %).¹⁰

¹⁰ Podatki po raziskavi: »Razredna bit sodobne jugoslovanske družbe«. Sumarni prikaz rezultatov z manjkajočimi vrednostmi, FSPN, Ljubljana 1988, str. 359.

	Pripadajo neki veroizpovedi	Brez veroizpovedi
Bih	71,9	29,1
Črna gora	46,0	54,0
Hrvaška	72,6	27,4
Makedonija	82,3	17,7
Slovenija	73,0	27,0
Srbija (ožja)	59,0	41,0
Vojvodina	48,0	52,0
Kosovo	93,5	6,5
Jugoslavija	69,4	31,6

Za narode in regije držav nekdanje Sovjetske zveze imamo na razpolago podatke ankete iz let 1989/90. Podatki niso neposredno primerljivi, saj so le odgovori na anketno vprašanje v reprezentativni anketi: Ali ste veren človek (z alternativami: nisem veren, štejem se h krščanstvu, prištevam se k islamu, prištevam se k neki drugi religiji)? Podatki omogočajo neposredno, čeprav omejeno primerjavo, ker vključujejo tudi Litvance, Litva pa je bila vključena v obravnavane raziskave.

Delež vseh vernih (v %):¹¹

1. Uzbeki	89
2. Litvanci	74
3. Ukrajinci	72
4. Gruzinci, Armenci	64
5. Moldavci	51
6. Rusi zunaj Rusije	40
7. Rusi v Rusiji	35
8. Kozaki	34
9. Moskva	32
10. Sibirija	29
Povprečje SZ	47

V evropskih anketah se je za religiozne opredelilo okrog 57% anketiranih, za pripadnike nekih ver (kar je bližje formulaciji odgovorov v navedeni jugoslovanski anketi), pa približno 70%.

Prav podatki o nereligioznosti vzhodnih držav s pravoslavno tradicijo opozarjajo na previdnost pri govoru o sekularizaciji nasploh. Ali ni največja sekulariziranost (ali nereligioznost) v teh deželah res le sekulariziranost glede na pravoslavno cerkev, ki/ker jo je prav v teh deželah najuspešneje nadomestila sakralizacija državno partijske ideologije z njenimi kulti in kolektivnimi predstavami. Po razkroju te ideologije se hitro spet sakralizira nova državnonacionalna ideologija, tokrat ob pomoči pravoslavne Cerkve in cerkvenosti.

Poleg sintetične slike zasluži posebno pozornost tudi podoba (ne)religioznosti po posameznih deželah glede na temeljno »socioreligiozno tipologijo«. Kot smo že omenili, je raziskovanje uporabilo in uveljavilo 5-delno Zulehnerjevo tipologijo na podlagi kombinacije predstav o bogu in obiskovanju cerkvenih obredov.¹²

¹¹ I. Levada: Die Sowjetmenschen 1989–1991, Soziogramm eines Zerfalls, DTV München 1993, str. 253.

¹² P. Zulehner, op. cit., str. 39–40.

Oznaka tipa	Predstava o bogu	Obisk cerkvenih obredov
– (krščanska) cerkvena	učlovečeni bog	vsako nedeljo
– kulturno-cerkven	višje bitje ali sila, ne ve	vsako nedeljo
– (krščansko) religiozen	višje bitje ali sila, ne ve	neredno ali sploh ne
– nereligiozen	ne veruje	neredno ali sploh ne

Na čelu so po tej razvrstitvi države s številčno prevlado krščansko-cerkvenih: spet Irska, Poljska, Severna Irska in ZDA in deželi z večinsko religiozno skupino (Portugalska in Islandija). *V vseh preostalih, razen NDR, so najštevilnejša skupina »kulturno religiozni«*. Razlikujejo pa se posamezne dežele po tem, katera je druga največja skupina, kar so lahko:

1. (krščansko) cerkveni – kot na Slovaškem, v Belgiji, Avstriji, Nemčiji, na Nizozemskem
2. religiozni – kot na Finskem, Madžarskem, v Španiji, na Norveškem, Kanadi in Veliki Britaniji
3. nereligiozni – kot na Češkem, Danskem, Švedskem, v Franciji, Sloveniji, Litvi in Latviji.

Po tej temeljni tipologiji se je Slovenija uvrstila v skupino, v kateri so sicer dežele, ki so po prej obravnavani sintetični oceni med najmanj religioznimi. Posebno, skrajno skupino predstavlja le nekdanja NDR, kjer so najštevilnejša skupina sploh nereligiozni.

Primerjava dveh temeljnih razvrstitev – sintetične in tipološke – omogoča oziroma potrjuje temeljno oceno: Slovenija je na religijskem zemljevidu uvrščena blizu povprečja, toda vendarle med manj religiozne države, v smeri proti Franciji, Švedski in Češki oziroma dlje od ZDA, Irske ali Poljske, ki označujejo oba pola.¹³

Zulehnerjeva tipologija je pomembna, ker jasno pokaže, da v večini evropskih dežel s Slovenijo vred številčno prevladuje sredinski tip »kulturnoreligioznih« brez specifično krščanske predstave o bogu in z neredno cerkveno prakso, torej z razliko ali distanco tako do temeljnih cerkvenih verskih predstav kot do normirane obredne prakse. Cerkevno-krščanski verni in izrecno nereligiozni ali celo ateisti so v večini dežel manjšinske skupine. Ni mogoče reči, da je Evropa nereligiozna, toda z istega vidika ni mogoče reči, da je cerkevno-krščanska oziroma krščansko-cerkvena.

Religiozne in druge opredelitve

Raziskovanje, na katero se opiramo, je bilo predvsem raziskovanje vrednot, tako da nam njegovi rezultati omogočajo osvetliti religijsko sliko tudi z vidika povezanosti nekaterih vrednot in religijskih opredelitev v posameznih deželah. Analiza, na katero se predvsem opiramo, prikazuje s faktorsko analizo ugotovljene zveze med socioreligioznimi opredelitvami (osebna religioznost, verovanja, obiskovanje obredov, pričakovanja od Cerkva) in vprašanjem življenjskega smisla,

¹³ Podatki, ki jih ob tipološki razvrstitvi navajajo za Slovenijo in Avstrijo, se razlikujejo. Po vsej verjetnosti zato, ker uvršča Zulehner v uporabljenem delu v skupino nereligioznih le tiste z decidiranim neverovanjem in neredno ali odsotno obredno prakso – v Sloveniji je takih okrog 16% (v Avstriji 9%). Po Toševi razvrstitvi (Razgledi 1993/24) pa sodijo v to skupino tudi tisti z odgovori »ne vem« (in neredno oziroma odsotno prakso – v Sloveniji tako 35% in v Avstriji 22%). »Nereligiozni« bi bili v tem primeru celo najštevilnejši med omenjenimi petimi tipi, čeprav ne večinski kot v nekdanji NDR.

življenjskega prostora, morale, dela in politike. V splošnem je analiza pokazala, da socioreligiozna opredelitev vpliva na opredelitve v zvezi s smislom življenja, nekaterimi moralnimi vprašanji in položajem ženske; v manjši meri na zasebno sfero in vprašanje v zvezi z otroki; zelo malo pa na občutenje življenja, zanimanja za svet, na politiko, delo in odnos soljudi tako partnerjev kot tujcev.

Poglejmo, kakšno podobo kaže Slovenija v primerjavi z drugimi državami glede na nekatere kazalce s teh področij. Pri tem bomo posebej pozorni na primerjavo z drugimi nekdanjimi socialističnimi deželami in Srednjo Evropo.

Med socioreligioznimi kazalci si oglejmo le še »zaupanje v cerkve«. Slovenija je dežela, kjer je po anketi iz leta 1991 najnižje zaupanje v Cerkev; nižje je le še na Češkem in Nizozemskem. Pod povprečjem je tudi v Franciji in Nemčiji, na povprečju v Avstriji; v vzhodnih deželah je leta 1991 visoko ali povprečno; podobno tudi v Južni Evropi (Italija, Španija, Portugalska); visoko je v Severni Ameriki. Treba pa je takoj reči, da Slovenci – v letu 1991 – med vsemi anketiranci sploh *najmanj zaupamo drugim ljudem*. Da »lahko večini zaupamo« ni v nobeni deželi dobilo tako malo glasov kot v Sloveniji in nikjer ni bilo tako razširjeno prepričanje, da »ni mogoče biti dovolj previden« kot prav v Sloveniji. Verjetno je razumljivo, da kaže vsa skupina vzhodnoevropskih dežel manjše zaupanje v primerjavi z drugimi. V Sloveniji je tega nezaupanja očitno deležna tudi Cerkev, medtem ko je ta v drugih nekdanjih socialističnih deželah – razen Česke – prej opora zaupanja. Nizozemci nasprotno kažejo visoko zaupanje do soljudi in nizko do cerkva. Mogoče je sklepati, da sta to nezaupanje in previdnost v Vzhodni Evropi rezultat lastnega obnašanja in izkustev v letih preloma; težje je reči, koliko je k temu prispevalo (ne)zaupanje do soljudi in ustanov v minulih desetletjih. Še najverjetnejše je, da se je v prelomnih letih v teh deželah »seštel« tako že obstoječe nezaupanje kot novo razočaranje. Med zahodnimi deželami kažejo največjo nezaupljivost Francozi in Portugalci, a tudi Avstrijci; zaupljivi so Nizozemci, Angleži, Nordijci (najbolj) in Američani.

Mimogrede: presenetljiv je podatek, da smo Slovenci v tej anketi – po samoočeni anketirancev – med *najsamozavestnejšimi* in sposobnejšimi za prevlado nasproti drugim – bolj kot vsi Zahodni Evropejci, razen Nemcev, pa Švedov, Islandcev, Fincev in Portugalcev. Slovenija kaže tudi največjo pripravljenost svojih prebivalcev na boj (za domovino) in ponos na domačo deželo (kjer smo spet blizu Nordijcem). Seveda je vse to morda le spomin na leto 1991 (ali pa tudi ne). Spet: Slovenci smo skupaj s Čehi in Slovaki med ljudmi, ki najmanj *razmišljajo o smrti*; smo celo na čelu vzhodnih dežel, ki so glede nerazmišljanja o smrti pred vsemi drugimi. Je to izraz večje življenjske stiske in preokupacije s prelomnimi časi v vzhodnih deželah? Res pa je, da so tudi Avstrijci na čelu zahodnih dežel v istem smislu.

Glede *smisla življenja* povsod prevladujejo stoični odgovori (70–80%, možno je bilo več odgovorov); v Sloveniji celo bolj kot drugod. Da je življenje brez smisla, odgovarja zelo nizek odstotek anketiranih (3–5%), v Sloveniji smo na povprečju (4%). Kar zadeva religiozne odgovore (življenje ima smisel le, ker je bog ipd.), ki so bili manjšinski povsod v Evropi (25–30%), imajo med Slovenci podpovprečno prepričljivost; še manjšo imajo na Madžarskem, Češkem in Slovaškem, podobno v Franciji in Nemčiji, večjo v Avstriji.

Pri veri v *posmrtno življenje* in/ali vstajenje smo Slovenci med najmanj verujočimi: v vstajenje 18%, v reinkarnacijo 12%, v posmrtno življenje »kar taji« 23%. Povprečne evropske številke so med 30 in 40%, v inkarnacijo 18%. Najvišje so številke na Irskem, Poljskem in ZDA med 60 in 70%. Nižje so le še številke za Češko, NDR in baltiške dežele. Blizu nam so Danci in Švedi.

Predstave o *družbenem položaju žensk* v družini in poklicu nasproti možu in

otrokom morda najbolj enopomensko uvrščajo Slovenijo med moderna okolja. Slovenija je (včasih skupaj z NDR) dosledno na tistem polu med vzhodnoevropskimi deželami, ki presega zahodnoevropsko in skoraj dosega nordijsko in severno-ameriško povprečje. Delež zaposlenih žensk je sicer najvišji (oziroma zgolj gospodinj najnižji) v severni in vzhodni Evropi. Hkrati pa je zelena podoba ženske emancipacije različnih razsežnostih najšibkejša prav v vzhodnoevropskih deželah – razen, kot rečeno, v Sloveniji in delno nekdanji Vzhodni Nemčiji – najmočnejša pa v nordijskih deželah in Severni Ameriki! To je treba posebej poudariti kljub temu, da je, vzeto v celoti, ta podoba glede na leto 1982 v zahodnem svetu rahlo nazadovala v primerjavi s tradicionalno.

Pri vrhu je Slovenija skupaj s Finsko in skandinavskimi deželami, Nemčijo in Francijo pri *tolerantnosti do razveze zakona*, čeprav družina pri Slovencih ni manj cenjena kot drugod. Pač pa Slovenci skoraj ravno tak pomen kot *družini* pripisujejo *delu*: razlika med pomenom družine, ki je v vseh deželah na prvem mestu, in pomenom dela, ki je skoraj pri vseh na drugem mestu, je prav pri Slovencih najmanjša.

Slovenija je tudi med deželami, kjer »domovina« uživa najvišje zaupanje med svojimi prebivalci, podobno v Litvi, na Irskem, Norveškem – najmanj pa med Italijani, Čehi in Slovaki. Prav tako so Slovenci med najponosnejšimi na to, da so Slovenci, bolj so nase ponosni le še Irci, Poljaki in Američani (spet leta 1991?!), podobno kot Slovenci tudi Avstrijci in Angleži; najmanj Nemci – Zahodni in Vzhodni – in Nizozemci.

Skupaj z drugimi »vzhodnimi« – in tudi med njimi nadpovprečno – smo *netolerantni do »tujcev«*: bolj od zahodnih Evropejcev, Nordijcev in Američanov. Bolj odklonilni od nas so do tujcev le še Čehi in Slovaki. Spet: ali samo vpliv leta 1991 in z njim pogojene in gojene podobe »tujca«? Bolj tolerantni kot drugi vzhodnjaki in blizu severnoevropskemu povprečju smo v odnosu do »deviantnih« (homoseksualci, zasvojenici, duševni bolniki, AIDS).

Precej nejasna je slika glede na nekatera *moralnoživiljenjska vprašanja*. Glede *splava* smo med liberalnejšimi v tem smislu, da so večinsko soglasje kot razlog za prekinitev nosečnosti dobili tudi »nevarnost za življenje matere«, »otrokov poškodbe« in »nehotenje staršev, da imajo več otrok«. Pri večini dežel sta deležna večinskega pristanka le prva dva razloga. Slovenija je tudi dežela z največjo liberalnostjo v spolnem življenju s tem, da je tokrat skupaj z NDR, Španijo in Italijo (!), nordijske dežele, Češka in Slovaška naj bi bile nasprotno med najbolj zadržanimi? Po drugi strani pa je Slovenija med deželami, kjer je največ (skoraj polovica) anketiranih vztrajalo pri tem, da obstajajo in da morajo veljati *jasne norme o dobrem in zlem*. Slovenija je pri tem skupaj z Irci, Poljaki, Američani, Italijani, Belgijci, medtem ko v vzhodnih deželah, v Skandinaviji, v večini zahodnoevropskih – tudi med Avstrijci – prevladuje situacijska etika.

V politiki je kot vsa »Evropa« tudi Slovenija med deželami, kjer se večina prebivalcev uvršča k sredini. Povprečje je skoraj točno na sredini (ob celo najmanjši razpršenosti in polariziranosti). Glede na to da je v veliki večini dežel samoopredelitev anketirancev v povprečju rahlo od centra proti desni, smo primerjalno kljub temu med bolj »levimi« (»levi center«) deželami. Enako kot pri nas je le še v Franciji in nekdanji NDR; še bolj levo v Španiji in Italiji. Podobna je slika pri razmerju med vrednotama enakosti in svobode. Slovenija je skupaj s Francijo, Irsko, Islandijo, Italijo in Portugalsko med deželami, kjer je enakost vendarle nekoliko bolj zaželená kot svoboda, čeprav gre tako pri nas kot drugod praktično za razmerje 50:50; v drugih deželah – tudi in zlasti vzhodnih ter ZDA – ima

prednost svoboda. Prav razmerje med tema dvema vrednotama se je večkrat uporabljalo za označevanje razmerja med levosocialističnimi in liberalnimi usmeritvami.

Prikazani pregled potrjuje in deloma pojasnjuje ugotovitev, da je Slovenija »socioreligijsko« sicer blizu evropskemu povprečju, da pa smo vendarle med »manj religioznimi« deželami.¹⁴ Vprašanja o smislu življenja, moralnih dilemah, položaju, »podobi« žensk ter družini so namreč bila med tistimi, ki so najbolj povezana s socioreligioznimi opredelitvami oziroma tista, na katera te opredelitve najbolj vplivajo.

Prav v teh vprašanjih pa se slovenski anketiranci nadpovprečno opredeljujejo za odgovore, ki niso v pozitivni zvezi s »pozitivnimi« socioreligioznimi opredelitvami. To je izrazito pri ženskem vprašanju in vprašanju o smislu življenja, manj enosmiselno pa ob različnih moralnih dilemah, kjer so anketiranci pri nekaterih opredelitvah bliže cerkvenim opredelitvam, pri drugih pa nadpovprečno oddaljeni od njih, kot smo videli. Podatki torej govorijo, da ne gre le za to, da bi anketiranci na Slovenskem in drugod ne sledili cerkvam na političnem področju ali pri vprašanjih v zvezi z delom in socialnimi nazori. Tu so zveze oziroma vpliv nasploh in v celotni populaciji zelo šibke (z izjemami, med katerimi pa ni Slovenije). Tudi sama ožja religiozna vprašanja (predstave o bogu, smisel življenja, vera v posmrtno življenje ipd.) na eni strani in tiste posebne praktičnomoralne odločitve, na katerih katoliška cerkev posebej vztraja kot na religioznomoralnih vprašanjih (splav, razveza, spolnost), kažejo pri Slovencih nadpovprečno »razcerkvenjeno« stanje (čeprav seveda tudi za Slovenijo velja, kot poudarjajo raziskovalci za celotno populacijo, da to še ne pomeni tudi že nereligioznosti). Značilno je, da Slovenci najmanj med vsemi pričakujejo *cerkveno angažiranje* ob življenjskih vprašanjih, pa tudi pri pričakovanju angažiranja v socialnih vprašanjih so rahlo pod povprečjem.

Slovenija in Srednja Evropa

Če smo do zdaj primerjali Slovenijo glede na globalno razdelitev med zahodnoevropske, nordijske, južno- in vzhodnoevropske dežele (ter ZDA in Kanado), primerjamo zdaj Slovenijo še z njej najbližjimi deželami, ki so bile zajete v ankete. Izbrali bi Avstrijo, Češko, Slovaško. Za Italijo smo že ugotovili, da sodi na religijskem zemljevidu očitno nekam drugam. Omenjene dežele družijo poleg zemljepisne bližine, dolgotrajne politične in kulturne skupne preteklosti (bolj ali manj izrazite tradicije habsburške monarhije), tudi vsaj približno primerljiva velikost. Hkrati pa Avstrijo na eni in preostale na drugi strani jasno razlikuje dogajanje zadnjih 45 let, ki po drugi strani, čeprav manj enosmiselno, združuje zadnje tri dežele. Madžarske ne bi upoštevali zaradi njenega izrazitega konfesionalnega pluralizma (močan protestantski delež in vpliv ter približno 20% prebivalstva), čeprav je, kot smo že videli, v povprečju med sosedi najbližja Sloveniji. Toda v tem povprečju je med drugim tudi že rezultat vpliva protestantske sestavine, ki je v Sloveniji seveda vsaj na tak način ni. Po svoje je problem tudi avstrijsko povprečje, saj je v njem že zajet vpliv Dunaja, ki se močno razlikuje od preostale Avstrije, tudi in prav v religijskem pogledu – tako zaradi svoje velikomestne kozmopolitske odprtosti kot zaradi

¹⁴ Ne gre prezreti, da so kvalitativne oznake »bolj religiozne – manj religiozne« pravzaprav neustrezne za kvalitativno tako raznovrsten pojav, kot je religioznost; vsaj pri tovrstnih raziskavah se s takimi oznakami dejansko meri le na »več ali manj« navzočnosti in vpliva cerkveno-krščanske religioznosti.

socijalno-politične zgodovine. Lahko že vnaprej rečemo, da se Avstrija brez Dunaja še bolj razlikuje od Slovenije po večji cerkvenosti in religioznosti; skupaj z Dunajem je Sloveniji Avstrija religijsko bližja kot brez njega; slovensko povprečje ni povprečje nobene od primerljivo enako velikih avstrijskih zveznih dežel.

Še enkrat: na lestvici je med 27 državami po sintetičnem merilu:

Avstrija na 9. mestu

Slovaška na 11. mestu

Madžarska na 12. mestu

Slovenija na 16. mestu

Česka na 27. mestu.

Po samooceni se ima za religiozne:

Avstrijcev 70%

Slovakov 69%

Slovencev 60%

Madžarov 52%

Čehov 38%

evropsko povprečje 57%

Kazalci religioznosti

	veruje v boga	k maši vsaj 1-krat meseč.	pripada neki veroizpovedi	pripada kato- liški veri
Avstrija	76%	42%	86%	79%
Slovaška	62%	40%	72%	62%
Slovenija	55%	35%	73%	69%
Česka	31%	12%	40%	35%
Madžarska	57%	28%	60%	43%

Po drugih virih, na primer ljudsko štetje 1991 v Sloveniji, so podatki nekoliko drugačni, a ne bistveno: katoliška veroizpoved 71,7%, drugih veroizpovedi pribl. 5%.

Socioreligiozna tipologija (v %)

	Avstrija	Slovaška	Slovenija	Česka
cerkveni	16	23	10	6
kult. cerkveni	9	10	12	3
religiozni	14	11	13	7
kult. religiozni	52	39	49	61
nereligiozni	9	17	16	23

Podoba Cerkve: Cerkev zmore dati odgovore na: (v %)

	Avstrija	Slovaška	Slovenija	Česka	»Evropa«
moralna vprašanja	38	49	40	50	49
družinska vprašanja	28	48	32	45	34
duhovna vprašanja	58	63	50	62	51
socialna vprašanja	30	22	31	28	27

Nekoliko disonantna je slika o želenem poseganju Cerkve v politiko vlade. Za zaželeno jo ima 14% Avstrijcev, 15% Slovencev, 12% Slovakov, 30% Čehov, pri evropskem povprečju 22%. Disonantna je pravzaprav le številka za Češko, sicer pa je sporočilo jasno – tako za Evropo v povprečju kot še bolj in izrazito za obravnavane srednjeevropske dežele (iste številke so tudi v Nemčiji, Franciji, Belgiji)!

Smisel življenja: vrednotenje odgovorov (v točkah):

	Avstrija	Slovaška	Slovenija	Češka	»Evropa«
religiozni odgovori	2,3	1,8	1,9	1,8	2,2
stoični odgovori	3,7	3,6	3,8	3,6	3,7
iščoči odgovori	2,8	2,5	2,5	2,4	2,8

Podoba ženske vloge (v točkah):

	Avstrija	Slovaška	Slovenija	Češka	»Evropa«
moderna/emancipirana	2,2	1,7	2,4	1,8	2,1
tradicionalna	3,0	3,1	2,8	3,1	2,8

Politična samoocena anketirancev v točkah (1 – zelo levo ..., 10 – zelo desno ...)

	Avstrija	Slovaška	Slovenija	Češka	»Evropa«
	5,7	5,8	5,0	6,0	5,2

Slika seveda ni enodimenzionalna in govori o individualnosti dežele. Pri Slovaški je mogoče že upoštevati relativno velik vpliv protestantskega prebivalstva, ki je v precejšnji meri hkrati tudi madžarske narodnosti. Pri Avstriji smo že omenili »izstopanja« Dunaja: na Dunaju je po ljudskem štetju iz leta 1991 le 57% deklariranih katoličanov, pri avstrijskem povprečju 78%, avstrijska Koroška in Štajerska na primer 80%, Tirolska 87%.

Nereligiozno opredeljenih je na Dunaju 28%, v Avstriji v povprečju 12%, na Koroškem 8%, Štajerskem 10%, Tirolskem 5%. (Vir: IKS – Mitteilungen 1993, 32, str. 13).

Opazna je razlika med »religiozno« Avstrijo in »nereligiozno« Češko; Slovaška in Slovenija sta vmes, s tem da je Slovaška bližje Avstriji; po nekaterih kazalcih jo celo dosega in presega; Slovenija je v istem smislu bližja Češki, vsekakor pa je vmes med Slovaško in Češko, kakor koli je v nakazanih kulturnih in političnih značilnostih Slovaška vendarle bližja Češki kot Slovenija. Ponuja in potrjuje se razlaga, da je komunistično-socialistična polstoletna preteklost v teh treh deželah v splošnem privedla do nižjega deleža cerkveno religioznih, kot je v Avstriji: toda razlike med njimi samimi govore za to, da so se posledice socialističnega sistema in same partijsko-državne verske politike v različnih deželah različno »prijele«: ob zelo površni predpostavki, da v samem sistemu in verski politiki treh oziroma dveh držav v tej zvezi ni bilo bistvenih razlik, je vzrok za to očitno treba iskati v različnih socialnih in kulturnih značilnostih teh dežel in mestu katoliške cerkve znotraj tega. »Izstopanje« Češke je tako veliko, da lahko sklepamo, da je bila različnost Češke od Avstrije in drugih dežel že v izhodišču (pred »komunističnim« obdobjem) tudi v verskih zadevah. Po drugi strani kaže Slovaška na možnost, ki se je,

kot je najbolj znano, uresničevala na Poljskem: da so iste komunističnosocialistične značilnosti v konkretnih razmerah celo krepile, ne pa slabile vsaj nekatere religiozne opredelitve.

Gotovo bi natančnejša analiza industrializacije, deagrariacije, urbanizacije, izobraževalnih procesov v teh deželah tudi pokazala nekatere razlike med njimi (kot to pokaže celo analiza tega že znotraj Slovenije, glej študijo Roter-Kerševan: Vera in nevera v Sloveniji, 1968–78). Zgodovinsko je na primer industrializacija na Češkem zgodnejša kot v Sloveniji in zlasti Slovaški, pa tudi v večjem delu Avstrije. Toda učinki teh procesov so bili opredeljeni z zgodovinskim kontekstom.

Slovenske značilnosti bi lahko skicirali takole:

1. Slovenski prostor je bil od zatrtja protestantizma dalje (z izjemo Prekmurja) čvrsto katoliški. Kot pri nekaterih drugih tradicionalno katoliških narodih brez lastne državnosti in z njo povezane razvite politične elite, z relativno maloštevilno in neizdiferencirano inteligenco je katoliška cerkev delovala tudi kot narodnoobrambna, socialna in politična ustanova. Razvil se je močan kulturni, socialni, politični katolicizem, prišlo je do »klerikalizma«, te »bolezní politično nerazvitih narodov« in do močne »konservativno kulturne, narodnopolitične in kmečkosocialne obarvanosti« katoliške religioznosti, in natančnejše, cerkvenosti; tudi na ško-do skrbi za specifično krščansko oznanilo.

2. Tudi v slovenskem prostoru se je ob prevladi takega katolicizma in proti njemu oblikovala sicer relativno šibka meščansko-liberalna in delavskosocialna (o)pozicija. Konservativni katoliški kulturni nadvladi se je, podobno kot tudi drugod v Evropi, upiral tudi del kulturniške inteligence. Toda njegov status in učinek ni bil le – spet kot ponekod v Evropi – status in učinek – status in učinek »izkoreninjenih« disidentov. V Sloveniji je bilo moderno jezikovno kulturno področje ključno področje in okvir oblikovanja nacionalne identitete in (samo)zavesti. Delovali so na področju, ki ga (simbolno) niso dolgovali katoliški cerkvi, saj so ga v Sloveniji vzpostavili slovenski protestanti. Delovanje, ki je bilo distancirano ali kritično do katolicizma, je bilo mogoče pojmovati kot nadaljevanje avtonomne narodno kulturne tradicije in ne kot disidentsko razhajanje z »matico«.

3. Kljub svoji premoči, kulturni in politični katolicizem v Sloveniji zato ni zmogel in ne zmore doseči monopola; zunaj in znotraj formalne pripadnosti katoliški cerkvi se je oblikovala dovolj močna in samozavestna, čeprav manjšinska in nekontinuirana, a od katoliške cerkvenosti neodvisna ali do nje vsaj kritična tradicija, ki je segala od Trubarja in protestantizma (podprtega od deželnih stanov!), preko elementov janzenizma in razsvetljenstva do kulturne in politične usmerjenosti, kakršno sta vrhunsko predstavljala Prešeren in Cankar.

Zaradi nespretnosti in nerazumne politike vodilnega političnega katolicizma (in z njim vred odločilnega dela cerkvene hierarhije) v kritičnih letih druge svetovne vojne je nacionalnoobrambna pobuda prešla na politično takrat najprodnornejši del tega nekatoliškega okolja, takratno KPS in njene zaveznike. Le-ta po zmagi ni nastopala proti Cerkvi in klerikalizmu le kot komunističnorevolucionarna, ampak tudi kot narodno zavedna (in zaslužna) ter protiklerikalna sila. Skupaj s socialnimi premiki – urbanizacijo, deagrariacijo, nastajanjem novega delavstva, uradništva in inteligence – je to okrepilo do tedaj manjšinsko pozicijo. Kriza in razkroj komunistične revolucionarne ideologije in politike ter samega sistema zato še nista pomenila konca in razkroja učinkov protiklerikalne (protikatolicistične) usmeritve, čeprav se je jasno pokazalo, da tudi protikatoliška usmeritev v slovenskem prostoru ne more doseči monopola.

4. V Sloveniji sta se zgodovinsko oblikovali dve tradiciji prav glede na kultur-

no, družbeno in politično vlogo katoliške cerkve. Težave z enopomenskim poimenovanjem ene in druge oziroma obeh polov govori tako za vztrajnost kot za gibljivost okvirov tega razhajanja. Katoliška cerkev je postala politikum, postala je vir in predmet tudi strankarsko političnega razhajanja.

Nevzdržnost razmer, do katerih je pripeljala izjemna politizacija religije in »religizacija« politike v vojnem in začetnem povojnem obdobju« na Slovenskem (v eni in drugi smeri oziroma na obeh straneh!), pa je hkrati spodbudila samobrambno reakcijo: težnjo po čim bolj čistem razdvajanju politike in religije (in to spet na obeh straneh). V zadnjih dveh desetletjih socialističnega sistema je bilo videti, da se bo ta usmeritev dokončno uveljavila. To se je kazalo tako v nezadržnem (čeprav prepočasnem) usihanju protireligiozne in proticerkvene sestavine politike ZKS (in opore zanjo tako znotraj kot zunaj partije) kot v ravnanju Cerkev in ne nazadnje v javnem mnenju večine (tudi vernikov). Po letu 1990 smo priča bolj zapletenim razmeram: znaki obnove političnega katolicizma in njegovi uspehi na eni strani so plačani (kot so bili že v preteklosti) z nezaupanjem in distanciranjem, celo oživljenim nasprotovanjem do Cerkev tudi v njenem verskem delovanju.

Obstoj katoliško-nekatoliške delitve in polarizacije je na Slovenskem dejstvo. Pretresi vojnega in prvega povojnega časa pričajo, da je z njo mogoče znosno živeti le, če se »drži na majhnem ognju«; to pa je v našem prostoru očitno mogoče le, če se skrbi za ločenost religije in Cerkev od politike, če se strankarskim političnim razhajanjem ne dovaja (preveč) verskocerkvenega goriva in verskocerkvenim opredelitvam ne (preveč) strankarsko političnega. Med sedanjimi možnimi zgledi drugod je treba iskati tam, kjer je razlika med Cerkvijo in politiko razvidnejša, kjer je Cerkev (zato) institucionalno revnejša (zato), bolj krščanska ali vsaj katoliška in manj (kulturno, socialno, politično) katolicistična.¹⁵

* * *

Za konec še enkrat morda (ne)potreben komentar.

Slika, ki jo predstavljamo, se opira na opisano vrsto podatkov, pridobljeno s sociološkimi metodami (anketo). Razlike med posameznimi deželami v razširjenosti in intenzivnosti religioznosti ter cerkvenosti so po tovrstnih analizah predvsem posledica različnega odnosa in podobe do Cerkev, ki jo ima Cerkev pri ljudeh neke dežele. Ta odnos in podoba pa sta odvisna od konkretne zgodovine (Cerkev) neke dežele in še posebej z njenimi pretresi.

Ti podatki in raven njihove analize pa še ne govorijo o ravni in razmerah osebne (ne)religioznosti ali boljše (ne)vernosti. Po drugi strani nam obravnavane razlike med deželami ne smejo zamegliti temeljnih podobnosti in sorodnosti v življenju (ljudi) sodobne Evrope ali njenih glavnih delov. Kažejo jih tudi obravnavane raziskave vrednot. Religijske razlike k njim marsikaj dodajajo, jih različno izražajo in obarvajo – toda ne odpravljajo sorodnih značilnosti v načinu življenja in dela, ki označujejo moderne ali modernizirajoče se evropske družbe (vključno s postmodernimi nastavki vred). Sem sodijo tudi procesi obravnavani pod nazivom sekularizacije, avtonomiziranje različnih področij družbenega življenja nasproti (cerkveni) religiji in nagnjenost k privatizaciji religije.

Vse to pojasnjuje, zakaj tako različne, celo kontrastne religijsko-sociološke slike na primer Poljske in Češke, ZDA in Francije, Danske in Irske itd. ne najdejo potrditve v kakšni temeljni različnosti življenja (in ljudi) teh držav. Vsi pripadajo sekularizirano-krščanski moderni civilizaciji.

¹⁵ V tem smislu že v članku: M. Kerševan: Religija in Cerkev v razkroju socialističnega sistema, Teorija in praksa, 1991/7, str. 795.

Uravnoteženje evropskega federalizma

Evropski federalizem v primerjalnem kontekstu

1. Vloga nacionalnih vlad (držav) ostaja stvarni problem za vse, ki gledajo na oblikovanje Evrope kot preseganje nacionalne države in še posebej kot razveljavljanje vloge nacionalnih vlad pri odločanju Skupnosti. *Pojem združene Evrope* uporabljajo nasprotniki in zagovorniki močnejše povezane Evrope za označevanje (simbol) upadanja vpliva nacionalnih vlad.

Razprava o primerni vlogi za nacionalne vlade pri odločanju je povezana s problemom, kako narediti Skupnost odgovornejšo do volilnega telesa, da bi postala demokratičnejša. Federativna struktura, zasnovana na »državljski Evropi«, je alternativa *Evropi nacionalnih držav*. Vprašanje uravnoteženja teže (vpliva) nacionalnih vlad in evropskega volilnega telesa je osrednje v razpravi o institucionalni oblasti. Od tega ravnotežja ni odvisna samo institucionalna arhitektura Skupnosti, temveč tudi ugotavljanje stopnje demokratičnosti v okviru Skupnosti (unije). Presenetljiva značilnost razprave o institucionalni ureditvi Skupnosti (unije) je uporaba pojmov »federalizem« ali »federalnost«. Čeprav ni mogoče pričakovati soglasja o splošni opredelitvi,¹ pa tako zagovorniki kot nasprotniki večje federalizacije Skupnosti (unije) predpostavljajo, da takšna jasna in nesporna opredelitev dejansko obstaja. Čeprav federalisti razmišljajo o federaciji kot zaščiti kulturne različnosti in zagotavljanju pravic federalnih enot, pa antifederalisti poskušajo razvrednotiti vlogo, ki jo ima subsidiarnost v federalističnem razmišljanju, in poudarjajo izgubo svobode, ki jo pretrpi nekoč že *suverena država*, ko se pridruži federalni uniji, ki po definiciji omeji njeno oblast.²

Pojem »Združene države Evrope« povzema najsplošnejše izražanje federalne Evrope.³ Za mnoge proučevalce ameriškega federalizma konec 20. stoletja je le-ta s svojo močno centralno oblastjo na različne načine izolirano od oblasti federalnih enot (držav) prototip federativne Evrope.⁴ Drugi federalni sistemi so omenjeni zgolj mimogrede. Verjetno najpomembnejša možnost, tj. izvirnost oblikovanja institucij Skupnosti, ni dovolj prepoznavna.⁵ Ironično dejstvo je, da razprava o institucionalnem razvoju Skupnosti (unije) ne dosega izvirnosti institucionalnega načrtovanja med ustanavljanjem Skupnosti.

Federalizem je najbrž res vaja iz institucionalne ustvarjalnosti, zato ni nujna ponovitev (imitacija) obstoječih institucionalnih ureditev. Politična razprava o federalizmu zato še premalo izraža *vso elastičnost federalizma kot organizacijske-*

* dr. Marjan Brezovšek, docent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani

¹ Gl. npr. M. Brezovšek, *Federalizem in decentralizacija*, (doktorska disertacija), FDV Ljubljana 1993, str. 126–152. Za integralni federalizem gl. Lutz Roemheld, *Integral Federalism: Model for Europe*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1990, pp. 147–71.

² Ernest Wistrich, *After 1992: The United States of Europe*, London, Routledge, 1989, pp. 94–106.

³ William Wallace (ed.), *The Dynamics of European Integration*, London, Pinter, 1990, p. 278.

⁴ Po navadi se pozablja, da ljudski govor vse od državljanske vojne govori o Združenih državah v množini (»Združene države so«).

⁵ Samuel H. Beer, *Federalism, Nationalism, and Democracy in America*, *American Political Science Review*, vol. 72 (March 1978), p. 13.

ga koncepta, zaradi česar ga sicer mnogi znanstveniki označujejo za preveč netočnega za rigorozno teoretiziranje. To, kar je slabo (pomanjkljivost) za teorijo, pa je lahko plodno za gradnjo institucij. *Federalizma* tako po mnenju nekaterih teoretikov ne bi smeli enačiti s federalno državo (najbolj prisotno enačenje, ki ga najdemo v pravno uglaseni politični razpravi);⁶ D. Elazar zato poudarja, da »uporaba federalnega načela ne pomeni nujno oblikovanja federalnega sistema v običajnem pomenu moderne federalne države. Bistvo federalizma ni v posebni vrsti institucij, ampak v *institucionalizaciji posebnih odnosov med udeleženci v političnem življenju*. Federalizem je zato pojav, ki mu ustrezajo številne možnosti organiziranja politične avtoritete (oblasti)«. ⁷ Vse dokler obstajajo ali so izoblikovani primerni odnosi, se lahko razvija široka paleta političnih struktur, ki je v skladu s federalnimi načeli.

Čeprav je v literaturi federalizem pogosto označen zgolj s splošnimi ustavnimi značilnostmi,⁸ pa se stvarne federacije močno razlikujejo po organizaciji oblasti sestavnih delov in njihovi vlogi ter sodelovanju pri izvajanju oblasti na ravni federacije.⁹ Nadalje, federalizacija dosedanjih unitarnih sistemov vpeljuje še več različnih možnosti v opredeljevanje federalizma. Uporaba modela ZDA kot referenčnega okvira za razpravo o federalizmu zato zamegljuje dinamizem, kompleksnost in presenetljivo širok razpon potencialnih federalističnih ureditev. Prav tako je zapostavljena možnost konceptualizacije federalizma zunaj ustavno opredeljene federacije, t. j. t. i. *segmentarnega federalizma*, oziroma pogodbeno utemeljenih federalnih aranžmajev na določenih policy področjih (brez formalno, ustavno opredeljene federacije). Vztrajanje pri federaciji pred obravnavo federalizma zanemarljivo dejstvo, da ima federalizem tako *političen kot ustaven pomen*. Skupnost (unija) ima tu predvsem možnost izvedbe *politične dimenzije federalizma* brez nje-gove ustavne razsežnosti. Federalna organizacija se torej lahko razvija, ne da bi postala ustavno opredeljena federacija v tradicionalnem (klasičnem) smislu.¹⁰

2. V novi luči so se pojavili tudi *konfederalni aranžmaji*, ki so jih začeli obravnavati ne retrospektivno – z vidika dozorele federacije, v katero so evoluirale konfederacije, ampak prospektivno, kot gibanje, ki presega običajen obseg meddržavnih odnosov. V Zahodni Evropi, kjer so stare etablibrane države po drugi svetovni vojni oblikovale omejeno, toda pomembno unijo, utemeljeno na pogodbi, in ki se je razširila v monetarno in politično unijo, sta takšen pogled in takšna perspektiva mnogo uspešnejša in poučna. Čeprav so zadnje resnične (prave) konfederacije zapustile zgodovinsko sceno že pred več kot sto leti oziroma so se preoblikovale v trdnejše sisteme, pa se nam zdi, da je ta oblika sestavljene države v spremenjeni in prilagojeni podobi, četudi kot prehodna, možna v nekaterih primerih tudi v prihodnosti. Vprašanje je namreč, ali so strukturne napake konfederacij oziroma njihova notranja protislovja, tj. suverenost držav članic, zavračanje večinskega modela odločanja, možnosti veta vsake članice konfederacije, pomanjkanje diskrecijskega nadzora, odsotnost neposredne zakonodaje, ki bi obvezovala državljane in ne države (federalne enote) kot korporativna telesa – res zgolj ovira (težava) za učinkovitejše delovanje konfederacij v sodobnem svetu, ali pa so to lahko tudi demokratične oblike povezovanja nacionalnih držav v sedanjem času liberalizma in nacionalizma.

⁶ Vincent Ostrom, *The Political Theory of a Compound Republic*, 2nd ed., University of Nebraska Press, 1987, p. 9.

⁷ D. J. Elazar, *Exploring Federalism*, University of Alabama Press, 1987, pp. 11–12.

⁸ John Kincaid, *Reinventing Federalism. Principles and Challenges*, PA Times, vol. 16, 1 February 1993, p. 3.

⁹ W. H. Riker, *The Development of American Federalism*, Boston, 1987, p. 11.

¹⁰ Preston King, *Federalism and Federation*, London, 1982.

To nas usmerja tudi k teli pomembni razliki. Velike, splošne cilje države lahko razdelimo v bolj negativne, kot sta *obramba in varnost*, in bolj pozitivne, kot je *blagostanje*.¹¹ S tem zadnjim seveda ne mislimo na posebno vrsto uslužnostnih dejavnosti, ampak na nenehno prizadevanje države po povečanju dobrobiti in blaginje njenih članov. Prve zgodovinske konfederacije (unije) so bile ali predvsem obrambnovarnostne ali pa obrambnovarnostne skupaj z blaginjo. V 19. in 20. stoletju so nastale nove oblike federalnih zvez, katerih vsebina je (bila) skoraj izključno blaginja. Nemški *Zollverein* je bil prvi takšen pomembnejši primer »ekonomske skupnosti« (konfederacije), Evropska (gospodarska) skupnost pa eden najpomembnejših, čeprav ne edini primer takšne zveze v 20. stoletju. Razprava o takšnem gospodarskem federalizmu se je obnovila ob razpadanju socialističnih federacij, ko se je želela ohraniti vsaj gospodarska skupnost. Koristi gospodarske integracije na svobodnem zasebnem trgu so nedvomne, zahvaljujoč specializaciji in menjavi, zmanjšanju tveganja gospodarske nestabilnosti, sodelovanju pri opravljanju skupnih storitev itd. V grobem poznamo štiri faze uresničevanja gospodarske integracije: trgovsko povezovanje, proizvodnofaktorsko integracijo, policijsko integracijo s harmonizacijo nacionalnih ekonomskih politik in popolno integracijo teh politik. Oblike gospodarske integracije so: carinska unija, skupni trg, gospodarska skupnost, ki vključuje tudi monetarno unijo in različne stopnje harmonizacije ekonomske politike, ter federalna unija, ki je gospodarska unija z dodatkom, da se vsaka federalna enota odreka dela svoje suverenosti in jo prenaša na centralno oblast.

Pri proučevanju konfederalizma se moramo zavedati tudi dodatnega razlikovanja oziroma spektra med običajnimi meddržavnimi odnosi na eni strani in nastajanjem znotraj državnih odnosov na drugi strani (in seveda tudi obratnega procesa). Razlike med federalnimi državami in konfederalnimi zvezami se relativizirajo na posameznih področjih in problemih povezovanja. Razlikovanje konfederalizma je osredotočeno tako na nikogaršnje ozemlje (no-man's land) med politično teorijo, teorijo mednarodnih odnosov in teorijo federalizma. Zgodovinski primeri konfederalnih zvez imajo tako majhno pravno in politično vrednost za sodobne razprave o zvezi držav (uniji) in federalizmu. Še večjo zmedo pa vnašajo v to razpravo obravnave konfederalizma, ki so deduktivno izpeljane iz konfederalnih pogodb in/ali arbitrarnih avtorskih razlag pojmov federacija in konfederacija.¹² Na takšni podlagi postavljena merila konfederalizma niso ustrezna, je pa mogoče z njimi na različne načine manipulirati. Propad starega konfederalizma gre prej pripisati demokratizaciji in razvoju konstitucionalizma kot pa neuspešnosti delovanja po načelu soglasja. Konfederacije so izginile v modernem obdobju zato, ker konfederalni ureditvi ni uspelo dovolj mobilizirati politične podpore za svoj obstoj v obdobju ekskluzivnega nacionalizma in nacionalne države. Šele s postmodernim obdobjem, ko pojem absolutne nacionalne suverenosti izginja v soočenju s stvarnostjo mednarodnega sodelovanja in političnih skupnosti, se je pojavila nova zamisel politične ureditve, ki dopušča prostor konfederalizmu; ta pa v svoji praktični, politični razsežnosti pravzaprav ustreza delovanju Skupnosti (unije).

3. Pomanjkljivost političnih in znanstvenih razprav pa ni samo neupoštevanje različnih možnosti institucionalnih ureditev v okviru federalizma, ampak tudi nepoznavanje (ali nepriznavanje) dialoga med ustanovitelji federacij, ki je uteme-

¹¹ Murray Forsyth, *Unions of States: The Theory and Practice of Confederation*, Leicester University Press, 1981, p.

4.

¹² W. C. Hughes, *A Theory of Confederation*, Leicester, 1963.

ljeval posebnost vsakega sistema glede na postavljene ozemeljske zahteve. To samozavedanje o oblikovanju institucij kot odgovora na *teritorialne probleme*, izvedeno iz študija federacij, je uporabno tudi pri razmišljanju o ureditvi Skupnosti (unije). Tako so npr. ameriški, kanadski in avstralski ustanovitelji svojih federacij premišljeno oblikovali institucije kot reakcijo na modele, s katerimi se niso strinjali (soglašali).¹³ *Negativni modeli* (pogosto nepopolno razumljeni) so bili tako pomembni za poskuse institucionalnih oblikovanj. J. W. Schulte Nordholt sklepa, da so v ameriškem primeru ustanovitelji, zlasti James Madison, študirali nizozemsko preteklost in jo uporabljali, ali še bolje, zavračali, iz svojih posebnih razlogov.¹⁴ Samuel Beer pa celo meni, da je bila inventivnost utemeljiteljev sestavljena iz elementov dveh sicer nezdružljivih konstrukcij, namreč Montesquieuja in Huma.¹⁵ Kanadski očetje (ustanovitelji) so zavrnilo ameriški model federalizma, kot so ga oni razumeli.¹⁶ Avstralski utemeljitelji so obratno zavrnilo kanadski model.¹⁷ V Kanadi in Avstraliji so bile želje očetov (ustanoviteljev) v nasprotju z nadaljnjim razvojem njihovih federalnih ureditev. Kanada je želela imeti močno nacionalno vladno, postala pa je ena najbolj decentraliziranih federacij na svetu, medtem ko je Avstralija, ki je poudarjala pravice držav, postala primerjalno močno centralizirana. Samozavedanje o oblikovanju institucij torej ne zagotavlja, da se bodo tudi razvijale, kot je bilo načrtovano.

Federalizem je še posebej primeren za analizo Skupnosti (unije), ker je *teritorialna razsežnost* pomembna v literaturi o federalizmu in v okviru Skupnosti (unije). Upoštevanje vpliva »teritorialnih skupnosti« na politiko v okviru federacij, kot ga je razvil D. Duchacek, lahko prispeva k razumevanju politike v okviru Skupnosti (unije).¹⁸ To se pravi, da je res tudi, da je integrativni proces v Skupnosti (uniji) v določenem smislu anahronističen, če ga gledamo z očmi federalizma. Sodobni primeri federalizma so namreč prej dezintegracija nekdanjih unitarnih držav, proces, ki je popolnoma drugačen od federalizacije kot integracije, značilne za nastanek večine starejših federacij. Proces federalizacije v Belgiji se namreč bistveno razlikuje od dogajanj v ZDA, Kanadi ali Avstraliji. To pa seveda ne pomeni, da je primerjava skupnosti (unije) s starejšimi federacijami brez težav. Že dejstvo, da se sodobne federacije močno razlikujejo od svojih zgodnejših oblik, kar je posledica razvoja mešanega gospodarstva, demokratične kulture in močnega administrativnega aparata v vseh razvitih družbah, kaže, da je primerjava v spremenjenem kontekstu sodobne federacije s starimi federacijami težka naloga. Res pa je tudi, da je sodobna federalizacija v obliki integrativnih in ne dezintegrativnih procesov konec 20. stoletja za znanstvenike brez dvoma zanimiva in ji posvečajo vse več pozornosti.

Pri tem je treba opozoriti na nekatere napake pri poskusih posploševanja posledic procesa povezovanja. Samuel Beer je tako ugotovil (na primeru ZDA), da je modernizacija na tehnološkem in gospodarskem področju ključ za razumevanje splošne usmeritve k centralizaciji.¹⁹ Že omenjeni dezintegrativni procesi unitar-

¹³ R. L. Watts and D. M. Brown, *Options for a New Canada*, University of Toronto Press, 1991, pp. 285–307.

¹⁴ J. W. S. Nordholt, *Federalism: History and Current Significance of a Form of Government*, The Hague, 1980, p. 67.

¹⁵ S. Beer, *ibid.*, p. 13.

¹⁶ Robert C. Vipond, 1787 and 1867: The Federal Principle and Canadian Confederation Reconsidered, *Canadian Journal of Political Science*, vol. 22 (March 1989), pp. 3–4.

¹⁷ W. H. Heick (ed.), *Federalism in Canada and Australia: The Early Years*, Ontario, 1978, p. 14.

¹⁸ I. D. Duchacek, *Comparative Federalism: The Territorial Dimension of Politics*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1970 (1987).

¹⁹ S. H. Beer, *The Modernization of American Federalism*, *Publius*, vol. 3 (Fall 1973), pp. 49–95.

nih držav in Kanade ter drugih držav kažejo, da takšnega argumenta, tudi če je veljaven za ZDA (v določenem obdobju), ne smemo prehitro posplošiti. Odnosi med teritorialno politiko in gospodarsko soodvisnostjo so najbrž daleč bolj kompleksni, kot jih je predstavil Beer. Mnoge težnje, povezane z modernizacijo – ekonomska koncentracija in centralizacija, izboljšave v komuniciranju in podobno – imajo lahko tudi nasproten učinek od pričakovanega, saj tudi povečujejo, ne samo zmanjšujejo zavedanje o pomenu razlik, kar zadeva različna področja na različne načine. Ponovno uveljavljanje lokalnih (regionalnih) skupnosti lahko imamo za obliko reakcije na homogenizacijo, racionalizacijo in centralizacijo, ki so povezani v procesu modernizacije.²⁰ Skupaj z demokracijo na lokalni ravni, modernizacijo oblasti na regionalni ravni in zmanjševanjem policy vloge nacionalne vlade to lahko vodi tudi k revitalizaciji federalizma.

4. Čeprav je mogoče res, kot trdijo nekateri teoretiki mednarodnih odnosov, da gospodarska soodvisnost in mednarodno sodelovanje spremljata drug drugega,²¹ pa je prav tako res, da takšna medsebojna odvisnost ne pomeni nujno tudi oblikovanja pritiska po povečani znotrajdržavni integraciji. Če ostanemo v okviru Evropske skupnosti (unije), so subnacionalne enote v Belgiji, Španiji, Portugalski, Italiji in Franciji postale pomembnejše, ko so njihove nacionalne vlade sodelovale v povezovalnih procesih na ravni skupnosti.²² Če nič drugega, bi morala biti literatura o federalizmu občutljivejša za možnost, da lahko dajo institucije Skupnosti nacionalnim vladam priložnost za razdelitev odločanja o (meddržavni) integraciji in tako njegovo ločitev od odločanja o (znotrajdržavni) deintegraciji.

Sleherno resno proučevanje federalizma že takoj na začetku tako naleti na (vsaj na prvi pogled) močno protislovne težnje in procese. Na eni strani je z razpadom treh socialističnih federacij nastalo več kot ducat novih neodvisnih držav v Evropi, ki so drastično spremenile kontinentalni politični zemljevid. Takšen razvoj je vznemiril zahodnoevropske poskuse združevanja Evrope. Celo paradigmatično stabilne in legitimne države, kot sta npr. Kanada in Velika Britanija, so danes ogrožene hkrati z nadnacionalnim združevanjem in notranjo dezintegracijo v manjše regionalne enote. Toda ali je dezintegracija nujno nezdružljiva z integracijo? Dezintegracijske težnje, od Kanade do nekdanje Jugoslavije, od Belgije do nekdanje ZSSR, so posledica prisilne homogenizacije in centralistične (unitaristične) narave teh držav, ki niso dopuščale polnega izražanja prevladujoče narodne identitete sestavnih delov in njihove svobodne izbire integracije (povezav z drugimi).

Federalizem pa ni nujno samo *problem*, temveč je lahko tudi *rešitev*.²³ To se kaže tako na nadnacionalni ravni (evropsko združevanje po federalnih linijah) kot na regionalni ravni (v okviru načrtov za reorganizacijo centralne države v Italiji). V okvirih reorganizacije družbe se Evropa, pa tudi svet nasploh, na koncu stoletja srečuje z gibanjema, ki se odvijata vzporedno ter sledita razpadu materialističnih oziroma vseobsežnih »svetovnih nazorov«, ob razpadu sistemov, utemeljenih na teh svetovnih nazorih. Rastoči funkcionalni *univerzalizem* na (imenujmo to) materialni ravni ob kulturološkem, narodnem in verskem *partikularizmu* na (imenujmo

²⁰ R. Simeon and I. Robinson, *State, Society, and the Development of Canadian Federalism*, University of Toronto Press, 1990, pp. 121–28.

²¹ C. S. Maier (ed.), *Changing Boundaries of the Political*, Cambridge University Press, 1987, pp. 287–319; R. O. Keohane, *Multilateralism: An Agenda for Research*, *International Journal*, vol. 45 (Autumn 1990), pp. 731–64.

²² R. J. Beunett (ed.), *Decentralization, Local Governments, and Markets: Towards a Post-Welfare Agenda*, Oxford, Clarendon Press, 1990, pp. 1–26.

²³ M. Burgess, *ibid.*; P. King, *ibid.*

to) duhovnem področju se pojavljata kot kompatibilna pojava. Novi duhovni univerzalizem v primerjavi z materialističnimi svetovnimi nazori, ki izvirajo iz splošnih kategorij, izhaja iz partikularnega v njegovi posebnosti ter izvirajoč iz subjektivnega, ta svetovni proces usklajuje univerzalno s partikularnim. Težnje po vse večji integraciji gospodarsko oziroma funkcionalno opredeljenih celot, da, toda ne v škodo skladne avtonomije, t. j. z vzporedno diferenciacijo duhovno in kulturološko definiranih enot.²⁴ Skratka, globalizacija zahteva individualizacijo. Federalizem, ki sledi tej zahtevi in je hkrati združevanje in razdruževanje, ne sme optirati za imperialnocentralistično, pač pa za holistično-demokratsko načelo, načelo enakih partnerjev. Evropo sta oblikovali, zgodovinsko gledano, prav ti dve načeli, perzijsko in grško, včasih v konfliktu, včasih kot dopolnilo. V državotvornem smislu se ti dve načeli (Toperas in Aperion) kažeta kot dve vrsti države, kot unitarizem in kot federalizem. Razpad unitaristično-centralističnega vzhoda (totalitarizem) zato tudi odmeva na Zahodu. Evrounitarizem in centralizem, melting-pot, tehnokratizem in birokratizem ter monopolni trg so v nasprotju z Evropo narodov, regij, decentralizacije in federalizma. Decentralistična Evropa je tista, ki teži h konceptijsko resnično in polnopravno v zahod integriranih novih držav (demokracij), in to v okviru Evrope enakopravnih članov; obraten postopek bi vodil k novi delitvi Evrope. Vendar je še odprto vprašanje: ali je na Vzhodu že dokončno zmagal »Peter Veliki« s konfederalnim »panevropskim«, zahodnim pojmovanjem, ali pa se še lahko obnovi centralizem Filofeja (meniha) z veliko pravoslavno državo?

Pri tem ne želimo biti napačno razumljeni. Literatura o federalizmu in federalizaciji nam ne daje nekega celovitega vpogleda v to, v kakšno smer se razvija Skupnost (unija). Pač pa je lahko kažipot o protislovjih, ki jih doživlja Skupnost (unija) na svoji poti razvoja v »federalni tip organizacije«. Sistematična obravnava institucionalnega delovanja demokratičnih federalnih sistemov lahko pomaga razširiti obseg analize, ko razmišljamo o prihodnosti organiziranosti Skupnosti (unije). Idealno je, da tako nasprotniki kot zagovorniki federalizacije Evrope težijo k *analitični*, v nasprotju s politično, *obravnavi federalizma* (kot uporabnejši pri razmišljanju o prihodnosti). Takšna obravnava lahko oblikuje nekatere institucionalne odgovore na probleme obsega in različnosti ter osvetli procese zunaj in znotraj Skupnosti (unije). Možno je, da študij Skupnosti (unije) spodbudi znanstvenike v unitarnih in federalnih državah, da ponovno premislijo stvari, ki so jih dolgo imeli za dane. Študij Skupnosti (unije) je tako mogoče vključiti v študij primerjalne politike in v splošne konceptualne in teoretične sheme politične znanosti.²⁵ Čeprav je Skupnost (unija) nekaj posebnega, pa njena analiza bolj trpi, če jo obravnavamo ločeno od drugih sistemov kot v povezavi s primerjalno metodo.

Teritorialno in funkcionalno uravnoteženje evropskega federalizma

1. Federalni sistemi, če jih analiziramo stilizirano, poskušajo *uravnotežiti teritorialne in neteritorialne zahteve*.²⁶ Gre za zahteve (volivcev) regionalno različnih (posebnih) interesov in/ali zahteve subnacionalnih enot na eni strani in zahteve

²⁴ John Fitzmaurice, *Regional Cooperation in Central Europe, West European Politics*, vol. 16 (July 1993), pp. 380–400.

²⁵ Gl. M. Brezovšek, *Primerjalni in mednarodni federalizem, Teorija in praksa*, 9–10/1993.

²⁶ Fritz Scharpf, *The Joint-Decision Trap, Public Administration* 66 (Autumn 1988), pp. 239–278.

funkcionalnih interesnih skupin, ki zastopajo npr. kmete, podjetnike ali delavce, na drugi strani. V federalnem sistemu so teritorialne zahteve lahko hkrati uveljavljene in presežene. V nasprotju s tem pa tradicionalne mednarodne organizacije (npr. OZN) ne čutijo potrebe po uveljavljanju ustreznega ravnotežja med teritorialno in funkcionalno politiko. Nacionalne vlade (države), ki predstavljajo svoje ozemlje, postavljajo vse zahteve. Te zahteve so vrhovne, ker jih ni mogoče preseči (razveljaviti). Nadalje, majhne države nimajo dosti moči (vpliva); oblast (moč) v tradicionalnih mednarodnih organizacijah ni razdeljena tako, da bi minimizirala resnično neenakost vpliva (moči). *Evropska Skupnost (unija) je posebna po tem, da poskuša uravnotežiti teritorialne in neteritorialne zahteve.* To ravnotežje je tisto, zaradi česar je Skupnost (unija) prepoznavna teoretikom federalizma in problematična za raziskovalce mednarodnih odnosov. Čeprav je ozemeljska razsežnost zelo močna, močnejša kot v obstoječih federacijah, pa ni najpomembnejša kljub vsemu.

Vendar pa spremembe v naravi tega ravnotežja niso nujno sprejete z odobravanjem v vseh državah članicah, niti jih na isti način ne zaznavajo *politične elite ali množice*. Danski volivci so tako odobrili (medtem ko parlament ni) Single European Act na referendumu 1987. leta, s čimer so potrdili ambiciozen »single market program«, znan kot »1992«, premik Skupnosti na področja okolja, znanosti in tehnologije in k večji uporabi kvalificiranega večinskega glasovanja. Slednje je povečalo možnost za preseganje teritorialnih interesov in prispevalo k »federalizaciji« Skupnosti. Vendar pa danski volivci na referendumu 1992. leta niso odobrili premika k skupni valuti, skupni zunanji in varnostni politiki ter evropskemu državljanstvu, kot je to predvidel Maastrichtski sporazum. Francoski volivci so s svoje strani zelo skromno potrdili sporazum (pogodbo); irski volivci so glasovali močneje za sporazum. Čeprav je drugi danski referendum (18. maj 1993) odobril sporazum, so bili Danci »oproščeni« nekaterih ključnih določb. Medtem ko so elite predpostavljale, da so skonstruirale primerno ravnotežje, pa so danski volivci odločili drugače, Francozi pa so bili skoraj popolnoma razcepljeni. Še vedno ni povsem jasno, ali so bili volivci nezadovoljni z dejanskim vplivom (posledicami) v nasprotju z načelom enotnega trga, z idejo skupne valute ter skupne zunanje varnostne politike, z izgubo narodne identitete v »Evropi« ali pa so bili v primeru Francozov tako nenaklonjeni Mitterrandu, da je bilo vse, kar je predlagal, takoj sumljivo.²⁷ Kakršen koli je že bil razlog nezadovoljstva, pa je jasno, da je Skupnost (unija) zapustila areno elitne politike in vsaj v nekaterih državah članicah postala del notranje politike (razprav in konfliktov). V nekem smislu je mogoče reči, da se je Skupnost (unija) »normalizirala«, tako da postajajo njene odločitve vse bolj predmet razprav, skrbnih preiskav ter nasprotovanj, kot je to značilno za politične procese odločanja v demokratičnih sistemih. V tem smislu je predmaastrichtska skupnost bistveno drugačna od Skupnosti (unije) iz 1993. leta. Množična politika je postala pomembna na način, ki ni bil prisoten med pogajanjmi o sporazumu.

2. Skupnost (unija) poskuša uravnotežiti teritorialne in neteritorialne zahteve na zanimiv način. Vsaka institucija je na neki način povezana s teritorijem (in teritorialno oblastjo). Trinajst sodnikov evropskega sodišča časti imenujejo (predlagajo) nacionalne vlade; člani evropskega parlamenta so izvoljeni v okviru nacionalnih meja po nacionalni volilni zakonodaji in plačani po nacionalnih standardih; in sedemnajst komisarjev, ki sestavljajo evropsko Komisijo (eksekutivo), imenujejo njihove nacionalne vlade. Nadalje, Svet ministrov, odločevalsko telo,

²⁷ Walter Goldstein, *Europe After Maastricht*, Foreign Affairs 72 (Winter 1992/93), pp. 117–132.

sestavljajo nacionalni ministri, ki delujejo na svojih funkcionalnih področjih; člani Evropskega sveta, ki postavljajo strateško usmeritev Skupnosti (unije), so prav tako izvoljeni vrhovni voditelji držav članic.

Nacionalne perspektive – teritorialne zahteve – so tako institucionalizirane v samo zgradbo oblikovanja politik (policy-making system). Vendar pa se vpliv nacionalnih perspektiv uresničuje na različne načine v posameznih institucijah. Na enem koncu kontinuuma naj bi bilo Evropsko sodišče časti (ECJ), v katerem so nacionalne perspektive relativno nepomembne v oblikovanju odločitev, na drugem koncu pa je Svet ministrov, v katerem so nacionalne perspektive najpomembnejše. Zanimivo je, da sta obe instituciji med najbolj avtoritativnimi v Skupnosti (uniji) v tem smislu, da imata (pravno) obe zadnjo besedo na svojem področju (sferi) oblikovanja politik.

Če posplošimo, neteritorialna razsežnost soobstoja s teritorialno v Evropskem sodišču, Evropskem parlamentu in Evropski komisiji. Značilno je, da je neteritorialna razsežnost močnejša od teritorialne v vsaki od teh institucij, čeprav ni enaka po moči (jakosti) med vsemi temi. Teritorialna razsežnost je s svoje strani najpomembnejša v Svetu ministrov in Evropskem svetu. Teritorialna politika je organizirana tudi v smeri zagotavljanja tipično nesorazmerne udeležbe in glasovanja *majhnih držav*. To dejstvo je še posebej pomembno. Sam obstoj Skupnosti (unije) je odvisen od vloge majhnih držav, točneje od njihove zaščite, ali v določenem smislu, privilegiranosti. Takšen scenarij je spet poznan raziskovalcem federalizma.

Skupnosti (uniji) je z dozorevanjem dovoljeno vse večje prevzemanje vsaj nekakšne odgovornosti za vse večje število policy področij znotraj in zunaj gospodarskega področja. Z ratifikacijo Maastrichtskega sporazuma se ta trend še nadaljuje. Zanimivejše za nas je, da se prav tako spreminja ravnotežje med teritorialno in neteritorialno razsežnostjo (politiko) v korist slednje. Single European Act (1987) npr. ni samo zavezal Skupnosti k odpravi necarinskih ovir in oblikovanju skupnega trga, ampak je tudi spremenil delovanje Sveta ministrov, ko se ta ukvarja z zakonodajo, ki zadeva enotni trg. Evropsko sodišče pa je s svoje strani postalo še močnejše (vplivnejše) in je uspešno branilo svoje zahteve po sodni presoji. V bistvu je Sodišču uspelo vzpostaviti zakonodajo Skupnosti kot osrednji element vseh nacionalnih pravnih sistemov. Pravni red Skupnosti je tisti, ki najlažje presega teritorialne zahteve.

3. Čeprav so politični konflikti okrog Maastrichtske pogodbe Skupnost (unijo) spremenili v predmet prvih strani v časopisih, je pomembno opozoriti, da so takšni konflikti relativno redki. Ko ne gre za pogodbo (sporazum), torej ko ne gre za ravnotežje med teritorialnostjo in neteritorialnostjo, je Skupnost (unija) angažirana v »rutinskem« oblikovanju politik. Politični konflikti znotraj Skupnosti (unije) se torej odvijajo v okviru njenih policy-making institucij; izražajo se okrog policy izbor in predstavništvo teritorialnih interesov v okviru posameznih policy področij je sestavni del takšnega političnega procesa.

Teritorialna razsežnost Skupnosti je najbolj izražena v Svetu ministrov in Evropskem svetu. Prvi, ministrski svet, je končno odločevalno telo; sprejema zakonodajo Skupnosti (unije) in je vrhovni odločevalec. Drugi postavlja strateško usmeritev za Skupnost (unijo). Ministrski svet je preizkusil največ sprememb glede teritorialnih zahtev, in to nas tu najbolj zanima.

Ministrski svet je zakonodajno telo, vzpostavljeno z rimsko pogodbo (1958). Svet se sestaja v okviru funkcionalnih področij in ga sestavljajo nacionalni ministri za posamezno policy področje, ki je v obravnavi. Z besedami Wolfganga Wesselsa: »Svet je pravna fikcija v toliko, ker ne obstaja *en* Svet, sestavljen iz ene skupine

ministrov, temveč večje število sektorsko organiziranih svetov – 23 v letu 1989. V tem letu so obstajali sveti za vprašanja, ki segajo od razvoja, izobraževanja, energije, okolja in Evroatoma do telekomunikacij, turizma, transporta in ženskih vprašanj. Vsak nacionalen minister se ukvarja z enim ali več svetov na evropski ravni, tj. »njegovim« svetom ali sveti.²⁸

Tako se na Ministrskem svetu za okolje srečujejo nacionalni ministri za okolje (ali tisti, ki imajo to v svoji pristojnosti). Zakonodaja o okolju, ki jo predlaga Komisija, se obravnava na tem forumu. Če zakonodaja vključuje tako energijo kot okolje, potem je potreben skupni sestanek ministrskega sveta za okolje in ministrskega sveta za energijo. Na splošno se najpogosteje srečujejo zunanji ministri in ministri za kmetijstvo.

Ministrski svet je izvršna veja vlad članic Skupnosti (unije). Predstavniki iz nacionalnih parlamentov niso vključeni v njihova posvetovanja (zasedanja). Zakonodaja, ki jo sprejema Svet, je običajno v obliki »usmeritev« (direktiv), ki jih je potem treba prenesti v nacionalno zakonodajo (pravo). Raziskovalci mednarodnih odnosov pogosto gledajo na ministrski svet kot na »meddržavno« telo, ker se v njem odvijajo pogajanja nacionalnih vlad in ministrska zaščita nacionalnih interesov. Vendar pa je mogoče z drugačne perspektive Svet obravnavati kot »telo na nadnacionalni ravni«. Vključen je v zakonodajni proces na tistih področjih, kjer so države članice pristojnosti prenesle na Skupnost (unijo). Predstavništvo »nacionalnih« ali »teritorialnih« interesov, če ga gledamo s federalistične perspektive, ni nujno vzajemno izključljiv z »nadracionalnostjo«. Politična institucija je lahko sočasno superiorna sestavnim delom – nadnacionalna v kontekstu skupnosti(unije) – in reprezentant teritorialno opredeljenih interesov.

Vendar pa je stopnja, po kateri institucijo označujemo za »federalno« v nasprotju z »mednarodno«, odvisna od pravil, ki se uporabljajo za sprejemanje odločitev. Kakšna stopnja soglasja (privolitve) se zahteva? Zahteva po soglasju vzpostavlja institucijo, ki je bolj podobna mednarodni organizaciji kot pa tisti, ki je utemeljena na »federalnem načelu«. Ministrski svet se je dejansko premaknil od zahteve po soglasju h kvalificirani večini na določenih policy področjih. Pogodba iz Maastrichta bo (lahko) razširila uporabo kvalificirane večine pri glasovanju na takšnih področjih, kot je politika okolja. Dejstvo, da je vsaka vlada lahko preglasovana, je seveda spremenilo dinamiko odločanja in okrepilo Komisijo, ki ima monopol nad predlaganjem zakonodaje. Doseganje soglasja o predlogih, ki so sprejemljivi za vse nacionalne vlade, je kljub vsemu drugačno v senci glasovanja od doseganja soglasja v senci veta. Premik od soglasja dovoljuje nacionalnim vladam, da preglasujejo druga drugo. To ne pomeni, da so nacionalne vlade »opustile« (prepustile) svojo suverenost Komisiji ali kateremu koli drugemu telesu. Pač pa so se strinjale s podreditvijo večini drugih vlad na določenih področjih. Tudi to je bližje federalizmu kot pa delitvi suverenosti.

4. Tri institucije smo omenili, ki predstavljajo interese, ne da bi jih posebej povezoval z nacionalnimi interesi. Vse tri imajo sicer zelo različne vloge, vendar pa vse služijo razlikovanju Skupnosti (unije) od mednarodne organizacije. Čeprav niso povsem ločene od teritorialne razsežnosti, pa ta razsežnost tudi ni na običajen način presežena.

Najbolj znana od teh institucij je *Evropska komisija* (predsednik je Jacques Delors); je predlagatelj zakonodaje Svetu ministrov in deluje kot birokracija Skup-

²⁸ Wolfgang Wessels, *The EC Council: The Community's Decision-making Center, The New European Community*, p. 134.

nosti (unije). Njen monopol nad predlogi zakonov spominja na podobno oblast kabinetov v nekaterih parlamentarnih sistemih. Komisija kot telo izraža in uresničuje »evropski interes«; spodbuja, pridobiva in na splošno poskuša voditi države članice pri oblikovanju odločitev, ki bodo z vidika Komisije pospešile proces politične in gospodarske povezave med članicami. Pogosto jo opisujejo kot »srce« Skupnosti (unije). Nedavno je Komisija odigrala odločilno vlogo pri izpolnitvi procesov notranjega trga in predsednik J. Delors je ključni igralec v političnem sistemu Skupnosti (unije). Komisija želi igrati vodilno vlogo in če jo igra slabo, zastane tudi proces povezovanja.

Odločitev o sprejemu predloga, ki ga potem pošljejo Svetu ministrov, se sprejema z enostavno večino, čeprav je soglasje vedno zaželeno in preferirano. Komisarje imenujejo nacionalne vlade, s tem da imajo večje države (Velika Britanija, Italija, Francija, Nemčija in Španija) po dva, druge države pa po enega. Komisariji se razlikujejo po stopnji zastopanja interesov »svojih« vlad, vendar je sprejeto, da to »delajo«, čeprav so ekstremne oblike takšnega zastopanja označene za zlorabo položaja. Akrobatska hoja po vrvi je značilna za komisarje, saj jih pogosto obtožujejo, da ne branjajo dovolj nacionalnih pozicij.

Komisije ne volijo niti evropski volivci niti evropski parlament, kar sproža dosti kritike in zahteve po večji odgovornosti. Obstoječi postopek imenovanja je pogosto označen kot neprimeren in ob upoštevanju moči (vpliva) komisije bi ta morala biti potrjena v demokratičnem procesu. Kljub vsem pomanjkljivostim pa je vloga Komisije v celotnem institucionalnem okviru odločilna za proces povezovanja. Brez nje bi Skupnost (unija) izgubila eno od svojih najizrazitejših značilnosti.

Druga institucija, za katero so značilni neteritorialni interesi, je *Evropski parlament*. Kljub njegovemu naraščajočemu vplivu je še vedno označen kot »junior partner« v okviru institucionalne sheme Skupnosti (unije). Čeprav je njegov dejanski vpliv večji od njegovega ustavnega statusa, pa še vedno nima oblasti (moči), značilne za nacionalna zakonodajna telesa v parlamentarnih sistemih. Vendar pa zagotavlja edino neposredno povezanost Skupnosti (unije) z volilnim telesom. Člani evropskega parlamenta so edini funkcionarji, ki so izvoljeni v okviru Skupnosti. Parlament sestavljajo (organizirajo) politične stranke in ga teritorij manj opredeljuje. Vsi socialisti npr. sedijo skupaj; nacionalne delegacije so razcepljene vzdolž strankarskih delitev in manj predstavniki svojih nacionalnih teritorijev. Dve najbolj politični grupaciji predstavljajo socialisti in krščanski demokrati; vsaka ima vsaj enega člana iz vsake države članice. Čeprav so parlamentarci razvrščeni prej po strankah kot po nacionalnih državah, pa njihova nacionalna distribucija izraža zavesten poskus dati majhnim državam nesorazmerno predstavnštvo (nemški parlamentarec zastopa 742.000 volivcev, luksemburški pa samo 62.000 volivcev). Takšna nadreprezentiranost majhnih držav članic je poskus njihove zaščite pred totalno potopitvijo v evropskem procesu odločanja.

Najzanimivejša je tretja »evropska« institucija, tj. *Evropsko sodišče*. Sam obstoj Sodišča – in njegovih pooblastil – neposredno preseneča raziskovalce federalizma. Pojem nacionalne (državne) suverenosti je težko uskladiti s sodiščem, ki izvršuje tovrstne pristojnosti kot ECJ. Zanimivo je, da so to institucijo skoraj popolnoma spregledali politologi, ki so oblast (moč, vpliv) povezali s Komisijo kot kazalnikom uspeha integracije. Vendar pa je Sodišče odigralo ključno vlogo pri spodbujanju evropske integracije.²⁹ Brez pravnega okvira sploh ne bi bilo mogoče izpeljati vseh

²⁹ A. M. Burley and W. Mattli, *Europe Before the Court: A Political Theory of Legal Integration*, International Organization, Vol. 47 (Winter 1993), pp. 41–76.

dosedanjih projektov in razvijati federalne strukture v Evropi. Ta zapostavljenost je deloma posledica uporabe analitičnih okvirov iz mednarodnih odnosov, kjer je mednarodno pravo dokaj šibek mehanizem. Federalni okviri so zato pomembnejši za razumevanje pomena delovanja Sodišča. Ob zastojih v razvoju skupnosti je bilo Sodišče tisto, ki je ohranjalo vizijo Skupnosti in je v določenem smislu tudi oblikovalo sedanjo unijo. Sporazum med posameznimi suverenimi državami je namreč Sodišče spreminjalo iz mednarodnega prava v ustavne in pravne dolžnosti, ki neposredno obvezujejo državljane. Še več, te obveznosti so dobile prvenstvo nad konfliktnimi obveznostmi, izhajajočimi iz zakonov članic. V tem smislu je Sodišče izoblikovalo Evropsko skupnost (unijo).

Vloga Sodišča je takšna, da je težko razumeti, kako naj drugače raziskujemo Skupnost (unijo) kot z uporabo federalnih konceptov. Mednarodne organizacije že po definiciji nimajo sodišča, ki bi izvajalo sodno presojo na področju ustavnega prava v nasprotju z mednarodnim pravom. Vloga Sodišča v Skupnosti (uniji) je tako glavni razlog, zakaj je (bila) Skupnost (unija) podobna ustavno oblikovani politični skupnosti in ne mednarodni organizaciji. Sodišče je postopoma tudi razširilo svoj domet z uporabo nekaterih doktrin (neposrednosti, supremacije, itd.). Na področju pristojnosti Skupnosti (unije) je njeno pravo prevladujoče nad pravom (zakoni) držav članic, čeprav je slednje ustavno pravo. Sodišče je minimiziralo teritorialno razsežnost v procesu odločanja; deluje po načelu večinskega glasovanja in zagotavlja tajnost glasovanja sodnikov (nobeno nasprotno mnenje ni javno objavljeno). Sodniki so tako osamljeni od nacionalnih pritiskov. Vendar pa se teritorialna razsežnost pojavlja pri izvedbi odločitev Sodišča. Zakone (pravo) Evropske skupnosti (unije) izvajajo predvsem nacionalna sodišča in so tako sodišča z usklajeno pristojnostjo in ne podrejena sodišča, kot bi to bilo v popolni federaciji. Njihov položaj bistveno spreminja dinamiko v sodnem sistemu v primerjavi z običajnim federalnim sodstvom. Mehanizem, ki se uporablja za povezavo nacionalnih sodišč na evropski sodni sistem, je t. i. »preliminary ruling« o vsakem vprašanju, ki se nanaša na integracijo zakonov Skupnosti (unije) v nacionalnih sodiščih. Vendar pa končna odločitev pripada slednjim. Teritorialna razsežnost je prisotna, pa čeprav samo simbolično. Sodišče samo interpretira relevantne določbe, nacionalna sodišča pa jih aplicirajo na posamezne primere. V praksi to dejansko pomeni, da Sodišče postavlja šablono za odločitve nižjih sodišč. Sodišče je v praksi razvilo simbiotične odnose z nacionalnimi sodišči, kar je sčasoma okrepilo vlogo Sodišča v Skupnosti in zmanjšalo manevrski prostor posameznim vladam. Res pa je, da je takšna sodna struktura odvisna od nacionalnih sodišč (njihove podpore) in bi jo lahko označili kot egalitarni tip federalizma.³⁰

³⁰ Michael Schackleton, *The European Community Between Three Ways of Life: A Cultural Analysis*, *Journal of Common Market Studies* 29 (Dec. 1991), pp. 575-602.

Citizenship and the politicization of ethnicity as aspects of state-making in marginal Southcentral European communities**

Taking the liberty that uniquely belongs to an anthropologist, I shall start this excursion to Southcentral Europe with a stopover among the Nupe of Central Nigeria. But I must admit it is not Nupe-land itself, but rather the manner in which it was described by Sigfried Nadel in 1935, that has caught my attention.

The title of this fascinating sketch of political integration is: *Nupe State and Community* (Nadel 1967 [1935]). Nadel bases his use of the terms *community* and *state* upon what at the time was a fresh conceptualization of complex society, namely, Ferdinand Tönnies' (1961 [1926]) distinction between *Gemeinschaft* and *Gesellschaft* (community and society). Most importantly Nadel acknowledges that this dichotomy is analytically useful not because of its allusion to social evolution, but rather because of the distinction it draws between dissimilar yet simultaneous processes of social integration both of which he perceives in terms of the maintenance of social control. He stresses that not only the state, but also the local community, each with their distinctive type of integrative mechanisms, promote social order.

Nadel portrays state-making in terms of the simultaneous adaptation of all the subpolities – levels of governance – loosely incorporated by the historical Nupe kingdom. And this process is outlined with reference to its furthest ranging systemic consequences which ultimately involve adaptation to the imposition of Indirect Rule by the British, to earlier conquest by the Fulani and to the Islamic ideology and institutions which the latter introduced among the Nupe. We are presented with a complex portrait of political processes which accounts for both the dynamics of local communities and changing contingencies in the large scale political structures of which they are a part. As Nadel says (1967: 299), "In Nupe-land, as in our modern society, the unit of kin and place, the community of languages or religion, holds its own within, and often against, the framework of state."

Nadel initially demonstrates the complexity in Nupe society by recounting the collective self-images which Nupe hold of themselves. These images demonstrate levels of alterity, ranging from the family, ward and village to tribal sub-sections and the Nupe Kingdom. And the Nupe accentuate these levels of alterity through consistent use of titles when referring to one another, titles which reflect the hierarchical organization of their society, stretching from local wards to royal compounds in the largest urban centers.

The ideological integration of the Nupe kingdom is founded upon a myth of common origins related to its supposed founder, *Tsoede*, and through veneration of a common sky god, *Soko*. At the progressively less inclusive levels of integrati-

* dr. Robert Gary Minnich, profesor v Bergnu, Švedska.

** An unabridged version of the first of two public lectures delivered on June 10, 1993, in partial fulfillment of the requirements for the *Dr. philos.* degree at the School of Social Sciences, University of Bergen.

on, the sub-tribe, town, ward and village, other religious cults and ancestors demarcate the focus of worship and loyalty. And this ideological superstructure reflects in terms of social integration a hierarchy of groups where social position is defined in terms of kinship and ritual observance; this is the integration of face-to-face society founded essentially upon ascribed statuses which can be called *Gemeinschaft*. As I suggest below, this *mode of social integration* reflects an ethnic model of human consociation.

But Nadel also describes the consolidation of central authority among the Nupe in terms of social integration based upon contractual relations whereby the individual becomes a legal subject. The rudiments of *Gesellschaft* among the Nupe are thus manifest in the administrative and bureaucratic institutions which have under the auspices of expanding central authority in urban centers ever more pervasively intervened in the political life of local communities. However, as Nadel stresses, this is far from a one-way process; he illustrates convincingly the potential of local polities to challenge central authority.

Thus, in a rudimentary yet complex manner Nadel alerts us to a dual dynamic in the process of state building which is central to my further considerations.

* * *

Before we set foot upon the terra firma of Southcentral Europe, I feel it necessary to outline my intentions when using that most contentious of terms – *ethnicity*. In my estimation it is essential that the anthropology of Europe employs models of ethnicity which facilitate the comparative analysis of the historical formation of ethnic groups. Although this has been a theme of anglophone anthropology conducted in Europe since the early 1970s (cf. e.g., Beck & Cole 1981; Cole & Wolf 1974; Verdery 1983, 1985), it has in no significant measure prevailed on the curriculum of anthropology students in Bergen.

In this lecture I rely heavily upon a historical model advanced by Anthony D. Smith (1986) in his treatise on the *Ethnic Origins of Nations*. He portrays ethnicity in terms of what he calls *ethnie* – a term which he loans via French from the Greek *ethnos*. *Ethnie* (p. 22) conveys according to Smith a “sense of history and the perception of cultural uniqueness and individuality which differentiates populations from each other and which endows a given population with a definite identity, both in their own eyes and in those of outsiders.” Smith’s model of *ethnie* is conceived in terms of 6 dimensions (pp. 22–31): a collective name, a common myth of descent, a shared history, a distinctive shared culture, an association with a specific territory, and, a sense of solidarity. This working definition of ethnic groups allows Smith (p. 32) to show that “ethnicity has remained as a socio-cultural ‘model’ for human organization and communication from the early third millennium B. C. until today, . . .” My project is much more modest, it is confined to that period of modern history when *ethnie* – ethnic collectivities – have been subjected to politicization during the consolidation of the bureaucratic territorial state in Europe.

It is important that I share further assumptions even though they may represent “givens” for many of you. Ethnicity becomes a model for social organization only when two or more groups or collectivities are mutually aware of one another as counterparts. Hence ethnicity is contingent upon social contact and cultural contrast. It is, as we all are aware in Bergen, tantamount to self-ascription and ascription by others manifest in social interaction.

The approach to ethnicity formulated by Fredrik Barth in his *Introduction to Ethnic Groups and Boundaries* (1969) emphasizes discovery of the contingencies of boundary maintenance as they are manifest in social relations where ethnic difference is relevant for action and categorization. The work of Anthony Smith, John Armstrong (1982) and other ethno-historians has another emphasis, namely, elucidation of the multitude of historically situated and evolving contingencies facilitating the creation of an ethnic mode of collective self-awareness and organization. These scholars excel in demonstrating the diversity of social and cultural dynamics which render examples of ethnicity with form and content.

Smith writes (1986: 57) that "at the centre of every ethnîe . . . stands a distinctive complex of myths, memories and symbols with peculiar claims about the group's origins and lines of descent. These claims and this complex provide the focus of a community' identity and its *mythomoteur*, or constitutive political myth." From the foregoing Nupe material we can see that *Tsoede*, the assumed common ancestor of the Nupe, is a central figure in that kingdom's mythomoteur. Implicit to this perspective on the historical phenomenon of ethnicity are several essential considerations: Phenomenologically ethnicity most closely approximates the organization and cultural dynamics of the family; it emphasizes common descent and a common cultural heritage which Joshua Fishman (1985: 24-29) formulates in terms of the shared subjective experience of "paternity" and "patrimony". However, ethnîe becomes a model for human consociation first when the integration of society is no longer resolved through the rudimentary kinship ideology and the simple division of labor integrated within households and through highly localized and isolated non-monetary economic systems. Self-aware ethnic collectivities reflecting varying degrees of sociocultural integration arise when society is stratified and some form of institutionalized leadership with an attendant elite is established. The myth-symbol complex at the centre of an ethnîe is commonly maintained by specialists, priests, scribes or others who promote the tradition of cultural distinctiveness, the myths of common origins. And this maintenance of cultural distinctiveness is contingent upon the persistence of an experienced boundary with counter-part groups.

The way is now open to cross over into Southcentral Europe.

Citizenship and state-making

In the monograph (Minnich 1992), *Homesteaders and Citizens*, which provides the occasion for me to address you today, I provisionally investigate citizenship and the politicization of ethnicity as they have intervened into the everyday lives and influenced the collective self-image of marginal Slovene speaking villagers who reside as neighbor on either side of the Austro-Italian border.

The above book portrays state-making in an admittedly simplistic manner by considering this complex process essentially with reference to the construction of social persons. My portrait of the state is founded, namely, upon a historical account of the extension, to these villagers, of those right and obligations which we normally attribute to citizenship.

Attention is thus drawn toward a uniquely modern development in Europe which for lack of a better term we can call, along with Sylvia Walby (1992), "the citizenisation of society". "Historically the concept of citizenship is bound up with the development of the city-state in the classical world of Rome and Greece."

(Turner 1990: 201). But the extension of these rights to the overall populace of a given polity, which is our concern here, has followed more or less in the wake of the French Revolution. The extension of citizenship is tantamount to the expansion of state sovereignty over its subjects (Giddens 1985). Hereby the modern state, through the instrument of a dependent bureaucracy, increasingly defines the terms of membership in the political community which it organizes and controls.

T. H. Marshall (1973), who is considered the modern founder of citizenship theory (cf. Held 1989, Mann 1987, Turner 1990), has identified three major bundles of citizenship rights, calling them civil, political and social rights. And as Bryan S. Turner (op. cit.: 192) notes, these bundles of rights find their respective institutional counterparts in contemporary society: law courts, parliament and the welfare system. Evoking Marshall's theory of citizenship we can say that the citizenisation of modern society has been the result of social struggle. And this he conceives in terms of a fundamental contradiction between the principles of organization rooted in citizenship and in class, where the former stresses a public ideal of equality and the latter manifests inequality founded in the private ownership of property. Extension of this basic civil right to own private property facilitated not only the creation of structures of inequality through the instrument of capitalism. Paradoxically, it also contributed to the demise of the "Old Order" of bondage in rural Europe (Blum 1978), thus opening the path to equality.

In grossly oversimplified terms, one can say that Marshall postulates the following: Once the basic civil rights guaranteeing the liberty of the individual, the right to own property and full and equal justice before the law were established, they provided a platform for the struggle to gain political rights which in turn set in motion the drive for social rights.

It is misleading, however, to consider this historical model as synonymous with general evolutionary stages in the advancement of citizenship (Mann 1987). The empirical foundation of Marshall's theory is decidedly anglocentric. The extension of citizenship rights is not invariably democratic, involving the participation of individuals in the determination of the terms of their own association in a polity – nor, does it necessarily follow the progression suggested by Marshall. Citizenship rights can be the reserve of a single social class and they are not inevitably the product of social struggle or democratic forms of participation in a given polity; they can be conditionally extended by a monarch, oligarchy or dictator to their subjects in order to consolidate and legitimate central authority.

In the Greek city-states of antiquity citizenship was the exclusive domain of slave-holders and an instrument for their collective domination over a dependent population. And up through European history to modern times, the vestiges of citizenship were confined primarily to urban centers and towns where the term citizen first gained currency by designating individuals as the free residents of a town. And in a more recent epoch, the pervasive extension of social rights by former socialist governments in Eastern Europe through well developed state sponsored welfare systems was accompanied by a highly restricted system of civil and political rights. Today the successor governments in these countries are forced as much by the preconditions set by potential western supporters as by their own constituencies to fully institutionalize civil and political rights. In the meantime their constituencies are emphatic about retaining existing state sponsored welfare systems which mediate social rights. These recent developments seem in fact to have turned Marshall's assumptions about the progression and origins of citizenship rights on their head.

David Held (1989: 190) summarizes Marshall's general position by observing that citizenship "is a status which bestows upon individuals *equal* rights and duties, liberties and constraints, powers and responsibilities." In so far as citizenship means that the individual is a free and equal agent and active participant within a polity, it is as an institution which Bryan Turner (1990: 189) says is "constitutive of the societal community". Or, recalling Nadel's discussion of Tönnies' dichotomy (cf. above), the institutionalization of citizenship can be seen to represent essentially a *gesellschaftlich* mode of social integration which may be coterminous with a *gemeinschaftlich* social order.

The extension of citizenship rights thus represents a documentable and universal historical process which readily affords us an empirical focus for comparing uniquely localized political adaptations to central authority. And within each historical polity regardless of its dimensions this process follows a unique order and assumes a form specific to the social and cultural environment in which it occurs.

As I shall later argue, citizenship is not the exclusive reserve of the state, it can both precede the state and manifest itself in local polities which comprise the former. But in the context of modern and postmodern society I would note that it is in the capacity of one's citizenship in a particular state that we discover an essential setting for investigating what John Borneman (1992: 338–339) has called "nationness" – "the praxis of belonging to the state" ([...] by author). As Borneman points out, this domain of everyday praxis is quite a different matter than nationalism, that is, situationally provoked expressions of one's loyalty to the state which may, but do not inevitably, refer to membership in an ethnic group.

* * *

Regardless of its theoretical orientation, scholarship on citizenship emphasizes that the extension of universal suffrage – the quintessential political right – has been fundamentally important to the citizenisation of society. By extending the right to vote to virtually all adults vast segments of formerly subject populations became a relevant source of support in the conduct of politics at the rapidly growing administrative centers of Europe's modern states. In terms of citizenship theory, previously disenfranchised subjects of the state, who were only weakly integrated in the political community organized by the state, became participants in the political process which determined the conditions of their association in that community (Marshall 1973). And if we think ahead to contemporary welfare states, it is self-evident that the state sponsored extension of social rights has much more thoroughly integrated citizens into the political community of the state by politicizing social institutions which formerly were relegated to autonomous locally incorporated groups. Within today's welfare societies the "praxis of belonging to the state" has become fundamental to the lives of most everyone.

Once the franchise was finally extended to the under classes and outermost peripheries of Southcentral Europe, ethnic identity had already become a potent symbol of membership in imagined communities – imagined communities which burgeoning cultural and political elites had not only conceived but which they increasingly nurtured in their quest for support and legitimacy as actors in the modern political arena. In this way the institution of citizenship and the politicization of ethnicity in this part of Europe have played into the hands of one another through the ever increasing consolidation of authority in the modern bureaucratic state.

The uncomfortable amalgamation of these two phenomena – citizenship and politicized ethnicity – in the political adaptations of marginal communities, which is quite a different matter than their often cosy coalescence at the centers of power, is the ultimate destination of this talk. First, however, I shall clarify my intentions with the term “state-making”. I do this by reverting to previous fieldwork and the foreign affairs pages of today’s newspapers. Ours topics are state, nation and nationalism.

State, nation and nationalism in Southcentral Europe

While the extension of citizenship rights to my Alpine homesteaders is a gauge of their integration into the political community organized by the state, this increasing inventory of rights and obligations is by itself a very incomplete portrait of their overall encounter with the institutions imposed upon them by that modern bureaucratic order. Ever since they became politically enfranchised they have been repeatedly coerced into declaring their loyalty to one or another of the so-called nations whose leaders have sought political domination over their little corner of the Alps. This historical zone of contact between the Germanic, Romance and Slavic language traditions is an area that was fated by geo-politics to become the *Three Country Region*. After centuries under Habsburg dominion, the Great War tore this Alpine crossroads asunder creating a frontier zone partitioned by three states – Austria, Italy and Yugoslavia, where on June 25, 1991 the latter was succeeded by Slovenia.

* * *

The plurilingual population indigenous to this borderland has been subjected to campaigns, conducted by Fascist Italy and Nazi Germany, which set an unfortunate precedent for what is currently called “ethnic cleansing” in the heart of the Balkans: Bosnia-Herzegovina. A few weeks before unleashing the *Blitzkrieg* on Poland, Hitler called Mussolini to Berlin where they decided to impose a mandatory “Option” upon the plurilingual population of the South Tyrol and Val Canale – the latter is the Italian segment of the Three Country Region. The natives of these contested frontier regions were forced to identify themselves in terms of imposed ethnic categories and declare their preference for either Italian or German citizenship. Those opting for the German nation – including a significant portion of Val Canale’s Slovene speakers – consented *ipso facto* to “voluntary” resettlement in the Third Reich which by that time had been extended through the Austrian *Anschluss* to nearby Carinthia. For Slovene speakers of Val Canale who for nearly two decades had endured Mussolini’s fanatic program of Italianization,¹ the alternative of returning to their cherished historical province, Carinthia, was appealing. In 1939 the Nazi campaign to Germanize multi-ethnic Carinthia was still in its nascent stage. It is said, however, that Slovene speaking Val Canale villagers who had opted for the Third Reich were eventually offered resettlement, a few years later, on the vacated farms of Carinthian Slovenes who had been rounded up and deported by the Gestapo. Such is the irony and inevitable outcome of ethnic cleansing.

¹ The hellenization of minority groups (Turks, Macedonians and Albanians) in Greece today appears to replicate in some detail this all too familiar program.

Aware of the credibility of historical precedent in this part of the world and acknowledging the current inertia of peace negotiations in Bosnia, perhaps we should anticipate that today's arch conservators of state sponsored ethnic nationalism, Slobodan Milošević and Franjo Tuđman, will make a similar magnanimous offer to the so-called nations of Bosnia. Ironically, if the Vance-Owen-Stoltenberg Plan should against all odds be implemented, the result will likely be much the same, with the exception that the remaining Muslims may be invited to settle voluntarily in U. N. rather than Serbian and Croatian guarded internment camps. If one adopts an appropriately cynical tone, it is indeed possible to suggest that the U. N. plan has also been inspired by the infamous *Berliner Verienbarung* signed by *der Führer* and *Il Duce* on June 23, 1939. The ethnic model of the nation-state which has inspired some of our truly great wars is alive and well in civilized Europe.

* * *

The above form of coercion alludes not only to a special formula for making states. Our attention is also drawn to the legitimation of authority in all modern states.

The authority of Europe's modern states has depended in large measure upon the propagation and popular acceptance of parochial secular ideologies which legitimate these arbitrarily delimited territorial polities as more or less inevitable human collectivities. I refer, namely, to what we all know as *nationalism*. Without telling the whole story, Ernest Gellner's (1983: 1) depiction of nationalism as "a theory of political legitimacy" alludes to my intention here. Assuming the posture of what Anthony D. Smith (1986: 9–11, 16–18) calls a modernist in these matters, I maintain, namely, that nationalism is manifest in all manner of modern bureaucratic states, whether they be despotic or democratic, socialist or capitalist, the make-shift progeny of countless wars such as in the Balkans and Central Europe, or the residue of the long term political and socio-cultural integration of a given territory such as Britain or France.

In the following it is essential that we distinguish between what Anthony Smith (1986: 149ff.) calls the "*civic-territorial*" and "*ethnic-genealogical*" orientations which to varying degrees are inevitably manifest in specific examples of nationalism. We need only imagine the state sponsored ideologies of Germany and Japan during the first half of this century in relation to their American, British or Australian counterparts to appreciate the relative importance of ethnic and civic self-images affecting loyalty to these states. It is in the latter group of countries that Marshall's concept of citizenship attains the status of a public ideal. As a proposition about fundamental equality in the face of social and cultural diversity and as a mandate to participate in the public domain of life, citizenship in these countries bolsters, both as an institution and as a symbol of membership in the societal community, the civic orientation of nationalism. It is in countries such as Britain and the United States that the terms "citizenship" and "nationality" have been popularly understood as synonymous.

In that part of Europe which concerns us here, which I would stress is a zone of relatively new and transient territorial states, the ethnic variant of nationalism has prevailed. Already towards the conclusion of the last century ethnic identity – promoted by a rash of locally situated voluntary organizations and popularized written accounts of the exclusive cultural heritage and origins of supposedly distinct

peoples (cf. Moritsch & Baumgartner 1992) – became a preeminent vehicle for eliciting support for aspiring nations. But upon the demise of the explicitly multi-ethnic Austro-Hungarian and Ottoman empires the populations identified by these national movements as ethnic nations were more or less arbitrarily incorporated into a new generation of smaller successor states which in fact were also multi-ethnic in composition. And in recent years the same sort of ethnic nationalism once again inspired support for the partition of the larger successor states to the Habsburgs and Ottomans – Yugoslavia and Czechoslovakia. Ironically, after generations of national aspiration, the new third generation of mini-states all still remain multi-ethnic. The only consolation for ethnic nationalists coming from all this state-making is perhaps that ethnic minorities have become majorities within the confines of ever smaller and increasingly impracticable territorial states. After a stout and protracted dose of nationalist intoxication these Lilliput countries are all now suffering, without exception, a severe and probably equally protracted economic hangover.

Regardless of the multi-ethnic composition of each of these new states, the historical experience of a single ethnic group remains an essential symbolic resource for cementing together the ideological amalgamation that renders each of them with legitimacy. And in the case of Croatia and Serbia, this ethnic self-awareness has been relentlessly fostered by self-declared “national” leaders as an emotional fountainhead from which to mobilize their followers in the redemption of lost territories. This is a region where recent generations of people, regardless of their changing citizenship in a succession of different states, have been effectively led to believe through the demagoguery and coercion of self-interested and dependent elites that they are members of a historical ethnic community (cf. Smith 1986). The myth of common origins and shared culture requisite to a sense of belonging in an imagined community is oriented toward a given people, rather than toward a given territory and the political institutions which have controlled and organized the populace of that territory.

In terms of identity formation we can say that the dynamics of inclusion and exclusion in the one case inevitably revolve around the ambiguous category of a people; whereas in the other case they articulate with reference the historically legitimated territory and civil institutions of a particular state.

In sum, the making of modern states in this corner of Europe has been intimately related to what Anthony D. Smith (1986: 154ff.) has called “the politicization of ethnic.”² But as we have seen the politicization of ethnicity does not produce states; rather it generates in some but not all cases aspirations for national autonomy. And these national movements involve people in quite diverse ways depending upon their position at the center or periphery or in the upper or lower classes of a society where social order is maintained by a bureaucratic state.

* * *

It is important that we distinguish clearly our use of the terms: *nation*, *state* and *nationalism* (cf., Walker Conner 1978: 381 Gellner 1983, Grillo 1980, Tilly 1975). According to Walker Connor (op. cit.) the essence of a nation is intangible and

² While R. D. Grillo's distinction between the “politicization of ethnicity” and “ethnicization of polity” in the introduction to a standard anthropological anthology of articles on the nation and state (1980: 7ff) appears similar, it unnecessarily assumes in contrast to A. D. Smith that *national ideology is essentially ethnic*.

based upon self-definition,³ while the essence of a state can be objectified – it is “other-defined”. Or, rephrased somewhat more precisely by Ernest Gellner (1983: 4–7), “the state is that institution or set of institutions specifically concerned with the enforcement of order,” whereas “nations are the artefacts of men’s convictions and loyalties and solidarities.”

It is not surprising that we encounter the term *nation-state* as a standard designation of the world’s acknowledged territorial political entities. Engaging the sarcasm which often earmarks his better polemics Ernest Gellner writes (*ibid.*) that an essential tenet of nationalism is that nation and state “are destined for each other, that either without the other is incomplete, and constitutes a tragedy.” Regardless of whether or not the hyphenated term, *nation-state*, is generic to nationalism, it is in any case an appealing rhetorical device for capturing the dynamic tension between the subjective experience of belonging to what Benedict Anderson (1983) has characterized as extensive imagined communities of largely anonymous individuals and membership in the *de facto* social group objectively defined as the citizenry of the *jural-political* territorial entities we know as modern states.

Let me adopt, for the sake of clarification, an excessively rigid definition of terms and claim along with Walker Connor (1978:389) that ‘a nation is a self-aware ethnic group’ and that it is not an objectively defined populace enjoying common citizenship in a territorial state.⁴ This proposition leads to the deduction that our use of the term *nation-state* is in most cases a misnomer. Few, if any, contemporary states are coterminous with a single self-aware ethnic group; most are in fact multi-ethnic. And if we focus attention on the ways in which to word nation is compounded in common parlance, Connor alerts us to further inconsistencies. Consider the actual meaning of *international* in phrases such as *international relations*, *The International Monetary Fund* and *The International Court of Justice*. All these terms in fact refer exclusively to the conduct of relations between the formally recognized *jural-political* entities we know as states.

* * *

Returning to my assertion that nationalism should be understood as a manifestation of all societies incorporated by modern states, it then follows that the political legitimacy of these polities is founded upon parochially conceived ideologies which most commonly accommodate an ethnically heterogeneous citizenry. And, it is exactly here in the majority of cases where states, and especially new states, are not nations in the ethnic sense of the term, that the institution of citizenship becomes an essential strategic vehicle for implementing policy and formulating ideology which legitimates the state.

This state of affairs is quaintly demonstrated through the manner in which the former president of Austria, Rudolf Kirchschäger and the current Slovene president, Milan Kučan, have addressed their respective constituencies on the occasion of their annual New Year’s speech; they began in both cases with the words, “fellow citizens”, rather than “fellow Austrians” or “fellow Slovenes”. In a region

³ The suggestion that nations are “self-defined” obscures the complex social reality which lies behind the formation of large-scale imagined communities, a reality which implies hierarchy and the presence of a cultural and/or political elite which propagates such a collective self-understanding (see below).

⁴ In contrast to Walker Connor, Gellner treats the term *nation* with greater retrospect and avoids associating it exclusively with ethnicity.

where claims for ethnic self-determination are more or less endemic to intra-state politics, it is in terms of citizenship rather than ethnic nationality that it is possible to address the residents of these countries as equals.

Regardless of their symbolic orientation nationalisms evoke the sentiments which Shils (1957), Geertz (1963) and others have attributed to primordiality. We all know that great wars have been fought for blood and territory. But they have also been fought to "make the world safe for democracy," or, "to stop the spread of Communism". Nationalisms producing the latter sentiments tend to sanctify the territorial political community of citizens, rather the ethnic community of a people. And the capacity of nationalism to mobilize people for war, regardless of its symbolic orientation, can be attributed to its status as an expressly secular and parochial religion which, according to Michael Herzfeld's (1992:34) rephrasing of Bruce Kapferer (1988), "demands the reification of an immanent and encompassing entity as the sole object of ultimate veneration."

I hold with Anthony D. Smith (1986) and Ernest Gellner (1983) that nationalism should be clearly distinguished from the concepts of nation and state. And I agree with them that nationalism is contingent upon the formation of the European bureaucratic state. But in contrast to the position which I share with Gellner, Smith (1986: 129ff.) conceptualizes the process of state-making in Europe as the "formation of nations" where ethnic self-awareness through its cultural manifestations is a component of the institutional and ideological transformation of historical polities into modern bureaucratic states. By attributing to the term nation both the empirical process of state-making and the subjective dynamics of affiliation with imagined communities that are rooted in some form of ethnic heritage, the perspective adopted by Smith and other ethno-historians (cf. e. g. Armstrong 1986, Hutchinson 1987) is phenomenologically closer to the European experience – an experience which is manifest in the popular usage and common understanding of the terms *nation-state* and *international* – terms which I, with the support of another North American, Walker Connor, rather artificially criticize above.

It is not the case – as past generations of historians, romantic scholars and certain contemporary Balkan leaders would have us believe that some ethnic groups are simply destined to become nations and that statehood is somehow mystically included in the bargain. As a *de facto* record of state-making, the current political map of Europe amply demonstrates great disparity between the geographical territories with which self-aware ethnic groups identify themselves and the *de facto* boundaries of the states within which they are in fact situated. Ethnic self-awareness under the tutelage of committed elites culminates in political movements (e.g., ethnically inspired regionalism) and nationalist parties, leads to the adoption of inter-state conventions protecting the rights of minorities and even propels successful campaigns for secession. But in virtually all cases the politicization of ethnicity in Southcentral Europe has not produced nation-statehood in the strict ethnic sense of the term.

It is essential that our model of state-making in this part of Europe build upon the received knowledge of cultural and social history. It is self-evident to most of us that the state first became an evolutionary option for the centralization of authority once a social division of labor had been achieved through the effective integration of relatively large sedentary agrarian populations (Gellner 1983). It is indeed ironic that the *mythomoteur* – the myth of political constitution – of many Balkan ethnic nations predates such a development, dating from a period of highly unstable nominal kingdoms and tribal alliances when the territorial state we know

today was unthinkable. The consolidation of modern bureaucratic state societies – or, the formation of nations, in the terms of Anthony Smith (1986: 129) – and with them the advent of nationalism are all contingent upon several pervasive changes in the social, economic and political integration of European society, changes which we normally associate with modernity.

In his book (1983), *Nations and Nationalism*, Ernest Gellner associates this transformation of European society with the relatively recent introduction of the industrial division of labor and its requirements for the standardization of language and culture through the introduction of universal compulsory education with a curriculum espousing rationality and economic growth. Anthony Smith associates this fundamental change with a wider range of variables and with a longer period of history during which a "triple revolution" (1986: 131 ff.) occurred – unevenly, and with differing emphases in different parts of Europe. This has involved introduction of a specialized division of labor brought forth by capitalism, the radical effectivization of the administrative-military means of control and a cultural and educational revolution whereby the former preeminent role of the church in these matters was taken over by the state which introduced institutions that stressed the standardization of language and culture according to the tenets of a secular "rational" bureaucracy.

Citizenship and politicized ethnicity in marginal communities

We can approach the way in which citizenship and politicized ethnicity manifest themselves in marginal communities by examining the current instability and disarray of central authority in war-torn Bosnia.

In a situation where the authority of civil government within the confines of the Bosnian state has been contravened by military coercion and outright terror, the politicization of ethnicity has been transformed into ethnic nationalism – movements for nation-statehood – which has violently gained a free hand in the formulation of politically relevant issues. And in the process – as is the case in all combat zones the guarantee and enforcement of basic civil and political rights have been more or less dismantled. The dual orientation of modern nationalism as both a civic-territorial and an ethnic legitimization of the state has been utterly reduced to emphasize the latter; the civilly inspired model of a multi-ethnic state lies under siege in the city of Sarajevo and other multi-ethnic centers.

While the transformation of politicized ethnicity into blatant ethnic-national military campaigns is dependent upon the consolidation of central authority in quasi-states, the status of citizenship is confined to situations and settings where military priorities do not prevail. When civil and political rights can no longer be enforced by the state, citizenship is reduced to a model for civil behavior in demilitarized settings and situations. A report from besieged Goražde during the winter of 1992–93 illustrates this point. It documented the capacity of the remaining townspeople to put in place an effective civil administration to cope with human and material devastation; in spite of the obvious chaos visited upon them these townspeople demonstrated that sense of public responsibility which we attribute to citizenship.

Countless multi-ethnic local communities in Bosnia have been arbitrarily consigned, through military conquest and coercion as well as by the terms of so-called peace proposals, to one or another of three quasi nation-states. The status of

citizen in these communities has been radically subordinated to imposed ethnic statuses.

It is my impression that the instigation of inter-ethnic terror within small face-to-face multi-ethnic Bosnian villages can be attributed in the vast majority of cases to the intervention of anonymous outsiders – in clear text, the invasion of foreign militiamen. It is not the case as tabloids and even statesmen would have us believe that ethnic hatred has been reawakened in these small communities. The Balkan interior may be the historic setting of blood vengeance, but ethnic hatred is something which only well protected elites and leaders can afford to foster. Rather these local populations have been forced at gunpoint to orient their behavior according to imposed and absolute ethnic categories which are alien to their everyday lives where their strongest sense of loyalty is most surely toward their families and local community, both of which are often multi-ethnic in composition. Ethnic nationalism is, I claim, fundamentally alien to such small scale communities and to their countless multi-ethnic counterparts situated virtually along every inter-state border dissecting the territory of Southcentral Europe.

* * *

Thus far I have emphasized the making and unmaking of states from the perspective of political scientists, historians and political sociologists. The relative importance of states and nations in the everyday lives of most people is in fact quite distorted by the massive scholarly attention devoted to them. While states and self-aware ethnic groups come and go, the villages, towns and cities where their flesh-and-blood constituencies live, survive them. These lesser polities, which in modern times have had no pretensions to be nations unto themselves, are the habitat of the primary processes of social and cultural reproduction which are the foundation of the state and of ethnic and civic national self-awareness. It is here, in the local communities and polities where people live out their lives in direct contact with one another and where participation in the public domain is the source of personal experience, that citizenship and politicized ethnicity become contingent to the conduct of their everyday affairs and to the pursuit of individual, family and local interests.

Citizenship relies upon the political institutions which organize such rights and obligations, whether they be a local commune or municipality, a kingdom or state, a federation or the International Convention on Human Rights (cf. Held 1989). Citizenship is not confined to the domain of state polities; rather, it is I suggest potentially manifest in the public domain of any politically incorporated group.

The institutionalization of citizenship during the course of modern state-making is thus not merely a matter of initiatives taken by elites at the centers of power or the result of social struggles perpetrated by newly enfranchised masses; it implies the accommodation of existing traditions of citizenship founded at varying levels of political incorporation which pre-date the institution of bureaucratic states. In contrast to nationalism which many argue is the creation of elites who are dependent upon the graces of those holding power at the center and the support of an enfranchised and dependent citizenry, citizenship is a manifestation of the public domain in political affairs wherever it has attained legitimacy in the conduct of the affairs of a political corporation. This may be a village or communal council, or organizations administering collective interests of one kind or another.

The long history of civic institutions in Alpine communities, such as those of the Three Country Region, has in fact led numerous anthropologists (e.g., Burns 1963) to refer to them as republics in miniature.

When local traditions of citizenship pre-date or evolve parallel to the introduction of modern state institutions a situation for political accommodation arises which provides an opportunity for consolidating the legitimacy of the state in terms of citizenship rather than ethnicity. In my own material from the Three Country Region (Minnich 1992) I have argued that this ideological accommodation succeeded in Slovene speaking villages of Carinthia, Austria, but failed, in their Italian counter-parts in nearby Val Canale. But my argument does not rest merely with the formal organizational accommodation of local and state institutions promoting citizenship and the local populace's positive evaluation of this fusion. Rather, I allude to the duality of social and cultural integration pointed out by Nadel among the Nupe. The integration of modern bureaucratic society, in contrast to the traditional Nupe state, is utterly dependent upon the standardization of codes for communication – the introduction of codes for communication and “rational” behavior which facilitate participation in a universe of discourse founded upon role specific and contractual relations which we associate with a *gesellschaftlich* social order. When localized processes of socialization persist which perpetuate a *gemeinschaftlich* social order then questions arise as to whether the citizens of such marginal communities have also succeeded in acquiring the interaction skills and adopted the values requisite to effective participation in state institutions. The citizenisation of society is not simply the institutionalization of rights and obligations within the polity of a state; it is also contingent upon socialization into a universe of discourse through which the institutions of state encounter its citizenry.

It is at the interface of social interaction and communication where citizens encounter state institutions in local life and engage in “the praxis of belonging to the state” (Borneman 1992) that I anticipate anthropological field research can provide insight into the ways in which the politicization of ethnicity and the citizenisation of society coalesce in the integration of collective self-images. For example, the manifestation of state bureaucracy in institutionalized encounters drawn from the context of everyday life has provided Michael Herzfeld (1992) with very fertile ground for exploring the symbolic roots of western bureaucracy and what he calls “the social production of indifference.” While pursuing other arguments he ably demonstrates the coalescence of an ethnic model of human consociation within that institutionalized universe of social discourse where state sponsored citizenship rights and obligations are formally organized. Herzfeld thereby discredits the popularly held Weberian perception that bureaucratic institutions are impartial and rational, that they are a manifestation of a *gesellschaftlich* social order. In terms of symbolic interaction Herzfeld captures within the context of an apparently bureaucratic social order the dual dynamic of sociocultural integration alluded to by Nadel in his more purely functionalist presentation of an essentially pre-bureaucratic society.

* * *

It has been my intention in this talk to draw attention to both locally founded and centrally supported processes of sociocultural integration which underlie the making of bureaucratic states in contemporary Southcentral Europe. This dual

process has been conceptualized in terms of a contrast drawn between macro oriented theories of citizenship and politicized ethnicity. I have thus proposed a frame of reference against which it is possible to compare the political adaptation of marginal small-scale communities to supra-local institutions and ideology which organize the state in contemporary Europe. Finally, I suggest that the methodological predilection of social anthropology for intensive micro-studies uniquely qualifies practitioners of our discipline for investigating institutionalized settings of communication and social interaction within both primary and secondary groups where citizenship and ethnicity coalesce in the construction of social persons and mediate the self-realization of individuals situated in the margins of contemporary bureaucratic society where patent collective self-images of either a civic-territorial or ethnic nature are usually confounded by local loyalties and predispositions.

Postscript:

I can think of few better reasons for sorting out the two phenomena which represent the dual focus of this talk – citizenship and politicized ethnicity – than an attempt to clarify some muddled representations of the Bosnian tragedy which we encounter daily in the media and in the so-called international political fora designated to cope with it. In the following commentary I rely heavily on Mark Thompson's excellent account of the ending of Yugoslavia (1992) – *A Paper House*.⁵

The perpetrators of death and destruction within the territory of former Yugoslavia identify themselves, for the most part, as morally upright men and women pursuing the justified territorial ambitions – the sacred mission – of their respective "nations." Perhaps not so much through their Balkanese way of saying things as through their dastardly deeds these truly diabolical figures have very successfully defined for the rest of world the nature of Yugoslavia's violent demise. It is the epic struggle of historic nations in quest of their own state; these "nation-state-men" pursue no more and no less than that sacred right placed on the secular inter-state agenda by Woodrow Wilson: the right of *their* people to self-determination. During Bosnia's devastation over the past year we have been daily reminded through relentless sound bites in the international media that we are witnessing an intractable conflict of the "*Blut und Boden*" variety where, as Radovan Karadžić endlessly reiterates, "outside intervention would only increase the loss of human life."

The statesmen commissioned to resolve the Bosnian mess have drawn this "definition of the situation" to their bosoms. And this is understandable; it conforms so well with the stereotype of Balkan politics which underlies their professional training. Absorbed by the lessons of history (which inevitably reflect personal ties and the parochial national interests and historical Balkan alliances courted by their home countries), it seems to me that they have utterly dismissed the fundamentally new and objective reality of Bosnia's internationally acknowledged status as a sovereign state. Ever since the first shots were randomly fired into mass demonstrations convened in the streets of Sarajevo – demonstrations in support of a multi-ethnic Bosnian state – U.N. and Common Market peace envoys have failed to formulate a framework for negotiations which clearly acknowledges Bosnia's constitution and government as *the* only legitimate vehicles for promoting

⁵ The following is a commentary composed during May, 1993, while working on the above lecture.

civil order. Inter-state conventions which assure the integrity of Bosnia's borders and prohibit armed intervention by foreign powers have been flagrantly violated while negotiations are lamely allowed to continue. Both the Carrington and the Vance-Owen-Stoltenberg proposals have been conceived *essentially* in terms of ethnic accommodation rather than as plans for implementing civil order within a multi-ethnic society. Efforts at mediation are formulated on the premise that Bosnia is constituted of apparently irreconcilable ethnic groups. – Have the British lords of peace really forgotten that the vast majority of Bosnians are not out to slit each other's throat, that the citizens defending Sarajevo represent a plurality of ethnic groups without parallel in former Yugoslavia? – Even though the organizations which have commissioned the peace negotiators formally acknowledged Bosnia's sovereignty before the onset of violence, the latter have themselves failed utterly to make this international legal reality the fundamental precondition for settlement of the conflict.

Many would have us believe that we are witnessing a civil war in Bosnia. If this is the case then at least the mediators of peace should insist that the parties to this conflict acknowledge their common subordination to some form of overarching state polity. This is not the case. These emissaries have chosen rather to negotiate with and placate individuals who through the undivided support of foreign regimes have attained at the barrel of a gun status as representatives of Bosnia's apparently self-declared nations. Only one of these representatives, the elected president of the Bosnian republic who most commonly is referred to as "the leader of the Muslims," is formally committed to the preservation of Bosnia as a sovereign multi-ethnic state. These international peace envoys, whose fundamental mandate is to promote stability within and among internationally recognized states, have quite incredibly recognized as legitimate partners to negotiation men who are explicitly committed to the destruction of the Bosnian state. From one day to the next they give a "fair and equal hearing" to violators of Bosnia's integrity as a sovereign republic, rather than make negotiations conditional on the combatants' respect for the civil order postulated by that state. Negotiation based upon the tangible entity of a state and relations between states has been forsaken in favor of dithering accommodation of the representatives of intangible nations. At a point in European history when a clear distinction between nation and state is called for, the comfortable convention of hopelessly confusing the two has conveniently prevailed.

As I have noted, the leaders of aspiring nations in this part of Europe have been ultimately forced to reconcile their ambitions with the political territorial reality of states which circumstances beyond their control have imposed upon them. If the constitutionally defined civil order of a Bosnian state, which is conceived to accommodate a multi-ethnic citizenry, fails to form the precondition for peace negotiations, this tragic land is destined to perish under the reign of nationalist terror. And once the blood is let, the formalized territorial partition of this combat zone will most surely fail to correspond with the *de facto* ethnic distribution of the remaining populace. The result will be imperfect vessels – multiethnic states.

In all fairness to the international envoys whom I unreservedly criticize, I acknowledge that their mandate to formulate and especially to enforce policy has been hopelessly constrained by the intransigence and utter cynicism of those bastions of Occidental civilization which appointed them. Furthermore, in order to make a point relevant to the topic of this lecture, I have greatly simplified the

complex contingencies which define their scope of action. By itself, the arena of inter-state politics, especially with regard to the unstable situation in the nuclear repository of Russia, has severely inhibited the formulation of a concerted inter-state plan for action – a plan which would placate those millions of TV viewers who call for termination of the bestiality visited upon Bosnia. While the media raise our indignation, they also unwittingly perpetuate the irrational dynamic of the conflict by making credible the Pol Pots of the Balkans. I cringed on May 8 when one of these merchants of death who daily entertains the international media with his pathological lies was respectfully portrayed in a Bergen newspaper (*Bergens Tidende*, May 8, 1993) as a poet and man of science.

REFERENCES

- ANDERSON, Benedict. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New York: Verso.
- ARMSTRONG, John A. 1982. *Nations before Nationalism*. Chapel Hill, N. C.: University of North Carolina Press.
- BARTH, Fredrik. 1969. Introduction. In *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. Edited by Fredrik Barth. 9–28. Oslo: Universitetsforlaget.
- BECK, Sam, and John W. Cole. 1981. *Ethnicity and Nationalism in Southeastern Europe*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- BLUM, Jerome. 1978. *The End of the Old Order in Rural Europe*. Limited Paperback Editions. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- BORNEMAN, John. 1992. *Belonging in the Two Berlins: Kin, State, Nation*. Edited by E. Gellner, J. Goody, S. Gudeman, M. Herzfeld and J. Parry. Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press.
- BURNS, Robert K., Jr. 1963. The circum-alpine culture area: A preliminary view. *Anthropological Quarterly* 36(3): 130–155.
- COLE, John W., and Eric R. Wolf. 1974. *The Hidden Frontier: Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*. New York: Academic Press.
- CONNOR, Walker. 1978. A nation is a nation, is a state, is an ethnic group is a... *Ethnic and Racial Studies* 1(4): 377–399.
- CONNOR, Walker. 1991. From tribe to nation? *History of European Ideas* 13(1/2): 5–18.
- FISHMAN, Joshua A. 1985. *The Rise and Fall of the Ethnic Revival*. Amsterdam: Mouton.
- GEERTZ, Clifford. 1963. The integrative revolution: primordial sentiments and civil politics in the new states. In *Societies and New States*. Edited by C. Geertz. New York: The Free Press.
- GELLNER, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- GELLNER, Ernest, and John Waterbury. 1977. *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*. London: Gerald Duckworth and Co. Ltd.
- GIDDENS, Anthony. 1985. *The Nation-State and Violence*. London: Macmillan.
- GRILLO, R. D. 1980. Introduction. In "Nation" and "State" in Europe: *Anthropological Perspectives*. Edited by R. D. Grillo. 1–30. London: Academic Press.
- HELD, David. 1989. *Political Theory and the Modern State: Essays on State, Power and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- HERZFELD, Michael. 1992. *The Social Production of Indifference: Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy*. Edited by B. Kapferer and J. Gledhill. *Global Issues*. Oxford: Berg.
- HUTCHINSON, John. 1987. *The Dynamics of Cultural Nationalism: The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*. London: Allen & Unwin.
- KAPFERER, Bruce. 1988. *Legends of People, Myths of State*. Washington, D. C.: Smithsonian Institution Press.
- KEANE, John. 1988. *Civil Society and the State: New European Perspectives*. London: Verso.
- MANN, Michael. 1987. Ruling class strategies and citizenship. *Sociology* 21(3): 339–354.
- MARSHALL, T. H. 1973. Citizenship and social class. In *Class, Citizenship, and Social Development*. Edited by T. H. Marshall. Westport, CN.: Greenwood Press.
- MINNICH, Robert Gary. 1992. *Homesteaders and Citizens: An Ecology of Person and Self-realization Among Slovene Speaking Villagers on the Austro-Italian Frontier*. Dissertation submitted on Dec. 8, 1992, to the School of Social Sciences, University of Bergen, as partial fulfillment of the requirements for the Dr. philos. degree. 268 pp.
- MORITSCH, Andreas, and G. Baumgartner. 1992. The process of national differentiation within rural communities in Southern Carinthia and Southern Burgenland, 1850–1940. *Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups*, 1850–1940 8: 99–143.

- NADEL, S. F. 1967. Nupe state and community. In *Comparative Political Systems: Studies in the Politics of Pre-industrial Societies*. Edited by R. Cohen and J. Middleton. 293–337. New York: The Natural History Press.
- RUSINOW, Dennison. 1988. *Yugoslavia: A Fractured Federalism*. Washington, D.C.: The Wilson Center Press.
- SCHWARTZ, Theodore. 1978. The size and shape of culture. In *Scale and Social Organization*. Edited by F. Barth. 215–252. Oslo: Universitetsforlaget.
- SHILS, Edward. 1957. Primordial, personal, sacred and civil ties. *British Journal of Sociology* 7: 113–145.
- SMITH, Anthony D. (ed.) 1992. *Ethnicity and Nationalism*. Leiden: E. J. Brill.
- SMITH, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- SWARTZ, Marc J. 1969. *Local-Level Politics: Social and Cultural Perspectives*. London: University of London Press.
- TESTER, Keith. 1992. *Civil Society*. London: Routledge.
- THOMPSON, Mark. 1992. *A Paper House: The Ending of Yugoslavia*. London: Vintage.
- TILLY, Charles. 1975a. The Formation of National State in Western Europe. Princeton: Princeton University Press.
- TILLY, Charles. 1975b. Reflections on the History of European State-Making. In *The Formation of National State in Western Europe*. Edited by C. Tilly. 3–83. Princeton: Princeton University Press.
- TÖNNIES, Ferdinand. 1961. *Gemeinschaft and Gesellschaft*. In *Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory*. Edited by T. Parsons, E. Shils, K. D. Naegle and J. R. Pitts. 191–201. New York: Free Press.
- TURNER, Bryan S. 1990. Outline of a theory of citizenship. *Sociology* 24(2): 189–217.
- VERDERY, Katherine. 1983. *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*. Berkeley: University of California Press.
- VERDERY, Katherine. 1985. The Unmaking of an Ethnic Collectivity: Transylvania's Germans. *American Ethnologist* 12(1): 62–83.
- WALBY, Sylvia. 1992. Women and nation. In *Ethnicity and Nationalism*. Edited by A. D. Smith. 81–100. Leiden: E. J. Brill.

DANICA FINK-HAFNER*

Policy proces v demokratičnem prehodu

Primerjalna analiza dveh policy procesov

Na primeru dveh policy procesov, sproženih z mirovniško pobudo za legalizacijo pravice do ugovora vesti v Sloveniji, v kontekstu demokratičnega prehoda želimo ugotoviti, ali se ta dva procesa res razlikujeta in (če se) ali so razlike med njima v skladu s teoretično opredeljenimi pričakovanji. (Glej prispevek oblikovanja agende in reševanje družbenih problemov v kontekstu demokratične tranzicije – teoretična izhodišča za empirično raziskovanje).

Predstavitev raziskovalnih policy procesov

Pobuda za legalizacijo pravice do ugovora vesti je bila v Sloveniji sprožena dvakrat, v letih 1985 in 1989. Oba avtonomna policy procesa, sprožena z istovrstno pobudo, a v različnih družbenih in političnih razmerah, sta končana. Prvi je potekal v razmerah monističnega socialističnega političnega sistema ter vznikajoče avtonomne civilne družbe, drugi pa v razmerah deloma že modernizirane družbe in politike oziroma politično pluraliziranega sistema.¹

Primerjali bomo tele ključne značilnosti in določnice obeh policy procesov: ključne kontekstualne determinante obeh policy procesov, način oblikovanja policy arene in policy omrežij, osnovno strukturo policy procesov, posebnosti posameznih faz policy procesov, cikel pozornosti v obeh primerih, subjekte in sredstva dajanja pobude na dnevni red institucionalne politike, način in strukturo politične intermediacije izbrane civilnodružbene pobude, učinkovitost inicialnih pobud v policy procesih (uveljavljenost inicialne pobude v končno sprejetem zakonu), končne rezultate (implementacija) policy procesov.

Ključne kontekstualne determinante obeh policy procesov

V Sloveniji lahko govorimo o približno desetletnem obdobju postopne demokratične preobrazbe v osemdesetih in na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta (Fink-Hafner, 1992). Politična modernizacija je potekala pod pritiski civilne družbe (»od spodaj«) in s postopnim prilagajanjem stare politične elite družbenim spremembam in njenim pristajanjem na demokratične reforme (»od zgoraj«).

* Dr. Danica Fink-Hafner, docentka na FDV v Ljubljani

¹ Gre v bistvu za politično pluralizacijo znotraj formalno še vedno starega, monističnega sistema. Pluralni politični sistem se je celostno vzpostavil na podlagi nove ustave (sprejete decembra 1991) po volitvah decembra 1992.

V desetletjih so se v zgodovinskem kontekstu politične modernizacije oblikovali trije osnovni vzorci oblikovanja politike: monistični, prehodni (monistični s preboji pluralističnih praks) in zametek modernega (pluralističnega) vzorca.

Za *monistični* vzorec so značilni: osrednja meritornost in politična avtoriteta vladajoče komunistične stranke v procesih sprejemanja pomembnih političnih odločitev; transmissijski položaj drugih družbenih in političnih organizacij; podrejenost državnih (vladnih, parlamentarnih, vojaških) odločitev odločitvam elite avantgardne politične organizacije; podrejenost partijskih odločitev državnim interesom (t. j. interesom ohranjanja državne ureditve, vključno s posebnim položajem vojske); partijskost (monopartijska politiziranost) oboroženih sil oziroma vojaškega profesionalnega aparata; korporativno konstituiranje partijske vojske kot političnega dejavnika; instrumentalni položaj formalno osrednjih političnih institucij (skupščine in njenih konstitutivnih elementov) ter vpetost sodstva v monopartijske determinante odvisnosti političnih institucij od volje vladajoče partijske elite. Očitno je, da je šlo v tem primeru za zgradbo partijske države monopolne komunistične stranke, ki je v celoti obvladovala procese oblikovanja javnih politik.

Odsotnost temeljnih pogojev poliarhične demokracije (Dahl, 1971) je tako potiskala realno obstoječe interesne skupine v neformalno konstituiranje znotraj vladajoče stranke. Tu so se borile za ugled – večinoma na javnosti skrit način. Iz vsega povedanega lahko sklepamo, da v monističnem vzorcu oblikovanja politik ni bilo mesta za avtonomne interesne skupine, ki bi lahko zakonito, s posrednim in neposrednim vplivom na oblikovalce politik sooblikovale javne politike.

Prehodni vzorec oblikovanja politik zajema pravzaprav monistični vzorec v razkroju. Novi elementi, ki so v prehodnem obdobju determinirali policy procese, so zlasti zametki nove, participativne politične kulture med Slovenci. Ta se je izražala predvsem v velikem porastu družbene kritičnosti do političnih institucij, do monistične družbene in politične ureditve sploh ter v rasti simpatij in tudi neposredne podpore Slovencev avtonomnim alternativnim civilnodružbenim subjektom, ob izteku osemdesetih let pa tudi politično opozicijskim skupinam in novonastajajočim strankam. Pri tem sta bili izjemno pomembni tudi vzpostavljane novih, avtonomnih množičnih občil ter širjenje procesov avtonomizacije »starih«, nekdanjih režimskih množičnih občil. Močno se je povečevalo zanimanje Slovencev za pluralizacijo politične agende oziroma za nove, moderne in tudi postmoderne political issues (strankarski pluralizem, ideološki pluralizem, moderno pojmovanje represivnih aparatov države – zlasti vojske in policije, ekologije, mirovniške tematike, tematike postmodernih človekovih pravic – pravic t. i. družbenih manjšin itd.). S konkretnimi civilnodružbenimi boji so si novi avtonomni politični subjekti izsilili polzakonit politični prostor in s tem vsaj posreden vpliv na odločitve vladajoče elite, ki je bila prisiljena tolerirati to pluralizacijo, če ni hotela tvegati visoke cene ohranitve svojih položajev z vojaško in policijsko represijo.

V tem kontekstu je opaziti posamične preboje monističnega vzorca oblikovanja javnih politik. Gre za razkroj vladajočega načina konstituiranja policy aren z vdorom civilnodružbenih ali političnoopozicijskih zahtev v javni prostor (oblikovanje avtonomnega javnega mnenja in njegovega pritiska na vladajoče policy akterje), z neposrednimi apeli, zahtevami in drugimi oblikami političnega pritiska na konkretne politične funkcionarje in institucije, pa tudi neposredno v politični prostor. Ti primeri pa vendarle niso globalno spremenili političnega sistema niti izpodrinili vladajočega načina pod vprašaj zakonitost monističnega političnega sistema in izpodbijali zakonitost tedanje vladajoče elite (njene notranje pluralizaci-

je in oblikovanja modernizirajočega se jedra) prispevali k vzpostavitvi kratkega anarhičnega obdobja, ko so politične elite kršile sistemska politična pravila v politični praksi brez sankcij in ko so se spontano pričeli oblikovati novi vzorci političnega obnašanja.

Dejstvo je, da lahko govorimo o kumulativnih spremembah restrukturiranja političnega intermedijskega prostora in v procesih oblikovanja politik v desetletjih modernizacije v Sloveniji. Zdi se, da lahko govorimo o *zarodku pluralističnega* vzorca na prehodu s konca osemdesetih let v začetek devetdesetih. Z vzpostavljanjem nekaterih ključnih pogojev poliarhične demokracije se odpirajo zakonite in dejanske možnosti pritiskanja različnih interesnih skupin na oblikovanje javnih politik. Po drugi strani pa nekateri problemi demokratizacije policy procesa (kot npr. odzivnost politične elite – čeprav je ta nova) danes ostajajo še aktualni.

Način oblikovanja policy aren in policy omrežij

Policy procesa, ki smo ju izbrali za empirično analizo, sta potekala v različnih kontekstih. Prvi je sam po sebi krčil prostor t. i. »prehodnemu« vzorcu oblikovanja politik (monističnemu vzorcu v razkrajanju), drugi pa je potekal v že pluraliziranem političnem kontekstu. Prvi omenjeni policy proces bomo v nadaljevanju označevali s »policy proces I«, drugega pa s »policy proces II«.

Oblikovanje policy aren je bilo v obeh raziskovanih primerih rezultanta determinant vladajočega političnega sistema ter učinkov delovanja civilnodružbenih subjektov, ki so svoje strategije prilagodili kontekstualnim okoliščinam. Če sta bili v prvem primeru ključnega pomena moč in intenzivnost delovanja civilnodružbenega policy omrežja,² se zdi, da je bila v drugem primeru odločilna moč klasičnih političnih subjektov – političnih strank (pri tem se je zlasti angažirala Liberalnodemokratska stranka – preoblikovana Zveza socialistične mladine Slovenije, ki je zastopala pobudo v parlamentu) in nove politične elite oziroma vlade.³

Zdi se, da v analiziranih primerih lahko govorimo o premiku težišča političnih bojov iz prostora med novo nastajajočo avtonomno javnostjo in partijsko državo (policy proces I v monističnem kontekstu) v institucije moderne demokracije – v parlament, njegova delovna telesa, v vlado (policy proces II v pluralističnem kontekstu). Premik parlamenta z obrobja policy procesov proti njihovemu središču je pomemben kazalnik prehoda iz predmoderne v moderno politiko oziroma iz avtoritarnega v demokratični pluralistični sistem.⁴ Pri policy procesu II bi lahko celo rekli, da je parlament poskušal uveljaviti ne le reaktivno, ampak deloma celo aktivno vlogo – v primerjavi s skupščino v monističnem sistemu, ki je bila po svoji vlogi v policy procesu obrobna.⁵

Policy arena v primeru policy procesa I (v nadaljevanju policy arena I) je bila po svojih osnovnih značilnostih (vlogi parlamenta v policy procesu, nemožnosti zakonitega avtonomnega interesnega organiziranja, nemožnost zakonitega vplivanja interesnih skupin na odločevalce) izrazito nemoderna. Avtonomne interesne

² Pojem policy omrežje povzemamo po Adrienne Windhoff-Heritier (1987: 174, 175), ki policy mrežo opredeljuje kot entiteto, sestavljeno iz različnih izvršnih, zakonodajnih in družbenih institucij in skupin, ki sodelujejo pri nastajanju in razvoju neke policy.

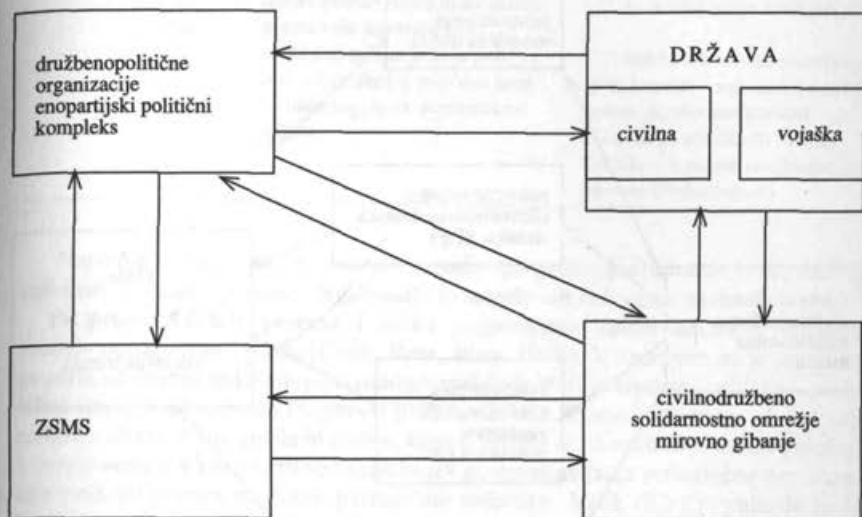
³ O vlogi političnih strank kot oblikovalcev agende v modernih Hogwood (1987: 37, 38).

⁴ O tem glej. Hague and Harrop, 1987: 188, 191, 192. O marginalnosti skupščine v komunističnih sistemih glej Finer S. E., 1987: 92, 95, 581, 582.

⁵ O različnih vlogah skupščine Hague and Harrop, 1987: 187.

Shema 1: Struktura policy arene I

(poti vzajemnega pritiskanja med civilnodružbenimi subjekti, politično elito in državnimi organi represije)

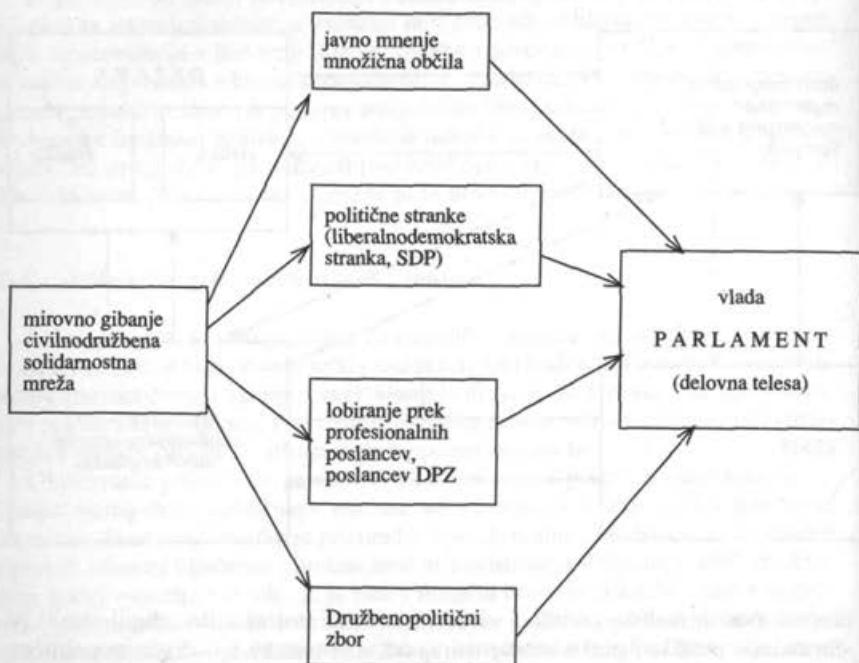
skupine (»neformalna« politika) so nezakonito ali polzakonito vdirale vanjo (v »formalno« politiko) preko modernizirajoče se sistemske t. i. druženopolitične organizacije – Zveze socialistične mladine, kasnejše Liberalno-demokratske stranke (ta je ustvarjala prostor interpenetracije »neformalne« politike v »formalno«).

Struktura policy arene je v drugem policy procesu (nadaljevanju policy arena II) je bila v osnovi že moderna. Vanjo so se normalno vključili zainteresirani pluralni policy akterji – od zainteresiranih političnih strank, vlade, parlamenta in njegovih delovnih skupin do zainteresiranih avtonomnih interesnih skupin, ki so uporabljale moderne načine vplivanja na parlamentarno odločanje (shema 2).

Osnovna struktura obeh policy procesov in posebnosti njunih faz

V obeh analiziranih primerih lahko razločimo osnovno strukturo policy procesov. V spodnji primerjalni preglednici (shema 3) prikazujemo ključne akterje v posameznih fazah obeh policy procesov.

Shema 2: Struktura policy arene II
(Kanali vplivanja civilnodružbenih subjektov na oblikovalce politike)

Shema 3: Primerjava faz dveh policy procesov glede na akterje

FAZE POLICY PROCESA	POLICY PROCES I (1985–1989)	POLICY PROCES II (1989–1991)
DAJANJE VPRAŠANJ NA DNEVNI RED URADNE POLITIKE	mirovno gibanje, civilnodružbeno solidarnostno omrežje, avtonomna javnost, množična občila, ZSMS	mirovno gibanje, civilnodružbeno solidarnostno omrežje, ZSMS, skupina političnih strank, vlada RS, Komisija Republike Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi
LEGITIMIZACIJA	dvojna: druženopolitične organizacije (negativna), civilnodružbeno solidarnostno omrežje (pozitivna)	strankarska (pozitivna), civilnodružbena (pozitivna) – izražena celo v skupnem nastopu v občilih; predsedstvo Republike Slovenije
OBLIKOVANJE ALTERNATIV	ZSMS, druženopolitične organizacije, vojaški organi	politične stranke, vlada RS, skupščinska delovna telesa, skupščina RS
UZAKONITEV	kvazilegislativni proces v zvezni skupščini SFRJ (sprejem zakona brez skupščinske razprave)	moderen legislativni proces v skupščini RS

IMPLEMENTACIJA EVALVACIJA

neznatna

da, relativno maloštevilna

javno mnenje, ZSMS, Komisija republike Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi, Gibanje za kulturo miru in nenasilja pravico do ugovora vesti problemi pomanjkanja policy inovacije, skoraj popolna neizkoriščenost nove normative rešitve

Gibanje za kulturo miru in nenasilja, prizadeti državljani – oporečniki vesti, ki so služili v JLA, a zdaj želijo uveljavljati

Problemi varstva univerzalnosti te pravice – zakonska neurejenost in zato ohromelost Ustavnega sodišča in varuha človekovih pravic (ombudsmana – an Ombudsman)

Največje razlike v policy procesih so vidne pri postavljanju tematike na dnevni red institucionalne politike, legalizacije in uspešnosti reševanja problema.

V primeru policy procesa I lahko prepoznamo tipični »outside initiative model« oblikovanja agende (Cobb, Ross, Ross, 1976). V tem primeru je tematika prodrla na dnevni red z uporabo mnogih različnih oblik in sredstev pritiska – praktično vseh, ki jih omenja Hogwood (1987: 42, 43). Pomembno vlogo so pri tem odigrala alternativna občila in občila, ki so si pričela oblikovati avtonomni položaj. Ugovor vesti je v kontekstu socialnih bojov za vzpostavljanje poliarhične demokracije pridobil pomen medijsko pomembne tematike. Velik delež populacije se je lahko identificiral s tematiko vsaj posredno, saj je imela *simbolni pomen*⁶ in je zato dosegla visoko stopnjo politizacije. K njeni prodornosti je prispevalo poudarjanje njenega človekoljubnega vidika (medijsko opozarjanje na nesmiselnost trpinčenja Jehovinih prič s ponavljajočimi se zapornimi kaznimi zaradi ponavljajočega zavračanja služenja vojaškega roka v skladu s staro zakonodajo) oziroma seznanjanje javnosti z incidentnimi primeri (primer Jehovine priče Čečka, ki je preživel v zaporu skoraj desetletje zato, ker ni želel služiti vojaškega roka v skladu s takrat veljavno zakonodajo). Del občil je odprl prostor za proteste proti ignorantskemu in represivnemu odnosu takratne oblasti in s tem dal pobudi nov politični vir (Lipsky, 1968). Alternativna in modernizirajoča se občila so tako v tem obdobju odigrala specifično vlogo postavljanja tematike človekovih pravic na novo oblikujočo se javno agendo (primerjaj McCombs, Shaw, 1972). Posredovali so v procesu aktiviranja referenčne javnosti in oblikovanja družbenih zavezništev (Lipsky, 1968). Vsaj v delu solidarizirajočih se družbenih segmentov je verjetno odigrala dovolj pomembno vlogo tudi »modnost« tematike ob vznikanju (post)modernega vrednotnega vala v Sloveniji, ki je povzročil tudi pojav novih družbenih gibanj.

Po drugi strani je pri policy procesu I stara politična elita (predvsem zvezna oziroma jugoslovanska politična elita, ki je bila po takratni ustavni ureditvi SFRJ pristojna za sprejemanje vojaške zakonodaje) uporabila množico različnih metod in sredstev, da bi preprečila uspešno postavljanje alternativne tematike na dnevni red uradne politike, in sicer: oviranje ali celo onemogočanje javnih zborovanj in širjenja mirovniškega gradiva o zahtevani pravici do ugovora vesti; posredni in neposredni politični pritisk na pobudnike, njihova stigmatizacija, neposredna

⁶ Njen simbolni pomen ob demokratičnem prehodu je viden tudi v pojavu, da so praktično vse novonastale opozicijske stranke, pa tudi modernizirajoče se stare družbenopolitične organizacije prizadevanje za legalizacijo pravice do ugovora vesti ob izteku osemdesetih let zapisale v svoje programe (Fink-Hafner, 1992).

represija nad govorniki mirovnega gibanja – javnimi zagovorniki in pobude; neodzivanje na neposredne zahteve in pozive civilnodružbenih subjektov; sprejemanje administrativnih kvazirešitev, ki niso realno reševale problema; odlaganje oziroma podaljševanje procesa odločanja (zahteve po dodatnem utemeljevanju zahteve); prelaganje »zadeve« z institucije na institucijo in druge oblike »neodločanja« (Bachrach, Baratz, 1970: 43–47; Frey, 1971: 1091–1093).

Nasprotno je bila pobuda za uzakonitev pravice do ugovora vesti v okviru *policy procesa II* objavljena v občilih kot skupna pobuda civilnodružbenih akterjev, nekaterih političnih strank in celo s podpisom kasnejšega obrambnega ministra v vlogi člana vodstva ene izmed strank – podpisnic pobude. Prodornost tematike je bila v *policy procesu II* neproblematična. Sistemski prag za vdor tematike v institucionalni politični prostor se je znatno znižal glede na *policy proces I*. Poleg tega so se mirovniki pobude v drugem primeru lotili bolj profesionalno, saj so (v primerjavi s *policy procesom I*) vnaprej pripravili celosten načrt dejavnosti za uveljavitev politične pobude.⁷

Z znižanjem sistemskega praga se je znižala tudi količina potrebne vložene akcijske energije civilnodružbenih subjektov – prvih pobudnikov uzakonitve pravice do ugovora vesti. Zgodilo se je še več – prišlo je do sovpadanja interesov mirovnikov, njihovega civilnodružbenega solidarnostnega omrežja, zainteresiranih političnih strank⁸ in celo vlade, v kateri se je po svobodnih volitvah 1990 kot obrambni minister znašel nekdanji pripadnik Gibanja za kulturo miru in nenasilja in zagovornik civilnega služenja. Iniciativnost »od spodaj« in iniciativnost »od zgoraj« sta rezultirali v omejenem zakonu o vojaški dolžnosti z dvojnim pomenom. Civilnodružbeni pomen je bil v uzakonitvi pravice, ki je imela simbolni status pri demokratični preobrazbi. Državni pomen je bil ključni – čeprav le implicitni – vsebina zakona. To je bila uzakonitev slovenske nacionalne vojske. Z osamosvajanjem Slovenije je namreč politična elita težila k čimprejšnjemu konstituiranju vseh atributov moderne slovenske državnosti.

Razlike med *policy procesoma* so nastale predvsem v točkah, ki so neposredno povezane z modernizacijo političnega prostora v Sloveniji po 1985 (torej od prvega sprožanja te pobude, v javnosti sicer bolj znane kot pobude za civilno služenje vojaškega roka). V obeh primerih je prišlo do razprave o pobudi, vendar v različnih političnih prostorih in z različnima zvrstema argumentacij. Razlike so bile najočitnejše v stopnji ideologizacije tematike in po intenzivnosti političnih razprav. V prvem primeru je razprava potekala v predparlamentarnem prostoru (v vrhovih družbenopolitičnih organizacij in v vojaških vrhovih) ter predvsem z ideološkimi argumenti v smislu, da pobuda spodjeda obrambno-varnostno zasnovo, da je torej protidržavna, protisistemska, »naperjena proti JLA« ipd. V *policy procesu II* je bila tematika javnosti znana že od prej, vendar znova aktualizirana. O njej so

⁷ Policy vzorec, ki so ga izdelali mirovniki, je zelo celovit in zajema analizo ravni, nosilcev in ciljev delovanja za uveljavitev pobude. Zajema naslednje elemente: ravni (tu omenja diplomacijo – državo, skupščinsko politiko, strankarstvo, stroko, javnost, družbeno raven); nosilce (Svet Predsedstva RS, vlado, vladne in skupščinske resorje na republiški in občinski ravni, Komisijo za politiko miru Skupščine RS, politične stranke, Mirovni inštitut, druge raziskovalne inštitute, Univerzo, strokovna telesa republiške vlade, množična občila, civilnodružbeno Mrežo za Metelkovo, Center za kulturo miru in nenasilja); cilje (predstavitev, konkretizacija, odločanje, konfrontacija, politizacija, evalvacijo, socializacijo, spreminjanje razmerij družbene moči, inovacijo).

⁸ 28. marca 1989 je bila javnosti predstavljena nadstrankarska pobuda Za demilitarizirano Slovenijo – za politiko miru. Pobudo so podpisali: Marko Hren, Vlasta Jalušič, Zoja Skušek (Neodvisna lista novih družbenih gibanj), Janez Janša (Slovenska demokratska zveza), Peter Jamnikar (Zeleni Slovenije), Tomaž Mastnak (Svet Gibanja za kulturo miru in nenasilja), Jožef Školjč, Jaša Zlobec, Janez Sodrznik (ZSMS – Liberalna stranka), Državljanska zelena lista, Zelena frakcija ZKS-SDP, Demokratični forum.

razpravljale politične stranke in parlament. V razpravi so se pojavile nasprotujoče si argumentacije za in proti konkretnim alternativam zakonskih rešitev ob hkratnem soglasju, da je to pravico treba uzakoniti. Po eni strani so se pojavljali pomisleki zaradi »možnosti zlorabe te pravice« in strah, da se naborniki ne bi prepogosto zatekali k ugovoru vesti in otežili konstituiranja nacionalne vojske ob osamosvajanju Slovenije in vojni nevarnosti. Po drugi strani so bili glasni tudi očitki vladi, da želi ustvariti pravno podlago za ustanovitev nacionalne vojske mimo izrecnega odločanja parlamenta o zasnovi nacionalne varnosti.

Ciklus pozornosti

V prvem primeru je policy proces potekal od pomladi 1985 do poletja 1989,⁹ v drugem primeru pa od jeseni 1989 do pomladi 1991. V obeh primerih štejemo pričetek dejavnosti mirovnikov v zvezi s pobudo za začetek policy procesa sprejem zakona na obrambnem področju, ki je končni rezultat političnega odločanja, njegove prve praktične učinke in evalvacijske reakcije pa za dokončanje policy procesa.

Očitno je, da se je institucionalna politika v monističnem političnem sistemu obnašala do mirovniške pobude kot do sovražnega tujka, vendar se je z njim zaradi civilnodružbenih pritiskov in spreminjavalnih napetosti znotraj politične elite (političnih elit) morala ukvarjati. Odpornost sistema se je v tem primeru izrazito kazala v dolžini obdobja od prve javne predstavitve mirovniške pobude pa do sprejema zakona, ki je nastala kot odziv na to pobudo. Ciklus pozornosti je v tem primeru trajal nekaj več kot štiri leta.

Pluralistična struktura političnega sistema je odprla možnosti prodora civilnodružbenih pobud v institucionalno politiko, pa tudi povečala odzivnost institucionalne politike na civilnodružbene pobude. Pri policy procesu II je od prve javne pobude do zakona preteklo le približno leto in pol.

Trenutno je relativno majhna verjetnost za obnovev policy ciklusa kljub še nekaterim odprtim problemom. Razlogi za to so večinoma tipični – po Downs (1972: 41–43) – prizadetost relativno majhnega dela populacije (v prvem ciklusu je šlo za solidarnost velikega dela družbe v boju za človekove pravice sploh ob mobilizaciji za modernizacijo političnega sistema); človekove pravice danes v Sloveniji niso več tako vznemirljiva tematika, kot so bile v osemdesetih letih; odprti problemi uresničevanja človekovih pravic v Sloveniji se ne dramatizirajo; ne pojavljajo se v občilih; danes ne moremo več govoriti o tej tematiki kot o »novem« problemu tako kot v drugi polovici osemdesetih let in zdi se, da je slovenska javnost »utrujena« od približno petletnega obdobja intenzivnega javnega govora in socialnega boja za človekove pravice.

Učinkovitost reševanja problema v obeh policy procesih – normativni vidik

Če je bila pobuda za uzakonitev pravice do ugovora vesti (1985) v končnem normativnem izidu popolnoma popačena oziroma izigrana, je bila ta pobuda

⁹ Natančen pregled dogodkov v celotnem policy ciklusu glej v Danica Fink Hafner (1990), *Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije*, dr. disertacija, FSPN, Ljubljana, Priloga 1: Seznam dogodkov oblikovanja, javnega predstavljanja in političnega obravnavanja pobude za legalizacijo pravice do ugovora vesti (p. 423–434).

v okviru pobude za demilitarizacijo Slovenije (1989) skoraj v celoti uzakonjena z ustavnimi amandmaji, zakonom o vojaški dolžnosti (april 1991) in novo ustavo Republike Slovenije (december 1991), oblikovanimi pod novo oblastjo (shema 3). V tem pogledu lahko rečemo, da je bila druga pobuda politično zelo učinkovita. To je nedvomno tudi rezultat dolgoletnih civilnodružbenih bojov v monističnem režimu, ki so sooblikovali novo vrednotno usmerjenost v slovenski družbi, in v novo oblikujoči se eliti. Ta pa je bila v letu 1991 izrazito naklonjena uzakonitvi te pravice.¹⁰

Stopnja uveljavljenosti pobude v končno sprejetem zakonu je bila v prvem primeru minimalna. Pobuda mirovnikov za polno uzakonitev pravice do ugovora vesti je bila med policy procesom I preoblikovana v pobudo za uzakonitev civilnega služenja vojaškega roka zgolj za primere ugovora vesti iz verskih razlogov in se je iztekla v zakonsko priznanje pravice do služenja vojaškega roka brez orožja v vojašnici v primerih, ko gre za ugovor vesti iz verskih razlogov, in sicer dvojno dobo običajnega služenja vojaškega roka.

V drugem primeru je bil input v osnovi enak kot v prvem, a z dopolnilom, da gre za temeljno človekovo pravico in s postavljanjem te zahteve v kontekst širše pobude – pobude za demilitarizacijo Slovenije.¹¹ Političnosistemski output je bil v tem primeru mnogo bolj soroden pobudi kot v prvem primeru. Pravzaprav je nastajal na dediščini postopnega zorenja alternativnega oblikovanja pravnih norm na tem področju¹² ter na dediščini prenašanja suverenosti s federacije na republiško raven.¹³ Zakon o vojaški dolžnosti (1991)¹⁴ priznava pravico do ugovora vesti vojaški službi iz verskih, filozofskih ali človekoljubnih razlogov in omogoča nadomestno služenje v zdravstvenih, socialnih, splošno reševalnih organizacijah, v organizacijah za rehabilitacijo invalidov ter drugih organizacijah, ki opravljajo dejavnost javnega pomena. Služenje ne more biti daljše od običajnega vojaškega služenja.¹⁵ Pravico do ugovora vesti vključuje tudi nova ustava (december 1991). Ustava govori o univerzalni pravici, medtem ko zakon o služenju vojaškega roka to pravico uveljavlja le za nabornike. Trenutno je zakon še neusklajen z ustavo – rok uskladitve je december 1993.

¹⁰ Po podatkih Slovenskega javnega mnenja je v letu 1986 podpiralo uvedbo možnosti civilnega služenja 44,9%, v letu 1988 47,4%, v letu 1989 pa že kar 64,9% in leta 1991 74,6% prebivalcev Slovenije, starih 18 let in več.

¹¹ Pobuda Za demilitarizirano Slovenijo – za politiko miru (28. marec 1990) je zajemala zahtevo po priznavanju pravice do ugovora vesti; namesto vojaščine uzakonitev civilne službe, ki ne sme biti daljša od služenja vojaškega roka in mora biti pod nadzorom civilnih ustanov.

¹² Tako je npr. v alternativnem osnutku nove slovenske ustave, ki je nastal na civilnodružbeno pobudo, vseboval tudi pravico do ugovora vesti, ki naj bi jo kasneje operacionaliziral zakon (Gradivo za slovensko ustavo, izdali Društvo pisateljev in Slovensko sociološko društvo, 31. 8. 1990).

¹³ Ustavni zakon za izvedbo ustavnih amandmajev XCVI in XCVII k ustavi Republike Slovenije na področju Ljudske obrambe, sprejet v republiški skupščini 28. septembra 1990, je v 7. členu vseboval tole besedilo: »V Republiki Sloveniji je priznana pravica do ugovora vesti vojaški obveznosti. Na podlagi te pravice je mogoče obveznost služiti vojaški rok nadomestiti s služenjem v civilnih službah. Trajanje te obveznosti ne more biti daljše od trajanja obveznosti v vojaški službi. Način uresničevanja te pravice določa zakon« (Uradni list Republike Slovenije, št. 35 – 5. X. 1990, str. 1758).

¹⁴ Skupščina Republike Slovenije je zakon sprejela 18. aprila 1991. Ugovor vesti ureja posebno podpoglavje zakona (čl. 38–48).

¹⁵ Ta po Zakonu o vojaški dolžnosti traja 7 mesecev.

Shema 4: Primerjava ključnih vsebin pobude mirovnikov ter outputov dveh policy procesov, sproženih s tovrstno pobudo (1989, 1991)

POBUDA MIROVNIKOV (1985)	»SISTEMSKI IZID (1989) (zakon)	»SISTEMSKI IZID (1991) (zakon)
uzakonitev pravice do ugovora vesti za vse oporečnike vesti (iz verskih, človekoljubnih, svobodoljubnih, anarhističnih ter avtentičnih političnih in filozofskih motivov) brez orožja v socialno-človekoljubnih ustanovah	priznavanje pravice do ugovora vesti le delu oporočnikov – oporečnikom iz verskih razlogov (Jehovine priče, nazarenci, adventisti) brez orožja v vojašnici	priznavanje pravice vsem oporečnikom vesti (iz verskih, filozofskih ali človekoljubnih razlogov) brez orožja v vojaških ustanovah in enotah, ki niso povezane z orožjem ALI nadomestitev vojaškega služenja s civilno službo v določenih socialnočlovekoljubnih ustanovah civilna služba ne sme biti daljša od vojaškega služenja (ta traja po zakonu iz aprila 1991 7 mesecev z možnostjo skrajšanja za 1 mesec)
civilna služba ne sme biti tako dolga, da bi učinkovala kot kazen za tiste, ki se odločijo za civilno službo	dvojna doba služenja voj. roka za oporečnike, ki se odločijo za služenje brez orožja	

Končni izidi obeh policy procesov (implementacija)

Normativni izid policy procesa I je omogočal le služenje vojaškega roka brez nošenja orožja, in to v vojašnici, ter dvojno dobo običajnega služenja. Torej ni niti približno uzakonil pravice do ugovora vesti, kot je bila zahtevana (v obliki alternativnega služenja in ne kot kazen). Takšnega zakona ni bilo mogoče uresničevati, saj ljudje z ugovorom vesti v njem niso videli možnosti za razrešitev svojega problema v zvezi z vojaško službo. Izvedba tega zakona je bila zato pičla (le izjemoma so se oporečniki vesti odločali za uporabo te zakonske možnosti).¹⁶

Normativni izid policy procesa II je splošno gledano enak bistvenim zahtevam v drugi, ponovljeni pobudi mirovnikov, vendar pa se v moderniziranem političnem kontekstu kažejo drugi problemi njegovega uresničevanja. Zdaj se izvedba zakona kaže kot specifična, relativno avtonomna faza policy procesa, v kateri še vedno potekajo boji med različnimi interesi vpletenih akterjev (zlasti individualnih oporečnikov vesti ter novonastajajočih slovenskih vojaških institucij in vojaško-politične elite).

¹⁶ Prve podatke o tem je sporočil zvezni sekretar za ljudsko obrambo na delegatsko vprašanje Vike Potočnik, delegatke v Odboru za ljudsko obrambo Zveznega zbora zvezne skupščine. Po tej informaciji je sedemnajst oporečnikov vesti v celi nekdanji Jugoslaviji uporabila možnosti služenja vojaškega roka brez orožja od junija do decembra 1989. Komisija Republike Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi pa je na svoji seji sredi marca 1990 menila, da je politika ureditve služenja vojaškega roka kljub spremembam še vedno daleč od realne rešitve problema služenja vojaškega roka, ko gre za oporečnike vesti (Delo, 13. marec 1990, str. 2).

Podatki o izvedbi pravice do civilnega služenja (Cerar, 1992:6)¹⁷ po eni strani kažejo, da se vojaški obvezniki v Sloveniji odločajo zaprositi za uveljavitev te pravice relativno redko. Po drugi strani pa se ta ustavna pravica ne uresničuje za rezerviste zaradi neskladij med zakonom o vojaški dolžnosti 1991 (38. čl.) in ustavo 1991 (123. čl.). Rezervisti oporečniki vesti so trenutno nezaščiteni, saj je rok za uskladitev zakonov z novo ustavo december 1993, manjka pa tudi sicer ustavno predvidena zakonodaja za konstituiranje ustavnega sodišča (preko katerega bi lahko uveljavili svojo ustavno pravico mimo zakona) in za konstituiranje varuha človekovih pravic in svoboščin (ombudsman), ki naj bi nadomestil že razpuščeni Svet za varstvo človekovih pravic pri Skupščini Republike Slovenije.

Sklepne ugotovitve

Sprememba družbenega konteksta policy procesov

Raziskava dveh policy procesov ob demokratičnem prehodu na Slovenskem je pravzaprav raziskava policy procesa v dveh družbenih kontekstih, ki se razlikujeta v stopnji modernizacije. V okoliščinah, kjer so že uresničeni nekateri ključni pogoji demokracije (zakonsko zajamčene človekove pravice, politična pluralizacija) in kjer sta uveljavljeni soudeležba državljanov (socialna mobilizacija in soudeležba) ter večja odzivnost politične elite (iz civilnodružbene sfere pretežno rekrutirana nova politična elita), je policy proces demokratičnejši in (novi) sistem se izkazuje kot prilagodljivejši in sposobnejši reševati družbene probleme. Kljub temu danes, v vmesni fazi demokratičnega prehoda, še ne moremo govoriti o visoki učinkovitosti reševanja societalnih problemov, saj nove ovire vznikajo v procesu izvedbe. V empiričnem primeru, ki smo ga analizirali, trenutno ostaja konflikt med državo in posameznikom še aktualen zaradi nekonstituiranja nadzornih institucij oziroma institucij varovanja ustavno zajamčenih pravic in s tem nadzorovanja njihove izvedbe. Faza izvedbe se tako v sedanjih kontekstualnih okoliščinah na Slovenskem kaže vsaj tako pomembna kot faza oblikovanja dnevnega reda institucionalne politike.

Spremembe v značilnostih policy procesov

S stališča proučevanja demokracije so ključne razlike med analiziranimi policy procesoma v oblikovanju dnevnega reda, v reševanju problema, v socialnih značilnostih demokratične vladavine, v naravi popularne soudeležbe te v možnostih socialne spremembe. To so pravzaprav določnice modernosti političnega sistema, ki se lahko uresničuje le, ko je avtonomno oblikovanje interesnih skupin zakonito in ko so oblikovani zakoniti načini soudeležbe državljanov pri oblikovanju politik. Interesne skupine v novem kontekstu pridobivajo različne nove institucionalne in komunikacijske možnosti zakonitega pritiskanja in vplivanja na odločevalce. Nov kontekst je tako omogočil uporabo novih dostopov k odločevalcem

¹⁷ Po podatkih Oddelka za ugovor vesti pri Ministrstvu za notranje zadeve vlade RS je bilo od sprejema zakona do julija 1992 vložnih 254 prošenj za alternativno služenje vojaškega roka. Od tega jih je bilo pozitivno rešenih 93 (36,6%). 45 (17,7%) pa jih je bilo zavrnjenih, ker so jih vložili rezervisti, saj ti nimajo statusa nabornika in zato po zakonu niso upravičeni uveljavljati te pravice (Podrobneje o tem Cerar, ...)

(Cobb, -Elder, 1971:908, 909). Hipotetično lahko govorimo celo o zametku novega stila oblikovanja dnevnega reda (Cobb, Ross, Ross, 1976: 137).

Težišče oblikovanja politik se je v analiziranih primerih spremenilo. V policy procesu I, ki je potekal v monističnem sistemu, je bilo težišče institucionalne politike na dejavnosti monopolne komunistične stranke in njenih političnih transmisij. V policy procesu II, ki je potekal v razmerah pluraliziranega političnega sistema, se je težišče oblikovanja politik premaknilo k osrednji demokratični instituciji – nacionalnemu parlamentu in njegovim delovnim telesom. Vendar pa analiza izbranih konkretnih primerov ne more dokončno odgovoriti na vprašanje, ali je drugačnost policy procesa II rezultat specifičnih *slučajnih* okoliščin v smislu Kingdonovega »policy window« (May, 1986:117) ali pa je rezultat nekaterih že ireverzibilnih novih demokratičnih determinant policy procesov v Sloveniji.

Transformacija policy procesov, družbenih razmer in učinkovitosti reševanja societalnih problemov

Čeprav bi v Sloveniji že šlo za globalno objektivno spremembo značilnosti policy procesov, pa postaja očitno, da nove možnosti demokratične ureditve družbe same po sebi še ne zagotavljajo resničnega demokratičnega in učinkovitega reševanja problemov. Demokracija zagotavlja »le« *možnosti* za svobodno pobudo, kanale zakonitega interesnega vplivanja na odločevalce, javnega pritiska prizadehtih družbenih skupin in posameznikov na odločevalce in tiste, ki so odgovorni za izvedbo javnih politik ipd. Te možnosti pa učinkujejo le, če jih državljani uporabljajo. Torej sama sprememba institucionalnega sistema ni dovolj. Potrebna je še učinkovita *dejavnost* tehle akterjev: državljanov, ki interiorizirajo participativno politično kulturo; odzivnost politične elite in političnih institucij; dostopnost in odzivnost institutov oziroma institucij varovanja pravic, ki jih lahko aktivni državljani in interesne skupine uporabijo v konfliktih s politično elito oziroma z državo. To je še zlasti pomembno v družbah, kjer je civilna družba (še) šibka, pravna država pa nima trdne tradicije, in v družbah, kjer so očitni močni preostanki avtoritarne politične kulture.

Na vprašanje, ali gre v Sloveniji za preoblikovanje policy procesa (zlasti v fazi oblikovanja dnevnega reda in uveljavljanja večje učinkovitosti pri reševanju problema), ni mogoče dokončno odgovoriti na podlagi dveh analiziranih primerov. Lahko rečemo, da so bile te težnje jasno vidne v izbranih policy procesih, ne pa tudi da sta dva primera neposredno izraz enakomerno porazdeljenih transformativnih teženj v vseh ključnih policy procesih.

Ali se v Sloveniji stabilizira demokratični vzorec oblikovanja politik, je hkrati pravzaprav vprašanje, ali se v Sloveniji uspešno utrjujeta demokratični politični sistem in participativna politična kultura ter ali se kumulativno oblikujejo izkušnje in solidarnostni viri pri uveljavljanju civilnodružbenih zahtev in pravic. Ustvarjanje omenjenih dejavnikov demokracije pa je dolgotrajnejši proces. Po dognanjih dosedanjih analitikov demokratičnih prehodov je faza demokratičnega utrjevanja relativno dolga doba (približno deset let). Danes so preostanki stare politične kulture v Sloveniji še vedno močni. Tako se v družbi ohranjajo pričakovanja, da bo država rešila probleme. Moderna želja državljanov sodelovati pri vladanju (Peters G., 1986:12) pa je še šibko izražena.

Dejanske spremembe v prevladujočem načinu oblikovanja politik v celotnem procesu demokratičnega prehoda bi lahko ugotovili, če bi v naslednjem obdobju

longitudinalno raziskovali kontekstualne determinante policy procesov in tudi njihove notranje značilnosti. Raziskovanje policy procesov ob demokratičnem prehodu tako po našem mnenju ostaja pomembno tako za globalno raziskovanje (zgodovinske) evolucije značilnosti policy procesov v konkretnih družbah oziroma v določenih tipih družb. Za sodobno primerjalno raziskovanje policy procesov bi bilo zanimivo, če bi takšne raziskave opravljali primerjalno v različnih (post)socialističnih državah, kjer zdaj skoraj hkrati potekajo sorodni procesi demokratičnega prehoda. Na podlagi takšnih raziskav bi lahko odgovorili tudi na vprašanje, ali so oziroma kako so novi politični sistemi (nove demokracije) uspešnejše pri reševanju problemov teh družb v primerjavi s starim-monističnim sistemom.

LITERATURA:

- ALMOND, G. A. (1971), *A Developmental Approach to Political Systems*, in: Eisenstadt S. N. (ed.), *Political Sociology*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, London
- AMANDMAJI k Ustavu SFRJ (1988), *ČZ Uradni list SR Slovenije*, Ljubljana
- BACHRACH, Peter, Baratz, Morton S. (1970), *Power and Poverty. Theory and Practice*, Oxford University Press, New York-London-Toronto
- BAEHR, P. R., Wittrock, B., eds. (1981), *Policy Analysis and Policy Innovation. Patterns, Problems and Potentials*, SAGE, London and Beverly Hills
- BEYME, Klaus von (1991), *The Modernizing Socialism: Glasnost versus Perestroika?*, in: Rustow Dankwart A.; Erickson Kenneth Paul, eds., *Comparative Political Dynamics: Global Research Perspectives*, Harper Collins Publishers, New York, pp. 262-291
- BURGLUND, Sten, Dellebrant Jan Ake, eds. (1991), *The New Democracies in Eastern Europe*, Edward Elgar, England and USA
- CERAR, Miro jr. (1992), *Ugovor vesti v slovenski pravni ureditvi, predavanje na kolokviju o človekovih pravicah v Ljubljani*, 28. 10. 1992
- COBB, Roger W., Elder, Charles D. (1971), *The Politics of Agenda-Building: An Alternative Perspective for Modern Democratic Theory*, *The Journal of Politics*, Vol. 33, pp. 892-915
- COBB, R., Ross, Keith J., Ross, M. H. (1976), *Agenda Building as a Comparative Political Process*, *The American Political Science Review*, Vol. 70, pp. 126-138
- DAHL, Robert A. (1971), *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven, London
- DAHL, Robert A. (1991), *Transitions to Democracy*, in: Gyoergy Szoboszlei, ed., *Democracy and Political Transformation. Theories and East-Central European Realities*, Hungarian Political Science Association, Budapest, pp. 9-20
- DIAMANT, A. (1959), *Is There a Non-Western Political Process*, *Journal of Politics*, 21, pp. 123-127
- DOWNS, A. (1972), *Up and down with Ecology - the »Issue-attention Cycle«*, *Public Interest*, No. 28, Summer, p. 38-50
- FINK-HAFNER, Danica (1991), *Preučevanje političnih inovacij, Teorija in praksa*, Ljubljana, Vol. 28, No. 7, p. 835-841.
- FINK-HAFNER, Danica (1991), *Voting Behaviour of MP's in the Slovenian Parliament, Teorija in praksa*, Ljubljana, No. 7, pp. 835-841
- FINK-HAFNER, Danica (1992), *Nova družbena gibanja - subjekti politične inovacije*, Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana
- FINK-HAFNER, Danica (1992a), *Oblikovanje političnih aren v pogojih transformiranja političnega sistema*, *Politička misao*, Zagreb
- FINK-HAFNER, Danica (1992b), *Transformation of the Political Intermediation Space and New Patterns of Policy-Making in Slovenia*, paper represented on the international conference on »Europeization of the Central European Political Systems«, Budapest, 26-28 November 1992
- FINK-HAFNER, Danica (1992c), *Political Modernization in Slovenia in the 1980s and the Early 1990s*, *The Journal of Communist Studies*, Vol. 8, No. 4, December, pp. 210-226
- FINK-HAFNER, Danica (1992d), *Political Modernization and Party-System Development in Slovenia*, paper represented on the Slovenian-Norwegian seminar »Small States in the New European Architecture«, Bergen, 14-18 October
- FINKLE, J. L., Gable R. W. (1968), *Political Development and Social Change*, John Wiley and Sons Inc., New York
- FREY, Frederic W. (1971), *Comment: On Issues and Nonissues in the Study of Power*, *The American Political Science Review*, Vol. 65, No. 4, pp. 1081-1101
- GRINDLE, Merilee S., Thomas, John W. (1989), *Policy Makers, Policy Choices, and Policy Outcomes: The Political Economy of Reform in Developing Countries*, *Policy Sciences*, Vol. 22, pp. 213-248

- HAUCK G. (1988), Zureck zur Modernisierungstheorie? Eine entwicklungstheoretische Bilanz, *Das Argument*, Vol. 30, No. 2
- HOGWOOD, Brian W. (1987), *From Crisis to Complacency? Shaping Public Policy in Britain*, Oxford University Press
- HOROWITZ, Donald L. (1989), Is There a Third-world Policy Process?, *Policy Sciences*, Vol. 22, No. 3-4, pp. 197-212
- HUNTINGTON, Samuel P. (1969), *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, Yale
- KABASHIMA, I., White L. T. III (1986), *Political System and Change*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- KITSCHALT, H. (1980), *Kern Energie Politik - Arena eines gesellschaftlichen Konflikts*, Campus Verlag, Frankfurt-New York
- LEFTWICH, A. (1990), Politics and Development Studies, in: Lefwich, ed., *New Developments in Political Science*, Edward Elgar, Aldershot, Hants
- LJPHART, A. (1977), *Democracy in Plural Societies*, New Haven, Yale University Press
- LINZ, J. J. (1990), Transitions to Democracy, *The Washington Quarterly*, Vol. 13, No. 3, pp. 143-164
- LIPSKY, Michael (1968), Protest as a Political Resource, *The American Political Science Review*, Vol. 62, No. 4, pp. 1144-1158
- MAY, Peter J. (1986), Politics and Policy Analysis, *Political Science Quarterly*, Vol. 101, No. 1, pp. 109-125
- McCOMBS, Maxwell E., Shaw Donald L. (1972), The Agenda-Setting Function of Mass Media, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 36, No. 2, pp. 176-187
- MERRITT, R. L., Meritt A. J., eds. (1985), *Innovation in the Public Sector*, Sage Publications, Beverly Hills, London, New Delhi
- MUELLER, Keith J. (1988), The Role of Policy Analysis in Agenda Setting: Applications to the Problem of Indigent Health Care in the United States, *Policy Studies Journal*, Vol. 16, No. 3, pp. 441-453
- OFFE, Claus (1981), The Attribution of Public Status to Interest Groups: Observations on the West German Case, in: Berger S., ed., *Organizing Interests in Western Europe*, Cambridge University Press
- OFFE, Claus (1984), Zu einigen Widersprüchen des modernen Sozialstaates, *Arbeitsgesellschaft: Strukturprobleme und Zukunftsperspektiven*, Campus Verlag, Frankfurt/M., New York, p. 336-339
- PETERS, Guy B., Hogwood Brian W. (1985), In Search of the Issue-Attention Cycle, *Journal of Politics*, Vol. 47, No. 1, pp. 238-253
- PETERS, Guy B. (1986), *American Public Policy: Promise and Performance*, 2nd edition, MacMillan, Hounmills-Basingstoke-Hampshire-London
- PYE, L. W. (1958), The Non-Western Political Process, *Journal of Politics* 20:468-486
- RATZAN SCOTT, C. (1989), The Real Agenda Setters, *American behavioral Scientist*, Vol. 32, No. 4, pp. 451-463
- SCHATTSCHEIDER, E. E. (1965) *The Semisovereign People. A Realist's View of Democracy in America*, Holt, Reinhart and Winston, New York-Chicago-San Francisco-Toronto-London
- USTAVNI amandmaji k Ustavi SR Slovenije (1989), *ČZ Uradni list SR Slovenije*, Ljubljana
- WALKER, J. (1977), Setting the Agenda in the U. S. Senate, *British Journal of Political Science* 7:423-445
- WINDHOFF-HERITIER, Adrienne (1987), *Policy-Analyse*, Campus Verlag, Frankfurt/M., New York
- WOLFINGER, Raymond E. (1971), Nondecisions and the Study of Local Politics, *The American Political Science Review*, Vol. 65, No. 4, pp. 1063-1080
- WOLFINGER, Raymond E. (1971), Rejoinder to Frey's »Comment«, *The American Political Science Review*, Vol. 65, No. 4, pp. 1102-1104

Kdo je sporočevalec?

(Raziskava o odnosih med novinarji in viri informacij)

Viri informacij so bistveni dejavnik pri nastajanju in oblikovanju novinarskih sporočil. Ker je vsako sporočilo, vsaka informacija nujno tudi interpretacija (glej npr. Košir, 1988:11–13), so viri informacij vselej tudi (so)določevalci pomenov. Ti pomeni pa so umeščeni v samo bistvo podob, ki jih ustvarjajo mediji. Na kakšen način se vanje vpletajo viri informacij, kakšna in kolikšna je njihova vloga – to je hotela ugotoviti raziskava, izvedena v okviru raziskovalnega projekta *Novinarski diskurz v času in prostoru*.

Metoda

Enomesečna raziskava je bila izvedena z metodo neposrednega opazovanja dela novinarjev v eni od slovenskih lokalnih redakcij, ki izdaja tedenski časopis v nakladi okoli 20 tisoč izvodov.¹ Trije novinarji, izbrani na podlagi različnosti (različna starost, spol, izobrazba, delovni staž, delovno področje...) so bili opazovani sistematično po 1 teden ves delovni čas. Zaradi razporeditve delovnih mest je bilo ob vsakem možno delno opazovati še po 2 novinarja. Na podlagi opazovanja so nastali zapisi »iz polja« (field notes), ki vsebujejo poleg opisov dogajanja tudi dokaj natančen časovni potek, skice stanj in premikov ter komentarje dogajanj. Opazovanje se je začelo brez vnaprejšnjih kategorij, v katere bi se dalo razvrščati delovanje novinarjev. Te kategorije so bile induktivno izvedene kasneje – v obdelavi. Po končanem opazovanju so bili z novinarji opravljeni intervjuji, v katerih so lahko tudi sami pojasnjevali razloge za določene vrste delovanja. V raziskovanje pa so bili vključeni tudi dokumenti, ki v podjetju že obstajajo – analiza časopisa, analize branosti, podatki o zaposlenosti, financiranju, organizaciji dela, registraciji podjetja ipd. Vsem vpletenim je bila zagotovljena anonimnost. Zaradi relativno omejenega obsega raziskovanja (čas, število novinarjev in relativno majhno število njihovih virov (193)) in zaradi same metode² ugotovitev raziskave, ki so sicer v marsičem podobne ugotovitvam tujih raziskav o virih informacij, (še) ne kaže posploševati. Razumeti jih je treba predvsem kot prvo konkretnjšo in domačo osnovo za nadaljevanje dela (druge ravni, druge redakcije, druge metode) na področju raziskovanja odnosov med viri informacij in novinarji, s katerim se v preteklosti pri nas še nismo ukvarjali.

* Ines Drame, dipl. novinarka, FDV v Ljubljani.

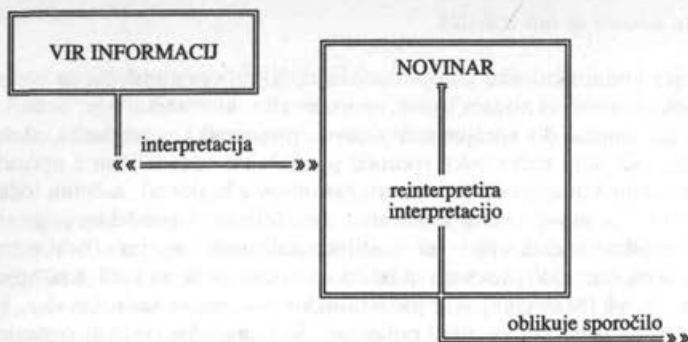
¹ V Sloveniji je 7 lokalnih oz. regionalnih časopisov. 5 od teh je tednikov, 2 pa izhajata dvakrat tedensko. Njihova skupna tedenska naklada je okoli 185 tisoč izvodov, njihov potencialni doseg pa okoli 458 tisoč bralcev (glej Mediana, april 1993, str. 34–49). Izbrani časopis se po svojih značilnostih uvršča blizu povprečnih vrednosti.

² »V primerjavi z drugimi metodologi si udeležni opazovalec prizadeva samo demonstrirati verjetnost svojih hipotez, ne pa jih »testirati« ali »dokazati« (Bogdan in J. Taylor, 1975:80).

Starejše komunikološke teorije opredeljujejo proces množičnega komuniciranja kot tok sporočil od nosilca izjave, sporočevalca, komunikatorja, koderja preko določenega kanala do sprejemalca izjave, prejemnika, recipienta, dekodeja, naslovnika. Končna točka toka sporočil je običajno opredeljena z uporabnikom množičnomedijskih sporočil (v primeru časopisov z bralcem), začetna točka (sporočevalec) pa je mnogo manj konkretno opredeljena. Opredeljujejo jo sicer kot komunikacijsko organizacijo ali institucionalizirano osebo (Schramm), kot abstraktno osebnost, ki proizvaja in izbira sporočila glede na vsakokratno situacijo in lasten interes (Maletzke), kot profesionalne posamične sporočevalce, komunikatorske kolektive, kot so npr. redakcije, in komplekse velikih organizacij, ki opravljajo komunikacije (Prakke), kot anonimno in stereotipizirano skupino (Koszyk in Pruys) in podobno... iz navedb je razvidno, da so te opredelitve abstraktne ali pa omejene na komunikacijsko organizacijo in/ali njene člane – novinarje. Če sledimo Laswellovemu obrazcu, kdo – sporoča kaj – po katerem kanalu – komu – s kakšnim učinkom in če pri tem člen kdo opredelimo kot vlogo sporočevalca in nadzora, bi potemtakem veljalo, da je novinar oz. komunikacijska organizacija, katere člen je, tista točka, ki ima nadzor nad množičnim komuniciranjem in ki sporoča. Številni realni primeri pa kažejo, da zadeva ni tako preprosta. Naj navedem poenostavljen primer: novinarja pokliče vir informacij – pomemben predstavnik vladajoče koalicije in mu sporoči, da pripravljajo velik dogodek, na katerem pričakujejo pomembne tuje goste in bi želeli, da se ga udeleži veliko ljudi. Novinar rutinsko pristane na sodelovanje oz. na pokrivanje dogodka, saj je ta po vseh selektivnih kriterijih vreden novinarske pozornosti. Ker vir zaradi kontinuitete dela z njim pozna, mu zaupa, pristane še na posredovanje pisnih informacij – scenarija, ob tem pa dobi še pisno mnenje, izjavo organizatorja, ki utemeljuje nujnost, potrebnost in koristnost dogodka, ter deluje pozitivno na naslovnike. Novinar v pomanjkanju časa, obilici dela in odločitvi na temelju rutine in zaupanja dobesedno prepiše del izjave, izloči podatke o viru ter sporočilo objavi kot lasten tekst. Kdo je v tem primeru sporočevalec? Novinar – ker se je njegova opredelitev dogodka skladala z virovo opredelitvijo? Komunikacijska organizacija, ki je sproducirala časopis, v katerem je sporočilo objavljeno? Ali tisti, ki je imel interes sporočanja in je sporočilo v bistvenih potezah tudi oblikoval? Zaradi številnih primerov takšnih nejasnosti je opredelitev sporočevalca kot novinarja ali komunikacijske organizacije nezadostna. V večini novinarskih sporočil deluje zapletenejša sporočevalska struktura, ki bi jo lahko poenostavljeno ponazorili s tole shemo:

Bistven del sporočevalske strukture je torej običajno tudi vir informacij. Kot ugotavlja Soloski (1989), pa je v obilici raziskav o procesu ustvarjanja novinarskih sporočil le malo takih, ki bi se sistematično ukvarjale z viri informacij oz. novic.³ Ker pa, kot ugotavlja Tuchmanova (1978), novice ne reflektirajo realnosti, ampak jo dejansko pomagajo kreirati, ker so novice dialektične na ta način, da orišejo obstoječo konceptualizacijo realnosti in hkrati pomagajo spreminjati našo percepcijo te realnosti, so ugotovitve o tem, kako novinarji zbirajo informacije (novice) in katere tipe virov pri tem uporabljajo, še toliko pomembnejše. Določajo, katere informacije bodo posredovane javnosti, pa tudi katera »podoba družbe« bo pred-

³ Podobno ugotavlja Schlesinger, ki vidi v odnosih med viri in mediji ključno temo za sociologijo novinarstva, ob tem pa opozarja, da so bile dosedanje raziskave mediocentrične in da niso znale pogledati na te odnose s stališča samih virov informacij (Schlesinger, 1989; 283–284).

stavljena. Odgovor na ta vprašanja ne govori le o tem, katera informacija in katera podoba, temveč tudi »čigava«. Ne glede na to da se zdi, da gre le za dejstva, pa se je treba zavedati, da »... ta dejstva vselej nekemu pripadajo« (Altheide, 1974:17). Raziskave s tega področja dokazujejo, da običajno pripadajo uradnim virom informacij, od katerih so novinarji temeljno odvisni.

Sigal (1973)⁴ je v študiji virov in kanalov informacij sporočil, ki so se pojavila na naslovnih straneh New York Timesa in Washington Posta, ugotovil, da večina temelji na rutinskih komunikacijah z uradnimi vladnimi uslužbenci. V drugi raziskavi (Sigal, 1986) pa ugotavlja, da ameriški novinarji z zanašanjem na avtoritativne vire obvladujejo negotovost, ker je v množičnih gibanjih in nemirih težko ugotoviti, kdo je voditelj. Chibnall⁵ je ugotovil, da je novinarjeva izbira vira vselej obarvana s pričakovanji urednika, ki želi v tekstu videti uradno oceno ne glede na njeno točnost. Brown, Bybee, Wearden in Straughan (1987) prav tako ugotavljajo odvisnost od uradnih virov, vendar opozarjajo, da je ta manjša v 4 lokalnih medijih kot pa v New York Timesu in Washington Postu. V lokalnih medijih, ki so jih proučevali, naj bi uradni viri »povzročili« 48 odstotkov sporočil. Podobne so ugotovitve Soloskija, čigar rezultati kažejo, da so uradne informacije primeren vir 56 odstotkov sporočil v nekem lokalnem dnevniku (Soloski, 1989).

Rezultati raziskav so zaradi različnih metod le omejeno primerljivi (večina jih temelji na analizi vsebine, na analizi posameznih delov časopisa ipd.), toda kljub drugačnemu metodološkemu pristopu na prevladovanje uradnih virov kaže tudi moja raziskava. Z metodo opazovanja sem skušala najti tudi možno razlago za tako, očitno splošno stanje v novinarstvu. Izkazalo pa se je, da je bila drugačna metoda koristna še za opozorilo na pomanjkljivost tovrstnega proučevanja zgolj z analizo besedil. Moje opazovanje je imelo za izhodišče stik, odnos s posameznim virom informacij in ne posamezno besedilo. Na tej podlagi pa se je pokazalo, da je prisotnost uradnih virov v samem postopku dela še večja, kot se to kaže v samih besedilih. Uradni viri (pa tudi viri nasploh) se namreč v besedilih lahko s svojimi stališči pojavljajo prikrito – brez navedbe. Tuje raziskave kažejo, da je v lokalnih

⁴ Njegova študija je bila zgled večini kasnejših tovrstnih raziskav.

⁵ Steve Chibnall, 1977, *Law-and-Order News: An Analysis of Crime Reporting in the British Press*, Tavistock Publications, London (povzeto po Atwater in Green, 1988:968).

časopisih⁶ delež uradnih virov manjši kot v nacionalnih časopisih. Če bi to držalo tudi pri nas (kar je treba še preveriti), bi to pomenilo, da uporaba uradnih virov v nacionalnih medijih presega 65 odstotkov, kolikor znaša delež uradnih virov pri raziskovani lokalni redakciji oz. njenih treh (oz. devetih) novinarjih.

Rutinsko prepoznavanje novinarskih dogodkov

V novinarskem delu obstajajo vnaprej določeni, rutinizirani tipi delovanja, na kar opozarja tudi ugotovitev »nepričakovani rutini« (»emergency-routine«), to je o posebnem rutinskem odzivu novinarja v neobičajnih okoliščinah. Ko se pojavi nepričakovani »veliki« dogodek, novinarji »vedo«, kaj je treba storiti, in zelo podobno reagirajo (glej Tuchman, 1977:47). Ta programiranost se tudi izraža v in hkrati vpliva na uporabo določenih tipov virov informacij. Tipi, rutine, vzorci delovanja so namenjeni temeljni novinarjevi dejavnosti, kot jo ta v skladu s svojim znanjem običajno razume – oblikovanju novinarskih sporočil, ki vsebujejo »informacije« oziroma govorijo o »dogodkih«. Pri tem termin informacija vključuje tudi pomen, saj je »rezultat miselnega prisvajanja stvarnosti« (Splichal, 1990:55). Ima tri razsežnosti – sintaktično, semantično in pragmatično. Sporočilo je lahko informacija šele, ko so upoštevane vse tri razsežnosti. S tem se nujno povezuje interpretacija – pomen je vedno interpretiran in »uporabnost« oz. pragmatična vrednost informacije prav tako temelji na interpretaciji. Interpretacija je zato tudi v samem bistvu »novinarskega dogodka«. Kot ugotavlja Tuchmanova, je »vsakdanji svet sestavljen iz preobila dogajanj, med katerimi se mnoga identificirajo kot pomembni novinarski dogodki za nekatere posameznike ali skupine. Novinarske organizacije pa morajo te zahteve sortirati.« Zato morajo »1) omogočati prepoznavanje nekaterih dogajanj kot novinarskih dogodkov, 2) zagotavljati takšne vzorce sporočanja dogodkov, ki zmanjšajo vsakokratno zahtevo dogajanja po posebni obravnavi in obdelavi, in 3) razporediti delo v času in prostoru tako, da bodo lahko prepoznane novinarske dogodke rutinsko vključile in obdelale« (Tuchman, 1977:45).

»Prepoznavanje« novinarskih dogodkov temelji na interpretaciji akterjev dogajanja, ki novinarju signalizirajo, da gre za »novinarski dogodek« (kar se kaže v pošiljanju vabil in obveščanju medijev oz. posameznih novinarjev), novinarjem (ne)strinjanju z njihovo opredelitvijo dogodka kot vrednega novinarske pozornosti (kar se kaže v (ne)pokrivanju dogodka) ali njegove zaznave nečesa kot takega (kar se kaže v iskanju informacij pri izbranih virih) in naslovnikovem (ne)sprejemanju in reinterpreterjanju teh interpretacij.

Proces definiranja in interpretiranja nekaterih dogajanj kot novinarskih dogodkov (ki je pogojen s selektivnimi mehanizmi) je precej rutiniziran – nekatera vabila se vpišejo na koledar, druga gredo avtomatsko v koš za smeti, nekatere zaznave se takoj preverjajo ali »legitimirajo« pri vnaprej določenih virih informacij, ki se običajno – spet rutinsko – pokličejo po telefonu, kadar ni možno dobiti takojšnje informacije, se zaznava zlahka pozabi ipd. Ko se dogodek definira kot dogodek, ga novinar spremlja ali išče informacije (ga »pokrije«), na osnovi »materiala«, ki ga tako zbere, pa oblikuje novinarsko sporočilo, s temi opravili je bistveno zaznamovan novinarjev delovnik. Raziskava je pokazala, da pisanje in snemanje oziroma končno oblikovanje sporočil vzameta novinarjem vsaj tretjino delovnega časa,

⁶ V nasprotju s pri nas prevladujočim mnenjem, da naši dnevniki dosegajo za ameriške razmere izjemno majhne naklade, podatki Soloskega (1989) kažejo, da to ne drži. Ameriški lokalni časopisi dosegajo naklade okoli 25 tisoč izvodov (Soloski, 1989), kar pomeni, da po tej plati niso tako zelo daleč od naših razmer.

lahko pa tudi več (za sistematično opazovane novinarje so odstotki 33,04, 48,32 in 35,11). Preostali čas je – če odmislim pripravo – v načelu namenjen zbiranju (prejemanju, iskanju ...) informacij. Pri tem je opaziti, da obstajajo med novinarji pomembne razlike glede preferiranja nekaterih kanalov komuniciranja z viri informacij. Tako npr. je enemu novinarju vzelo največ časa spremljanje dogodkov, drugemu telefoniranje in tretjemu osebni stiki.

Ceprav dopuščam možnost, da so ti pojavi situacijsko in časovno pogojeni, pa menim, da obstajajo tovrstni vzorci in da so pomembno pogojeni s tem, kakšna je novinarjeva mreža virov informacij, kakšen dostop⁷ ima do vozlišč te mreže in kakšen odnos ima do njih. Na primer: novinar A ima dogodke tako blizu, da je zanj in vire »normalno«, da jih spremlja. Novinarju C so dogodki istega tipa oddaljeni, zato je z viri vzpostavil odnose, ki mu omogočajo, da ne spremlja dogodkov, ampak se o njih informira »iz druge roke« – osebno prek prijatelja, ki je novinar v drugi redakciji, telefonsko prek samih organizatorjev dogodkov.

Podobno je za te vzorce preferiranja določenih kanalov pomemben odnos do virov informacij. Tistih, ki jih bolj cenijo, više vrednotijo, do katerih imajo službeno ali osebno pozitivnejši odnos, na primer ne želijo »razočarati« z odsotnostjo z dogodka, ki ga je kot takega definirjal vir.

Kdo definira in interpretira dogodek?

Novinarji približno polovico svojega delovnega časa vsaj načelno namenjajo zbiranju informacij.* Ta čas morda ni toliko »namenjen«, kot je »razpoložljiv«, saj ga omejuje nujnost oblikovanja sporočil. Več kot polovico tega časa pa namenjajo iskanju informacij. Skupaj s prejetjem obsega ta čas skoraj 90 odstotkov informacijsko-dogodkovnega delovanja novinarjev (druge dejavnosti za zbiranje informacij so preverjanje, izmenjava, dajanje, dogovarjanje). Vendar pa prevladovanje iskanja v večini primerov NE pomeni, da so novinarji primarni iniciator komunikacije, ki sproži definiranje novinarskega dogodka kot takega in oblikovanje novinarskega sporočila. Čeprav je čas, porabljen za prejetje informacij, v primerjavi s časom za iskanje relativno kratek (v povprečju 13,27 odstotka razpoložljivega časa za zbiranje informacij), pa prejete informacije bistveno določajo iskanje. Koliko je torej novinar dejansko določevalec dogodkov? Če bi opazovane stike z viri informacij razvrstili po tem, kdo je bil »kriv« za stik in s tem za zbiranje informacij, pokrivanje dogodkov, bi dobili tole sliko:

	Novinar A		Novinar B		Novinar C		Novinar D		Skupno	
Št. virov	54	100%	45	100%	43	100%	51	100%	193	100%
Novinar	10	18,52	17	37,78	16	37,21	16	31,37	59	30,57
Vir	29	53,70	11	24,44	11	25,58	18	35,29	69	35,75
Služba	15	27,78	17	37,78	16	37,21	12	23,34	65	33,68

⁷ Ta dostop je lahko tudi prostorsko pogojen. O prostorski dimenziji odnosa do virov in njihovega izbora glej npr. Rossi Martin, 1988. Na osnovi case study ugotavlja, da je zlasti pomembna geografska bližina novinarja, ki neposredno vpliva na izbor vrste vira in na raznovrstnost izbranih virov. Pomemben vpliv pa ima tudi razdalja med sedežem novinarske organizacije in dogodkom.

⁸ Podrobnejša obravnava razporejanja časa novinarjev bi bila za to besedilo preobsežna, zato opozarjam samo na tiste časovne vidike, ki so pomembni za stike z viri informacij, oz. na tiste časovne segmente, v katerih se ti stiki dogajajo.

Razlaga:

Novinarji A, B, in C so trije v raziskavi sistematično opazovani novinarji, novinar D pa je skupno ime za preostalih 6 naključno opazovanih novinarjev – podatki za novinarja D so torej zbirni.

Št. virov pomeni število vseh med raziskavo identificiranih virov informacij, s katerimi so posamezni novinarji (A, B, C in D) imeli stike.

Kategorija *novinar* se nanaša na tisto število virov, s katerimi je novinar imel stik zaradi lastnih zaznav ali interesov, ki so jih sprožili njegovo osebno življenje, govorice ali spodbude prijateljev, pa tudi drugi mediji. Največji delež imajo zaznave (v skupnem številu 59 je 19 ali 32,2% zaznav) in prijatelji (16 ali 27,12%).

Kategorija *vir* se nanaša na število virov, s katerimi je bil novinar v stiku zaradi virovih napovedi dogodkov, vabil na dogodke, eksplicitno izraženih interesov, posredovanih informacij, pa tudi psevdo-feedbacka. Največji delež imajo prav vabila in napovedi dogodkov (v skupnem številu 69 nastopa 23 ali 33,33% vabil in 20 ali 28,98% napovedi dogodkov), precej pa je tudi eksplicitnega interesa vira (15 ali 21,7%).

Kategorija *služba* pa se nanaša na število virov, s katerimi je novinar komuniciral zaradi »službenega naročila« – zaradi dela za ustaljene rubrike, zahtev po kontinuiranem spremljanju nekoč začete teme in podobnega. Največji delež ima delo za ustaljene rubrike oziroma v redakciji dogovorjene teme, ki jih obdelajo vsi novinarji na svojih teritorialnih ali tematskih področjih (v skupnem številu 65 je delo za rubriko vzrok za stike s 25 ali 36,23% viri).

Iz tabele je razvidno, da je novinarjeve stike z viri informacij v povprečju v skoraj 70 odstotkih primerov »zakrivil« nekdo drug – ne novinar sam. Novinar torej v številnih primerih pristaja na definicijo novinarskega dogodka, kot mu jo posredujejo drugi. Opazovanje je pokazalo, da zlasti nevprašljivo sprejeta definicija dogodkov, ki jih posredujejo uradni viri, ki nastopajo tudi kot viri »po funkciji« – torej kot zastopniki – predvsem oblastnih – institucij in jih zelo rutinsko tudi pokrivajo. Na lokalni ravni so tipičen primer na primer pokrivanja sej občinskih izvršnih svetov in skupščin, ki jih pokrivajo brez presoje tematik in pomembnosti.

Da novinarji v glavnem sprejemajo uradne definicije novinarskih dogodkov, kažeta tudi razmerje med uradnimi in neuradnimi viri ter podatek o tem, koliko-krat na podlagi stika z virom informacij ni prišlo do oblikovanja novinarskega sporočila. To lahko vzamemo kot možen kazalnik novinarjevega nesprejemanja ponujene definicije dogodka, informacije:

Število virov glede na status vira uradni/neuradni

	Novinar A		Novinar B		Novinar C		Novinar D		Skupno	
Št. virov	54	100%	45	100%	43	100%	51	100%	193	100%
Uradni	29	53,70	36	80	22	51,16	39	76,47	126	65,28
Neuradni	25	46,30	9	20	21	48,84	12	23,53	67	37,72

Opomba: Kot *uradni* so opredeljeni vsi viri, ki lahko o dogodku, informaciji govorijo zaradi svoje priznane funkcije – najrazličnejši »pooblaščenici« za dajanje informacij, vodje (ali njihovi namestniki) različnih organizacij, služb, skupnosti. Kot *neuradni* pa so opredeljeni tisti, ki nastopajo kot posamezniki z lastnim mnenjem, videnjem, interpretacijo, informacijo, dogodkom – bodisi vpleteni ali ne.

Nepojavljanje teksta glede na status vira

	Novinar A				Novinar B				Novinar C				Novinar D				Skupno			
	Uradni		Neuradni		Uradni		Neuradni		Uradni		Neuradni		Uradni		Neuradni					
Št. virov	29	100%	25	100%	35	100%	9	100%	22	100%	21	100%	39	100%	12	100%	126	100%	67	100%
NI TEKST	2	6.89	8	32	1	2.78	4	44.44	0	0	8	38.09	3	7.69	1	8.33	6	4.76	21	31.35

Opomba: Kategorija *ni teksta* velja takrat in samo takrat, kadar o temi, ki je bila vsebina komunikacije z virom informacij, sploh ni bil napisan tekst, ne pa takrat, kadar vir informacij v tekstu ni citiran. (Menim, da citiranje – eksplicitno, prikrito ali necitiranje, govori bolj o odnosu – tudi osebnem – novinarja do vira kot pa o sprejemanju njegove definicije dogodka.).

Iz tabel je razvidno, da pri vseh opazovanih novinarjih prevladujejo uradni viri ter da na podlagi komunikacije z uradnimi viri praviloma tudi nastane novinarsko sporočilo. Od 126 stikov z uradnimi viri je bilo le 6 (4,76%) takih, da se sporočilo ni pojavilo. Pa še pri tem je bilo nekaj primerov, ko da sporočilo ni prišlo zaradi virove želje – npr. vir je eksplicitno dejal, da je o novinarjevi temi, začetni na podlagi neuradnih informacij, še prezgodaj govoriti in novinar je delo o tej tematiki opustil.

Mnogo večji delež nepojavljanja sporočila, ki bi lahko nastalo na podlagi komunikacije z neuradnim virom, bi morda lahko pojasnili s specifično pozornostjo, ki jo novinarji namenjajo uradnim oziroma neuradnim virom. Iz zapiskov opazovanja se kaže, da novinarji mnogo pozorneje in intenzivno poslušajo uradne vire, s katerimi se običajno tudi namensko srečujejo, kot pa neuradne, pri katerih je pogostejši neformalni stik. Zato pri uradnih virih slišijo tudi slučajne opazke, pri neuradnih pa pogosto »preslišijo« celotno temeljno vsebino komunikacije.

Drugi možni razlog za takšno ravnanje pa je količina potrebnega dela. Ko novinar sprejme uradno definicijo dogodkov, porabi za spremljanje teh dogodkov in zbiranje informacij večino delovnega časa, ki ga sam označuje kot »razpoložljivega«. Te dogodke tudi definira kot tisto, kar »mora« narediti, medtem ko druge teme in dogodke, ki jih kot take definirajo neuradni viri, prepušča preostanku »razpoložljivega« časa. Tako utemeljeno odločanje se povezuje tudi s prilagajanjem delovnih rutin, kar se zlasti pozna novinarjem, za katere je temeljni način zbiranja informacij reagiranje na uradna vabila, napovedi dogodkov.

Drugi vidik odločanja na podlagi količine potrebnega časa je, da dogodki, informacije, ki jih dajo neuradni viri, običajno niso popolni v novinarskem »obrtiškem« smislu in zahtevajo dodatna iskanja, ki se zdijo novinarju zahtevnejša od tistih, ki jih – če sploh jih – zahtevajo uradne definicije in informacije.

Ni naključje, da je nepojavljanje teksta na podlagi informacij neuradnih virov najpogostejše povezano s temami, ki bi jih lahko označili kot »problematične« oz. kot tiste, pri katerih močno delujejo selektivni mehanizmi. Uradni viri informacij bi jih najverjetneje poskušali zanikati ali omiliti. V prvem primeru novinar predpostavlja, da bi »ostal brez teksta« oziroma brez dokaza, brez »uradnih dejstev«, v drugem bi definicija dogodka kot vrednega novinarske pozornosti zvođenela. Ne bi imela več začetne ostrine, zato bi bila pri naslovnikih manj odmevna, kot je novinar na začetku predvideval. Drugi bistveni razlog pa je, da bi si novinar z njo zožal dostop do uradnih virov informacij, brez katerih si svojega dela ne zna predstavljati. Še zlasti kadar gre za vir, za katerega novinar meni, da je edini »pooblaščen« vir na svojem področju oz. da ima določen monopol nad informacijami.

Pozitiven odnos do uradnih virov

Novinarji z uradnimi viri informacij, s katerimi kontinuirano komunicirajo, običajno vzpostavijo vsaj službeno, če že ne tudi osebno pozitivne odnose. Medsebojna »potrebnost« in stalnost stikov vzpostavljata tudi podobnost perspektiv, interpretativnih in relevantnih shem. Da se kontinuiteta stikov pomembno povezuje z definiranjem odnosa do vira, dokazujejo tudi te tabele:

Kontinuiteta stikov z uradnimi viri

	Novinar A		Novinar B		Novinar C		Novinar D		Skupno	
Št. uradnih virov	29	100%	36	100%	22	100%	39	100%	126	100%
Kontinuiteta-DA	24	82,76	22	61,11	18	81,82	34	87,18	98	77,78

Razlaga: Kontinuiteta-DA pomeni, da gre za vire informacij, s katerimi so novinarji tudi med raziskavo komunicirali večkrat – o istih ali različnih dogodkih in informacijah, ali pa so jih v pogovoru po raziskavi opredelili kot stalne vire, kot tiste, s katerimi komunicirajo običajno od 1 do 2× na mesec do 2 do 3× na teden.

Stalni uradni viri in opredelitev odnosa do teh virov

	Novinar A		Novinar B		Novinar C		Novinar D		Skupno	
Stalni urad. viri	24	100%	22	100%	18	100%	34	100%	98	100%
Službeno pozitiv, osebno pozitiven	13	54,16	6	27,27	7	38,89	19	55,88	45	45,92
službeno pozitiv, osebno nevtralen	7	29,16	12	54,54	7	38,89	7	20,59	33	33,67
službeno nevtral, osebno nevtralen	0	0	0	0	0	0	2	5,89	2	2,04
službeno negativ, osebno negativen	2	8,34	0	0	0	0	1	2,94	3	3,06
nejasen	1	4,17	4	18,19	4	22,22	5	14,70	14	14,29
drugo	1	4,17	0	0	0	0	0	0	1	1,02

Razlaga: Odnos sem opredelila glede na kombinacijo med določitvami službeno pozitiven, negativen, nevtralen in osebno pozitiven, negativen in nevtralen. V tabeli so navedene samo nekatere kombinacije – prve tri so tiste, ki se glede na število vseh virov (tudi neuradnih in nestalnih) pojavljajo najpogosteje. Četrta (službeno in osebno negativen) je tista, ki se tudi v celoti pojavlja najredkeje – vzrok za uvrstitev v tabelo je v dokazovanju, da z viri, ki jih »dvojno« negativno opredeljujejo, nikoli ne komunicirajo na lastno željo. Pod kategorijo drugo so opredelitev z »vmesno« frekvenco – službeno pozitiven/osebno negativen, službeno nevtralen/osebno pozitiven, službeno nevtralen/osebno negativen, osebno pozitiven/sluzbeno nevtralen in osebno pozitiven/sluzbeno negativen. Te kategorije se vsaka zase pojavljajo v majhnem številu primerov.

Odnos sem opredelila glede na kontekst komunikacije (neverbalen odnos – npr. izražanje sproščenosti ali nelagodnosti s položajem telesa, gibi rok in podobno; kje sta se vir in novinar srečala, tikanje-vikanje; ...), glede na opazke o viru, posredovane sodelavcem (A: »A ti poznaš X? Mi je rekel, da je nekoč nekaj delal s tabo, pa sem mislila, da kaj več o njem...« B: »Ja, meni se zdi čisto soliden. Sicer dolgovezi, drugače pa...«) in glede na novinarjevo opredelitev vira (»Joj, koliko časa mi vzame X. Ko ga končno dobim, pa običajno sploh ne ve nič o tem...«; »X je vedno prijetno poslušati. Zelo je simpatičen, ko

začne s svojimi retoričnimi izvajanja, ampak da bi izvedel kaj od njega, pa ne moreš pričakovati...»)

Iz tabele je razvidno, da imajo novinarji z več kot 70 odstotki uradnih virov vsaj službeno, s številnimi pa tudi osebno pozitivne odnose. Pozitivnost sproža kontinuiteta, ki omogoča specifično medsebojno »poznavanje«, usklajevanje (ali »vsiljevanje«) pričakovanj, interesov. Obratno pa pri prvem stiku pozitivno (službeno ali osebno) opredeljen odnos sproža kontinuiteto. Tisti, ki ga novinar pri prvem stiku opredeli negativno, ima le malo možnosti, da bi še kdaj na novinarjevo pobudo vstopil v medijsko realnost. Novinar pri tistih, ki jih opredeljuje negativno, išče informacije le, kadar to od njega izrecno zahtevajo (primer službeno povzročenih komunikacij zaradi enotnega obdelovanja teme, dogovorjene v redakciji), ali kadar mu samo ta vir informacij lahko »uradno« potrdi oz. zanika dogodka, informacije. Kadar ima alternativne možnosti, se najraje obrača na znanе, kontinuirane in pozitivno opredeljene vire.

Odnos do vira vpliva tudi na navajanje vira v novinarskem sporočilu – ta je lahko naveden eksplicitno (razvidno), prikrito (povzetek stališča brez navedbe vira) ali pa ni naveden:

Eksplicitno in prikrito navajanje uradnih virov

	Novinar A		Novinar B		Novinar C		Novinar D		Skupno	
Št. ur. v.	29	100%	36	100%	22	100%	39	100%	126	100%
da-ekspl.	10	34,49	19	52,78	12	54,55	16	41,03	57	45,28
prikrito	12	41,38	13	36,11	8	36,36	10	25,64	43	34,16
ne	5	17,24	3	8,33	2	9,09	10	25,64	20	15,86
ni tekst	2	6,89	1	2,78	0	0	3	7,69	6	4,76

Razlaga: Kategorija *da-eksplicitno* se nanaša na vire, ki jih novinar v tekstu navaja z imenom in priimkom ali kadar navaja vsaj institucijo, v imenu katere je vir govoril.

Kategorija *prikrito* se nanaša na vire, katerih interpretacije so v dokaj nespremenjeni obliki navedene v tekstu, ni pa iz ničesar razvidno, da to ni novinarjevo vedenje, mnenje, interpretacija. Vira iz teksta samega na noben način ni mogoče določiti.

Kategorija *ne* velja za vire, s katerimi je novinar sicer komuniciral o temi, o kateri je oblikoval sporočilo, njihovih interpretacij, mnenj pa ni uporabil v tekstu, ker se mu niso kazala kot pomembna, potrebna ali ker je virovo mnenje, interpretacija le malo vplivala na njegovo lastno videnje problema.

Kategorija *ni teksta* velja za vire, s katerimi je novinar komuniciral o temah, ki niso postale predmet novinarjevih sporočil.

Iz tabele je razvidno, da se vsaj četrtnina uradnih virov informacij prikrito pojavlja v sporočilih novinarjev – torej ne da bi bili navedeni. V nekaterih primerih gre za bolj ali manj jasno izraženo željo vira, da se v sporočilu ne bi pojavljal. Za večino primerov pa mislim, da gre za sposojanje primernih interpretacij, ki naj bi ohranile »poznavalsko« vlogo novinarja v očeh naslovnikov – zlasti kadar gre za teme, o katerih ve novinar zelo malo.

To je ena od možnih razlag. Druga, ki se nanjo navezuje, je, da je citiranje povezano z odnosom do vira informacij. Na podlagi opazovanja domnevam, da novinarji eksplicitno citirajo vir, kadar želijo poudariti, da gre za uradno informacijo, kadar visoko pozitivno ocenjen vir citiranje predstavi v pozitivni luči in kadar zelo negativno ocenjen vir citiranje predstavi v negativni luči. Kot svoje novinarji predstavljajo informacije, interpretacije tistih virov, ki jim zaupajo, ki jim verja-

mejo, na katerih strokovnost se zanesejo, pa hkrati predpostavljajo, da viru ni posebej do tega, da bi bil v tekstu eksplicitno naveden. Kot svoje predstavljajo tudi informacije, iz katerih oblikujejo vprašanja v časopisnih intervjujih, pa o tem tik pred pogovorom niso vedeli skoraj ničesar. Pogovor pred intervjujem so izkoristili za pridobivanje nekaj osnovnih informacij in za detekcijo virovih želja – o čem bi rad govoril.

Z uradnimi viri se komunicira rutinsko

Novinarji imajo zgrajene lastne mreže virov informacij, na katerih so najpomembnejša vozlišča pozitivno opredeljeni stalni uradni viri. Katere družbene in »državne« institucije predstavljajo in kako se komunicira z določenimi tipi virov? Vsi viri so bili v raziskavi razdeljeni v 11 skupin: politika, vlada in uprava, državne službe, javne službe, poslovni viri, interesne skupine, posamezniki strokovnjaki, vpleteni posamezniki, »navadni« posamezniki in drugi mediji. Največje (čeprav za izpeljavo pomembnejših sklepov še vedno premajhne) skupine so bile politika (15,54%), poslovni viri (12,44%), javne (10,88%) in državne službe (10,36%) ter vpleteni posamezniki (10,36%). Stiki z viri informacij so sicer vselej poosebljeni⁹ in zato po svojem značaju enkratni. Kljub temu pa imajo navedene skupine nekatere skupinske značilnosti komuniciranja z novinarji – glede na status vira, način postavljanja v pozicijo vira, glede na kanale komuniciranja ipd.

a) *status vira*: velika večina virov iz prvih petih skupin (politika, vlada+uprava, državne in javne službe ter poslovni viri) ima status uradnih virov in zato večjo možnost (»pravico«) definiranja novinarskih dogodkov. Pri virih iz naslednjih skupin prevladujejo neuradni viri, ki jim novinarji namenjajo pozornost predvsem na podlagi medsebojnih odnosov in križanj interesov. Njihove pobude presojajo z vidika potrebnega dela, razpoložljivega časa, dostopnosti do potrebnih dodatnih informacij in podobno.

b) *postavljanje v pozicijo vira*: na podlagi opazovanja se mi kažejo predvsem tri značilne situacije: 1) vir se sam postavi v pozicijo vira – to lahko stori tako uradni kot neuradni vir. Postavljanje je interesno motivirano. Najbolj značilno je za vire v skupini politika in za vpletene posameznike. 2) vir je institucionalno opredeljen kot vir – velja predvsem za uradne vire iz skupin vlada in uprava, državne in javne službe, ki jih novinarji razumejo kot vire po funkciji. 3) vir postavi v pozicijo vira novinar – velja najbolj značilno za posameznike-strokovnjake, delno za posameznike novinarje in druge medije, občasno pa tudi za vire iz drugih skupin. Gre za določanje na podlagi novinarjeve subjektivne zaznave kompetence določenega vira.

c) *kanali komuniciranja z viri* – Sigal (1973) je identificiral tri kanale – rutinske (uradne procedure-sestanki, izjave za tisk, tiskovne konference...), neformalne (odvisni od novinarjevih osebnih stikov, novice iz ozadja, nevladne procedure ipd.) in iniciativne (novinarjeva lastna pobuda, spontani dogodki, lastna raziskovanja...). Sigal sicer govori o sporočilih, nastalih na podlagi teh kanalov (ukvarjal se je z analizo besedila), vendar pa lahko tudi vire informacij opredelimo po teh treh kanalih, pri čemer pa je treba upoštevati, da npr. neformalni kanali ne pome-

⁹ Tudi uradno vabilo, ki ga pošlje institucija, ima podpisanega pošiljatelja – če ga novinar pozna, vabilo drugače obravnava, kot če je pošiljatelj zanj osebno nedefiniran. Isto velja za medijska sporočila – ta imajo podpisane avtorje in odnos do sporočila se prav tako oblikuje na podlagi poznavanja/nepoznavanja in odnosa do tega avtorja.

nijo le novinarjevega dostopa do vira, ampak tudi nasprotno – virov dostop do novinarja. Pri vseh stikih z viri prevladuje rutinski kanal komuniciranja (61,66% stikov z vsemi viri), neformalni kanali (22,28%) ter iniciativni (16,06%) za njimi daleč zaostajajo. Glede na opredeljene skupine pa je raziskava pokazala tudi, da razen pri vpletenih posameznikih in pri interesnih skupinah pri drugih skupinah prevladuje en kanal komuniciranja. Pri skupinah, v katerih prevladujejo uradni viri, je to rutinski kanal komuniciranja. Vzrok za to je kontinuiteta stikov (uradni viri producirajo velike količine novinarskih dogodkov), na podlagi katere se vzpostavlja zaupanje v vire in definiranje virov kot poznavalcev. Dokler ta proces nemoteno deluje, se novinarju ne zdi potrebno, da bi iskal neformalne kanale zbiranja informacij, saj mu rutinski zagotavljajo dovolj ustreznih in popolnih informacij za oblikovanje sporočil. Pomanjkanje drugih kanalov je posledica »stanja stvari«, kot ga novinarji razumejo, in tudi zadovoljstva s takim stanjem, ki omogoča rutiniziranje in predvidljivost dela.

Za konec...

Večino dogodkov definirajo že pred novinarjem. Novinar lahko definicijo zavrne, lahko pa jo sprejme in dogodek postane »vreden« novinarske pozornosti. (Ne)sprejemanje ponujene definicije določajo:¹⁰ novinarjeve naravnosti (raje pokriva dogodke, o katerih nekaj ve, ker sodijo v njegove zadolžitve, ali dogodke, ki ga tudi osebno zanimajo), percepcija virov (uradni/neuradni, pozitivno/negativno opredeljeni), upoštevanje »razpoložljivosti« časa, ki jo tudi oblikujejo naravnosti, upoštevanje službenih zadolžitvev in podobno (to »mora« narediti, to pa ni »nujno«), dostop do informacij (nekateri informacije lahko dobi hitro in ve kje, od koga, druge bi terjale več iskanja in predvidoma bolj zaprte kanale informiranja), nujnost oblikovanja sporočil (delo v novinarski organizaciji je normirano – novinar je dolžan na mesec napisati toliko in toliko prispevkov. Tudi to je pomembno za sprejemanje definicij dogodkov – novinar potrebuje dogodke in potrebuje vire, ki mu jih bodo zagotavljali.) Navedene določitve so (skupaj s skladnostjo ponotranjenih selektivnih mehanizmov pri uradnih virih in novinarjih) tudi možen vzrok, da se najbolj aprioristično sprejemajo prav uradne definicije dogodkov. Te namreč zagotavljajo »ustreznost« (neproblematičnost) dogodka, stalnost in v »obratniškem« smislu popolnost informacij, možnost predvidevanja in vnaprejšnjega razporejanja delovnega časa, najlažji dostop do informacij... Zaradi kontinuitete in na tej podlagi vzpostavljenih vsaj službeno pozitivnih odnosov, zaradi definiranja uradnih virov kot nujno potrebnih in poznavalskih (v smislu: »Kdo pa naj ima te podatke, če ne oni?«¹¹) novinarji takšne določitve sprejemanja definicij dogodkov ponotranjijo in jih ne izpostavljajo kritičnemu premisleku.

Če je interpretacija neločljivo povezana z informacijo in s samo definicijo dogodka kot novinarskega dogodka, je tisti, ki definira dogodek ali informacijo, vselej tudi že interpret. Ugotovitve raziskave kažejo, da določevalec dogodka

¹⁰ Določitve niso univerzalne in jih ni mogoče hierarhično razvrstiti, razlikujejo se tudi od novinarja do novinarja in pogosto od primera do primera. Menim pa, da so to tiste najslošnejše, ki tudi določajo (ne)sprejemanje ponujenih definicij in ki se v modificiranih oblikah vendarle pojavljajo pri večini novinarjev v raziskovani enoti.

¹¹ Tako je odgovoril eden od opazovanih novinarjev na vprašanje, zakaj se je odločil ravno za ta vir. Pri tem pa se novinarji ne zavedajo, da »goli« podatki v komunikaciji pravzaprav nikoli ne obstajajo – vselej gre za interpretirane informacije. Eden od novinarjev je sam povedal, da si v zapisnikih označi, kaj so viri »poudarili« in ob čem so rekli »to ni pomembno«. Takšne opazke novinarji običajno upoštevajo, ker menijo, da vir več ve o temi kot oni sami.

v skoraj 70 odstotkih primerov ni novinar. Vendar pa to NE pomeni, da je zaradi sprejemanja dogodkov, kakor jih definirajo drugi, izključen iz interpretacije. Novinar kot središčna točka medijske realnosti (glej Drame, 1992) vselej vstopa v procese definiranja in interpretiranja. Definicije lahko sprejme, zavrne ali redefinira. Ugotovitev, da jih predvsem precej neproblematično sprejema, njegove možnosti posega ne ukinja. Vendar pa bi se morali novinarji najprej zavedati procesov lastnega delovanja, jih izpostavljati kritičnemu vrednotenju, da bi jih v nadaljevanju lahko spreminjali in vanje dejavneje posegali. Opozorilo na dajanje privilegijev predvsem uradnim virom se povezuje s stanjem (ne)demokracije tiska, na kar so v zadnjem času npr. opozarjali raziskovalci, ki demokratičnost tiska povezujejo z uporabo več različnih tipov informacij (glej npr. Brown, Bybee, Wearden, Straughan, 1987; Hansen, 1990; Hansen, 1991). Večstopenjska sporočevalska struktura (glej shemo 1) sama po sebi ni problematična – problematično pa je, če se je ne zavedamo. In problematično je, če jo v točki vira informacij omejujemo zgolj na »oblastne pozicije« in je ne širimo z različnimi tipi virov informacij, s pluralizmom različnih glasov.

LITERATURA:

- ALTHEIDE, DAVID L. (1974), *Creating Reality, How TV News Distorts Events*, Sage Publications, Beverly Hills, London
- ATWATER, TONY & GREEN, NORMA F. (1988), *News Sources in Network Coverage of International Terrorism*; v: *Journalism Quarterly*, 65:967–971
- BOGDAN, ROBERT & TAYLOR, STEVEN J. (1975), *Introduction to Qualitative Research Methods, A Phenomenological Approach to the Social Sciences*, A Wiley-Interscience Publication, New York, London, Sidney, Toronto
- BROWN, JANE DELANO; BYBEE, CARL R.; WEARDEN, STANLEY T. & STRAUGHAN, DULCIE MURDOCK (1987), *Invisible Power: Newspaper News Sources and the Limits of Diversity*; v: *Journalism Quarterly*, 64:45–54
- DRAME, INES (1992), *Medijska realnost kot posebna realnost*; v: *TIP XXIX/9–10:849–859*
- HANSEN, KATHLEEN A. (1990), *Information Richness and Newspaper Pulitzer Prizes*; v: *Journalism Quarterly* 67:930–935
- HANSEN, KATHLEEN A. (1991), *Source Diversity and Newspaper Enterprise Journalism*; v: *Journalism Quarterly* 68:474–482
- KOŠIR, MANCA (1988), *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*, DZS, Ljubljana
- LASORSA, DOMINIC L. & REESE, STEPHEN D. (1990), *News Sources Use in the Chrash of 1987: A Study of Four National Media*; v: *Journalism Quarterly*, 67:60–71
- MARTIN, SHANNON ROSSI (1988), *Proximity of Event as Factor in Selection of News Sources*; v: *Journalism Quarterly* 65:986–989 + 1043
- MEDIANA 3 (1993), *Branost, gledanost in poslušnost, Analiza medijev v Sloveniji*, Inštitut za raziskovanje medijev, Ljubljana
- SCHLESINGER, PHILIP (1989), *From production to propaganda?*; v: *Media, Culture and Society* 11:283–306
- SCHLESINGER, PHILIP; TUMBER, HOWARD & MURDOCK, GRAHAM (1991), *The media politics of crime and criminal justice*; v: *British Journal of Sociology* 42:397–420
- SIGAL, LEON V. (1973), *Reporters and officials*, Lexington, Mass.: D.C. Heath
- SIGAL, LEON V. (1986), *Sources Make the News*; v: Manoff, Schudson (ed) *Reading the News*, New York, Pantheon Books
- SOLOSKI, JOHN (1989), *Sources and Channels of Local News*; v: *Journalism Quarterly* 66:864–870
- SPLICHAL, SLAVKO (1990), *»Informacijska družba« in družboslovne znanosti*, V:TIP XXVII:54–57
- TUCHMAN, GAYE (1977), *The Exception Proves the Rule: The Study of Routine News Practice*; v: Hirsch, Miller, Kline (eds) *strategies for Communication Research*, Sage Publication, Beverly Hills, London, str. 43–62
- TUCHMAN, GAYE (1978), *Making News: A Study in the Construction of Reality*, New York; Free Press

Vojaško vodenje in nadzor nad nemško armado

Nemčija je s porušenjem berlinskega zidu povzročila verižno razpadanje totalitarnega političnega sistema. Omenjeni proces je imel tudi določene posledice v nemškem vojaškem sistemu. Nemški vojaški sistem, zlasti njegov del – nemška vojska (Bundeswehr), je zajel proces reorganizacije in zmanjševanja mirnodobne sestave strateških sil s 570.000 (l. 1988 v obeh Nemčijah) na 370.000 vojakov in se imenuje Neubau der Bundeswehr (nova postavitev nemške zvezne vojske). Ta proces bo končan do leta 1995 in je posledica srečanja in dogovora med Kohlom in Gorbačovom 16. julija 1990 na Kavkazu.

V tem sklopu in v obsegu »Bundeswehrplana 94« bo tudi nemška vojska bolj načrtno oblikovana in nadzorovana kot sredstvo politike ob upoštevanju strokovne usposobljenosti osebja. Aktualni problemi vodenja in poveljevanja so del omenjenega procesa in so obravnavani v prispevku. Nemčija posveča veliko pozornost tudi vojaško-civilnemu odnosu, zlasti političnemu nadzoru nad oboroženimi silami. Združitev Nemčij je pomenila preoblikovanje armad obeh Nemčij v enotno vojsko, kar je bilo povezano s procesom dekomunizacije armade nekdanje Nemške demokratične republike.

Aktualni problemi vodenja in poveljevanja v oboroženih silah

Nemški vojaški sistem je bil dolga leta stigmatiziran kot imperialen in nacističen. To je bilo značilno zlasti za njegov pomemben del – nemško vojsko (Bundeswehr). Domnevno se je to dogajalo zaradi dveh ekspanzionističnih vojn (prve in druge svetovne), ki jo je vodila Nemčija in v katerih je nemška vojska nastopala kot politična in vojaška sila, kot vojaški sistem, ki je obstajal zaradi sistema brez potrebne menjave energije z okoljem. Takšen sistem je deloval neodvisno od drugih družbenih sistemov oziroma od civilnega sistema in je postal nelegitimen. Tako kot drugi družbeni podsistemi mora tudi vojaški sistem delovati v ravnotežju s civilnim sistemom v smislu izmenjave energije. Pogoj takšnega delovanja sta tudi uspešno vojaško vodenje¹ in poveljevanje², ki sta prav tako odvisni od uspešnih vojaških vodij.

Sodobna teorija se pri vojaškem vodenju in poveljevanju srečuje s številnimi problemi, od katerih predstavljam samo nekatere najbolj značilne. Gall (1986), Kirkland (1987), Marlowe (1985), Schneider (1987) so v osemdesetih letih opravili številne raziskave vodenja in poveljevanja v nemški, izraelski in ameriški vojski.

* Beno Arnejčič, dipl. obramboslovec, Center za strateške študije na Ministrstvu za obrambo R Slovenije.

¹ Med različnimi opredelitvami vojaškega vodenja sem izbral naslednjo: »Vojaško vodenje je spretnost (znanje), (veščina) vplivanje drugih, da začnejo z akcijo nasproti cilju, in znanje (spretnost) »vplivanih vojakov v enotah za izpolnitev poslanstva enote« (H. Wass de Czege, 1992:21). »Vodenje (nemško: Fuehrung, angleško: leadership) kot »voditi« pravzaprav pomeni premikanje (gibanje) in doseganje določene storitve, če sledimo etimološkemu pomenu besede.

² »Poveljevanje (commanding) je stanje oziroma položaj poveljujočega častnika (commanding officer), ki je dejaven pri nadzoru nad posamezniki (v dajanju ukazov: op. B. A.) in pri izvajanju discipline« (Collins, 1992: 276).

Njihove rezultate lahko predstavim v osrednjih teoretičnih problemih sodobnega vojaškega vodenja in poveljevanja:

- kako doseči optimalno vodenje v majhni (osnovni) vojaški enoti (skupini),
- kako izkoristiti prednosti umetne inteligence (Artificial Intelligence) pri vodenju in poveljevanju,
- problem izvršnega vodenja (Executive Leadership) in raziskovanje podobnosti in razlik med civilnim in vojaškim izvršnim vodenjem,
- kako doseči učinkovito vodenje in poveljevanje?

Optimalno vojaško vodenje v osnovni vojaški enoti

Osnovna vojaška enota (skupina), ki je lahko vojaški oddelek ali vod, je temeljna celica vojaškega sistema »kot usklajene celote ustanov, dejavnikov, postopkov in norm, ki zagotavljajo doseganje političnih smotrov na vojaškem področju« (A. Bebler, 1992:3). Osnovni ali kritični pogoj za učinkovito bojno delovanje takšne enote je njena notranja kohezivnost. Ravno vodenje majhnih enot je odločilno za učinkovitost procesa vodenja in poveljevanja v posameznih delih celotnega vojaškega sistema. Stroke uporabljajo t. i. multistopenjsko teorijo, ki razlaga oblikovanost in uporabnost vsake enote v sistemu in oblikovanost vojaškega vodenja in poveljevanja v vsaki stopnji. Ključna sestavina bojne učinkovitosti vodenja in poveljevanja je v vertikalni in horizontalni koheziji oziroma notranji trdnosti vojaških enot in njihovi sposobnosti ter značilnosti, da delujejo samo za določeno časovno obdobje. Aronson (1988) govori o socialnih vezeh med nadrejenimi in podrejenimi v majhni vojaški enoti, ki so ključnega pomena za optimalno vodenje. Med vodenjem in podrejenimi v sodobnih armadah, tako tudi v nemški, je vertikalna kohezivna vez zaupanja in identifikacije. Vojaki se identificirajo s svojimi vodji in vodje se zavzemajo za vojakovo blaginjo, za katero je primarnega pomena odgovornosti vodij. Vojško vodenje bo učinkovito, če bodo vojaški vodje pri vodenju in poveljevanju osebno naravnani v smeri sporočilnega komuniciranja s podrejenimi, če bodo imeli ugled pri svojih podrejenih ter če bodo skrbni, zavzeti in bodo znali izpolniti obveznosti.

Postavljajo se izhodiščna vprašanja, kako izuriti učinkovite vodje, kako vzdrževati omenjeno stanje v majhnih enotah in kako identificirati modele kulturno-organizacijskega vpliva in vedenje vojaških vodij, ki je naravnano v smeri zadržane pristojnosti, upoštevanja, skrbi in zavzemanja za podrejene?

Umetna inteligenca in vojaško vodenje ter poveljevanje

Sodobne armade, med katere sodi tudi nemška, pri razmišljanju o večji funkcionalnosti sistema vse bolj upoštevajo pomen sodobnih raziskav v naravoslovnih, družbenih, zlasti pa interdisciplinarnih znanostih, na relaciji posameznik v vojaškem sistemu – obvladovanje ter pozitivni in negativni učinki vojaške tehnologije. Raziskave tečejo v smeri vzpostavitve skladnega razmerja med vojaškim vodjem, podrejenimi posamezniki in sodobno vojaško tehniko in tehnologijo v vojaškem sistemu. V tem okviru so aktualne in obetajoče raziskave na področju umetne inteligence (Artificial Intelligence), informacijske tehnologije ter vloge človeškega dejavnika. Umetna inteligenca prodira v vodenje in poveljevanje z idejo o nevronskih mrežah. To je nova razsežnost v teoriji vodenja in poveljevanja. Razvoj

takšne tehnologije prinaša tudi svoje pomanjkljivosti. Raziskave na področju umetne inteligence je generiralo dejstvo, da je razvoj sodobne tehnologije prinesel tudi velike probleme posamezniku v sistemu. Tehnologija umetne inteligence se poskuša izkoristiti za določene vojaške cilje, kar povzroča nastanek in poglobljanje propada med zmožnostmi, ki predstavljajo to težko tehnologijo, in sposobnostjo posameznikov – operaterjev z omenjeno tehnologijo, ki poskuša uresničiti potencialne umetne inteligence.

Določene raziskave v ZDA in VB pričajo o tem, da se človeški dejavnik vse bolj pojavlja kot omejitev v procesu poveljevanja in nadzornih sistemov predvsem zaradi vse bolj sofisticirane tehnologije. »Vojaški sistem bo postal funkcionalen, če bo upošteval uporabo umetne inteligence na poveljniškem, nadzornem in obveščevalnem (CCI) področju« (D. Gregory, 1991), s tem da bo upošteval zmožnosti realnega časa in cilje uporabe teh sistemov. Prav tako pa bo moral upoštevati načelo, da ne bo zabredel v preveliko kibernetizacijo in avtomatizacijo kognitivnih funkcij posameznika v procesu vodenja, poveljevanja in nadzora zaradi nesposobnosti hitrega prilagajanja človeka tehnologiji.

Tako lahko nastanejo problemi pri vodenju in poveljevanju ter s tem povezane funkcionalne uporabe oboroženih sil na taktičnem operativnem področju, v postopku sprejemanja odločitev in v dejstvu, da bo treba redefinirati bojevanje ter do zdaj logično neodvisnost vodstvenega, poveljujočega nadzorovanja in obveščevalnega sistema. Raziskave na področju umetne inteligence v posameznih vojaških sistemih so zasnovane v smislu zagotavljanja funkcionalnosti sistema samega in s tem funkcionalnosti procesa vodenja in poveljevanja oboroženim silam v takšnem sistemu.

Izvršno vodenje

Teoretični problem izvršnega vodenja je na eni strani usmerjen v iskanje podobnosti, na drugi strani pa v iskanje razlik med civilnim in vojaškim izvršnim vodenjem. Izvršno vodenje bo uspešno, če bo uspešen celoten proces vojaškega vodenja in poveljevanja v vojaškem sistemu. Pri izvršnem vodenju temelji odgovornost za vodenje na t.i. »senior leadershipu«, katerega naloga je priskrbeti takšno strateško vizijo, v kateri so usposobljene taktične aplikacije, potrebne za zmago v vojni. Cilj izvršnega vodenja na primer v avstrijski vojski je doseči uspeh v boju. Tako je v tem primeru vodenje razširjeno na vse dejavnosti enote, ki so pomembne za uresničitev tega cilja. Temeljno načelo izvršnega vodenja je nedeljiva osebna odgovornost vodje.

Učinkovitost vodenja

je osrednje vprašanje sodobne teorije vodenja in poveljevanja. Poskus luščenja funkcionalnosti učinkovitega vodenja in poveljevanja nas pripelje do štirih temeljnih točk, ki jih mora upoštevati vsak vodja pri vodenju in poveljevanju, če želi doseči učinkovitost v vodenju:

1. *Priprava in postavitvev cilja.* Učinkoviti vojaški vodja mora biti učinkovita zveza v verigi poveljevanja, kar z drugimi besedami pomeni, da mora imeti vizijo, kako voditi vojaško organizacijo in v čem je pomen predstavitve cilja za dejavnost enote. Vodja prenaša pomen cilja na vojake.

2. *Priprava navodil.* Učinkoviti vodja pripravi jasne in nedvoumne smeri za akcijo. Pri tem mora imeti jasno vizijo, kaj je bistveno in kaj ni ter kako mora biti kaj narejeno. Vse mora jasno povedati podrejenim. Med pripravo navodil se uporabljajo poveljevanje in večšina nadzora, procesi in funkcije dajanja informacij in sprejemanja odločitev.

3. *Skrb za motivacijo.* Učinkoviti vodja mora poskrbeti za motivacijo, kar pomeni, da pripravi podrejene, da si prizadevajo za uresničitev skupnega cilja, poslanstva, nepristranskosti in nalog. Ali kot pravi general ameriške vojske H. W. de Czege, 1992:21: »Vsak boj je preizkus volje tako vodij kot vojakov.«

4. *Vzdrževanje nepretrgane učinkovitosti*

Učinkovitost mora imeti trajanje in kontinuiteto, kar pomeni nadaljnji razvoj vojaške organizacije. Vodja ima tudi na tem mestu ključno vlogo. Na kontinuiteto pri učinkovitosti vodenja negativno vplivajo razlike v stopnjah vodenja, tj. na juniorski in seniorski ravni. Častnike juniorje odlikuje t.i. načelo alternativne neposrednosti pri vodenju in poveljevanju v smislu alternative »delam to, kar delam« (Czage, 1992: 28). Vojaški častniki višjega ranga – seniorji uporabljajo neposredno vodenje, kar pomeni, da vodijo druge častnike na seniorski stopnji ter oblikujejo nekakšno soglasje med častniki istega ranga.

Predstavniki civilne družbe, ki z demokratičnimi sredstvi vodijo in upravljajo državo, si morajo zagotoviti določen nadzor nad represivnim aparatom te iste države. »Vojska mora biti v rokah vodstvene strukture sredstvo, s katerim ta razpolaga, da lahko arbitrarno odloča o razdeljevanju dobrin med posamezne družbene podsisteme, kar je njena bistvena -družbena funkcija« (F. Bučar, 1981:202).

Vojaški vodja in vpliv osebnih značilnosti na vodenje

Vsak tretji pripadnik Bundeswehra je nadrejen in eden od zaposlenih v njegovi enoti je vodstvena osebnost. Dejavnost vodenja v nemški vojski sloni na vodjih³ kot osebnostih. Ker je vodenje socialno dejanje, to zahteva od vodje, da vodi posameznike in skupine na način, da rešujejo skupne probleme, da se upoštevajo interesi skupine ali posameznika. Vsak vodja mora biti strokovno usposobljen, da je lahko kos zahtevnim strokovnim nalogam. Vodja mora biti tudi dinamična osebnost, ker se vsi dejavniki učinkovitega vodenja hitro spreminjajo. V nalogu, ki jo mora opraviti, bo moral vojaški vodja vgraditi tri sestavine: to, kar zna in zmore, svoje individualne interese in skupinske interese (glej shemo št. 1).

Posebnosti, ki jih mora vodja upoštevati pri vodenju, so:

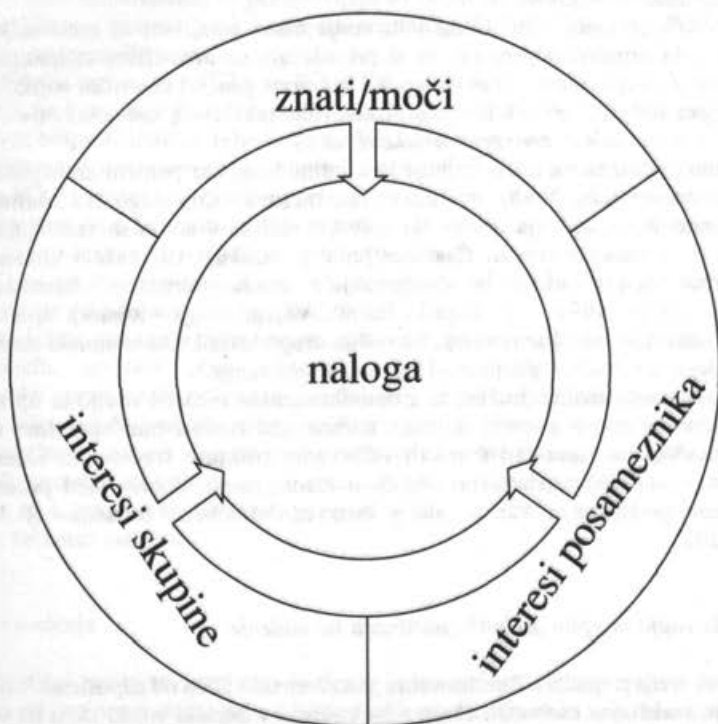
- a) različnost naloge;
- b) ljudje, ki sestavljajo skupino, se spreminjajo;
- c) kaže se potreba po vedno drugačnih strokovnih spretnostih in znanjih;
- d) spreminjajo se sposobnosti in moč vodenja, kajti, kar je danes razumljeno kot uspeh, je lahko jutri negativno, pojutrišnjem pa spet pozitivno.

Nemški vojaški sociolog B. Fleckestein (1988) je zapisal, da je »uspešno vodenje najprej odvisno od stopnje verjetnosti superiornim vodjem in osebnega primera vsakega od njih. Vsakega vojaškega vodjo bi morale odlikovati naslednje kvali-

³ »Vodja, prvak, lider; 1. status v okviru neke družbene strukture, na katero se veže (via facti ali po predpisih) vloga vodenja; 2. vloga vodenja, ki jo izvaja neka oseba; 3. oseba, ki ima najmočnejši in najširši vpliv na usmeritev skupine (...).« (M. Bosanac, 1977: 692).

Shema št. 1:

Sestavine, ki jih vojaški vodja upošteva pri reševanju naloge:

tete: zaupanje, samozavest, prizadevnost, pazljivost, pravičnost (nepriustranskost), odkritosrčnost (iskrenost), srčna kultura in zdrav razum« (B. Fleckenstein, 1988).

Stili vojaškega vodenja v nemškem vojaškem sistemu

Vojaško vodenje je proces medsebojnega vplivanja med posamezniki v skupini. Zanima nas predvsem odnos vojaški vodja – posamezniki v skupini. Vodja vpliva na posameznike na različne načine in z različnimi sredstvi. Pri tem uporablja različna sredstva moči, kot so nagrajevanje in kaznovanje, osebni zgled, znanje in informacije itd. Lewin (1939) je s sodelavci dokazal, da obstajata predvsem dva načina vodenja: demokratski⁴ in avtorski⁵. Obstaja pa tudi tretji stil

⁴ »Pri demokratskem načinu vodenja vodja raje usmerja skupino z raznimi spodbudami članov, kot pa da bi neposredno vodil skupino. Je občutljiv na sugestije članov in prepušča dejansko odločanje v skupini. Demokratski stil vodenja motivira člane za sodelovanje v skupini in ugodno vpliva na skupinsko dinamiko in atmosfero. Skupina funkcionira tudi, če je vodja odsoten« (M. Nastran Ule, 1992: 330).

⁵ »Avtoritarni voditeljski stil je bolj direkten kot demokratski stil, je običajno strogo usmerjen k realizaciji zastavljene-

vodenja, ki ga imenujemo kooperativni⁶ stil vodenja. Stil vodenja je odvisen od tehle dejavnikov:

1. osebnosti vodij, njihove nadrejenosti, sposobnosti in izkušenj;
2. osebnostne podložnosti, želja in potreb;
3. od same skupine, označene z veljavno normo in sistemom odnosov med člani skupine;
4. od situacije, ki je določena z načinom (vrsto) skupinskih nalog, in od fizičnih in socialnih razmer in okolja skupine.

V mirnem času se uporablja vodenje, ki temelji na kooperativnem delu. Razpon stilov vodenja (vodstvenega vedenja) lahko prikažemo na shemi nasprotno usmerjenih idealnih tipov vodenja: avtoritarnega, t. j. dirigiranega vodenja, in kooperativnega, t. j. socialno-integrativnega stila vodenja. Guenter Zapf (1972) je v omenjeni shemi grafično predstavil različne možnosti variacij med nadrejenimi in podrejenimi (med vodjo in vodenimi), t. j. med avtoritativnim in kooperativnim stilom vodenja (glej shemo št. 2).

V shemi lahko vidimo prepletanje in prehajanje iz avtoritarnega v kooperativno vodenje in obratno. V prvih treh stopnjah je predstojnik tisti, ki odloča o nalogi. Moč predstojnikovega odločanja se manjša z večanjem moči odločanja skupine. Vojaški predstojnik prestopi mejo v odločanju v četrti stopnji, ko seznanjeni podrejeni z nameravanimi odločitvami, pri čemer upošteva mnenja podrejenih. V naslednjih treh stopnjah se krepi vloga skupine pri odločanju. Vodja je prepustil pobudo skupini, v dejavnost skupine se vključuje le, če je to nujno potrebno.

Renacionalizacija armad v Evropi in nekateri problemi političnega nadzora nad oboroženimi silami

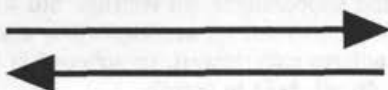
Politični nadzor nad oboroženimi silami je postal pereč zlasti v državah, v katerih sta bili obramba in varnost še do nedavnega v pristojnosti vrha komunistične partije, medtem ko nadzor nad oboroženimi silami ni bil javen in je bil zunajparlamentaren. Težnja po političnem nadzoru nad oboroženimi silami je posledica demokratičnega razvoja držav s parlamentarno demokracijo, ki se je v mnogih zahodnih državah do danes pokazala za najbolj učinkovito tehniko vladanja tudi pri nadzoru nad oboroženimi silami. Postkomunistične države, ki so nastale v Vzhodni in Srednji Evropi po padcu berlinskega zidu, so svojo težnjo po parlamentarnem nadzoru začele izjavljati vzporedno s procesom ponovne renacionalizacije oboroženih sil. Renacionalizacija je ponovna ustanovitev nacionalnih vojska, reforma v nacionalnih vojaških strukturah, nova vojaška simbolika in razvoj lastnih nacionalnih doktrin.

V nekdanji Nemški demokratični republiki je bil proces renacionalizacije armade del procesa ponovne združitve obeh Nemčij v enotno državo, kar je v praksi pomenilo tudi preoblikovanje armad obeh Nemčij v enotno nemško voj-

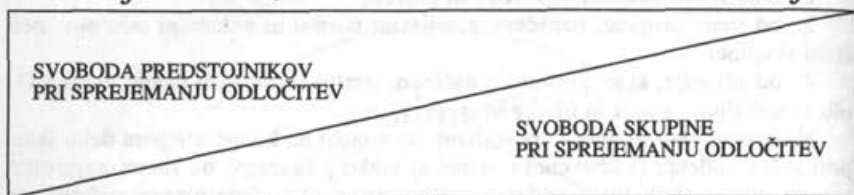
ga cilja skupine. Vodja ima v skupini največjo moč, vpliv in odgovornost. Uspešen pa je seveda predvsem ob predpostavki, da ima trdne predstave o tem, kako doseči ciljne skupine» (M. Nastran-Ule, 1992: 330).

⁶ »Kooperativni stil vodenja je socialno integriran način vodenja, ki so ga v svojih raziskavah o načinih vodenja zapisali Lewin, Lippitt in White, 1939. Kooperativni voditeljski stil so omenjeni strokovnjaki poimenovali tudi »laissez faire« (fr: pusti stvari, da gredo svojo pot). Bistveno za ta način je, da se vodja čim manj meša v dejavnost skupine in da članom prepusti, da razloženi cilj uresničujejo na način, ki ga sami izberejo, in da za učinek ne bodo niti nagrajeni niti kaznovani; če pa kdo (npr. predstojnik: op. B. A.) vseeno zahteva pojasnilo, pa ga mora vodja skupine dati« (N. Rot, 1983: 240).

**Avtoritarni
stil
vodenja**

**Kooperativni
stil
vodenja**

Predstojnik
odloča in
ukazuje.

Predstojnik
odloča;
prizadeva
si, da bi
podrejene
prepričal
preden bo
dal ukaz.

Predstojnik
odloča;
prednost
daje
odločitvam
in
vprašanjem,
s katerimi bi
dosegel
dogovor, da
bi bile
njegove
odločitve
sprejete.

Predstojnik
seznan
podrejene z
namerava-
nimi
odločitvami;
podrejenci
lahko
izrazijo
svoja
mnenja pred
dokončno
odločitvijo
predstojnika.

Skupina
sprejme
predloge iz
skupnega
števíla vseh
problemov;
predstojnik
se odloča za
tiste, ki jim
je skupina
dala
prednost.

Skupina
odloča
potem, ko je
določila
prednostni
problem,
prav tako
odloča o
mejah
svobode pri
sprejemanju
odločitev.

Skupina
odloča;
deluje kot
zunanji in
notranji
koordinator.

Razpon sprememb med avtoritarnim in kooperativnim stilom vodenja (po Zepf G., Kooperativer Führungsstil und Organisation, Wiesbaden, 1972, s. 28).

ska. To je bila tudi svojevrstna renacionalizacija nemške vojske. Proces renacionalizacije ni tekkel brez težav. Že na začetku so se pojavili problemi. Koncept »notranjega vodenja« in koncept »državljan v uniformi«, ki sta svojevrstna nemška koncepta povezanosti armade z družbo, je bilo treba prilagoditi tudi armadi nekdanje ZRN. To je bila naloga, ki je pomenila kakovosten preskok v smislu civilna družba-vojska.

Oborožene sile NDR so bile vojska komunističnega kova. Pod videzom parlamentarizma je bil tudi civilni nadzor nad armado NDR:

- politične partije so politično nadzorovale armado;
- vojaki so se vključili v civilne institucije z udeležbo oficirjev v komunistični partiji;
- avtonomnost vojaštva in različna stopnja avtonomnosti v partiji in državi v različnih obdobjih;
- armada je bila politično in partijsko indoktrinirana, komunistične partijske ustanove so imele ključno vlogo v vojaških enotah;

Demokratizacija je v vzhodnoevropskih državah in s tem tudi v nemških oboroženih silah ustvarila nov položaj. Nove demokratične vlade so se znašle pred pomembno nalogo glede vojaško-civilnega odnosa. Državne demokratične institucije so poleg procesa renacionalizacije armad začele z vzporednim procesom »dekomunizacije« oboroženih sil. Dekomunizacija pomeni:

- a) preusmeritev ideologij vzhodnoevropskih držav s partijske lojalnosti na koncept nepartijske obrambne države;
- b) delno zamenjavo starejše generacije visokih vojaških oficirjev in nadomestitev z mlajšimi, manj političnimi;
- c) učinkovit civilni nadzor (M. Quinlan, 1992: str. 28).

Alexander Hamilton je nekoč izjavil: »Vladna vojaška moč se lahko uporabi samo preko predstavnikov ljudstva«.

Politični nadzor nad armado je zelo celovita in zahtevna naloga vsake države. Armada mora ostati pod nadzorom oblasti, ki so bile izvoljene in so odgovorne za obrambno področje. Michael Quinlan⁷ poudarja, »da mora biti politično vodenje armade individualno in neprenehoma prisotno«. Omenjeno trditev pojasnjuje s tem, da je v večini demokratičnih držav armada podrejena predsedniku države, ki je lahko izvoljen, podedovan, izvršni ali neizvršni organ. Toda šef države, tudi če je izvršni organ, ne more osebno voditi obrambnih zadev. Zato je nujno, da se določi oseba, ki predstavlja na eni strani državo in parlament ter armado na drugi strani. V demokratičnih državah rešujejo to na način, da pooblastila razdelijo med ministra in parlament. Obrambni minister mora imeti odločilno vlogo, hkrati pa mora imeti bistveno politično vlogo pri odnosih s kolegi v vladi, zlasti s finančnim ministrom, za katerega je dobro, da je strokovnjak za obrambo.

Novonastale države v Srednji in Vzhodni Evropi si prizadevajo, da zagotovijo čim bolj učinkovit civilni nadzor nad renacionaliziranim vojaškim aparatom. Pri tem jih vodijo zgledi v nekaterih državah Zahodne Evrope s parlamentarno vlada-vino, kot so Nemčija, Velika Britanija, Avstrija in Švica.

Nemška vojska je včasih imela določeno eksteritorialno vlogo, saj je bila v posebnem razmerju s šefom nemške države. Zakoni, sprejeti v letih 1954 in 1956, so prekinili s to tradicijo. Nemško vojsko so glede na delitev oblasti na zakonoda-jo, izvršilno in sodno uvrstili v izvršilno oblast. S tem je takratna zahodnonemška vojska prišla pod neposredni nadzor parlamenta. Nemški parlament je vrhovno predstavniško telo. Poveljnik nemške vojske v miru je civilni obrambni minister, v vojnih razmerah pa kancler.

Zvezni zbor kot vrhovno predstavniško telo izvaja politični nadzor nad obrambnimi zadevami v Nemčiji. Zvezni zbor oblikuje tele organe parlamentarne-ga nadzora nad oboroženimi silami: odbor za obrambo kot organ parlamentarnega nadzora, odbor za državni proračun in obrambnega pooblaščenca, ki je pristojen za varstvo temeljnih pravic vojakov.

Ključno vprašanje v vseh parlamentih je nadzor in potrjevanje višine proračun-skih sredstev. Velika Britanija ima pri obrambnem ministrstvu celo posebno telo, ki se ukvarja s sredstvi za obrambo in se imenuje urad za upravljanje in proračun in ima predvsem usklajevalno nalogo, t. j. skrbi za usklajevanje postopka finančnega načrtovanja, pregled stroškov za obrambo. Britanski parlament izvaja civilni nad-zor nad obrambnimi zadevami s pomočjo treh teles: doma komiteja splošne obrambe, komiteja javnih računov in urada za javno revizijo. Švica in Avstrija sta glede na svoj mednarodni nevtralni status posebnost v parlamentarnem nadzoru nad vojsko. Švicarski parlament nadzoruje vojsko po komitejih, ki so razporejeni v zgornjem in spodnjem domu švicarskega parlamenta. Švicarski parlament vabi na svoje razprave o obrambi v parlamentu tudi mednarodne strokovnjake in znan-stvenike za obrambo iz tujine, kar je svojevrstna posebnost pri parlamentarnem nadzoru.

⁷ M. Quinlan je stalni namestnik v britanskem obrambnem ministrstvu in se ukvarja s položajem armade v družbi.

Avstrijski parlament (Bundestag) je odgovoren za civilni nadzor nad vojsko. Tudi kadar državi grozi neposredna vojna nevarnost, da bo agresor zlomil odpor in vojaške oblasti ukrepajo na svojo pobudo, parlament pozneje ugotavlja njihovo politično odgovornost za ukrepanje. Omenjeno tezo natančneje razlaga 79. člen avstrijske ustave, ki ima korenine v weimarski ustavi iz leta 1919.

Sklep

Sklenem lahko z ugotovitvijo, da se številne novonastale države v Srednji in Vzhodni Evropi, ki so postale neodvisne in mednarodno priznane ter so ustanovile svoje armade, srečujejo s problemi parlamentarnega nadzora nad vojsko. V nekatere od omenjenih držav, t. j. v tistih, v katerih divja vojna, je parlamentarni nadzor le želja, ki bo uresničljiva v prihodnjem miru. Postkomunistične države, v katerih ni vojne, pa so na poti, da z novo zakonodajo na civilnem in vojaškem področju uredijo medsebojna razmerja parlamentarnega in političnega nadzora. Problemi nastajajo kot posledica tega, da je bila renacionalizacija oboroženih sil izvedena, preden so bili postavljeni nova zakonodajna podlaga in institucionalna sredstva demokratičnega nadzora nad oboroženimi silami. Renacionalizacija oboroženih sil je nastala z uveljavitvijo suverenosti posameznih držav in iz njihove pravice do samooprambe, ki je temeljna pravica vsake suverene države. Vsaka od novonastalih postkomunističnih držav ima pravico, da si uredi svoje oborožene sile glede na ureditev države. Prav je, da bi morali tudi v postkomunističnih državah pri opredelitvi vloge oboroženih sil upoštevati demokratična načela, ki temeljijo na ustavi države. Večina postkomunističnih držav ima republikansko ureditev. Ureditev države je podlaga za t. i. diskrecijska pooblastila vrhovnega poveljnika oboroženih sil in organiziranost nadzora nad oboroženimi silami. V mnogih postkomunističnih državah je ravno na omenjeni točki spor med vojaštvom in civilno družbo. Za uspešno rešitev tega problema se mora upoštevati demokratično načelo ravnotežja moči (checks and balances), po katerem poveljevanje in uporaba oboroženih sil v miru nista izključno v rokah enega samega posameznika. To z drugimi besedami pomeni, da niti predsednik države, niti obrambni minister, niti parlament, niti nobena politična stranka nima izključne pravice, da poveljuje in upravlja oborožene sile v državi (Ermacora, 1992).

LITERATURA:

- ARONSON, A. (1988): The social animal, New York: W. H. Freeman; Allgemeine Dienstvorschriften fuer der Bundeswehr (ADV), Verordnung der Bundesregierung, 9. januar 1979, BGBl. Nr. 43, 67 strani
- BARTONE, P. T., KIRKLAND F. R. (1991): Optimal Leadership in Small Army Units, »v«: Handbook of Military Psychology, John Wiley & Sons, (392–409)
- BEBLER A. (1992): Zapiski s predavanj, Primerjalni tuji vojaški sistemi
- BERG, W. D., FROCHLING, H., KONSTANTY P., SCHWARZE K. (1976): Kooperative Fuehrung, der Fuehrungsforgang in militaerischen Fuehrungssystemen, Verlag E. S. Mittler & Sohn, GMBH, Herford, 421 Seiten
- CZEGE, de H. W. (1992): A Comprehensive View of Leadership, »v«: Military Review, The Professional Journal of the United States Army, August, Fort Leavenworth, USA, (21–29)
- BOSANAC, M., MANDIĆ, O., PETKOVIĆ (1977): Rječnik sociologije i socijalne psihologije, Informator, Zagreb, 715 strani
- BUČAR, F. (1981) Upravljanje, CZ, Ljubljana 429 strani
- DINTER, E. (1980): Fuehrungslehre, Arbeitsmaximen und Arbeitstechniken fuer die Praxis, 1. Auflage, 160 Seiten, E. S. Mitler & Sohn, GmbH, Bonn, Herford;

- ERMACORA, F. (1992): Oborožene sile v demokratičnih ureditvah, poročilo z zasedanja KEVS od 4. do 6. marca 1992, Dunaj, avtor: Vojko Kuzma, 78 strani
- FLECKENSTEIN, B. (1988): The Military Profession in the Federal Republic of Germany, Sozialwissenschaftliches Institut der Bundeswehr, Muenchen, 39 strani
- GAL, R. (1986): A portrait of the Israeli soldier, Westport, CT: Greenwood Press
- GREGORY, D. (1991): Artificial Intelligence in the US and UK Military: Current Research and Future Trends, »v«: Handbook of Military Psychology, Edited by R. Gall and A. D. Mangelsdorf, John Wiley & Sons, Ltd, (170-181)
- KATZ, D. KAHN, R. L. (1966): The Social Psychology of Organization, New York-London
- KIRKLAND, F. R. (1987): Leading in Cohort Companies (Wrair Report No. NP-88-13, Washington, DC: Walter Reed Army Institute of Research
- KEEGAN, J. (1983): World armies, Second Edition, Mc. M. Publishers, London, 688 str.
- ROT, N. (1983): Psihologija grupa, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 396 strani
- QUINLAN, M. (1992): Oborožene sile v demokratičnih ureditvah, avtor: Vojko Kuzma, 78 strani
- MARLOWE, D. H. (Ed.) (1985): The new manning system field evaluation (Technical R. No. 1). Washington, DC: Department of Military Psychiatry, W Reed Army Institute of Research (DTIC Report No. ADA 162087)
- NASTRAN-ULE, M. (1992): Socialna psihologija, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 396 strani
- COLLINS (...) (1992): Collins Cobuild, English Language Dictionary, The University of Birmingham, Collins Publishers, 1703 strani
- LEADERSHIP (...) (1992): Leadership Development and Civic Education Center, Koblenz, brošura
- SCHNEIDER, R. J. (1987): Stress breakdown in the Wehrmacht: Implications for today's Army. In G. L. Belenky (Ed.), Contemporary studies in combat psychiatry, Westport, CT: Greenwood Press

Problemi vzpostavitve notranjih meja zavesti slovaškega prebivalstva

Za preoblikovanje slovaške družbe iz totalitarnega v demokratičen sistem so značilne nekatere razsežnosti, ki vplivajo na dokončno izoblikovanje tega prehoda. Označimo jih lahko kot politične, gospodarske, socialne, pravne in kulturno-duhovne razsežnosti. Razen tega gre še za spreminjanje načina življenja in razmišljanja celih družbenih skupin. Kompleksnost stega procesa obsega vse sfere družbenega življenja, zajema strukturno in sistemsko preoblikovanje organiziranosti in upravljanja v podjetjih, vzgoji in izobraževanju, spreminja strukturo potreb in interesov posameznih družbenih slojev, njihove nazore in poglede na družbene probleme kot tudi njihov položaj v mreži družbenih odnosov.

Spremljevalni znak transformacijskih procesov je stopenjsko spreminjanje družbenega ozračja v slovaški družbi. Označujejo ga vedno večji gospodarski zaostanek, upadanje življenjske ravni večine prebivalcev, rastoče družbeno razslojevanje (ki ga sicer različno razlagajo), toda tudi vedno večja brezposelnost (trenutno 13,8%, z velikimi razlikami med posameznimi regijami) in ne nazadnje porast kriminala, ki ga do zdaj nikoli ni bilo v takem obsegu in obliki. Vse naštetu je bistveno prispevalo k spreminjanju družbene zavesti, nazorov in pogledov posameznih družbenih skupin in k njihovemu odnosu do objektov njihovih življenjskih in družbenih interesov. Rezultati javnomenjskih raziskav različnih, med seboj neodvisnih institucij (npr. Statističnega urada Slovaške republike ali Centra za družbene analize, d.o.o., iz Bratislave) pri proučevanju strukture interesov na prva mesta postavljajo predvsem socialna in gospodarska vprašanja, vprašanja eksistence torej, ki so povezana »z občutkom prisile«, z odsotnostjo slehernih socialnih in državljanskih jamstev in s šibkim zaupanjem v prihodnost.

Poseben problem, ki je usodno zaznamoval življenje, misli in obnašanje ljudi na Slovaškem, je razcepitev nekdanje češkoslovaške federacije. Prepričana sem, da se bodo s tem zgodovinskim dogodkom še dolgo ukvarjali številni raziskovalci družbe; pa ne le oni, in tudi ne zgolj iz sentimentalnih ali nostalgčnih vzrokov, marveč s popolnoma praktičnimi, ekonomskimi in socialnimi razlogi.

Temeljne črte je slovaški *liberalnodemokratični* družbi že v začetku obstoja samostojne države določilo njeno politično zastopstvo. Videti je, da bi bil za uspešnost transformacije neogibno potreben močnejši vpliv liberalizma v tej družbi. Na tem mestu naj se pridružim mnenju neodvisnega opazovalca slovaške stvarnosti gospoda *Samuela Abrahama* s Carleton University (Ottawa), ki je po nekaj mesecih bivanja na Slovaškem dejal, da nam še vedno manjka *duha liberalnodemokratične družbe*, vsem prizadevanjem in deklaracijam navkljub.

Razložiti, zakaj je tako, ni lahka naloga. Dejstvo pogojuje več dejavnikov hkrati:

1. *historični dejavnik*: razen kratkega obdobja, v katerem se je tako imenovana Slovaška država nečastno povezovala s Hitlerjevim rajhom, ima Slovaška le neznatne izkušnje s samostojnim nastopanjem, politično reprezentanco in predstavljanjem v tujini (v najstarejši generaciji se reminiscence na minula leta druge vojne

* Dr. Eva Laiferova, Inštitut za sociologijo, Univerza Komenskí, Bratislava.

mešajo s ponosom tistih, ki so sodelovali z antifašističnim slovaškim nacionalnim odporom). Podobno je z ocenjevanjem komunistične preteklosti: nekaterim je prinesla delo in socialno varnost (v glavnem socialno šibkejšim slojem), drugim pa ponižanje, degradacijo, nesvobodo (večinoma inteligenci, podjetnikom, Cerkvam...) in seveda neomejeno oblast komunistične politične elite. Preostanki tega nasprotujočega ocenjevanja preteklosti se v aktualnih pogledih prenašajo v sedanjost.

2. *politični dejavnik*: Slovaška praktično ni bila pripravljena na samostojno vladno (povsem v nasprotju s češkimi deželami, in sicer tako v institucionalnem in organizacijskem kot tudi v kadrovskem pogledu), kar je takoj po ločitvi obeh republik povzročilo nemalo razočaranj, vprašanj in razburjenj na političnem prizorišču, in se nadaljuje še danes. To se kaže predvsem v črno-belem ocenjevanju ljudi in njihovega dela na obeh straneh političnega spektra, v iskanju krivde za napake v sedanjosti in za zmore v preteklosti (v času komunistične oziroma zadnje vlade), v čustveno obremenjeni in malo učinkoviti komunikaciji javnih reprezentantov, premajhni strpnosti in sprejemanju naprotnikovega mnenja, v vztrajnem prizadevanju, da bi nekatera »dejstva prišla na dan« in da se druga ne bi nikoli pokazala, čemur največkrat sledijo nasprotni učinki, itn.

3. *ekonomski dejavnik*: v mislih imam močan udarec ob hitrem ločevanju skupne denarne enote, nerešene in težavne spore ob delitvi zveznega premoženja, devalvacijo slovaške valute v juliju, napredujoče zaostajanje slovaškega gospodarstva in visoko stopnjo nezaposlenosti v primerjavi s tisto v Češki republiki, pa vsiljeno konverzijo vojaške industrije brez alternative, ki bi ponudila nove zaposlitve, zastarelo in za izvoz na svetovne trge nekonkurenčno strukturo gospodarstva, omejene finančne tokove, več kot 25-odstotno inflacijo itn. S tem je povezana pavperizacija številnih družbenih slojev (predvsem gre za zaposlene v državnem sektorju in posebej v zdravstvu, šolstvu, kulturi, znanosti in nekonkurenčni industriji). Nenehno se povečuje število družin, ki so odvisne od socialne pomoči, in pojavljajo se nove socialno ogrožene skupine, posebej med upokojenci.

4. *psihološki dejavnik* – prebivalci Slovaške so trenutno izpostavljeni psihološkemu pritisku dveh determinant:

a) družbenemu preoblikovanju, povezanemu z razpadom socializma, spremienanju nekoč veljavnih vrednostnih sistemov in družbenih preferenc. Pričakovanja, ki so povezana s tem preoblikovanjem, se izpolnjujejo zelo počasi in s seboj nosijo tudi nepredvidljive učinke, nad katerimi se pritožujejo celi sloji prebivalstva (na primer tako rekoč nepretrgana rast cen osnovnih živil, podražitve v prometu, vedno višje cene najemnin, energije in stanovanj, uvedba šolnin, nujnost prekvalifikacije, pojav konkurence v nekaterih poklicih in podjetjih itn.).

b) razdelitvi skupne države, v kateri sta odrasli dve generaciji. Razdelitev skupnega gospodarskega, socialnega in kulturnega prostora so kot neprijetnost občutile predvsem narodnostno mešane družine in ljudje, ki so imeli tesne prijateljske in poslovne stike s prebivalci zdaj tujih držav. V takšnem položaju so nastale tudi številne druge nevšečnosti, na primer ob uvedbi ločenega državljanstva, zaradi podjetij, ki so ostala na tleh tuje države, na potovanjih iz ene nove države v drugo in ob zamenjevanju denarja. Menim, da so politiki, ki so na obeh straneh odgovorni za ločitev obeh držav, ta dejstva preveč podcenjevali. Seveda je mogoče in potrebno govoriti tudi o pozitivnih straneh: Češka republika se v gospodarskem, toda tudi v psihološkem smislu močno približuje Zahodu, medtem ko je Slovaška s samoodločbo dosegla, da se ji je izpolnila stoletna želja po lastni državnosti. Kljub temu statistični podatki iz marca 1993 kažejo, da se približno 51%

prebivalcev Slovaške psihološko in čustveno ne strinja povsem z ločitvijo obeh držav (Občutki javnosti, ki izhajajo iz nastanka samostojne Slovaške republike. V: Nazori. Statistični ured SR, 1993, št. 2).

5. *družbeni dejavnik*: nepripravljenost prebivalcev na relativno hitro družbeno diferenciacijo, v kateri se postopoma oblikujejo sloji z doslej neznanim življenjskim standardom, je povzročila skrb in eksistenčne probleme številnim ljudem, ki so se dotlej le redko (ali pa sploh ne) srečevali s takšnim propadom osebnostnega, profesionalnega in v kumulativni obliki družinskega statusa. (Specifičen in omembe vreden fenomen je naraščajoče število brezdomcev in njihova vseprisotnost. Obstoj te družbene skupine se je začela javnost zavedati šele zdaj, saj so bili brezdomci v tem prostoru desetletja povsem neznani. Zgled: samo na območju Bratislave je v tem letu po navedbah oddelka pri mestni vladi približno tristo potepuhov. Nihče ne ve natančno, koliko jih je v resnici na Slovaškem, saj se večinoma zbirajo v večjih mestih, kjer lahko ostanejo anonimni in imajo več možnosti, da jih predstavniki oblasti spregledajo.

6. *kulturni dejavnik* je mogoče uvideti vsaj v treh razsežnostih:

a) v slovaški družbi obstajajo trije različni (od tistih, ki jih najdemo v češki družbi) kulturni vzorci obnašanja, pogojeni z družbenozgodovinskimi okoliščinami. V novih razmerah so se na primer številni prebivalci podeželja vrnili k tradicionalnim vzorcem samopreskrbe, gojenju kmetijskih pridelkov in živine, medtem ko so se na Češkem v manjših in večjih naseljih lotili podjetniških dejavnosti svojih prednikov. Druge primere najdemo v oblikah in načinih preživljanja prostega časa, posebej v primerjavi različnih strategij življenjske uspešnosti v obeh republikah (podrobneje v: J. Šanderová: Ocena posledic transformacije češkega in slovaškega prebivalstva, Časopis za sociologijo, 1993, št. 1).

b) v razbijanju skupnega *kulturnega prostora*, ki se je že dolgo pred nastankom skupno države oblikoval v divergentni usmeritvi (predvsem intelektualcev) k novim kulturnim središčem (govorim o uničenju osi Praga-Bratislava) – zlasti, ko gre za znanost, umetnost in informacijsko sfero...

c) nikakor ne smemo prezreti religijske razsežnosti. Slovaška družba je opazno teistična, v njej prevladuje katoliška cerkev (od skupno 57% vernih je 78% katolikov), medtem ko se je češka družba zgodovinsko izoblikovala v družbo z občutnejšimi deleži različnih krščanskih cerkva.

Povratni učinki vseh omenjenih dejstev se kažejo na primer v rastoči socialni stiski, ki se razrašča do izrazov sovražnosti, v naraščajočem odtujevanju, družbeni apatiji in premajhni skrbi za probleme »revnih« – ne le novih bogatejših slojev, temveč tudi predstavnikov državne uprave. Vse našteje fenomene je treba empirično prestrčiti. Do zdaj smo lahko v glavnem govorili samo o napovedih teh fenomenov v družbeni stvarnosti.

Posebej je treba opozoriti na to, da ti fenomeni nimajo nobene opazne nacionalne oziroma etnične razsežnosti (socialno ogroženo prebivalstvo na primer obstaja tako v jezikovno mešanih kot tudi v »nacionalno čistih« območjih. Poseben problem so Cigani (Romi), ki so jih osiromašile že zapletene zgodovinsko-kulturno-socialne razmere.)

Vsi ti dejavniki sodelujejo pri oblikovanju nove državljanske in nacionalne, socialne in ekonomske, kulturne in moralne zavesti Slovakov ter hkrati vzpostavljajo nekatere notranje meje te nove zavesti. Ti dejavniki so se pojavili kot odsev na zunanjo razcepitev skupne države. Vodijo k spoznavanju globokega razlikovanja v primerjavi z bolj razvitim svetom tako imenovane Zahodne Evrope, lastnih notranjih družbenoekonomskih, statutarjih, meščanskih interesov in razlik in

omejitev v osebnih pričakovanjih. Na eni strani gre za prebujanje iz iluzij, za negotovo tipanje v spremenljivem sistemu vrednot, pričakovanje nejasne prihodnosti – predvsem med mlajšo in srednjo generacijo. Hkrati pa se na drugi strani oblikujejo orisi geopolitične in ekonomske, nacionalne in kulturne usmeritve države, kar v neki meri vendarle vnaša gotovost v neoprijemljivo prihodnost.

Moje hipoteze o obstoju notranjih meja zavesti prebivalcev Slovaške delno potrjujejo dognanja raziskave o preoblikovanju družbene strukture češko-slovaške družbe, ki sta jo pred razdelitvijo ČSFR pod vodstvom Pavla Machonina izvedla nekdanji Inštitut za sociologijo pri češko-slovaški akademiji znanosti in Inštitut za družbenopolitične vede v Pragi (P. Machonin: Češko-slovaški odnosi v luči rezultatov sociološke raziskave. V: Današnja kriza češko-slovaških odnosov, Praga, SLON, 1992). Zelo pomembna se mi zdi ugotovitev vodje raziskovalne skupine, da je slovaška populacija s političnimi, gospodarskimi in družbenimi sprememami, ki so nastale po novembru 1989, manj zadovoljna od češke in ima zatorej tudi kakovostno nižjo stopnjo zaupanja v trenutno preoblikovanje družbe. S številnimi razlogi, ki jih navaja ta raziskava (historično-modernizacijskimi, religioznimi, gospodarskimi, geo-demografski itn.), se je mogoče strinjati; spremljajo jih tudi ustrezni argumenti. Dodati pa je treba, da je k različnemu sprejemanju nove stvarnosti med prebivalci obeh držav veliko prispeval nesinhroni razvoj modernizacije obeh delov nekdanje države, kar je v veliki meri pripisati politiki nekdanjih centrov moči: bodisi v času prve ČSR, pa komunistični vladi, in žal tudi prvi zvezni vladi med novembrom 1989 in volitvami 1992. Neusklajeni proces modernizacije se je pokazal v posebej očitnem neskladju med tehnično-gospodarskim stanjem in kulturo-socialnimi procesi na Slovaškem, medtem ko je v čeških deželah zaradi njega prišlo do sindroma socialne stagnacije, zaprtosti, anomalije in razpada socialne kohezije (J. Musil: Češka in slovaška družba. V: Časopis za sociologijo, 1993, št. 1).

Druga pomembna okoliščina, ki vpliva na razlike tako znotraj kot zunaj obeh družb in je hkrati posledica teh razlik v razvoju, je zunanja predstavitev, obnašanje in interesi njunih *elit*. Te so se oblikovale delno v skupnem političnem razvoju, delno z demokratičnimi voltivami, predvsem pa jih je legitimiral socio-kulturni razvoj obeh regij. Obe družbi sta se razvili pod vplivom različnih mobilizacijskih elit. Karizma političnih osebnosti, ki so se postavile na slovaški vrh, je občutno zaznamovala družbeno ozračje, podprla nastajanje določenih kolektivnih predstav (npr. občasnih groženj enkrat z zunanjim in drugič z notranjim sovražnikom), okrepila nacionalno zavest in ponos, hkrati pa tudi strah pred možnimi scenariji prihodnjega razvoja družbe. (To tezo potrjujejo številne raziskave javnega mnenja, ki jih je v preteklih mesecih izvedel Statistični urad SR.)

Naposled seveda ne smemo pozabiti na vpliv *množičnih medijev* na oblikovanje te posebne forme družbene zavesti. Generacije ljudi, ki so se navadile na »enobarvno« sliko tiska in drugih množičnih medijev, tudi po štirih letih še vedno ne zmorejo ločiti resnice od prefinjene laži, dezinformacije in polresnice. Še več, večinoma sploh niso »pripravljene« sprejeti neprijetnih informacij o liku vodij, strank in gibanj, ki jih spoštujejo in priznavajo.

Zaradi navedenih razlogov smemo govoriti o pomembni razsežnosti »cepitve«, »omejitve« zavesti Slovakov, ki se izraža v nasprotni reakciji: na eni strani v preveliki občutljivosti za politično dogajanje, za gospodarsko, socialno in moralno ozračje družbe, na drugi strani pa v apatični držbi do nekaterih družbenih problemov in očitni naveličanosti politike in njenih nosilcev (na primer nejasnosti pri lastninenju v SR, v zunanjepolitični usmeritvi, usmeritvi socialne politike itn.).

Simptomatično je, da se takšna »razcepitev« kaže med *inteligenco*, saj deli družbe-
no angažirane inteligence (ne vemo še veliko o njenem konkretnem obsegu) izra-
žajo različen odnos do stvarnosti nove države in njenih zahtev, do interesov in
problemov prebivalstva. Njen nacionalno usmerjeni del se zbira v organizacijah
Korenine, Kongres slovaške inteligence, Štur in drugih. Njihov skupni kredo je
dvig nacionalne zavesti in oblikovanje razvoja kulturnih, socialnih in moralnih
vrednot in vzorcev slovaške družbe. Drugačne programe zastopa dejavnost druge-
ga dela inteligence, ki je še vedno nezadovoljna zaradi delitve države in skuša
znova vzpostaviti duhovne vezi s češko družbo oziroma s češko inteligenco. Zdru-
žujejo se na primer v Forumu slovaške inteligence, češko-slovaški duhovni federa-
ciji in drugod. Ne gre za vprašanje, kdo izmed njih se »čuti bolj ali manj Slovaka«,
vendar pa sta oba tabora različna hierarhija skupinskih vrednot, ki so v odnosu do
slovaške za posameznika obvezujoče glede na njegovo razumevanje nacionalnega
in državljanskega razvoja družbe. Dejstvo je, da se takšna notranja diferenciacija
izraža v skupnem gledanju drugih slojev na inteligenco in v določeni meri vpliva na
obseg zaupanja vanjo.

LITERATURA:

ABRAHAM, S.: Kto sme a kam smerujemo? Pokus o politično analizo slovenske družbe. (Kdo smo in kam smo namenjeni? Poskus politične analize slovaške družbe). V: *Smena*, 10. 9. 1993, str. 4.

AKTUÁLNE problémy Česko-Slovenska. Správa z výskumu. (Aktualni problemi Českoslovaške. Raziskovalno poročilo), Center za družbene analize, d.o.o., Bratislava 1992.

BUNČAK, J.: Slovensko-spoločnosť v rekonštrukcii (Slovaška družba v rekonstrukciji), *Sociologia*, 25, Bratislava, 1993, št. 1–2.

MACHONIN, P.: Dnešní krize česko-slovenských vztahů (Današnja kriza česko-slovaških odnosov), Praga, SLON, 1992.

MUSIL, J.: Česká a slovenská společnost. Skica srovnávací studie studie. (Česka in slovaška družba. Skica in primerjalna študija), *Sociologický časopis*, 29, Praga, 1993, št. 1.

POCITY verejnosti vyplývajúce zo vzniku samostatnej Slovenskej republiky (Občutki javnosti, ki izhajajo iz nastanka samostojne Slovaške republike), *Názory*, Statistický úrad Slovenskej republiky, Bratislava, 1993, št. 2.

ROŠKO, R.: Pripravenost občanov Slovenska na demokraciu (Pripravljenost državljanov Slovaške na demokracijo), *Sociológia*, 25, Bratislava, 1993, št. 3.

SOPOCI, J.: Občianska rovnosť versus sociálno-triedna nerovnosť (Državljanstva enakost versus socialno-razredna neenakost), *Sociológia*, 25, Bratislava, 1993, št. 3.

STENA, J.: Občan v ohnisku sociologickej analýzy (Državljan v žarišču sociološke analize), *Sociologický zápisník*, SAV, Bratislava, 1993, št. 1–2.

STENA, J.: Občan v postkomunizme: vecné a výskumné problémy (Državljan v postkomunizmu: stvarni in raziskovalni problemi), *Sociológia*, 25, Bratislava, 1993, št. 3.

ŠANDEROVA, J.: Vnímání dusledku transformace českou a slovenskou populací (Ocena posledic transformacije češkega in slovaškega prebivalstva),

SOCIOLOGICKÝ časopis, 29, Praga, 1993, št. 1.

TURKOVIC, V.: Tak si tu žijeme (Tako tu živimo), *Národní obroda*, 5. 11. 1993, str. 12.

MATEJA KOŽUH-NOVAK

Bitka za zdravje

Ali bo to res svetovna usmeritev zadnjega desetletja v XX. stoletju?

Predstavitev: Mateja Kožuh-Novak je docentka na Visoki šoli za zdravstvo v Ljubljani in poslanka državnega zbora Republike Slovenije. Rodila se je 26. 3. 1943 v Velikih Laščah. Šolo je obiskovala v Novem mestu, Medicinsko fakulteto pa v Ljubljani, kjer je diplomirala leta 1970. Po diplomi je bila zaposlena na Inštitutu za načrtovanje družine. V tem obdobju je opravila specializacijo iz ginekologije in porodništva, in sicer na Ginekološki kliniki v Ljubljani, magistrirala iz javnega zdravstva pa na Univerzi John Hopkins v ZDA. Doktorirala je v Ljubljani 1989 iz področja ginekološke epidemiologije. Objavila je okrog 50 znanstvenih in strokovnih člankov doma in v tujini, in sicer s področja načrtovanja družine in javnega zdravstva.

Čas trgovine z orožjem, naraščanje revščine

Uredništvo: V drugi polovici tega stoletja je človeštvo doživelo večji napredek v podaljšanju pričakovanega trajanja življenja kot v vsej zgodovini človeštva. Leta 1950 je bilo pričakovano trajanje življenja v državah v razvoju 50 let. V zadnjih 40 letih se je dvignilo na 63 let, v razvitih državah s 66 na 76 let in v nekdanjih socialističnih državah z 59 na 72 let. Največji napredek so v tem času naredile Kitajska (z 41 na 69 let) in države Bližnjega vzhoda (z 39 na 61 let). V vseh državah je glavni vzrok za tako intenzivno naraščanje pričakovanega trajanja življenja padec umrljivosti zaradi nalezljivih bolezni. O tem govori Svetovno poročilo o razvoju za leto 1993.¹

Kljub očitnemu napredku in trajanju življenja je v zadnjem desetletju v vseh državah, razvitih in nerazvitih, narastlo število revnih ljudi. O kakšnih razsežnostih nove revščine lahko govorimo? Kje so poglavitni vzroki?

M. Kožuh-Novak: Razlike med revnimi in bogatimi prebivalci večine držav se poglobljajo prav tako, kot se poglobljajo razlike med razvitimi državami v razvoju.

Več kot 1 milijardo ljudi je leta 1990 živelo še vedno v absolutni revščini, kar je 8 odstotkov več kot leta 1985. Število revnih narašča zlasti v jugovzhodni Afriki,

¹ World Development Report 1993, The World Bank, Washington DC, 1993.

na Bližnjem vzhodu, v Afriki, v Karibih in v Južni Ameriki:² 40% umrlih otrok, 45% podhranjenih, 35% otrok, ki ne hodijo v šolo, in 50% otrok, ki živijo v absolutni revščini, živi samo v treh državah: v Indiji, Pakistanu in Bangladešu.

Najbogatejša petina človeštva ima 150-krat večje dohodke kot najrevnejša. Ženske dobijo še vedno pol manjše dohodke kot moški. Kljub temu da jih je polovica, še vedno ne presežejo 10% predstavnic v parlamentu. Prebivalci vaških področij imajo še vedno manj kot polovico manjše možnosti zaslužka in bistveno slabši dostop do socialnih programov kot prebivalci mest. Mnoge etnične manjšine živijo kot ločeni narodi v svojih državah.

V zadnjem desetletju so se mnoge države odločile za dvig bruto nacionalnega proizvoda na račun revnih. Te dni so v ZDA objavili podatke, da so se v zadnjih 30 letih podvojile razlike v preživetju med revnimi in bogatimi Američani. Stopnja umrljivosti je med najrevnejšimi trikrat večja kot med bogatimi. 10 let stabilne ekonomske rasti je v ZDA in Veliki Britaniji prineslo podvojitev števila brezdomnih družin. Število otrok, živečih v revščini, se je v ZDA povečalo v tem času za 3 milijone. Ena tretjina ameriških otrok latinskoameriškega porekla in polovica afriškega porekla in 40% otrok New Yorka živi pod sprejemljivo ravni revščine.

Največja grožnja razvoju v naslednjih desetletjih je po mnenju strokovnjakov Združenih narodov, da je revščina pričela potovati brez potnih listov v obliki nedovoljenih drog, bolezni, terorizma in migracije.³

Uredništvo: Prevlada bipolarnega sveta še ne vpliva na zmanjšanje trgovine z orožjem v svetovni politiki. Kaj se skriva za dolžniško krizo, če jo opazujemo z vidika siromašenja osnovnih življenjskih razmer?

M. Kožuh-Novak: Mnogokrat opevane pomoči bogatih revnim so te samo še bolj osiromašile. Prevečkrat so razvite države pomagale predvsem lastni industriji in lastni znanosti, ob tem pa so bile deležne pomoči predvsem države, ki so bile za darovalce politično zanimive. Zadnja desetletja bi lahko brez tveganja označili kot desetletja vladavine oligarhije trgovcev z orožjem.

Polovica letnih izdatkov v državah v razvoju gre za plačilo dolgov in za orožje, to je 1 milijarda ameriških dolarjev dnevno ali več kot 400 dolarjev letno na vsako družino v državah v razvoju. Dolgovi in obresti držav v razvoju so znašali leta 1988 178 milijard ameriških dolarjev, kar je trikrat več kot vsa pomoč, ki so jo te države dobivale od razvitega sveta. Dolgovi Južne Amerike so štirikrat večji od njihovega izvoza, kar pomeni, da zahteva vsak odstotek dviga obresti 4% dvig izvoza samo, da se dolgovi ne povečajo. Dolžniško breme Afrike je dvakrat tako veliko kot breme Južne Amerike.

Od leta 1939 je svet preobremenjen z vojskovanjem. Vojna pobira prevelik delež človeških sposobnosti, podredila si je znanost in tehnologijo; nasilno si je podredila človeško energijo in genialnost; zmedla je našo domišljijo. Za orožje so države v razvoju leta 1988 dale 145 bilijonov dolarjev – če bi letno porabili toliko denarja za zdravo vodo, hrano, izobrazbo in zdravstveno varstvo, bi v 10 letih odpravili revščino na zemlji.⁴ Letna svetovna poraba za orožje zlahka preseže letni dohodek revnejše polovice človeštva. Znanstveniki trdijo, da bi samo 5 do 10% te

² Implementing the World Bank's Strategy to reduce poverty, The World Bank, Washington DC, 1992.

³ United Nations Development Program, Human Development Report 1993, New York; Oxford University Press, 1993.

⁴ Grant JP: The principle of First Call and the Specific Opportunities. V The State of the World's Children 1990, UNICEF, 1990.

vsote zadostovalo, da bi svet ponovno stopil na pot napredka, kjer bi lahko vsem zagotovili normalne življenjske razmere.

Eisenhower je opisoval strahotno porabo sredstev za oboroževanje z izrekom, da človeštvo visi na železnem križu. Danes, trdijo znanstveniki, visi človeštvo tudi na zlatem križu.

Bolezni revščine

Uredništvo: Uveljavil se je izraz bolezni revščine. Kateri sloji in katere skupine prebivalstva najbolj občutijo posledice dolžniške krize in nenadzorovanega oboroževanja?

M. Kožuh-Novak: Tri četrtine držav Afrike in Latinske Amerike je v zadnjem desetletju znižalo sredstva, namenjena zdravstvenemu varstvu prebivalstva. Države, kot so Ekvador, Panama in Paragvaj, so celo prenehale kupovati cepiva. Strokovnjaki vedo, kakšno katastrofo pomeni za revne države v tropskem podnebj necepljenost otrok proti nalezljivim boleznim, kot so otroška paraliza, davica, ošpice, oslovski kašelj, tetanus in tuberkuloza. V 37 najrevnejših državah so v zadnjem desetletju zmanjšali sredstva za izobraževanje za 25%. Države v razvoju se niso rešile problema nalezljivih bolezni in drugih bolezni, čiste vode, najosnovnejše izobrazbe in minimalnega zdravstvenega varstva. Vsak teden umre v svetu več kot četrt milijona majhnih otrok zaradi zlahka preprečljivih bolezni in podhranjenosti. Ošpice, oslovski kašelj in tetanus, bolezni, ki jih je moč preprečiti s poceni cepljenjem, pomorijo vsak dan 8000 otrok. 7000 otrok dnevno umre zaradi izsušitve kot posledice driske, kar je moč preprečiti praktično zastoj. 6000 otrok umre vsak dan zaradi pljučnice, ki jo je moč pozdraviti s poceni antibiotiki. Vsak umrlj otrok je bil osebnost z možnostjo razvoja določenih sposobnosti, imel je družino in prihodnost. Znanstveniki opozarjajo, da civilizacije in razvoja ni moč meriti le z bruto nacionalnim dohodkom, merimo ju lahko tudi z razvojem vesti človeštva, s stopnjo, do katere je človeštvo ob takem trpljenju, zanikanju človeških potreb in pravic prizadeto.

Grant dokazuje, da so najrevnejši in najranljivejši otroci plačali dolgove tretjega sveta, s tem da so zastali v rasti, da so izgubili svoje zdravje in da so izgubili možnost priti do izobrazbe.

Medtem ko je v nekaterih državah v razvoju umrljivost otrok, mlajših od 5 let, že padla pod 30 na 1000 prebivalcev, je v več kot 30 državah še vedno nad 170. Velika umrljivost otrok pomeni veliko število rojstev, s tem pa hitro naraščanje prebivalstva. Da so dosežki afriških držav, zlasti teh pod ekvatorjem, pri zmanjševanju zgodnje umrljivosti prebivalstva in revščine tako majhni, je poleg epidemije in izjemno pomanjkljivih možnosti zdravstvene službe glavni vzrok 2-odstotna letna rast prebivalstva.

Nerešena in težko rešljiva ostajata problema tuberkuloze (TBC) in malarije, ki ostajata endemični bolezni v 93 državah. V državah v razvoju je tveganje za pojavnost TBC, ki mori predvsem mlajše odrasle (2/3 smrti zaradi TBC zabeležijo med 15. in 59. letom starosti), 50- do 200-krat večja kot v razvitih državah. V letu 1990 so znanstveniki predvideli 8.4 milijona novo zbolelih za TBC in 2.7 milijona

umrlih.⁵ V afriških državah južno od ekvatorja, kjer je padanje pojavnosti TBC počasneje kot naraščanje prebivalstva, predvidevajo, da bo v naslednjih 25 letih število smrti zaradi TBC narastlo za 30%. Rezistenca povzročitelja malarije utegne podvojiti število smrti zaradi malarije, ki že zdaj letno pomori 2,5 milijona prebivalcev.

Pojavili so se novi zdravstveni problemi, ki spet pestijo predvsem revne. V najbolj prizadetih državah Afrike je okužen z virusom HIV že vsak tretji prebivalec. Znanstveniki napovedujejo, da bosta v desetih letih umrla zaradi aidsa v državah v razvoju 2 milijona ljudi na leto. Podvojilo se bo število smrti zaradi bolezni, ki jih povzroča kajenje, na 2 milijona letno. Če se bodo sedanji trendi kajenja v državah v razvoju nadaljevali, da bo v tridesetih letih naslednjega stoletja v teh državah 10 milijonov smrti letno zaradi bolezni srca in raka v zvezi s kajenjem, kar bo več, kot je smrti zaradi komplikacij nosečnosti, TBC in aidsa skupaj.

Podhranjenost zmanjšuje celim narodom in celinam možnost razvoja, saj pomeni pomanjkanje hrane med nosečnostjo in v otroštvu slab telesni in duševni razvoj, slab uspeh v šoli, slabo delovno storilnost, s tem pa vzdrževaneta revščine iz generacije v generacijo. Brezup in pomanjkanje možnosti uničuje ljudem samospoštovanje, ki prinaša praktično nerešljive socialne probleme potomstvu. Krivice, ki jih doživljajo revni, ob tem pa razkazovanje neizmerne bogastva manjšine privilegirancev ustvarja v družbah nestabilnost in agresivnost, ki se najpogosteje konča kot avtoagresivnost.

Uredništvo: Postavlja se vprašanje, ali ob vsej raznolikosti problemov lahko opredelimo nekatere značilne trende, ki bodo vplivali na zdravstveno stanje ljudi na prelomu tisočletja.

M. Kožuh-Novak:

NEIZKORIŠČEN POTENCIAL ŽENSK.

Raziskave so pokazale, da svet z zapostavljanjem žensk izgublja ogromno potenciala, saj je preživetje otrok in družine tesno povezano z zdravjem in izobrazbo žensk. Nobena država na svetu še vedno ne ravna z ženskami tako kot z moškimi. Medtem ko so v razvitih državah ženske prikrajšane le za možnosti primerne zaposlitve in zaslužka, imajo ženske v državah v razvoju poleg tega tudi bistveno slabšo zdravstveno oskrbo, prehrano in izobrazbo. Še huje, v državah jugovzhodne Azije in Afrike »manjka« po statističnih analizah 100 milijonov žensk! Vzroki so detomori deklic, pogostejše umiranje zaradi podhranjenosti in umrljivosti v zvezi z nosečnostjo in porodom. 500.000 žensk umre letno v državah v razvoju zaradi nosečnosti. Umrla mati pomeni neposredno grožnjo preživetja za celo družino. V revnih afriških deželah umre zaradi nosečnosti 1 od 21 nosečnic, v razvitih državah le še 1 od 6000.

Skrajno revni ne morejo gojiti občutka za varovanje okolja. Milijoni ljudi čezmerno uničujejo okolje zaradi golega preživetja.

PROBLEMI EPIDEMIOLOŠKE TRANZISIJE.

Države v razvoju se bodo na začetku tretjega tisočletja našega štetja pričele srečevati še z enim problemom, ob tem ko se jim še ne bo uspelo rešiti problema podhranjenosti in nalezljivih bolezni. V naslednjih tridesetih letih bo na trende

⁵ Mosley WH in sod. The Health Sector in Developing Countries: Problems for the 1990s and Beyond. Annual Review of Public Health 1990.

gibanja zdravja v državah v razvoju pomembno vplivalo padanje rodnosti in umrljivosti. Znanstveniki pričakujejo v ekvatorialnih državah v Afriki in na Bližnjem vzhodu, kjer rodnost najpočasneje pada, 50% padec rodnosti, medtem ko se je v državah Južne Amerike že bistveno znižala na 3 do 3,5 otroka na mater. Medtem ko se bodo pričele s padanjem rodnosti zmanjševati kohorte mladih, pa bodo še dolga leta rastle kohorte starih. Ko bodo države v razvoju dosegle 2 otroka na eno mater, to je število, potrebno za vzdrževanje enakega števila prebivalstva, bo število 30 do 59 let starih rastlo še 30 let, število prebivalcev, starejših od 60 let, pa še 60 let. Ker se bo hkrati podaljševalo pričakovano trajanje življenja (projekcije kažejo, da se bo to podaljšalo v naslednjih 30 letih za 10% v Latinski Ameriki in za 25% v afriških državah pod ekvatorjem), se bodo pričele države v razvoju srečevati s problemi starih: s kroničnimi boleznimi in invalidnostjo.⁶

Medtem ko se razvite države po prezgodnji umrljivosti bistveno razlikujejo od držav v razvoju (države Vzhodne Evrope pa so neke vmes), pa se po stopnji invalidnosti od manj bogatih držav ne razlikujejo dosti.

PROBLEMI RAZVITIH.

Ob tem da revne države nimajo zagotovljenih osnovnih sredstev, da bi zmanjšale umrljivost zaradi bolezni, ki jih je moč preprečiti z drugačnim obnašanjem ali pa z minimalnim investiranjem, pa bogati porabijo ogromna sredstva za neracionalno diagnostiko, zdravljenje in rehabilitacijo. Pri tem se same srečujejo predvsem z velikimi razlikami v zdravju med revnimi in bogatimi. Medtem ko so beli Američani po razvojnem indeksu (human development index) na prvem mestu v svetu, so črni na 31 (kot Estonija). 40% odraslih v industrijskih državah nima srednješolske izobrazbe. Bogata petina ima 7-krat večji dohodek kot najrevnejša petina. Letno pokadi odrasel človek v industrijskih državah 1800 cigaret in popije 4 litre čistega alkohola. 433 ljudi od 100.000 je letno huje poškodovanih v prometu. Letna emisija tradicionalnih onesnaževalcev zraka je 42 kg na 100 ljudi.

SPECIFIČNI PROBLEMI VZHODNOEVROPSKIH DRŽAV.

Vzhodnoevropske države so uvrščene po izračunu razvojnega indeksa visoko, ker so veliko investirale v zdravje in izobrazbo prebivalstva. 2/3 od 15 novih neodvisnih držav nekdanje Sovjetske zveze sodita v kategorijo visokega indeksa, 1/3 pa v srednji razred. Vprašanje je, ali se bodo tam po velikih spremembah, ki jih doživljajo vzhodnoevropske države, tudi obdržale. Globoka ekonomska kriza ob hkratnem hitrem razslojevanju prebivalstva, do zdaj nepoznana nezaposlenost, ki pušča cele generacije, navajene polne zaščite države, na robu preživetja, opuščanje socialnih programov, brstenje skrajnega nacionalizma, zapostavljanje žensk, posnemanje srednjeevropskih držav pri spremembah sistema zdravstva, ki dajejo prednost dragemu kurativnemu zdravstvu, velika pričakovanja zdravnikov, da se bodo njihovi prihodki popravili, uvajanje zasebnega zdravstva brez posrednika (zavarovalnice ali države), ob tem pa nepoznavanje moderne epidemiologije, upravljanja zdravstvenega sistema in zdravstvene ekonomike utegnejo bistveno vplivati na raven zdravja prebivalstva. Kajenje, alkoholizem, veliko število splavov, visoka maternalna umrljivost, veliko število nesreč v prometu in pri

⁶ King H. in Rewers M. Diabetes in adults is now a Third World problem. Bulletin of the World Health Organization, 96(6) 643-648, 1991.

delu so zdravstveni problemi, ki pestijo te države. Zmanjšati oz. odpraviti jih je moč samo z dobro organiziranimi preventivnimi programi, v katere so vključeni strokovnjaki vseh ved, zlasti pa sta potrebna politična volja in aktivno sodelovanje prebivalstva.

Upanje

Uredništvo: Navedeni podatki dajejo vtis, da se svet otepa z nerešljivimi problemi. Ali se vendar že kažejo prva znamenja, da se pričena doba razuma in večjega poudarka skrbi za človeka?

M. Kožuh-Novak: Leta 1989 in 1990 so se prvič po letu 1980 dolgovi držav v razvoju zmanjšali. Prvič po drugi svetovni vojni je padla prodaja orožja, od leta 1987 za 240 milijonov ameriških dolarjev. Demobiliziranih je bilo več kot 2 milijona vojakov. Do leta 1998 predvidevajo načrtovalci, da se bo v vojaški industriji zmanjšalo število delavcev za 20 do 25%. Zgodovinskega leta 1985 so v El Salvadorju kot prvi dali prednost otrokom pred vojskovanjem: da so lahko cepili otroke, so ustavili vojaške operacije.

Cepljenje proti najbolj razširjenim nalezljivim boleznim je doseglo 2/3 otrok v državah v razvoju. Ena tretjina družin uspešno uporablja ceneno sredstvo proti izsušitvi otrok z drisko. 50% rodni parov uporablja učinkovita sredstva za načrtovanje družine. Da bi lahko s temi najosnovnejšimi metodami za preprečevanje prezgodnje umrljivosti pokrili potrebe vsega prebivalstva v državah v razvoju, bi po Grantu in sod. potrebovali 2,5 milijarde dodatnih sredstev, to pa je 2% sredstev, ki jih dajo države v razvoju za orožje, kar je cena 5 ameriških bombnikov, enomesečna vsota, ki jo porabijo narodi nekdanje Sovjetske zveze za vodko, to je vsota, ki jo ameriška tobačna industrija letno porabi za reklamiranje cigaret, in 10% vsote, ki jo Evropska unija porabi letno za pomoč kmetom.

Poleg poceni cepiv in antibiotikov ter zdravljenja izsušitve je na voljo še vrsta drugih cenenih ukrepov za izboljšanje zdravja prebivalstva. Strokovnjaki ugotavljajo, da ni vedno problem pomanjkanja sredstev tisti, ki zavira napredek pri zmanjševanju prezgodnje umrljivosti. V državah v razvoju umirajo otroci pogosto zaradi pomanjkljive organizacije pomoči, premajhne izrabe možnih poti za izobraževanje prebivalstva in za preskrbo s ceneni pripomočki. V času, ko pride v vsako vas na svetu reklama za kokakolo, trdijo strokovnjaki, ni nobenega razloga, da bi ne moglo priti znanje, kako preprečiti prezgodnjo umrljivost. Primanjkljaj, trdijo strokovnjaki, je v spoznanju, da bi mnogo smrti lahko zlahka preprečili, in v odločenosti načrtovalcev razvoja narodov, da mobilizirajo vse možne vire, da to naredijo. V državah v razvoju porabijo vsako leto 1 bilijon ameriških dolarjev za razna zdravila proti driski, kašlju, katerih večina je neučinkovita. Torej je treba samo preusmeriti ta sredstva v nakup dokazano učinkovitih zdravil.

V državah v razvoju opažajo opuščanje dojenja. Tudi uporaba najboljših mlečnih nadomestkov v prvih mesecih življenja desetkrat poveča tveganje umrljivosti dojenčkov. Poleg tega je pogosto dojenje na otrokovo zahtevo tudi učinkovito sredstvo za preprečevanje prezgodnje naslednje zanositve. Samo dobra obveščenost žensk je potrebna, da ne zanosijo pred 18. letom in da so razmiki med otroki najmanj dveletni. S tem je moč preprečiti ogromno smrti mater in otrok, izboljšale bi se zdravstvene razmere cele družine, ženske, ki so se izkazale kot nosilke zdravja, če so dovolj izobražene, bi imele večjo možnost za izobraževanje, pa še

rodnost bi se zmanjšala. Znanstveniki so izračunali, da bi se rodnost zmanjšala za 30%, če bi se uspelo obvarovati nosečnosti vsem parom v državah v razvoju, ki ne želijo imeti več otrok.

Za preživetje otroka, trdijo strokovnjaki, ni tako pomembno splošno zdravstveno in socialno stanje prebivalstva, ampak socialni in ekonomski viri družine. Medtem ko izobrazba moških ne kaže nobene povezave s preživetjem otrok, se je izobrazba žensk pokazala v raziskavah za enega od ključnih dejavnikov za preživetje otrok in za izboljšanje socialnega stanja družine.

Bitka za zdravje

Uredništvo: Katera priporočila in v katerih smereh je začrtana dejavnost mednarodnih organizacij na področju zdravstva?

M. Kožuh-Novak: Strokovnjaki Organizacije združenih narodov trdijo, da imajo ljudje danes nepotešeno potrebo, da bi sodelovali pri dogodkih in procesih, ki vplivajo na njihovo življenje. Politiki lahko ta človeški potencial izkoristijo za ustvarjanje anarhije, etničnih vojn in socialne dezintegracije. Lahko pa je ta želja vir izjemne vitalnosti in inovativnosti za ustvarjanje novih, pravičnejših družb.

Vrsta mednarodnih organizacij je posvetila v zadnjem desetletju izjemna prizadevanja ugotavljanju vzrokov za sedanje stanje in priprava znanstveno dodelana priporočila zlasti za države, za katere se zdi, da se ne morejo izviti iz objema revščine in odvisnosti. Kot se to vedno dogaja, so prve dojele pomen teh dokumentov razvite države in se lotile dejavnosti za krepitev zdravja prebivalstva, ki jim že prinašajo prve rezultate. Danes lahko trdimo, da je večina svetovnih politikov dojela izjemen pomen skrbi za zdravje prebivalstva kot temeljnega pogoja za ekonomski in socialni razvoj kakršne koli družbene skupnosti in se lotila tudi prvih dejavnosti, da bi se vključila v mednarodna prizadevanja za izboljšanje socialnega in zdravstvenega stanja prebivalstva.

SVETOVNA ZDRAVSTVENA ORGANIZACIJA je na mednarodni konferenci o primarnem zdravstvenem varstvu v Alma Ati septembra 1978 naredila zgodovinski preobrat v dotedanji miselnosti o načinu reševanja zdravja prebivalstva.⁷

Glavno sporočilo sestanka je bilo, da je zdravje človekova temeljna pravica. Obstoječe velike razlike v stanju zdravja prebivalstva zlasti med razvitimi državami in državami v razvoju so politično, socialno in ekonomsko nesprejemljive in morajo zato postati skupna skrb vseh držav. Ljudje imajo pravico in dolžnost prispevati individualno in kolektivno v načrtovanju in izvedbi skrbi za zdravje posameznika in skupnosti. Vlade so odgovorne za zdravje svojih ljudi – zagotavljati jim morajo tako varstvo zdravja, da bodo lahko živeli socialno in ekonomsko produktivno življenje. Cilj vsake države mora biti, da daje vsem ljudem enake možnosti za vzdrževanje zdravja in za njegovo izboljšanje. Posebno pozornost morajo nameniti posebej ogroženim skupinam, kot so kmetje, mestni reveži, otroci in ženske, ostareli, invalidi, etnične in verske skupine. Probleme zdravja prebivalstva je moč reševati samo z medsektorskim delom. Zlasti morajo sodelovati

⁷ World Health Organization, Declaration of Alma Ata, Primary Health Care, Report of the International Conference on Primary Health Care, Alma Ata, USSR. Geneva 1987.

strokovnjaki za kmetijstvo, izobraževanje, finance, načrtovanje in razvoj, javna dela in infrastrukturo, urbanizem in zveze.

Zdravstveni sistemi se morajo preusmeriti v razvoj primarnega zdravstvenega varstva, ki temelji na praktičnih, znanstveno dognanih in socialno sprejemljivih metodah in tehnologiji, ki so dosegljive vsem prebivalcem na občinski ravni (community), torej tam, kjer živijo. Primarno zdravstveno varstvo združuje zdravstveno varstvo s socialnim in ekonomskim razvojem osnovnega človekovega okolja. Delo primarnega zdravstva temelji na uporabi ugotovitev socialnih, biomedicinskih raziskav in raziskav organizacije zdravstvenega varstva. Ugotavlja glavne zdravstvene probleme v občini in jih skuša preprečevati s preventivnimi programi. Vključuje izobraževanje ljudi, skrb za primerno hrano, vodo in sanitarno stanje okolja. Skrbi za zdravstveno varstvo žensk in otrok, vključno z načrtovanjem družine in cepljenjem, zdravi obolenja s sodobnimi pripomočki, ki jih ponujata kurativna medicina in rehabilitacija, in skrbi za preprečitev in oskrbo nesreč ter za preskrbo z osnovnimi zdravili. Zdravstvo mora izboljšati upravljanje in organizacijske oblike. Tehnologija, ki jo uporablja, mora biti učinkovita, varna, tehnološko ne preveč zahtevna, kulturno in socialno sprejemljiva in prilagojena zmožnostim okolja, kjer se uporablja. Izboljšati mora informatiko, da bo lahko spremljalo učinkovitost lastnih programov. V vse te dejavnosti morajo biti dejavno vključeni vsi prebivalci občine, pri tem mora biti dano več poudarka kulturi okolja, veri in dotedanji praksi, da bodo dejavnosti primarnega zdravstvenega varstva ljudje tudi sprejeli.

Danes lahko trdimo, da je večina držav v svetu sprejela filozofijo primarnega zdravstvenega varstva in metodologijo ciljev zdravja za vse do leta 2000, s katero so strokovnjaki Svetovne zdravstvene organizacije omogočili načrtovalcem skrb za zdravje prebivalstva, da se s pomočjo usmerjenih analiz seznanijo z najbolj perečimi problemi, ki pestijo prebivalstvo, in skušajo najti s pomočjo priporočil Svetovne zdravstvene organizacije možnosti za reševanje teh problemov.

Svetovna zdravstvena organizacija priporoča 7 aktivnosti za vzpostavljanje enakih možnosti (pravičnosti) v zdravju:⁸

1. Politika zagotavljanja enakih možnosti zahteva dejavnosti za izboljšanje življenjskih in delovnih razmer prebivalstva.

2. Usmeriti se mora v spodbujanje ljudi za pridobitev bolj zdravih življenjskih navad.

3. Spodbujati mora decentralizacijo oblasti in odločanja, s tem pa spodbujati ljudi, da prispevajo na vsaki stopnji odločanja.

4. Zahteva analizo vseh dejavnosti v družbi v smislu njihovega vpliva na zdravje prebivalstva in medsektorsko dejavnost.

5. Prav tako zahteva mednarodno sodelovanje.

6. Zahteva tudi enake možnosti za vse prebivalstvo do dostopa do kakovostnega zdravstvenega varstva.

7. Politika zagotavljanja enakih možnosti mora temeljiti na raziskovalnih dosežkih, spremljanju in vrednotenju ukrepov.

RAZVOJNI PROGRAM ZDRUŽENIH NARODOV je v zadnjih treh letih izdal tri Poročila o razvoju človeštva (Human Development Reports). Razvoj

⁸ Whitehead M. The concepts and principles of equity and health. World Health Organization, Regional Office for Europe, Copenhagen, 1990.

človeštva pomeni za strokovnjake Združenih narodov investiranje v človeške sposobnosti, bodisi v izobrazbo, zdravje ali v poklicno urjenje, da bodo ljudje lahko delali ustvarjalno in produktivno. Glavni cilj človeškega razvoja je po njihovem ustvarjanje produktivnih zaposlitev. Cilj zadnjega poročila je usmeriti razvojne dejavnosti v dejavnosti, ki bodo omogočile vsakomur, da bo prispeval k razvoju.

Postavili so pet postulatov:

1. Novi koncepti varnosti morajo zavarovati ljudi, ne narode in države. Zato morajo narodi zmanjšati uporabo sredstev za orožje in ta usmeriti v razvoj. Razviti narodi morajo vojaško industrijo preusmeriti v civilni sektor. Države v razvoju morajo pospešiti razoroževanje. Pospešeno se morajo povezati v regionalne in mednarodne zveze za mir.

2. Države morajo ustvariti nove modele razvoja, s katerimi bodo investirale v človeški potencial in v okolje, ki bo ta potencial sposobno uporabiti. Vlade morajo na široko podpreti osnovno izobrazbo, poklicno izobraževanje in poklicno preusmerjanje nezaposlenih. Sprostiti morajo zasebno pobudo in narediti trg dostopnejši vsakomur. Podpirati morajo mala podjetja in neformalne zaposlitve, predvsem s posojili in davčno politiko. Ustvariti morajo učinkovite servisne dejavnosti za prihodnost z investiranjem v nove poklice, ki jih te dejavnosti zahtevajo. Spodbujati morajo učinkovito tehnologijo, predvsem z davčno politiko. Razširiti morajo varnostno mrežo nad brezposelnostjo z intenzivnimi programi javnih del med recesijo. Pretehtati morajo koncept dela in njegovo dolžino z namenom delitve možnosti dela med ljudmi.

3. Med državo in gospodarstvom se morajo ustvariti nove povezave, ki bodo povežale učinkovitost trga s socialnim čutom. Strokovnjaki Združenih narodov se ne strinjajo, naj bosta ta sistema ločena. Njihov temeljni argument je, da običajno oba sistema vodijo isti ljudje. Zato priporočajo sodelovanje, ki bo omogočilo vsem ljudem polno sodelovanje v tržnih dejavnostih in jim omogočilo tudi udeležbo pri delitvi dobičkov. (Zelo zanimiva trditev, ki vodi k socialističnim idejam, ki se jim skušamo v Sloveniji kar se da hitro odpovedati). Da bi ljudje lahko polno prispevali v tržnih zakonitostih, morajo imeti dovolj izobrazbe in bazično zdravje. Prav tako morajo biti investicijske možnosti primerno porazdeljene (zlasti zemljiška posest), da se ljudje ne pojavijo na trgu s popolnoma neenako kupno in prodajno močjo. Da bi ljudje lahko izrabili vse svoje sposobnosti, potrebujejo stabilno makroekonomsko okolje. Če trg nima zaželeno produkcije, mora država z antimonopolnimi zakoni, pravilniki o tržnih standardih, z zaščitnimi delavskimi zakoni blažiti razmere. Država mora tudi poskrbeti za primerno varnostno mrežo za žrtve tekmovalnega okolja.

4. Razviti je treba nove nacionalne in globalne cilje, ki bodo prilagodili pričakovanja ljudi postopnemu odmiranju nacionalnih držav. Tu predvsem poudarjajo decentralizacijo oblasti. Ta proces omogoča večjo participacijo ljudi, zmanjša stroške in poveča učinkovitost. Decentralizacija prav tako poveča pritisk ljudi na vlade, da se usmerijo na področja, ki zadevajo kakovost življenja prebivalstva.

5. Priporočajo nove oblike mednarodnega sodelovanja, ki se bo usmerilo neposredno na potrebe ljudi in ne na potrebe nacionalnih držav. Za primer navajajo ZDA, ki finančno pomagajo predvsem državam, ki porabijo sredstva za nakup orožja. Samo 7% sredstev namenjajo za potrebe ljudi. Strokovnjaki poudarjajo, da bi moralo iti najmanj 20% mednarodne pomoči za potrebe prebivalstva. Zdaj je gre 6,5%.

Uredništvo: Svetovna banka je prvič v sicer kratki zgodovini svojega delovanja izdala priporočila za izboljšanje zdravja prebivalstva. Zanimajo nas sprejeta priporočila, še pred tem pa razlogi zanje.

M. Kožuh-Novak: Strokovnjaki Svetovne banke so spoznali, da brez zdravja ni ekonomsko učinkovite družbe, da je glavni vzrok za prezgodnjo umrljivost in invalidnost prebivalstva revščina in da je revščina glavna ovira razvoju človeštva. Letno poročilo (World Development Report) za leto 1993 je v celoti posvečeno problemom zdravja prebivalstva in medsebojni odvisnosti zdravja, zdravstvene politike in ekonomskega razvoja. Strokovnjaki Svetovne banke priporočajo tri oblike vlaganj v zdravstvo prebivalstva:

1. Omogočiti je treba družinam, da bodo izboljšale svoje zdravje, to pa pomeni izboljšanje ekonomskega stanja družine in njihove izobrazbe. Države ne smejo skrbeti samo za svojo ekonomsko rast, ampak morajo poskrbeti tudi za pospeševanje politike enakih možnosti (equity). Prvi korak k temu je ponuditi ljudem izobrazbo, kajti raziskave so pokazale, da izobrazba omogoči človeku boljšo izrabo informacij, ki jih dobi o zdravju. Posebej poudarjajo, da bo treba pospešiti izobraževanje žensk, ker je od njih odvisno zdravje družine, saj ženske pripravljajo hrano, vzdržujejo čistočo, skrbijo za otroke in ostarele in vzpostavljajo stike z zdravstvenim sistemom. Ob pospeševanju izobrazbe žensk priporočajo državam tudi pospeševanje enakopravnega vključevanja žensk v politično in gospodarsko življenje, saj s tem te še dodatno prispevajo k izboljšanju zdravja družine.

2. Izboljšati je treba porabo državnih sredstev za zdravje. Zmanjšati je treba porabo javnih sredstev za superspecialistične dejavnosti, za izobraževanje specialistov in intervencije, ki le malo prispevajo k zdravju prebivalstva glede na denar, ki ga zanje porabimo.

Javna sredstva je treba usmeriti v intervencije, ki pomagajo vsemu prebivalstvu, kot so cepljenja, skrb za zdravo okolje in spreminjanje življenjskih navad. Javna sredstva je treba nameniti za pokrivanje temeljnih zdravstvenih potreb revnih. Raven pokrivanja potreb je odvisna od možnosti, ki jih neka država ima. Pri tem, da mora temeljiti zdravstvena oskrba na temeljitih analizah, kaj so glavni problemi populacije, mora država poskrbeti za hkratno distribucijo socialne in zdravstvene podpore revnim.

3. Dodaten zdravstveni program, priporočajo strokovnjaki Svetovne banke, morajo države prepustiti zasebni pobudi. Pospeševati morajo spodbujanje participacije zasebnega kapitala v zdravstvenem varstvu, ki seže nad zagotovljene bazične programe, spodbujati morajo konkurenčnost med zasebniki, tako tistimi, ki dajejo zdravstvene storitve, kot tudi med distributerji opreme in zdravil. Država mora zagotoviti in širiti informacije o učinkovitosti izvajalcev zdravstvenega varstva, o nujno potrebni tehnologiji in zdravilih, o cenah zdravstvenih storitev, o njihovi učinkovitosti in o uspešnosti posameznih institucij in izvajalcev.

Uredništvo: Vse našete dejavnosti mednarodnih organizacij dajejo upanje, da bo zadnje desetletje XX. stoletja res desetletje povečane skrbi za posameznika, ki naj prinese hitrejši globalni razvoj človeštva in zmanjša razlike med narodi. Katera od navedenih priporočil je moč uporabiti v Sloveniji?

M. Kožuh-Novak: V Sloveniji se srečujemo s podobnimi težavami, ki pestijo druge

vzhodnoevropske države. Prehod s sistema, ki je omogočil povprečnemu človeku praktično popolno življenjsko varnost, na sistem, ki bo zahteval od njega ustvarjalnost, tekmovalnost in iznajdljivost, utegne močno vplivati na njegovo zdravje. Zato moramo že zdaj, na začetku tega prehoda, vzpostaviti varnostne mehanizme, da prehod ne bo imel katastrofalnih posledic na zdravje zlasti manj izobraženih in manj iznajdljivih.

Ker se je v Sloveniji demokratizacija političnega sistema pričela prej kot v drugih vzhodnoevropskih državah in ker so nam bili dosežki industrijskih držav dosegljivejši kot prebivalcem drugih držav, obstaja možnost, da bomo lažje prešli težave prestrukturiranja politike, gospodarstva in zdravstvenega sistema.

Najhujši problemi, ki utegnejo močno poslabšati zdravje slovenskega prebivalstva, so globoka ekonomska kriza, hitro razslojevanje prebivalstva, brezposelnost, politična nestabilnost, ogroženost države od zunaj in hkratne velike spremembe v zdravstvenem sistemu.

Za zdravje prebivalstva utegne biti najhujša sprememba prerazporejanje dobička v žepe manjšine na račun večine ob hkratnem zmanjševanju narodnega dohodka na prebivalca. To povzroča dvojno siromašenje manj spretnih, manj izobraženih in manj iznajdljivih. Tako kot v drugih državah kažejo analize tudi pri nas, da je bila zgodnja umrljivost že do zdaj mnogo pogostejša pri manj izobraženih, kar se utegne po sedanjih spremembah še poslabšati.

Kot je priznala sama Svetovna banka, bogatenje države ali, v našem primeru, prerazporejanje dobička v roke spretnih, ki naj bi potem ustvarjali nova delovna mesta (kar zagovarjajo nekateri politiki in gospodarstveniki pri nas), še ne pomeni izboljšanja ekonomskega položaja revnih. Zato bomo morali obdržati in še spodbujati prizadevanja vlade, ki skuša s javnimi deli, s prekvalificiranjem delavcev in s spodbujanjem majhnih zasebnih dejavnosti omiliti brezposelnost. Karitativna dejavnost, ki jo spodbuja cerkev, ima nedvomno pozitiven učinek na vzgojo dajalcev, pri pomoči potrebnim pa je lahko samo dodatna dejavnost. Za sistematično vzdrževanje kakovosti življenja najbolj prizadetih mora skrbeti država z javno zbranimi sredstvi.

Sama brezposelnost ob tem, da ogrozi ekonomsko stabilnost družine, prinaša tudi hude psihološke probleme brezposelnim, ki se počutijo nekoristne v družbi in nesposobne preživeti družino. Ekonomsko ogroženi ljudje tudi mnogo težje spreminjajo življenjske navade. Dogaja se prav obratno, da jih stiska potiska globlje v kajenje, alkoholizem in brezvoljnost ali pa v agresijo.

Da bo varnostna mreža trdna in neprepustna, bo treba zagotoviti dodatna javna sredstva. Vir so nepobrani davki, zato bi se morali politiki čim prej usmeriti v gradnjo primerne davčne politike.

Vojna na mejah Slovenije ima dvojni vpliv na zdravje naših prebivalcev. Zelo veliko prebivalcev Slovenije je družinsko vpletenih v dogajanja na Balkanu. Strah za življenja sorodnikov, negotovost ob naraščajočem nacionalizmu v Sloveniji, ki je nujna posledica ekonomske krize in zunanje ogroženosti države, siromaštvo (večina priseljencev sodi tako kot v vseh državah med ekonomsko bolj ogrožene sloje prebivalstva, ogrožena so pa tudi njihova delovna mesta) načenjajo zdravje teh ljudi. Drug problem, s katerim se bomo morali slej ali prej bolj intenzivno spoprijeti, so begunci. Kot kaže dogajanje na Balkanu, bodo ostali begunci naši gostje dalj časa, kot smo upali mi in oni. Prehuda osamitev migrantov ustvarja hude napetosti med njimi in prebivalci. Zato bomo morali povečati dejavnosti za njihovo večjo vključitev v vsakdanje življenje Slovenije.

Slovenija se intenzivno stara. Upokojenci postajajo vedno močnejša skupina

pritiska, kot kaže, se bodo znali uspešno boriti za lastno kakovost življenja. Država bo morala zlasti v sedanjih kriznih časih poglobiti zaščito drugih, manj glasnih skupin ogroženega prebivalstva. Kot kaže, so to poleg brezposelnih, migrantov in priseljencev predvsem mlade družine, enostarševske družine in Romi. Za te skupine bomo morali najti nove oblike varnosti, če bomo hoteli, da se njihovo zdravje ne bo poslabšalo. Mlade družine so ogrožene dvojno, saj so njihov pomemben del majhni otroci, ki za svoj razvoj nujno potrebujejo varno in zdravo družinsko okolje ter primerno prehrano.

Tudi v Sloveniji se ponovno kažejo težnje zapostavljanja žensk. V smislu izboljšanja zdravja družine bomo morali tudi pri nas več pozornosti posvetiti izobrazbi žensk, zlasti na visokošolski in podiplomski ravni, kjer, do tedaj uspešne študentke, zaradi družinskih obveznosti odpovedujejo. Prav tako pa bomo morali več narediti za boljše vključevanje žensk v gospodarstvo, zlasti pa v politiko, saj si tako majhen narod, kot smo Slovenci, preprosto ne more privoščiti zametavanja pameti tiste polovice naroda, ki se je v svetu izkazala kot nosilka zdravja družine in naroda. Pri tem bo morala svoja stroga gledanja spremeniti tudi katoliška cerkev, saj hkratno prepovedovanje zanesljivih metod kontracepcije in možnosti opravljanja splava pomeni ponovno zaslužnjevanje ženske in preko nje njenega moža, kar pa bistveno vpliva na zdravje družine, za katero se katoliška cerkev prav tako zavzema.

Kar se pregodnje umrljivosti tiče, so moški v Sloveniji bolj ogroženi kot ženske, celo nekoliko bolj kot moški v razvitih državah. Zato bomo morali pričeti izvajati posebne programe za krepitev zdravja in privzemanje zdravih življenjskih navad moških. Vedno bolj je jasno, da moški z zapostavljanjem in preobremenjevanjem žensk najbolj ogrožajo svoje lastno življenje, zato je tudi zdravje moških pomemben razlog za izboljšanje položaja žensk v naši družbi.

Okrepiti bomo morali skrb za zdravje delavcev, saj obstaja v ekonomski recesiji in v časih začetnega lastninjenja velika verjetnost, da bodo podjetniki skušali ustvarjati dobiček na račun slabše varnosti delavcev in njihovega čezmernega izkoriščanja.

Javno zdravstvo (public health) je morda edino, kjer v Sloveniji zaostajamo tudi za državami Vzhodne Evrope, saj tečejo po politični preusmeritvi v vseh vzhodnoevropskih državah razen v nekdanjem jugoslovanskem prostoru intenzivni izobraževalni programi, ki jih podpirajo Evropska unija in ameriške univerze za pridobivanje znanj v modernem javnem zdravstvu, kjer je socializem zadnjih trideset let zaspal z nami vred. Majhnost Slovenije povzroča na tem področju zastoj, kar se nam utegne močno maščevati, saj pomeni moderno javno zdravstvo prav to, kar je snov tega pogovora, skrb za prebivalstvo in njegovo okolje, ki temelji na znanstvenih dognanjih zadnjih dvajsetih let.

Vse navedene spremembe v življenju slovenskega prebivalstva utegnejo močno poslabšati epidemiološko stanje pri problemih, ki so nas pestili že do zdaj, ti pa so alkoholizem, samomori, nesreče, kajenje, bolezni v zvezi z napačno prehrano in fizično neaktivnim življenjem. Zato bomo morali nujno izboljšati informatiko za spremljanje zdravja prebivalstva in njegovih življenjskih navad. Politične spremembe ogrožajo tudi to področje, saj skušamo tako kot na drugih področjih posnemati napake razvitih, kot je pretirana skrb za varovanje osebnih podatkov, ki se je v nekaterih razvitih državah izkazala za pravo katastrofo, saj onemogoča načrtovalcem razvoja države vpogled in spremljanje socialnega in zdravstvenega stanja prebivalstva (npr. Nemčija). Zelo bomo morali paziti, da mi te napake ne bomo naredili. Pomanjkanje podatkov plačuje država z večjimi stroški, ker se loteva programov brez analiz in brez spremljanja njihove učinkovitosti.

Temeljito se bomo morali lotiti zdravstvenovzgojnih programov pri skupinah prebivalcev vseh starosti. Ti morajo biti zastavljeni, da bi bili učinkoviti, na modernih načelih socialnega trženja, sicer bomo, kot do zdaj, metali denar, ki ga imamo premalo, skozi okno. Po enakih načelih se bomo morali lotiti preventivnih programov, ki morajo biti epidemiološko, sociološko, psihološko in ekonomsko pravilno ovrednoteni in informacijsko spremljani, da bi bili lahko uspešni.

Kar se sistema zdravstvenega varstva tiče, so ugotovitve in priporočila Svetovne banke sprejemljiva tudi za nas. Država mora poskrbeti za osnovno zdravstveno pomoč državljanom, za kar trenutno solidno skrbi. Med zdravstvenimi delavci se sicer kažejo težnje, da bi se raven zdravstvenega varstva, ki je danes na voljo vsem prebivalcem, znižala, s tem pa naj bi za nadstandardno raven skušali pridobiti več sredstev neposredno od prebivalstva. To so v času, ko prebivalstvo intenzivno siromaši, zelo tvegani posegi, ki bodo poglobljali razslojevanje prebivalstva, zato nanje, dokler se ne bo začel ekonomski položaj popravljati in dokler ne bomo zgradili trdnih varnostnih mrež za podporo revnim, ne bi smeli pristajati.

Tako kot veliko industrijskih držav ima Slovenija za svoje zmožnosti čezmerno razvito terciarno zdravstveno varstvo. V primerjavi z večino industrijskih držav vse te dejavnosti plačuje država, uporabljati pa jih ne morejo vsi. Zlasti se bo zdaj med recesijo in hkrati velikim pričakovanjem zdravnikov, da se bodo njihovi dohodki bistveno izboljšali, močno zmanjšala dostopnost revnejših slojev do zahtevnih in dragih diagnostičnih, terapevtskih in rehabilitacijskih postopkov. To je ena od negativnih plati političnega zasuka v čisto tržno ekonomijo. Rešitev je v izboljšanju gospodarskega položaja države, ko lahko z javnimi sredstvi pokrijemo čim več teh dejavnosti. Verjetno je tudi za nas sprejemljiva rešitev, ki jo predlaga Svetovna banka, da je treba superspecialistično zdravljenje, ki na zdravje prebivalstva nima pomembnega vpliva, spraviti čim prej v zasebne roke, država pa mora uvesti nadzor nad kakovostjo dela.

Tudi Slovenija pospešuje uvajanje primarnega zdravstvenega varstva, žal je to še preveč usmerjeno v kurativno delo splošnega zdravnika. Nove generacije zdravstvenih delavcev bomo morali naučiti medsektorskega sodelovanja na občinski ravni, ki edino omogoča celostno skrb strokovnjakov za zdravje prebivalstva.

Uredništvo: Slovenski parlament dobiva v potrditev pomemben dokument – Plan zdravstvenega varstva prebivalstva Slovenije do leta 2000.

M. Kožuh-Novak: Veliko problemov in priporočil, zlasti teh – Svetovne zdravstvene organizacije, zajetih v pričujočem pogovoru, vsebuje ta dokument. Slovenski parlament bo moral poskrbeti, da bodo dejavnosti, ki jih načrtuje dokument, tudi izpeljane. Za to pa je potreben politični konsenz, potrebna so sredstva, še najbolj pa potrebujemo strokovnjake, ki se bodo dela znali lotiti tako, da bodo lahko v nekaj letih pokazali rezultate. Tu, menim, da smo najbolj šibki. Medtem ko kurativna medicina po znanju ne zaostaja bistveno za svetovnim vrhom, pa je na področju preventivnih aktivnosti pri nas premalo znanja, kar še vedno onemogoča konstruktivno sodelovanje strokovnjakov različnih ved, brez katerega zdravstvenih problemov, s katerimi se soočamo, ne bomo mogli rešiti. Žal lahko svojo majhnost premagamo samo z modernimi znanji.

Z dr. Matejo Kožuh-Novak se je pogovarjal Ivan Hvala.

ALLAN WENDT*

The United States and the Future of European Security

I would like to spend some time discussing developments concerning the future security of Europe. My comments are in large measure based on the January NATO summit meeting in Brussels. In particular, I would like to discuss the Partnership for Peace. Following the summit, an invitation to join this Partnership was extended to the new democracies in Central and Eastern Europe, including Slovenia.

American security policy in Europe is based upon three long-standing objectives.

The United States seeks to:

1. Prevent any country from launching a direct attack on the United States.
2. Prevent indirect threats to the United States by ensuring that no single power dominates in Europe; as a corollary to this objective, the United States seeks to prevent war between the great powers of Europe.
3. Promote economic prosperity throughout Europe.

How will the U.S. achieve these objectives in post Cold War Europe? In a series of major foreign policy addresses last September, the Clinton administration outlined its strategy for dealing with the changes that have occurred since the end of the Cold War. Briefly, this strategy consists of four components.

We seek to:

1. Strengthen the community of major market democracies.
2. Foster and consolidate the new democracies and economies where possible.
3. Counter aggression and support the liberalization of states hostile to democracies.
4. Help democracy and market economies take root in regions of greatest humanitarian concern.

As part of this strategy, President Clinton proposed formally at Brussels last January a Partnership for Peace. The members of NATO accepted the proposal at the summit in Brussels. Following the summit, President Clinton's special envoy, U.S. Representative to the United Nations Ambassador Madeleine Albright, came to Slovenia to explain the proposal to Slovenian government and to encourage Slovenia to seek to join in the plan. She emphasized that Slovenia would have the strong support of the United States.

Slovenia meets the criteria set forth in the NATO invitation to join. It is a member of the Conference on Security and Cooperation in Europe and has demonstrated its willingness and ability to contribute to the Partnership. Slovenia

* Allan Wendt, ambasador ZDA v Sloveniji.

is a functional multi-party democracy. It has been and remains uninvolved in any of the hostilities in Bosnia and Croatia. On the contrary, Slovenia has played a constructive role in the search for solutions for this terrible conflict. I am delighted that Slovenia has formally indicated to the NATO countries its desire to participate, Slovenia now awaits their response.

I will return to Ambassador Albright's visit in a few moments. But first I would like to discuss with you in more detail the purpose for the Partnership for Peace.

This Partnership is intended to extend to the new democracies of Europe the security and stability that have made NATO and Western Europe prosperous. The Partnership is also designed to instill habits of cooperation in such areas as defense planning, joint training and exercises. The Partnership should prepare nations for joint military cooperation in a range of military missions including search and rescue, disaster assistance, environmental clean-up, and peacekeeping.

What is probably the most attractive feature of the Partnership is that it could provide an approach to future NATO membership for countries such as Slovenia – if Slovenia chooses to seek such membership and is prepared to add to NATO's overall security – and if and when the NATO states agree upon expansion of the alliance.

The Partnership for Peace is, frankly, a delicate balancing act. The NATO allies seek to help meet the security needs of the new democracies of Eastern and Central Europe, taking into account the situation prevailing in Russia. As Undersecretary of Defense Frank Wisner explained during testimony before key subcommittees of the United States Senate on February 1, "... effective cooperation in European security and in maintaining the global balance presupposes Russia will pursue policies along its periphery which respect the sovereignty and territorial integrity of newly independent states. Our strategy for the next five years should be to hedge our bets, reaching out to the East on one hand and remaining prepared for reversals on the other." In other words the Partnership for Peace can serve as a mechanism for integrating all the states of Central and Eastern Europe and the former Soviet Union with the West, but it can also help NATO strengthen its collective defense role if a new threat emerges in the East.

On January 26, Romania became the first country to accept the offering of the Partnership for Peace. Several other countries have since joined or will soon join the Partnership. These include Lithuania, Albania, Bulgaria, Hungary and the Czech Republic. In addition Russia, Poland, Slovakia, Ukraine, Sweden, Latvia and Estonia have all indicated that they hope to join this plan.

I believe the kind of practical, evolutionary cooperation envisaged in our Partnership for Peace Proposal is exactly what Slovenia needs right now as it seeks to build security relations with the West.

Meanwhile, I would like to mention here that a United States military liaison team has been in operation in Slovenia since last October to help in developing a modern, democratic defense organization. This military liaison team works with Slovenia's Ministry of Defense. The purpose of the team is to share with Slovenia our ideas and traditions of a civilian controlled military force in a democracy.

The team is headed by a U. S. Army colonel and has four members who work with their Slovene military counterparts. The team arranges visits to the United States, brings in experts and promotes useful contacts between our two countries' military forces. I should note that the United States conducts the same kind of program in twelve other newly democratic countries in Central and Eastern Europe.

The NATO meetings in Brussels have focused attention on security issues facing Europe. But I would like to emphasize that the economic well-being of the new democracies is as important to the security of Europe and of America as any military alliance.

This brings me to last visit of Ambassador Albright to Ljubljana. During her meetings with President Kučan, Prime Minister Drnovšek and Foreign Minister Peterle, Ambassador Albright applauded the dramatic and substantial progress made by Slovenia under reforms launched in recent years. She noted that successful reform brings with it great strains. While coping with these strains is ultimately the task of each country and society, the United States will increase its efforts to help the new democracies cope with the social and human dimensions of reform. These efforts will involve mainly technical assistance and cooperation with financial institutions and other interested Western nations.

Ambassador Albright said that trade and investment will do more than aid to ensure reform's lasting success. She also noted that President Clinton called for countries in the West to reduce trade barriers to the new democracies of Central and Eastern Europe. The United States seeks to help improve the economies of the new democracies, including that of Slovenia.

An economically stable and productive Europe is in the best security interests, not only of Europe, but of the United States and of the rest of the world.

As Pope John XXIII said in his epochal encyclical "Pacem in Terris" thirty years ago this April:

"The social progress, order, security and peace of each country are necessarily connected with the social progress, order, security and peace of all other countries.

At the present day no political community is able to pursue its own interests and develop itself in isolation, because the degree of its prosperity and development is a reflection and a component part of the degree of prosperity and development of all other political communities."

A stable Europe based on market democracy means a reduced threat from weapons of mass destruction and new partners for diplomacy and cooperation in confronting the challenges of the post-Cold War world.

During my tenure as the United States Ambassador to Slovenia, I have worked and will continue to work towards the goal of ensuring that Slovenia becomes part of a stable, democratic Europe.

Economic Democracy in USA

Introduction

Since 1974, more and more U.S. companies have begun to experiment with partial or full employee ownership. The current employee ownership movement reflects Americans' belief in the merits of bringing capitalist opportunities within the reach of common workers (McElrath, 1992), but it is primarily the result of a number of more immediate and concrete forces, such as: changes in the economy, social change in the workplace, and perhaps most important, federal legislation encouraging employee ownership.

In the 1970s and early 1980s U.S. firms faced new worldwide competition, tougher economic conditions at home, and an end to the seemingly automatic productivity gains of the 1950s and 1960s. At the same time an increasingly educated American workforce demanded new opportunities for participation in work (Lawler, 1986). These pressures necessitated new and more effective ways to motivate workers and increase productivity. The conjunction of these events, the insight and persistence of Louis Kelso (an attorney who devised and ardently supported one now common model of employee ownership), and the powerful backing of Senator Russell Long led to the passage of a series of laws to encourage firms to share ownership with employees. Starting in 1974 these laws provided tax incentives for companies to set up employee ownership plans. Proponents of the legislation argued that employee ownership would use the free enterprise system to create a more equitable distribution of wealth. This logic was particularly appealing to a federal government facing increasing constraints on public funding for social programs aimed at income distribution. Proponents also believed that employees, as owners, would be more motivated and satisfied in their work, leading to productivity gains for their firms and the economy as a whole. Finally, though the legislation was designed to encourage profitable firms to try employee ownership, the laws could be used to facilitate employee buyouts of companies that might otherwise close.

How Employee Stock Ownership Plans (ESOPs) Work

U.S. employee ownership companies vary widely in the form of worker ownership, the amount of stock owned by employees, and the extent of worker control. Even though there are many variations, the most popular employee ownership types are employee stock ownership plans¹ (ESOPs) and worker co-operatives. This paper focuses on ESOPs only.

* Dr. Bogomil Ferfila, izred. profesor na FDV v Ljubljani.

¹ ESOPs are viewed as "employee financial participation plans" in some cases, although they are primarily used as employee retirement benefit plans.

The Basic ESOP Structure

ESOPs are the most common form of employee ownership and the most likely to be found in a wide range of companies. In an ESOP the firm sets up an employee stock ownership trust (*ESOT*) and makes tax-deductible contributions to it of company stock or cash to buy stock. An ESOP can own any percentage of company stock, from a token amount to full ownership of the company. Only very rarely do employees buy the stock themselves. Rather, the company gives its employee stock as an employee benefit.

The ESOP stock is held in trust, where it is allocated to accounts of individual employees. Generally, all full-time workers over 21 years of age participate in the plan. ESOP stock is allocated to employees based on salary or other unique formula. The stock remains in trust tax-free until the employee retires or otherwise leaves the company. Since 1976, ESOPs have had the right to pay out dividends on stock held in ESOP accounts directly to individual employees, but the United States General Accounting Office (US GAO, 1986b:36-48) found in 1985 that only about 5% of ESOPs had actually done so.

The employee does not necessarily receive all the stock in his (her) account when he (she) leaves the company, however. In order to encourage employees to stay with the company, stock allocations are subject to vesting² Unvested stock is returned to the trust and reallocated to the accounts of the remaining employees.

The stock that employees received upon leaving the company may be sold back to the company at its current fair market value (*FMV*) or sold on a stock exchange if the company's stock is publicly traded. In privately traded ESOP firms, company stock must be valued by an independent stock appraiser each year in order to determine FMV. Employee gain on the stock is only lightly taxed.

In publicly traded companies, employees must be able to vote their allocated ESOP shares. In privately traded firms, employees are allowed to vote on a limited number of major issues only (e. g. liquidation), although firms may pass through full voting rights.

Reasons for Forming an ESOP

ESOPs have a variety of uses and can be found in almost any kind and size of business, except those with less than ten employees.

Using ESOPs as Employee Benefit Plans

The most common use of an ESOP is in an ongoing, profitable company as a means to provide retirement benefits for employees (US GAO, 1986b:20).

Unlike conventional pension plans, ESOPs do not commit employers to paying retiring employees at a level of benefits that is specified in advance, but instead commits them only to disbursing to retiring employees whatever amount of assets has been accumulated in their individual accounts (Russell, 1985).

² Vesting refers to a process by which employee acquire a gradually increasing right to their allocations, usually zero percent for the first one to three years, then increasing regularly to one hundred percent vesting by ten years.

Using ESOPs for the Tax Advantages

As noted in the TABLE 1, the second most popular reason for forming an ESOP is the best-known attraction of the ESOPs, namely, their tax benefits (US GAO, 1986b:20). Within limits, contributions to ESOPs are tax deductible, and loans funneled through an ESOP are repaid in pretax dollars.

The number of ESOPs has been increased by virtually every federal tax change since 1974. The Employee Retirement Income Security Act of 1974 (*ERISA*), the Tax Reduction Act of 1975 and the Deficit Reduction Act of 1984 drew increased attention to the tax benefits to firms of setting up ESOPs.

TABLE 1: Why Firms Set Up ESOPs

Reason Given:	%
To provide a benefit for employees	91
For the tax advantages	74
For anticipated effects on labor force:	
Improve productivity	70
Decrease turnover	36
Decrease absenteeism	14
Avoid Unionization	8
Exchange for wage concessions	3
For financial reasons:	
Buy stock of a major owners	38
Transfer majority ownership to employees	32
Raise capital for investment	24
Less vulnerable to hostile takeovers	5
Save company from going out of business	4
Turn company private	1

Beyond their tax advantages, the ESOPs have a variety of more specific uses and attractions that have already been explored in a number of previous works (e. g. Rothschild & Whitt, 1983; Klein & Rosen, 1986; Rosen et al., 1986). The major contribution of the GAO data in this aspect is in giving us our first credible estimates of how common each of these previously identified uses actually is. As noted in Russel (1984), these additional uses of ESOPs can be sorted into two major groups. First, many companies are attracted to the ESOPs by the effects they hope the ESOPs will have on their labor force. These firms see the ESOPs specifically as a means either to raise the quality or quantity of their employees' labor or to lower its cost. Secondly, companies are attracted to the ESOPs by a number of financial uses of the ESOPs, such as those that are listed at the bottom of TABLE 1.

Using ESOPs for Anticipated Effects on Employees

In so far as companies do turn to ESOPs for their potential effects on their employees, the GAO data indicate that the most common expectation is that employees' new financial stakes in the success of their companies will inspire them to become more productive (70%). Smaller but still substantial numbers of com-

panies expect the ESOPs to make their workers less likely to seek jobs in other firms (36%) or to be absent from work (14%). A still smaller but not insignificant 8% of firms with ESOPs acknowledge that they set up their ESOPs at least partly in the expectation that owning stock would make workers less likely to want to join a union in the future. In only 3% of ESOPs, however, were the employer's ESOP contributions explicitly granted in exchange for wage concessions from workers. This is a mechanism that has received a good deal of publicity for its use in many steel-making, airline, and road transport firms (Hochner et al., 1988).

Using ESOPs for Financial Reasons

Finally, the GAO data document the frequency of several financial uses of ESOPs that were not expected in the initial ESOP legislation,³ but that have risen to prominence in the years since. Most importantly, it has become increasingly apparent that an ESOP is a very attractive way to divest a firm. The sale of a firm to an ESOP provides a retiring owner with a mechanism for divesting himself (herself) of the business at a low rate of tax in a way that ensures the continuity of the firm and allows the owner to depart from the firm at a time and on terms of his (her) own choosing. The power of these inducements is evident from the high frequency with which ESOPs are established to buy the stock of a major owner (38%) and to transfer majority ownership to employees (32%). It is important to note that these companies being sold to their employees are generally healthy companies, not declining firms being bought by their workers in a last-ditch effort to save the firm. ESOPs have occasionally been used for this purpose, some of the most prominent instances having been described in a book called *The International Yearbook of Organizational Democracy* (e.g. Blasi et al., 1983:641-642, & 1984:309; Rothschild & Whitt, 1983:393-396; Klein & Rosen, 1986:392). While these worker buyouts of failing firms have captured the largest share of the headlines about the ESOPs and have also appeared prominently in the ESOP's politics (Hochner, 1988), the GAO data indicate that they account for only 4% of the ESOP population as a whole.

The GAO data also reveal the frequency of a number of other salient financial uses of the ESOPs. Both of the ESOP's intellectual father Louis Kelso and their chief legislative sponsor Russell Long have often expressed the hope that ESOPs would become important mechanisms for raising capital for their firms (McElrath et al., 1992) (See FOOTNOTE #3). Based on the GAO data, 24% of companies do view their plans in this way. Another unanticipated and quite controversial financial use of ESOPs is to make a firm less vulnerable to hostile takeover attempts (5%). This is a very high number when one considers that only 25% of ESOPs are in publicly traded companies (US GAO, 1986a:16). Note that public traded companies are most likely to become targets of attempts of this type. In only 1% of firms, however, has an ESOP been used to turn a publicly traded company into a privately traded one.

³ In the initial ESOP legislation, ESOPs were established as an important tool for raising additional capital for American companies.

The number and size of the ESOPs

By 1983, ESOPs had been established in more than 4,000 U. S. firms, and had made stockholders of more than 7 million employees (US GAO, 1986a:9 & 23). By 1986, the GAO estimates that the number of ESOPs had grown to nearly 5,000 plans, and that more than 2,000 additional corporations were maintaining stock bonus plans for their workers that were like the ESOPs in all but name (US GAO, 1986b:63).

In addition to estimating the number of ESOPs, the GAO has also provided data on the size of the plans. Through the end of 1983, the GAO calculates that the total population of ESOPs had accumulated \$ 18.66 billion in assets in the names of more than 7 million employees. Because these figures are strongly influenced by a small number of very large plans the GAO notes that the median ESOP had 54 participating employees and held an average of \$ 5,226's worth of stock in each employee's account (US GAO, 1986a:23).

REFERENCE

- BANK, J. and K. JONES (1977) *Worker Directors Speak*. Westmead: Gower.
- BLASI, J., P. MEHRLING, and W. F. WHYTE (1983) "The Politics of Worker Ownership in the United States", in *International Yearbook of Organization Democracy*, Vol. I. Edited by C. Crouch and F. Heller, Chichester: John Wiley & Sons.
- BLASI, J., P. MEHRLING, and W. F. WHYTE (1984) "Environmental Influences of the Growth of Worker Ownership and Control", in *International Yearbook of Organizational Democracy*, Vol. II. Edited by B. Wilpert and A. Sorge. Chichester: John Wiley & Sons.
- HOCHNER, AL., C. S. GRANROSE, J. GOODE, E. SIMON, and E. APPELBAUM (1988) *Job-saving Strategies: Workers Buyouts and QWL*. Kalamazoo, MI: W. E. Upjohn Institute for Employment Research.
- IVANCIC, C. and C. M. ROSEN (1986) *Voting and Participation in Employee Ownership Firms*. Arlington, VA: National Center for Employee Ownership.
- KALISH, G. I. (1989) *ESOPs*. Chicago, IL: Probus Publishing Co.
- KLEIN, K. and C. ROSEN (1986) "Employee Stock Ownership in the United States", in *International Yearbook of Organizational Democracy*, Vol. III. Edited by R. Stern and S. McCarthy. Chichester: John Wiley & Sons.
- McELRATH, R. G. and R. L. ROWAN (1992) "The American Labor Movement and Employee Ownership: Objections to and Uses of Employee Stock Ownership Plans", *Journal of Labor Research* 13, pp. 99-119.
- ROTHSCHILD, J. and J. A. WHITT (1983) "Worker Ownership in Relation to Control: A Typology of Work Reform", in *International Yearbook of Organizational Democracy*, Vol. I. Edited by C. Crouch and F. Heller. Chichester: John Wiley & Sons.
- RUSSELL, R. (1984) "Using Ownership to Control: Making Workers Owners in the Contemporary United States", *Politics and Society* 13, pp. 253-294.
- RUSSELL, R. (1985) *Sharing Ownership in the Workplace*. Albany, NY: State University of New York Press.
- RUSSELL, R. (1989) "Taking Stock of the ESOPs", in *International Handbook of Participation in Organizations*, Vol. I. Edited by Cornelis J. Lammers and Gyorgy Szell, Oxford: Oxford University Press, pp. 50-60.
- U. S. GENERAL ACCOUNTING OFFICE (US GAO, 1986a) *Employee Stock Ownership Plans: Interim Report on a Survey and Related Economic Trade* (GAO/PEMD-86-4BR, Feb). Washington, DC: Government Printing Office.
- U. S. GENERAL ACCOUNTING OFFICE (US GAO, 1986b) *Employee Stock Ownership Plans: Benefits and Costs for ESOP Tax Incentives for Broadening Stock Ownership* (GAO/PEMD-87-8, Dec). Washington, DC: Government Printing Office.
- U. S. GENERAL ACCOUNTING OFFICE (US GAO, 1987) *Employee Stock Ownership Plans: Little Evidence of Effects on Corporate Performance* (GAO/PEMD-88-1). Washington, DC: Government Printing Office.

JANEZ STANIČ*

Politična geografija postkomunistične Evrope

Miselni in politični prostor postkomunistične Evrope obvladujeta predvsem dva pojma: »Evropa« in »evropski«. To sta hkrati mobilizacijski gesli in program, na katerega prisegajo v vseh nekdanjih komunističnih državah. Pri tem sta »Evropa« in »evropski« izrazito pozitivna pojma, ki vsebujeta vse najboljše in najbolj zaželeno na področju družbenega in političnega razvoja. »Pot v Evropo«, »združitve z Evropo«, »vstop v Evropo«, »evropsko mišljenje«, »evropsko obnašanje« in tako dalje – vse to so najbolj pogoste krilatice za označevanje političnih namenov in ciljev vseh postkomunističnih vladajočih in opozicijskih strank ne glede na njihovo siceršnje politično usmerjenost.

Čeprav je v vsakdanji politični rabi kar precej jasno, kaj pojma »Evropa« in »evropski« pomenita, ju vendarle ni odveč nekoliko podrobneje analizirati, ker nam takšna analiza omogoča boljši vpogled ne le v vsebino in cilje vodilnih postkomunističnih elit, ampak tudi v njihove dejanske možnosti in dosege.

Za začetek je vsekakor vredno omeniti, da množična, kampanjska in v podrobnostih nedefinirana raba pojmov »Evropa« in »evropski« kaže, da ves postkomunistični svet v politiki psihološko in miselno še vedno v dobršni meri ostaja v okvirih komunističnih miselnih obrazcev. Za komunistični način vodenja politike je bilo namreč značilno, da se je politika vedno dogajala v obliki gesel in kampanj, ki so kot nekakšen ideološko politični koncentrat združevale v sebi potrebe, sporočila in navodila vsakokratnega političnega trenutka. Intenzivnost in vseobsežnost tako vodene politike sta bili v različnih državah različni. Najbolj skrajni primer tega je bila vsekakor Kitajska, kjer politika skoraj ni poznala druge oblike kot kampanje in ustrezna gesla: »Sto cvetov«, »Veliki skok naprej«, »Kulturna revolucija«, »Štiri modernizacije«, »Banda četverice« – to je samo nekaj najbolj znanih in razvpitih kitajskih političnih kampanj, ki so praktično stoodstotno obvladovale kitajsko politično življenje po zmagi komunistične revolucije (1949).

Vsebinsko podobno, dasi na zunaj manj intenzivno in ne tako vseobsegajoče, se je tudi v drugih komunističnih državah politika v najširših okvirih dogajala v obliki teh ali onih kampanj, ki so jih navadno sprožala posebna sporočila politbirojev ali centralnih komitejev, redkeje tudi osebno najvišji voditelji. Gre za pojav, ki je bil prisoten v celotnem komunističnem svetu, celo v državah, ki so bile sicer najmanj ortodoksne, kot je bila na primer nekdanja Jugoslavija; a celo tu so bile politične kampanje nekaj običajnega, spomnimo se samo dogajanj po znamenitem Titovem govoru v Splitu (1962), pa potem prav tako znamenitega »Pisma«, pa raznih kampanj proti liberalizmu, tehnokratom, nacionalizmu itd. itd.

* Janez Stanič, publicist in direktor Cankarjeve založbe v Ljubljani.

Skratka – če danes ves postkomunistični svet obvladujeta gesli »Evropa« in »evropski«, ki prežemata vse politične polemike in spopade, je to v znatni meri ostanek komunistične politične psihologije in tehnologije, ki so se je v desetletjih komunističnega monopola navzele tudi nekomunistične politične sile. To pa je tehnologija, ki politiko praviloma poenostavlja do ravni demagogije in populizma, zato se je ob srečanju z njo vedno vredno vprašati, kakšna je resnična vsebina ponujanih gesel. To velja tudi za gesli »Evropa« in »evropski«.

Geografsko sega Evropa od Atlantika do Urala, politično pa je v takih razsežnostih obstajala samo kot de Gaullova osamljena vizija, ki je nihče ni jemal resno. Ko danes v nekdanjih komunističnih državah govorijo o »poti v Evropo«, pri tem prav nihče ne misli, da ta pot pelje na vzhod, tja proti bregovom Volge in grebenom Urala. »Pot v Evropo« ima eno samo smer – to je na zahod, proti Atlantiku. »Evropa« je v resnici samo zahodna Evropa in »evropsko« je v resnici samo tisto, kar je politična, gospodarska in socialna praksa in stvarnost sodobne Zahodne Evrope. Vse drugo iz evropske preteklosti, tudi nedavne, je preprosto prepuščeno pozabi, kot da nikoli ni bilo na primer nacizma in fašizma ali boljševizma – čeprav so vse to in še marsikaj drugega evropske, ne pa kakšne afriške ali latinskoameriške iznajdbe. Toda sedanja vsebina gesla »Evropa« in »evropski« vsega tega preprosto ne prizna in ne upošteva – ostaja samo pri tisti vsebini, ki je pozitiven zgled za družbe, ki so se otrsle najnovejšega evropskega totalitarizma, ta pa je spet omejena na ozko, izključno zahodnoevropsko izkušnjo.

»Evropa« in »evropski« torej v resnici pomenita »Zahodna Evropa« in »zahodnoevropski«, ali celo še bolj zoženo – »EGS« in »egeesovski«. V resnici gre torej za to, da je del Evrope – trenutno resda njen najuspešnejši del – postal zgled in vaba za celotno Evropo, ki se skuša umestiti v geografsko in zgodovinsko strogo in tesno omejen košček Evrope – v Zahodno Evropo zadnje četrtine dvajsetega stoletja.

Ta težnja je razumljiva in logična, saj po polomu komunistične izkušnje ni videti druge ali drugačne uspešne alternative. Ostaja pa vprašanje, ali je takšno poenotenje Evrope sploh realno glede na zgodovinsko, razvojno, civilizacijsko in drugo dediščino, ki jo prinašajo s sabo države iz nekdanjega komunističnega dela Evrope. Odgovor na to je treba iskati predvsem tam, v nekdanji »Vzhodni Evropi«.

Po drugi svetovni vojni je bila Vzhodna Evropa ves čas obravnavana kot enoten geografski in politični pojem. V najboljšem primeru se je notranje razlikovanje omejevalo na razlikovanje med Sovjetsko zvezo na eni in vse druge vzhodnoevropske države na drugi strani, ki pa so skupno vendarle tvorile enoten Vzhod ali vzhodni blok. Tak videz enotnosti celotne Vzhodne Evrope je bil v največji meri posledica političnih realnosti – enakega političnega sistema, enake ideologije in tesne medsebojne povezanosti z dvema krovnicama organizacijama: Varšavskim paktom in Svetom za vzajemno gospodarsko pomoč. Politični sistem in njegova ideologija sta bila resda maksimalno uniformirana in sta zavestno potiskala vstran in minimalizirala vse zgodovinske, kulturne, verske, razvojne in druge razlike med članicami vzhodnega bloka, tako da je predvsem zunaj, delno pa celo znotraj bloka res nastajal vtis, kot da med Poljsko in Romunijo ali Češkoslovaško in Bolgarijo ni nobenih večjih razlik.

Toda razlike so seveda obstajale, le da jih je prekrival pokrov enakega sistema in ideologije, predvsem pa sovjetske hegemonije. Ko se je konec osemdesetih let vse to troje – sistem, ideologija in sovjetske hegemonija – zrušilo, so se takoj začele kazati velike notranje razlike in postkomunistična Vzhodna Evropa ni več monolit, ampak razpada na najmanj tri med sabo različne dele, ki doživljajo vsak svojo, različno postkomunistično usodo.

Prvi del nekdanjega vzhodnoevropskega monolita sestavljajo države iz njegovega severnega in srednjega dela – nekdanja Vzhodna Nemčija, Poljska, Češka, Madžarska in Slovenija. Nekdanja DR Nemčija nas v tem primeru ne zanima posebej, kajti po združitvi Nemčije je v celoti integrirana v Zahodno Evropo, zato je njen položaj, ki sicer ni povsem neproblematičen, neprimerljiv s stanjem in problemi v drugih postkomunističnih državah. Druge – Poljska, Češka, Madžarska in Slovenija – tvorijo tisti del nekdanje Vzhodne Evrope, ki je bil tesneje kot drugi deli povezan z Zahodno Evropo. S habsburškim in potem avstro-ogrskim imperijem je bil povezan z glavnim tokom zahodnoevropske zgodovine in civilizacije, z njim in med sabo ga družita katolicizem in relativno visoka stopnja materialnega razvoja in kulture.

Južni del nekdanjega vzhodnoevropskega monolita sestavljajo Romunija, Bolgarija, Makedonija, Srbija, Črna gora, Bosna in Albanija. Za ta del je značilna stoletja trajajoča nadvlada najprej bizantinske in nato osmanske civilizacije, ki sta obe zapustili močne sledove. Vidni so med drugim v prevladujočem pravoslavju in močnih vrinkih islama, v specifičnih kulturnih potezah in v precej nižji stopnji materialnega razvoja.

Med obema navedenima deloma poteka ena najmočnejših evropskih kulturo-zgodovinskih in civilizacijskih ločnic, ki je jasno vidna in je tudi skoraj polstoletna komunistična izkušnja ni mogla odpraviti, ampak jo je le zabrisala s prisilno sistemsko in ideološko uniformiranostjo in s tem, da je bila vsa povojna desetletja pozornost javnosti veliko bolj namenjena konfrontaciji Vzhod–Zahod kot pa notranjim stanjem in problemom obeh blokov.

Tretji del nekdanj navidezno enotne Vzhodne Evrope sestavljajo Rusija, Ukrajina in Belorusija, to je evropski del nekdanje Sovjetske zveze, ki je bil vedno, tako v predkomunističnih kot v komunističnih časih, svet zase, različen od vseh drugih delov Evrope. Sovjetska zveza in še prej Rusija z vključenima Ukrajino in Belorusijo je bila formalno sicer evropska država, vendar veliko bolj geografsko kot pa razvojno, kulturno in civilizacijsko. Že omenjena de Gaullova ideja o »Evropi od Atlantika do Urala« v zavesti Evropejcev ni nikoli zares zaživel in »prava« Evropa se je vedno nehala na zahodnih ruskih in pozneje sovjetskih mejah.

Ločnice med naštetimi tremi deli nekdanje komunistične Vzhodne Evrope so razmeroma jasne in ostajata le dve državi in naroda, ki ju je težje dokončno vključiti v to delitev: Hrvaška in Slovaška. Obe državi sta prav na meji velikih zgodovinskih in civilizacijskih prelomnic, ki delijo Vzhodno Evropo, po svojih zgodovinskih in verskih vezeh obe močno težita k severozahodnemu delu nekdanje Vzhodne Evrope, hkrati pa ju sodobna politična stvarnost in interesi tesno povezujejo z balkanskim (Hrvaško) oziroma ruskim (Slovaško) delom Vzhodne Evrope; obe sta na razpotju, kar zadeva prihodnjo dokončno odločitev.

Kako globoke in usodne so te ločnice, zgovorno priča dejstvo, da sta obe nekdanji državi, ki sta segali preko teh ločnic – Českoslovaška in Jugoslavija – po propadu komunizma razpadli, in to prav po tistih šivih, ki so spajali prejšnjo Vzhodno Evropo v umetno celoto.

Postkomunistična stvarnost, čeprav traja šele nekaj let, že opozarja na posledice teh delitev. Kažejo se predvsem v globini preloma s komunizmom, v moči demokratičnih procesov in v možnostih za prevzemanje zahodnoevropskih gospodarskih, političnih in drugih obrazcev ali, kot se temu popularno pravi, v možnostih za »vstop v Evropo«.

Že površen pogled nam razkriva, da so države severozahodnega dela nekdanje Vzhodne Evrope (Poljska, Češka, Madžarska, Slovenija) najbolj radikalno prelo-mile s komunizmom in tudi tam, kjer levica ostaja ali znova postaja relativno

močna (Poljska, Slovenija), to ni klasična komunistična levica, ampak pretežno socialnodemokratska levica zahodnoevropskega tipa. V teh državah so že nastali demokratični politični sistemi, precej podobni zahodnoevropskim, spremembe gospodarskih sistemov so šle tu najdlje in vse te države vidijo in terjajo svoj prostor in prihodnost v okviru zahodnoevropskih integracij. Vse imajo tako razvojno, kulturno civilizacijsko nasledstvo, da bodo ti cilji prej ali slej verjetno tudi uresničljivi.

V zvezi s tem je vredno opozoriti na nekoliko specifičen položaj Slovenije, ki po svoji tradiciji, kulturi in razvitosti povsem nedvomno sodi v ta krog držav, vendar jo tekoča operativna mednarodne politike še vedno pogosto uvršča v balkansko skupino nekdanjih komunističnih držav. Najbolj jasno je bilo to vidno med januarsko evropsko akcijo ameriške politike, povezano z nadaljnjim obstojem in razvojem pakta NATO. Ameriška politika je povsem razločno razvrstila nekdanjo Vzhodno Evropo v tri skupine držav in jih obravnavala vsako posebej. V prvi sta se znašli Rusija in Ukrajina, v drugi Poljska, Češka, Madžarska in Slovaška (tako imenovana Višegradska skupina) in v tretji Romunija, Bolgarija, Albanija, Hrvaška in Slovenija. Uvrščanje Slovenije v balkansko skupino je sicer predvsem posledica skupnega obravnavanja nekdanjih jugoslovanskih republik, delno tudi površnega poznavanja dejanskih razmer, vendar je neprijetno. Če bi se namreč taka delitev uveljavila bolj trajno, bi to imelo za Slovenijo škodljive posledice, saj je že jasno, da bodo ZDA in Zahod v celoti drugače obravnavali posamezne skupine držav nekdanje Vzhodne Evrope, pri čemer bo balkanska skupina najbolj zane-marjena in odrinjena vstran in bo imela najmanj možnosti za »vstop v Evropo«. Zato je ena najpomembnejših nalog slovenske zunanje politike čim prej doseči, da bo v mednarodnih okvirih Slovenija spoznana in priznana kot srednjeevropska in ne balkanska država; ali z drugimi besedami: doseči mora, da politična meja Balkana ne bo potekala po Karavankah, kajti če bi se to zgodilo, bi bil izničen dobršen del smisla in pomena slovenske samostojnosti.

Južna ali balkanska skupina držav nekdanje Vzhodne Evrope je, kar zadeva »vstop v Evropo«, v veliko slabšem položaju. Njihove politične tradicije večinoma ne poznajo razvitih demokratičnih rešitev, zato je bil propad komunizma v teh državah v večji meri propad določenih političnih elit in specifične ideologije kot pa dokončni propad totalitarizma in raznih političnooblastniških monopolov. Realno je pričakovati, da bodo tudi v prihodnje demokratične rešitve v zahodnoevropskem pomenu tu manj prisotne in predvsem manj učinkovite, kar bo hkrati z objektivno manjšo razvitostjo in nekaterimi kulturnozgodovinskimi posebnostmi ta del Evrope še dolgo ločevalo od zahodnoevropskega. Konvergenca, ki jo lahko predvidevamo v severnem in srednjem delu nekdanje Vzhodne Evrope, je na Balkanu manj verjetna ali pa vsaj precej bolj oddaljena.

Ostaja še tretji del – Rusija, Ukrajina in Belorusija. Kot že rečeno, je bil ta del nekdanje Sovjetske zveze vedno svet zase, precej različen od drugih delov Evrope. Ni videti kakšnih posebnih razlogov in možnosti, da bi se to hitro in bistveno spremenilo. Posebnost v položaju tega dela Evrope je, da Rusija sama po sebi predstavlja tako pomembno vojaško in delno tudi siceršnjo silo, da morajo Zahodna Evropa in ZDA nenehno računati z njo in ji posvečati veliko pozornost. Da je to res tako, dokazuje januarski obisk predsednika Clintona v nekdanji Vzhodni Evropi, ko se je jasno pokazalo, da Clintonova ideja o »partnerstvu za mir« kot prvega in najpomembnejšega partnerja na Vzhodu vendarle še vedno obravnava Rusijo. Kakršen koli že bo nadaljnji notranji razvoj v Rusiji (in posledično tudi v Ukrajini in Belorusiji), bosta drugačnost in specifičnost tega dela Evrope obsta-

jali še dolgo, in tisto, zaradi česar ga bo treba resno upoštevati in skrbeti za odnose z njim, ne bo njegova »evropskost« v zahodnoevropskem pomenu besede, ampak njegova vojaška in gospodarska moč.

Če povzamemo dosedanja razmišljanja, lahko rečemo, da ima od vse nekdane Vzhodne Evrope le en njen del – severozahodni in srednji: Poljska, Češka, Madžarska, Slovenija – realne možnosti za postopni »vstop v Evropo«, medtem ko balkanski in vzhodni del te možnosti v bližnji prihodnosti zagotovo nimata. To seveda pomeni, da enotna Evropa, tista »od Atlantika do Urala«, slejkoprej ostaja zgolj politična domislica oziroma utvara. Če ob tem upoštevamo še, da tudi pričakovani proces konvergence med delom nekdanje Vzhodne Evrope in Zahodno Evropo ne bo brez problemov in konfliktov in da tudi odnosi med Zahodno Evropo ter vzhodom (nekdanjimi republikami Sovjetske zveze) in jugom (Balkanom) nekdanje Vzhodne Evrope v prihodnosti morajo trčiti na razlike v interesih in objektivnem položaju – potem lahko rečemo, da je Evropa s propadom komunizma sicer verjetno dokončno presegla »hladno vojno« (že zato, ker ni več dveh enako močnih tekmecev), da pa jo kaj lahko čaka »hladni mir«. Vsekakor je to realnejša projekcija dogledne prihodnosti kot pa idila, ki jo riše evforija zaradi razpada nekdanjega komunističnega bloka.

ALEŠ DEBELJAK*

Neodvisna kritika? Ne, hvala!

Akademski intelektualci in univerza

There is no there there.
Gertrude Stein

Campus kot ekskluzivni prostor intelektualne oziroma natančnejše rečeno: akademske dejavnosti omogoča s svojo idilično lokacijo na mestnih obrobjih tisto *svobodo, mir in sproščenost*, ki nedvomno odločilno vplivajo na ogromno znanstvenoraziskovalno produkcijo, po kateri slovijo ameriške univerze. Profesorjem in znanstvenikom se namreč ni treba ubadati z banalnimi zadevami »vsakdanjega življenja« in izgubljati časa po družbeno formaliziranih, amatersko politiziranih in ritualom podobnih sestankih, ki zaznamujejo precejšen del univerzitetnega ritma na Slovenskem. Še več: *njihovo* »vsakdanje življenje« predpostavlja popolno posvečenost raziskovalnemu delu, socialnemu druženju s podiplomskimi študenti in predavateljskimi kolegi. Pot od pisarne v predavalnico ter v knjižnico ali laboratorij v bistvu pomeni ne le osnovno, marveč marsikdaj celo *edino* pot, ki jo ameriški profesor opravi vsak dan.

Zame, ki sem po svoj doktorat v ZDA prišel iz države, v kateri se zdi, da so vse *razlike* med politiko in kulturo, med književnostjo in novinarstvom, med znanostjo

* Dr. Aleš Debeljak, docent na FDV v Ljubljani.

in ideologijo že dolgo časa skoraj nepopravljivo *zamegljene*, ta možnost izrecne in brezpogojne osredotočenosti na svobodno intelektualno in raziskovalno delo vsekakor pomeni zares blagodejno osvežitev. Vendar pa se že po nekaj delovno preživetih mesecih na *campusu* nisem mogel upreti vtisu, da v nekem širšem kontekstu kljub vsemu stvari le niso tako zelo enostavne, kot se zdi na prvi pogled.

Prav s tega nadvse primernega vidika, v katerem ameriški profesor v osebnem smislu ni izpostavljen *vsakdanjim družbenim dogajanjem in urbaniziranemu tempu ulice*, bi namreč lahko postalo tudi jasno, da skriva nevprašljiva samozadostnost *univerzitetnega paradiža* svoje temne plati. Nemara jih je mogoče opaziti v nazorni podobi šele takrat, ko človek nekaj časa dejavno sodeluje pri dnevni aktivnosti na *campusu*. Pri teh temnih plati mislim namreč predvsem na neko skoraj že popolno *izgubo občutka za zadeve javnega pomena*, ki ameriških intelektualcev večinoma ne zanimajo več v tisti bistveni in usodni meri, ki je morda še značilna za evropske univerzitetnike. Če ne upoštevamo nekaterih redkih levičarjev in progresivnih intelektualcev (na primer znani kulturni oporečnik Noam Chomsky, pa njegovi kolegi Stanley Aronowitz, Richard Senett, Marshal Berman itd.), je mogoče reči, da se na ameriških *campusih* profesorji danes ne ukvarjajo več s kritično analizo političnih in kulturnih problemov, ki *neposredno zadevajo usodo družbe*. Politični glas profesorjev je v množičnomedijski zavesti moderne Amerike skoraj popolnoma odsoten. Ali bolj natančno: kolikor so intelektualci navzoči v ameriškem življenju, gre za neokonzervativna peresa, ki so uspešno uveljavila zlahka dostopen in popularen stil ter v briljantnem *veni, vidi, vici* docela izrinila že tako ali tako fragmentirano progresivno misel iz javnosti.

Pri razširjanju njihovih političnih nazorov neokonzervativnim intelektualcem vedno bolj občutno pomagajo tudi velike korporacije. Smith Kline Corporation in Mobil Oil tako na primer kupujeta prostor v časopisju in omogočata uglednim neokonzervativnim mislecem, da povedo svoje mnenje o zadevah aktualnega pomena ali zastavijo svoj glas v reklamnih kampanjah. Vezi neokonzervativne garde z velikim kapitalom so v osemdesetih letih postale povsem jasne in nesramno odkrite.

Ta pojav lahko v glavnem razložimo z ideološkimi vzroki. Trdovratni spor neokonzervativcev z liberalnimi in radikalnimi intelektualci, ki so vselej kritični do mehanizmov komercialne vključitve v sistem in ki se jim upira množično prilagajanje trgu, je obudil k življenju staro pravilo izključevanja: *sovražnik mojega sovražnika je moj prijatelj*. To izhodišče nam omogoča, da razumemo, zakaj neokonzervativcem tako brez pridržkov in s takim zanosom ščiti interese velikega kapitala. Samo po sebi se razume, da sta se našla ob pravem času: kapitalski ceh, dolgo nesrečen zaradi relativnega pomanjkanja ideološke podpore na univerzah, je z navdušenjem pozdravil neokonzervativce. Ti so pričakovanja korporativne mentalitete izpolnili tako, da bolj ne bi mogli: njihovo trdno prepričanje je namreč mogoče zgostiti v prepričanju, da morajo *univerze služiti denarju, ki stoji za njimi*.

Bistvo njihove moralne in politične drže, ki je ne pozabijo redno, pogosto in s prepričljivim literarnim stilom razglašati v množici revij in časopisov, ki jih nadzorujejo, bi bilo morda še najlažje povzeti z geslom *kdor plača, ta tudi naroča*. Kulturniki in intelektualci naj bi torej častili in poveljevali prednosti postindustrijskega kapitalizma, ker ju ta pač vzdržuje. Ne bi nas torej smelo presenetiti, da so marsikateri neokonzervativni pisci razdraženi ob pogledu na tiste, ki si drznejo oporekati temu socialnemu evangeliju. Vendar bi bilo le težko mogoče sprejeti načelo, da morajo biti intelektualci, ki zgodovinsko vzeto od Dreyfusove afere konec devetnajstega stoletja naprej stojijo na strani kritike obstoječega reda,

zapriseženi zagovorniki danega družbenega sistema že samo zato, ker v njem živijo. Če bi ga sprejeli, bi to pomenilo, da smo podlegli zamenjavi razuma s preračunljivostjo.

Pod površino briljantne retorike, izsledkov javnega mnenja in vladnih poročil pa neokonzervativci seveda ponujajo ravno trditev, da je pojem *kritičnega intelektualca* sam v sebi postal protisloven. Zanje je neodvisna in svobodna intelektualna dejavnost, ki postavlja pod vprašaj *epistemološko aroganco* tistih, ki vejo, kaj je najbolje za »malega človeka«, dokaz nepoštenosti v najboljšem in znamenje protiameriške aktivnosti v najslabšem primeru.

Ne glede na to, kaj si mislimo o tej včasih resnično poenostavljeni neokonzervativni logiki, pa je treba priznati, da so uspešno zasedli časopise, magazine in revije, da o televizijskih mrežah niti ne govorimo. Radikalci so se večinoma umaknili v malo brane in slabo krožeče specializirane revije, v katerih s ponarejeno vnetostjo, ki komajda prikriva trpki občutek poraza, cepijo eno teoretsko dlako za drugo.

Na drugi strani pa so neokonzervativni misleci s pametno mešanico privlačnih pripovednih prijemov, enostavnih tez, minimalne intelektualne zahtevnosti in dobro dozo zdrave pameti osvojili bralsko občinstvo, ki je začelo verjeti prepričevanju, da je Amerika res najboljši vseh možnih svetov.

To seveda ne pomeni, da univerzitetni profesorji ne raziskujejo spreminjajočih se lastnosti, strukturnih protislovij in ideoloških mehanizmov postindustrijskega kapitalizma. Sploh ne gre za to. Empirične in teoretske raziskave se seveda množijo in kopičijo. O tem ni dvoma. Vendar moram poudariti, da mi gre tukaj najpoprej za to, da posebej opozorim na to, kako ti izsledki ne glede na svojo družbeno tehtnost in idejno pomembnost niso *zares* dostopni javnosti. Objavljajo se namreč v ozko usmerjenih revijah z omejeno naklado, profesorji izmenjujejo svoja stališča med seboj na strokovnih srečanjih in konferencah, za branje objavljenih raziskav pa je potrebno tisto znanje, ki ga človeku lahko da le dolgoletno *šolanje v tradiciji iste discipline*. Z drugimi besedami: zaradi naraščajoče uporabe posebnega univerzitetnega jezika se brez ustreznega »šifrnega ključa«
bralcu *ni mogoče* prebiti skoz tekste, ki ostajajo na razpolago le strokovnjakom znotraj istega teoretskega okvira ali miselnega izročila. *Javnega intelektualca*, se pravi, pisca z razvidnim etičnim kodeksom, strokovno avtoriteto in sistematičnim znanjem, ki kritično komentira tekočo politiko, kulturne ter družbene fenomene v živem jeziku, kakršen je razumljiv splošni izobraženi publiki, je na ameriški sceni zamenjal *high-tech* profesor. Se pravi, da imamo opraviti torej z ozko usmerjenim strokovnjakom, ki se sicer odlično spozna na svoj predmet, a svojega znanja ni več sposoben umestiti v širši družbeni okvir, znotraj katerega sploh šele lahko dobi pravi smisel.

Razmere so v Ameriki nemara mnogo bolj zaostrene kot pri nas doma v vzhodni (srednji) Evropi, kjer je tradicija intelektualca kot »glasu ljudstva«
še vedno razmeroma živo navzoča. Vrhunski intelektualci, na primer Slavoj Žižek, Tine Hribar, Dimitrij Rupel, Boštjan M. Zupančič in drugi, ne pišejo le ezoteričnih razprav in knjig za omejeno univerzitetno uporabo, marveč se redno preizkušajo tudi v kolumnistiki in komentarjih, ki jih večinoma objavljajo v množičnih medijih, kakršne je mogoče dobiti v slehernem kiosku. Upirajoč se obsesivni specializaciji in akademskih disciplin, ti *javni intelektualci* — drugače kot »akademski intelektualci«
— sicer izhajajo iz metod in izsledkov svojih strokovnih raziskav, a jih uspešno uporabljajo pri analizi sodobne družbene stvarnosti. Nasprotja v njihovih političnih pozicijah so kajpada nadvse očitna: vendar že dejstvo, da jih lahko opazujemo »na delu«, precej prispeva k občutku *neposredne zavzetosti* za usodo

slovenske družbe in države. Ne glede na razlike v njihovih pogledih na krhki mozaik našega »tukaj in zdaj« je jasno, da nikomur ni vseeno, kaj se dogaja. Prav to pa je značilnost javnih intelektualcev, ki jih vznemirjajo vsi mehanizmi, s katerimi se vzdržuje *status quo* sodobnih družb.

Seveda slišim tudi ugovore: mar ne drži situacija intelektualnega umika na univerze za vse države razvitega Zahoda, mar ni strahovita specializacija znanja le nujna posledica delitve umskega dela, ki zrcali totalno razdrobljenost družbe kot take, mar ni stanje znanosti danes že na tako visoki stopnji, da naravnost zahteva posebne načine izražanja itd., itd.? Jasno. Vendar je *tiha predpostavka* teh prepričanj ravno v nekakšni samoumevni gotovosti, da *drugače sploh ni mogoče*. Tu pa je tudi kleč.

Nisem namreč prepričan, da je funkcija univerz izključno v tem, da omogočajo nemoteno in v zadnji posledici samozadostno diskusijo med tistimi, ki so »posvečeni« v akademske oraklje; da kopičijo informacije in znanje; da svojo več kot potrebno idejno avtonomijo napačno zamenjujejo za socialno brezbržnost, svobodo za raziskovanje pa zmotno razumejo kot sinonim za svobodo od odgovornosti. Kakor da bi akademska prostost poučevanja in raziskovanja že avtomatično pomenila tudi politično vzdržnost nasploh! Kakor da bi staro priporočilo Maxa Webra, da politike ne kaže prinašati v visokošolske predavalnice, namigovalo na popolno ravnodušnost do razvidnih političnih pozicij kot takih tudi zunaj univerz!

Mislim, da bi univerze morale omogočati tudi vzpostavitev kanalov, po katerih bi se dalo specialistične izsledke *prevesti* v govorico, ki bi bila dostopna tudi razgledanemu bralskemu občinstvu zunaj discipline, znotraj katere je raziskava nastala. Da se razumemo: ne govorim o nekakšnem korumpiranem populizmu, ki igra na strune cenenega množičnega okusa in se ozira za modnimi muhami enodnevniciami. Hočem le reči, da dvomečih analiz o načinih, kako država posega v pravice posameznika in kako se vrednote enega sloja vzpostavljajo kot ideali za vse sloje, to je: analiz o stvareh, ki so življenjskega pomena za posameznikovo legitimno mesto v družbi, za ohranitev njegove identitete in za demokratski prostor za uresničitev njegovih mnogovrstnih socialnih potreb, *ne kaže omejevali* na razmeroma maloštevilne kroge učenjakov, kot na žalost velja za sodobno intelektualno prizorišče v Ameriki.

Nekatere univerze se tega zavedajo. *Maxwell School of Citizenship and Public Affairs*, podiplomska šola za družbene znanosti na *Syracuse University*, moji ameriški *alma mater*, je razvila poseben metropolitanski program. Na podlagi predavanj na različnih lokacijah v mestu, rednih proforsorskih kolumn v regionalnih časopisih, stalnih javnih forumov za diskusijo aktualnih problemov in komentiranih filmskih predstav je ta program namenjen negovanju stikov med širšo mestno javnostjo in akademsko skupnostjo. Univerza na ta način aktivno »prihaja nasproti« svoji publiki (brezplačni avtobusi do mesta predavanj, množična reklama itd.). Vendar pa je program razmeroma edinstven, saj finančno temelji na osebnem volilu bogatega mecena, idejno pa na tradiciji institucije, ki se je razvila iz profesionalne šole za politično administracijo. Da bi ameriški univerzitetni profesor pisal za popularne časopise in tednike, je *prej izjema kot pravilo*: slonokoščeni stolp univerze je postal izključni prostor kroženja idej in stališč, ki do širše publike sploh ne pridejo, čeprav se je še kako tičejo.

Liberalni in levičarski intelektualci, ki so v nemirnih šestdesetih letih strastno prezirali univerze kot ustanove, kjer so doma ideološke vrednote dominantnega razreda in represivno »pranje možganov«, so danes uslužbenci istih ustanov. Radikalna intelektualna misel je v proforsorskih promocijah, v političnih trikih mandari-

nov, povprečnosti in komercializmu, v katerem je znanje postalo banalno tržno blago, izgubila svojo kritično ost in končala kot sestavni del univerzitetnega idioma.

Razlago za neuspehi »dolgi pohod skozi institucije« bi lahko vsaj deloma iskali v dejstvu, da se univerze kljub tradiciji avtonomnosti *niso postavile po robu* proslulemu McCarthyjevemu lovu na (komunistične) čarovnice v petdesetih letih, ki je iz visokošolskih kabinetov z vso temeljitostjo odstranil levičarske profesorje. Nasprotno: pri teh čistkah so celo dokaj aktivno sodelovale, kot poroča Ellen Schrecker v provokativni knjigi *No Ivory Tower* (1986). Kljub temu da so levičarji kasneje sicer spet prišli na univerze, pa se jim ni bilo mogoče opreti na neki že vzpostavljeni politični okvir v profesorskem zboru, ampak so morali bolj ali manj začeti od začetka.

Akadska svoboda poučevanja je v tem kontekstu sicer pomenila precejšnjo prednost, hkrati pa tudi vzpostavila razmere za specializacijo. Nikoli namreč ni bilo zgolj poučevanje samo po sebi zares tisti dejavnik, ki bi ameriškim radikalnim intelektualcem preprečeval stalno profesorsko namestitvev (angl. *tenure*), iz katerih te potem, ko jo enkrat dobiš, nihče ne more več vreči, tj. nikakršna »reelekcija« ni več potrebna. Nasprotno. Prav tistim, ki so si drznili samoumevno »univerzitetno izolacijo« dejavno postaviti pod vprašaj s pisanjem za množične javne medije, v katerih so njihova razvidnejša politična stališča prišla do širše publike, je bilo marsikdaj nemogoče dobiti stalno profesorsko namestitvev. V svoji nadvse informativni knjigi *The Last Intellectuals* (1987) Russel Jacoby navaja primer Paula Starra, ki je kot prvi ameriški sociolog sicer res dobil ugledno Pulitzerjevo nagrado za izjemne dosežke v novinarstvu, vendar so na Harvardu po šestih letih, kolikor običajno traja poučevanje po pogodbi, preden profesor dobi *tenure*, zavrnila njegovo kandidacijo za stalno profesorsko mesto. Obrazložitev dobro povzema način, kako se v Ameriki *kritično pisanje za širšo publiko in profesionalna akademska disciplina medsebojno izključujeta*: Paul Starr je po mnenju predstojnikov sociolog sumljive kvalitete, ker pač piše za množične medije.

Podobno se je zgodilo tudi Paulu Picconeju, znanemu uredniku *Telosa*, radikalnega magazina za »postkritično družbeno misel«, ki kljub priporočilom vodilnih svetovnih intelektualcev Jurgena Habermasa, Daniela Bella in Herberta Marcuseja ni dobil profesorskega mesta na ugledni Washington University v mestu St. Louis v državi Missouri. Razlog? Njegov znanstveni prispevek je z vidika vladajočih smeri v družbenih znanostih menda preveč problematičen. Piccone po svoji politični usmeritvi stoji na levi strani spektra (ki *ni nujno* samo marksističnega izvora, to je v tem kontekstu seveda treba takoj poudariti), kot tak pa po definiciji ne more soditi v »vladajoče smeri« družbenih znanosti. Ni čudno, da mnogi radikalni intelektualci na ozadju opisanega odnosa do kritične misli *raje poiščejo zatočišče v akademski specializaciji*, ki je pač mnogo bolj varna. Mreža državno financiranih univerz v državi New York, znani sistem SUNY, na primer še danes zahteva od profesorjev podpis nekakšne »prisega lojalnosti«, s katero se obvežejo, da v svojih predavanjih ne bojo pozivali k zrušitvi ameriškega družbenega reda.

Kot je torej mogoče videti, tudi dežela tisočerihi možnosti ponuja te možnosti najpoprej tistim, ki so pripravljeni pristati na osnovne ideološke in simbolne predpostavke, vključno s prepričanjem, da ameriška verzija svobodnega kapitalskega podjetništva pomeni *najboljšega vseh možnih svetov*. To dejstvo navsezadnje ne bi smelo biti za kritično oko nič novega: zgodovina nas je naučila, da se sleherna družba pač legitimizira na podlagi temeljnih simbolnih izhodišč, ki jih ni priporočljivo izpostaviti dvomu.

Za namen tega spisa pa je nemara še pomembnejše dejstvo, da tudi tisti ameriški pisci, ki bi bili radi prevzeli štafeto od velikih *javnih intelektualcev* prve polovice stoletja, Edmunda Wilsona, Louisa Mumforda in Dwighta MacDonalda, v sedemdesetih letih *niso več našli tiste socialne in kulturne atmosfere*, ki je njim, pa tudi še neodvisnim newyorškim kulturnim kritikom v štiridesetih in petdesetih letih (Irving Howe, Alfred Kazin, Daniel Bell, Harold Rosenberg itd.) omogočala dinamično in hkrati finančno dostojno življenje.

Konec petdesetih let se je namreč začel proces, ki je kasneje temeljito spremenil demografsko in kulturno podobo Amerike. Gre za prostovoljni eksodus srednjega sloja v predmestju, spodbujen z *množično produkcijo osebnih avtomobilov* in ogromnimi *vlaganji v hitre avtoceste*, ki so omogočile zbeganim meščanom pobegniti pred nagnetenostjo, neznanostjo, nasilno, bohemsko in nepredvidljivo mestno množico v mirna zavetja enodružinskih hišic in vrtov s tedensko vzdrževanimi zelenicami. William J. Levitt, ki se je prvi domislil množične proizvodnje teh hiš z vgrajeno televizijo in pralnim strojem, je eden tistih manj znanih herojev, zaradi katerih v ameriški angleščini izraz *predmestje* zaznamuje ugled in visok simbolni status, kar je tako tuje evropskemu duhu, ki predmestni naslov spontano povezuje z neuglednostjo in revnimi delavskimi naselji.

Predmestja so v ZDA od petdesetih let naprej rastla desetkrat hitreje kot mestna središča, s seboj pa niso prinesla le napol deurbanizirane mentalitete, marveč najpoprej *nov življenjski stil*, ki vključuje vsakodnevno večurno potovanje na delo in nazaj, pa tudi nov niz etičnih vrednot. V mislih imam konformizem, potrošništvo, premik od časopisov k televiziji kot temeljnemu množičnemu mediju, socialno brezbriznost, privatizacijo, politično sredinskost, omejitve socialnega kroga, v zadnji posledici pa tudi vzpostavitev edinih zavez, ki sta še danes značilni za srednji sloj: na konkretni ravni zaveza »nuklearni družini« (starša in otroci), na abstraktni ravni pa zaveza ameriškemu narodu.

Ti premiki so med drugim seveda povzročili tudi *upad bralske publike*, ki je kulturne revije, majhni intelektualni mesečniki in raznovrstni eksperimentalni založniški podvigi niso več izrazito zanimali, saj je zanje veljalo, da so jih urejali in pisali *urbani intelektualci za urbano občinstvo*. Ti tako imenovani »little magazines« (najbolj znani so morda *Partisan Review*, *Commentary*, *New Yorker*, *Dissent* itd.) so se ukvarjali s splošnimi problemi umetnosti, politike, kulture in življenjskih stilov. Med uredniki in poglavitnimi pisci so se najbolj odlikovali tisti intelektualci, ki so trdovratno *zavračali specializacijo*, vendar jih je njihova avtoriteta bodisi romanopiscev bodisi književnih kritikov ali filozofov pooblašala, da si niso pomišljali poleg svoje temeljne dejavnosti pisati na primer tudi kritike na račun vladnih programov, pa tudi množičnega okusa in mladostniških urbanih tolup. Z eno besedo: v središču uredniškega zanimanja teh revij, ki so bile v političnem pogledu po pravilu liberalno ali levo usmerjene, so bili *problemi žive zdajšnjosti*, o katerih so intelektualci s prizadetostjo napisane komentarje namenjali tistim mestnim prebivalcem, ki so jih prizadevali isti problemi. Upad zainteresirane mestne bralske publike si je po drugi strani podal roke s pojavom, ki z deurbanizacijo sicer ni v vzročni zvezi, vendar se umešča v isto časovno obdobje.

Gre za *zaton bohemskega središča* v New York Cityju, v katerem so poceni najemnine za bivališča in podstrešja, jazz klubi, cenene kavarne, likovna razstavišča, *ad hoc* teatri ter »knjižarne v soseščini«, iz katerih ljudi, ki knjige samo listajo, ne preganjajo, danes večinoma že stvar lepe preteklosti. Nekdaj pa so omogočali nujne socialne razmere za vzpostavitev ustvarjalnega vzdušja in specifične »bohemske etike«, ki se je prav toliko kot na *preziru do logike kapitala, trga in*

vladajočega okusa utemeljevala tudi na intelektualni pronicljivosti in nekonformističnih načinih življenja. Brez divje lepote urbane neprilagodljivosti, s katerim korespondira in se hrani sleherni ustvarjalni nemir, bi danes ne imeli niti abstraktnega ekspresionizma niti Henryja Millerja, niti jazzovskih improvizacij ali pa beatniške književnosti, niti monumentalnih zgodovinskih spisov Louisa Mumforda, pa tudi ne underground filma. Kot vsi znaki kažejo, pa danes urbana neprilagodljivost ni več domena umetnosti in umetniško-intelektualnih krogov, marveč se je družbeno povsem rutinizirala.

O hitrih in učinkovitih procesih vključevanja umetniških in intelektualnih avantgard in alternative v meščanski kozmos priča tudi dejstvo, da je legendarni *Greenwich Village* kot geografski center radikalne ustvarjalnosti v New York City-ju preživel dobrih sedemdeset let brez večjih strukturnih sprememb, *SoHo*, ki je prišel v modo nekje v preteklem desetletju, je kot umetniški center trajal morda deset let, podobna nevarnost hitre komercializacije pa zdaj grozi celo tradicionalno zelo trdovratni postojanki bohemstva in revščine, *Lower East Side*.

S tega vidika se zdi treba poudariti še dejstvo, da so *yuppies*, ti mladi mestni uspešnejši (finančni analitiki, borzni svetovalci, računalniški izvedenci, pravniki, menedžerji itd.) v »krasnem novem svetu« predmestij rojena generacija, ki se je naveličala dolgočasje nakupovalnih centrov in urejenih zelenic, prišli v mestna središča hkrati z zatonom bohemstva. A njihov intimni svet je v prevladujoči meri še vedno na neki način odvisen od predmestne pameti in od profesionalnih šol, ki ne temeljijo na široki humanistični izobrazbi, marveč na neposredno uporabljivih menedžerskih spretnostih. Estetika kiča in pretencioznosti, nezmožnost ločiti med duhovnim individualizmom in socialnim egoizmom, srednjeslojski snobizem, očaranost s predmeti statusa ugleda, na politični ravni zmerni konzervatizem, na kulturni pa fascinacija z »veliko umetnostjo«, za katero nimajo razumevanja, marveč le denar za njen nakup: to bi nemara lahko bil kratek katalog yuppijevskih vrednot. Kolikor namreč kot temeljna zaveza namesto družine nastopi makiavelistična ideologija biznisa, tudi ni čudno, da so prav *yuppies* tista družbena skupina, ki je temeljito pomagala spremeniti nekdanje »etnične« (italijanske, črnske, portoričanske itd.) soseske z relativno dostopnimi najemninami v razkošne četrti za sebi enake.

S procesom tako imenovanega »poplemenitenja«, v katerem vsi stanodajalci naenkrat sistematično povišajo najemnine, kar pomeni takojšnjo izselitev dolgoletnih prebivalcev in prihod novih najemnikov ter njim ustrezne »infrastrukture«, jim je uspelo družinske trgovinice in knjigarne, pa tudi cenene kafiče in druga socialna zbirališča preoblikovati v *stereotipne prostore za stereotipne obiskovalce*, kot izčrpno dokumentira Michael Lang v svoji knjigi *Gentrification Amid Urban Decline* (1982).

Velika kupna moč, ki je še do pred kratkim izvirala ne samo iz zelo dobrih plač, pač pa prav tako iz dejstva, da *yuppies* običajno nimajo otrok, kar pomeni manjše izdatke, pa je vsaj posredno vplivala na premike tudi v svetu umetnosti in kritične refleksije. Kot pogosti kupci so v marsičem aktivno ustvarjali povpraševanje po umetnostnih izdelkih, ki z ustrezno dozo *vzorčnega nekonformizma* in *radikalnega šika* niso s seboj nosili le snobističnega izziva, marveč tudi nevtralizirane »spomine« na kontrakulturna šestdeseta leta njihovega visokošolskega študija. Pri tem gre za vsebinski obrat od kulturnih vrednot k ekonomskim vrednostim, ki ga zdaj že pregovorno uteleša Jerry Rubin, nekdanji nepopustljivi študentski voditelj, danes pa borzni posrednik na Wall Streetu.

Z vidika socialne zgodovine umetnosti to pomeni vzpostavitev tiste miselnosti,

ki jo je Craig Owens, urednik *Art in America*, znane revije za likovne umetnosti, pred leti v nekem svojem spisu pospremil z zagrenjeno pripombo, češ da umetniška scena v newyorškem *East Villageu*, kamor danes romajo vsi, ki skušajo uspeti s pomočjo čopiča in slikarske ščetke, ni nikakršna alternativa oziroma bohemska scena, ampak le njena komercialna imitacija. Tako kot znanje in intelekt je tudi umetniški nekonformizem postal zadeva tržne promocije in pazljivo preštudiranih prodajnih strategij.

Na ozadju tega zatona »bohemske etike« in upada mestne bralske publike na eni strani je bilo tudi izgubljanje v neskončnih polemikah zaradi ideološkega poloma leveice, v katere so se – resnici na ljubo – zapletali kritični intelektualci, na drugi strani še toliko bolj vidno. Njihova dlakocepska natančnost o tem, kdo pripada kakšni od mnogoterih levičarskih frakcij, seveda ni mogla zanimati nikogar, razen njih samih. V medsebojnem součinkovanju pa so ti socialni vzroki mnoge nekdanje neodvisne kulturne kritike, ki so si služili kruh s *free-lance* komentarji, vendarle pripravili k temu, da so prevzeli institucionalne pozicije na univerzah, kot to velja tako rekoč za vse intelektualce okrog zgoraj omenjenih revij in magazinov. Namesto pisanja, ki ga podpirata samo ostrina kritične analize in drznost imaginacije, smo se tako prisiljeni soočiti z neko sicer še vedno zelo glasno in – brez najmanjšega dvoma – medijsko zelo dobro promovirano kulturno produkcijo, ki pa je v ustvarjalnem smislu verjetno bolj sterilna kot ne. Neka vznemirljiva in navdihujoča pustolovščina v kulturni zgodovini Amerike se je zanesljivo končala.

MILAN GORJANC*

Cena za vstop Slovenije v NATO

V razpravah o prednostih in pomanjkljivostih vstopa v NATO je moč zaslediti tudi trditve, da bi tako bistveno zmanjšali izdatke za obrambo.¹ Eni sicer zatrjujejo, da se bo to zmanjšanje občutilo takoj, drugi pa so opreznější in trdijo, da bo do zmanjšanja prišlo po daljšem obdobju. Verjetno so eni in drugi izdelali ustrezne strokovne analize.

Vsi so si enotni, da bi se morali Slovenija in njena obrambna moč čim bolj približati natovskim standardom še pred pristopom v to obrambno zvezo. To približevanje naj bi se kazalo v skladnosti slovenskega obrambnega sistema in Slovenske vojske z vojaško doktrino in organiziranostjo ter opremljenostjo vojska, ki sestavljajo NATO.

Na voljo so podatki Mednarodnega inštituta za strateške študije iz Londona, ki so objavljeni v *The Military Balance 1993–1994*. Analiza nekaterih pomembnih podatkov in primerjava izsledkov te analize z znanimi podatki o zmogljivostih Slovenske vojske kaže, da bo morala država Slovenija dokaj globoko poseči v žep svojih državljanov, da bi se mogla približati vhodnim vratom v NATO.

Ne bi bilo korektno, če bi analiza zajela vse države NATO, zato so izbrane tri

* Diplomant Šole nacionalne obrambe, publicist.

¹ Minister za obrambo Janez Janša na parlamentarnem odboru za obrambo in drugih javnih nastopih; sekretar parlamentarnega odbora za obrambo Zoran Klemenčič. Delo z dne 22. 1. 1994.

skupine držav za primerjanje s Slovenijo. Prvo skupino zajemajo države NATA, ki so po površini ozemlja in številu prebivalstva nekaj večje od Slovenije – Belgija, Danska in Nizozemska. Zaradi neprimerljivih posebnosti sta izvzeta Luksemburg in Islandija. V drugo skupino so uvrščene države NATA, ki so v neposredni bližini kriznih območij Sredozemlja in Balkana – Italija, Grčija in Turčija. Tretjo skupino sestavljajo države, katerih narodni dohodek je priližno enak ali manjši od narodnega dohodka Slovenije.

Primerjali bomo samo nekaj najvidnejših izdatkov za obrambo, kot so neposredni izdatki za obrambo, število vojakov, število težkega orožja, služenje vojaškega roka in izdatki za obveznosti sodelovanja v enotah NATA zunaj matičnega ozemlja. Uporabljali bomo najpreprostejše statistične metode, pri čemer bo relativno merilo predvsem velikost države in število prebivalcev.

Neposredni proračunski izdatki za obrambo²

Neposredni obrambni izdatki (obrambni proračun) držav NATA so dokaj veliki, čeprav zajemajo relativno majhen odstotek narodnega dohodka, ki je v večini primerjalnih držav skoraj enak in se giblje v mejah od 21.139 USD (Italija) do 27.521 (Norveška) po prebivalcu. Bistveno manjši je v Grčiji in na Portugalskem, ki je nekaj manjši od slovenskega. V Turčiji pa je zelo nizek – nekaj več kot 2.000 USD.

Države, ki so po površini nekaj večje od Slovenije, namenjajo za obrambo od 1,82% do 2,55% narodnega dohodka oziroma na prebivalca med 406 in 543 USD ali na vojaka med 13.150 do 36.898 USD. Slovenija namenja obrambi odstotek narodnega dohodka v spodnji meji (1,95%) ali 173 USD na prebivalca in 3.611 USD na vojaka. Če bi se hotela približati tem državam, bi morala bistveno povečati vojaški proračun. Da bi dosegla raven izdatkov Belgije, bi morala povečati obrambni proračun po prebivalcu za skoraj 2,5-krat oziroma za več kot 3,5-krat po vojaku.

Države NATA na kriznem območju Sredozemlja namenjajo za obrambo med 2,01% (Italija) in 5,77% (Grčija) narodnega dohodka, pri čemer ima Italija narodni dohodek 21.139 USD na prebivalca, Grčija pa samo 7.540 USD. Obrambni izdatki na prebivalca so izenačeni, razen v Turčiji, kjer so zelo nizki (95 USD). Zelo različni so izdatki na vojaka, ko Italija daje 26.438 USD, Turčija pa samo 3.561 USD. Verjetno je Grčija v tej skupini držav NATA še najbolj primerljiva s Slovenijo (velikost narodnega dohodka, gostota naseljenosti, strateško okolje, število vojakov na prebivalca). Tako bi Slovenija morala povečati izdatke za obrambo po prebivalcu 2,5-krat in po vojaku za 2,2-krat.

Po narodnem dohodku na prebivalca sta nam najbližji Grčija (7.540 USD), Portugalska (7.970 USD), medtem ko je Turčija daleč za nami (2.007 USD). Odstotek vojaškega proračuna v narodnem dohodku je v mejah 2,89% in 5,77%. Obrambni izdatki na prebivalca so zelo različni – 95 USD v Turčiji, 230 USD na Portugalskem in 435 USD v Grčiji. Te države je zelo težko primerjati, ker so v bistveno različnem strateškem okolju. Portugalska je na zahodnem robu evrop-

² Za primerjanje so vzeti podatki za leto 1992, ker so dani za vse države. Verjetno bodo podatki za Slovenijo za nekatere sporni, saj je bilo namenjenih za obrambne namene v proračunu Republike Slovenije le nekaj nad 200 milijonov USD. Sedanja parlamentarna razprava potrjuje, da je za obrambne namene šlo precej denarja zunaj proračuna in zato je podatek londonskega mednarodnega inštituta za strateške študije (340,91 mil. USD) verjetno točnejši.

ske celine in zelo oddaljena od nekdanj aktualnega nasprotnika (Varšavskega pakta), medtem ko je Turčija v izjemno neugodnem strateškem okolju (oživljanje Rusije in evroazijska ožina, vojaški spopadi na Zakavkazju, iransko-iraški spor, kurdske zahteve po samostojnosti, Bližnji vzhod in ciprska kriza). Kljub temu moramo turško strateško okolje opazovati zelo objektivno, saj Turčija dobi izdatno pomoč ZDA, ki ni všteta v obrambne izdatke. Moč turške vojske nekajkrat prekaša vse sosednje vojske. Sprtost turških sosed pa ne more roditi nobenega sodelovanja v škodo Turčiji. Tudi velikost turškega ozemlja je sama po sebi dejavnik varnosti. Torej je spet najbolj primerljiva Grčija.

Slovenija bi morala ob vstopu v NATO bistveno povečati izdatke za obrambo, ker odstotek od narodnega dohodka ni primerljiv in objektivni. Za obrambo bi morala po prebivalcu nameniti najmanj 400–450 USD, kar bi v absolutnem znesku bilo več kot 800 milijonov USD. Da bi Slovenija zadovoljila najmanjše natovske zahteve po velikosti vojaškega proračuna na vojaka, bi morala povečati izdatke na 10–12.000 USD, kar bi pri sedanjem številu vojakov bilo približno 1 milijardo USD.

Število vojakov, uvrščenih v enote³

Države članice NATA, ki smo jih upoštevali v analizi, imajo dokaj različno število vojakov, ki so uvrščeni v enote oboroženih sil. Različno je tudi razmerje med rezervno sestavo in stalno sestavo (profesionalci in naborniki). Podatki kljub temu kažejo nekatere skupne značilnosti, saj se relativni pokazatelji, kot sta število prebivalcev na 1 vojaka ali število vojakov na 1 km² ozemlja, med posameznimi skupinami primerljivih držav ne razlikujejo preveč.

V državah, ki so po površini primerljive s Slovenijo, je na 30 prebivalcev 1 vojak, razen Nizozemske, kjer pride 1 vojak na 68 prebivalcev. Grčija in Norveška sta najbolj obremenjeni, saj pri prvi pride 1 vojak na 18 prebivalcev in pri drugi na 13 prebivalcev. Slovenija z 21 prebivalci na 1 vojaka sodi med dokaj obremenjene države in bi morala zmanjšati število vojakov na približno 60.000, da bi bila primerljiva z večino držav NATA.

Bistveno neugodnejša je slika ob primerjanju števila profesionalcev. Slovenska vojska po številu profesionalcev v razmerju s številom prebivalcev zaostaja za povprečjem primerljivih držav NATA za 70%. Torej bi morala imeti zaposlenih najmanj 5.800 profesionalnih vojakov ali častnikov. To razmerje je še bolj neugodno v primerjavi z manjšimi državami, ki imajo manj vojakov v rezervni sestavi in dokaj močne profesionalne enote (Belgija, Danska, Nizozemska, Grčija, Portugalska). V tem primeru bi morali število profesionalcev v slovenski vojski celo podvojiti.

³ Število vojakov v Sloveniji, ki ga prikazuje *The Military Balance 1993–1994*, ne ustreza dejanskemu številu vojakov. Za zdaj to število predstavlja vojaško skrivnost, čeprav je moč zaslediti iz javnih nastopov vodilnih delavcev ministrstva za obrambo, da je podano število profesionalcev in vojakov na služenju vojaškega roka dokaj točno. Število vojakov rezervne sestave pa je bistveno manjše od navedenega števila. Analitiki Mednarodnega inštituta za strateške študije so verjetno podali oceno mobilizacijskih zmogljivosti in količin orožja, saj je 85.000 rezervistov nekaj več, kot je bilo število nekdanje TO. Vojaški analitiki ministrstva za obrambo že od samega začetka ugotavljajo, da je trenutno število vojakov rezervne sestave premajhno in že več kot leto dni traja razprava o uvedbi t. i. »C« ešalona Slovenske vojske. V tej luči gre gledati tudi pobudo iz predloga novega zakona o obrambi o oblikovanju Narodne zaščite kot sestavine Slovenske vojske. Publikacija omenjenega inštituta *The Military Balance 1992–1993* navaja, da ima Slovenija 15.000 aktivnih vojakov, kar še zdaleč ne ustreza dejanskemu stanju. Sicer bi ustrezalo to število ocenjenim zmogljivostim in potrebam; naša prognoza se razlikuje samo za borih 800 vojakov.

Število nabornikov oziroma vojakov na temeljnem usposabljanju je odvisno od natalitete, dolžine vojaškega roka in političnih svoboščin (ugovor vesti, civilno služenje). Slovenija po številu nabornikov v razmerju s številom prebivalcev zaostaja za povprečjem primerljivih držav NATA za 64%. Ta zaostanek prav gotovo ni posledica zmanjšane natalitete, marveč krajšega vojaškega roka. Če bi slovenski fantje služili povprečen natovski vojaški rok (11–12 mesecev), bi število vojakov na služenju vojaškega roka bilo med 10.000 in 12.000. V naslednjih letih se bo to število še bistveno zmanjšalo glede na precej manjšo nataliteto v 80-letih. Da bi zadovoljili natovske zahteve po številu vojakov na usposabljanju in po njihovi izurjenosti za vojaške operacije zunaj matične države, bi morali podaljšati vojaški rok na 12 mesecev. To bi bila veliko višja cena in izdatki bi se več kot podvojili.

Skupno število vojakov na število prebivalcev je pri nas nad povprečjem NATA, vendar zelo zaostaja število profesionalcev in vojakov na služenju vojaškega roka. Vsako povečanje stalne sestave mora biti na račun zmanjšanja rezervne sestave, vendar ne v razmerju 1:1, marveč celo v razmerju do 1:3–4. Torej bi povečanje stalne sestave za 8.000–10.000 pomenilo zmanjšanje rezervne sestave 25.000–35.000 vojakov. Pri tem se zastavlja vprašanje, koliko bi se tako znižali raven bojne pripravljenosti in sposobnost odvrčanja slovenske vojske. Bojna vrednost povečane stalne sestave ne bi bila niti enakovredna, kaj šele višja kot bojna pripravljenost večjega števila rezervne sestave. Izdatki bi se tako bistveno povečali, saj novih 4000 profesionalcev zahteva plače in druge privilegije ter visoke stroške usposabljanja. Dodatnih 5000 vojakov na služenju vojaškega roka potrebuje hrano, obleko, denar za usposabljanje, nove vojašnice, več orožja in opreme za usposabljanje.

Ko primerjamo število vojakov na površino ozemlja posameznih držav NATA, vidimo, da Slovenija s svojimi 4,7 »vojaka« na km² sodi med države, ki so po velikosti primerljive (Belgija 10 vojakov, Danska 4, Nizozemska 6,7). Če pa upoštevamo, da podatek ni točen, saj je število vojakov v Sloveniji bistveno manjše, potem lahko sklepamo, da bo Slovenija le morala uvrstiti v enote najmanj 90.000 vojakov.

Vstop v skupnost NATO bo zahteval od Slovenije, da poveča število vojakov in še posebej število profesionalcev in vojakov na služenju vojaškega roka. Približevanje števila vojakov zahtevam NATA bi bistveno povečalo obrambne izdatke.

Težko orožje in sodobna vojaška oprema⁴

Primerjavo v količinah težkega orožja smo zasnovali na enoti površine bojnega območja – velikosti države.

Tako v državah prve skupine (velikost ozemlja) pride 1 tank na 45–93 km² površine. Zanimivo je število tankov na Nizozemskem, kjer je bojna uporaba

⁴ Še bolj je sporno število tankov v Sloveniji, saj *The Military Balance 1993–1994* navaja, da imamo 150 tankov, kar je nekaj manj od števila, ki jih je JLA zapustila na ozemlju Slovenije. Cenimo, da je trenutno bojno usposobljenih približno 70 tankov, da je nekaj zastarelih (T-34) uničenih kot strelne tarče oziroma odtujenih, da je nekaj sodobnejših tankov T-55 in M-84 uporabljenih za popravilo drugih zaradi pomanjkanja rezervnih delov. Nekaj tankov ni možno popraviti.

Število topov smo ocenili na podlagi podatkov v zaostalem orožju JLA in podatkov o uvrstitvi v oborožitev novooblikovanih enot. Sicer je na ozemlju Slovenije ostalo bistveno več orožja, ki je bilo zelo zastarelo (samohodni top 76 mm, protitankovski top 76 mm M-42 ZIS), ki ga TO še ni prikazala. Nekaj topov je bilo potrebno onespособiti za rezervne dele za druge (samohodna havbica 122 mm, samohodni top 90 mm). Mogoče je število topov v Sloveniji le večje, vendar njihova ognjena moč ni primerljiva z natovskimi zahtevami.

The Military Balance govori o 3 helikopterjih v TO Slovenije, a mi navajamo 4.

tankov kljub nižinskemu ozemlju zelo vprašljiva,⁵ saj ima 743 tankov ali 1 tank na 45 km². Tudi Norveška⁶ ima kljub neugodnemu ozemlju 261 tankov. Še več pove razmerje med tanki in velikostjo ozemlja v Grčiji,⁷ kjer je uporaba tankov možna na komaj eni tretjini ozemlja, ko se bojuje 1 tank le na 16,5 km² bojnega območja.

V Sloveniji je to razmerje zelo neugodno, saj ima 1 tank 289 km² operativnega ozemlja. Če bi se hoteli približati razmerju primerljivih držav, bi morali število tankov potrojiti. Poleg tega je nekaj nad polovico slovenskega ozemlja prehodno za tanke. Upoštevati moramo tudi strateški položaj Slovenije, ko čeznjo vodijo najpomembnejše prometne povezave v južni Evropi. Na slovenskem ozemlju se bodo bojevali predvsem tanki in oklepniki, vsaj v začetnem obdobju vojne. Verjetno bomo morali kupiti še najmanj dvakrat toliko tankov in bi jih tako imeli 150–200. Pri tem je treba upoštevati tudi načela sodobne uporabe tankov, ki jih mora v boju spremljati pehota v oklepnikih, kar narekuje nakup tudi približno enakega števila oklepnikov, ki pa jih danes imamo še manj.

Pri topovih je razmerje v primerljivih državah nekaj večje kot pri tankih. Pri tem moramo upoštevati strukturo topništva v teh državah, saj je temeljna naprava za topniški ogenj sodobna vlečna ali samohodna havbica 155 m dosega do 30 km, dopolnjujejo pa jo havbice 105 mm, večcevni raketometi in sodobni minometi 120 mm. Nekatere države imajo tudi rakete »zemlja-zemlja«. Slovenska vojska ima 8–10 samohodnih havbic 122 mm, nekaj zastarelih havbic 105 mm, 4 večcevne raketomete 128 mm ter omejeno število minometov 120 mm in nekaj lahkih raketometov 128 mm. Da bi se približali zahtevam NATA, bi morali kupiti najmanj 50–60 havbic 155 mm (najmanj 15–20 dosega do 30 km), 10–15 večcevnih raketometov dosega do 20 km, 60–80 havbic 105 mm ter 70–90 minometov 120 mm.

Pri letalih in helikopterjih so razmerja še bolj kritična. Vse primerljive države imajo močno letalstvo in večnamenske in bojne helikopterske enote. Razen Nizozemske in Norveške, ki sta nasprotna ekstrema po velikosti bojnega območja na eno letalo, v preostalih primerljivih državah pride 1 letalo med 443 km² (Grčija) in 1288 m² (Turčija). Če vzamemo povprečje primerljivih držav, bi Slovenija morala imeti 20–24 sodobnih bojnih letal. Strateško okolje in vojaška ogroženost Slovenije pa zahtevata med 30–35 sodobnih večnamenskih letal, od tega 10–12 nadzvočne hitrosti.

Primerljive države NATA imajo zelo različno število helikopterjev, čeprav je splošni trend približno enak kot pri letalih. Število helikopterjev je zelo odvisno tudi od doktrine uporabe vojske v boju. Tako se Nizozemska in Italija po relativnem številu helikopterjev v oborožitvi približujeta najrazvitejšim zahodnim državam, medtem ko je Norveška dokaj inferiorna, čeprav bi prav pri njih glede na število otokov in goratost ozemlja pričakovali večje število helikopterjev. Tudi struktura helikopterjev je zelo različna, vendar je opazna težnja proti povečanju števila bojnih protiolepnih helikopterjev na račun transportnih helikopterjev. Če vzamemo povprečje primerljivih držav, bi morala Slovenija kupiti še 12–15 helikopterjev, od tega 10–12 bojnih protiolepnih. Veljavna doktrina uporabe enote

⁵ Skoraj 25% ozemlja je pod morsko gladino in 12% na gladini morja in bi prodiranje tankov lahko ustavili s plavljenjem rek (ne morja). Dežela je prepletena z mnogo širokih rek in kanalov, katerih korita so v nasipih (Vojaški leksikon).

⁶ Večji del ozemlja Norveške je gorat. Na severu se sneg zadržuje večji del leta. Atlantska obala je presekana z mnogimi globokimi fjordi. V površino sodi tudi 150.000 otokov ter otočje Svalbard, ki ima 62.049 km² površine. Otoki niso primerni za uporabo tankov (Vojaški leksikon).

⁷ Približno 80% celinskega dela je goratih, samo 20% so nižine. Otočje zajema 25.484 km² površine. Uporaba tankov je smiselna samo na Kreti in Rodosu (Vojaški leksikon).

⁸ Belgija ima 5 lanserjev, Nizozemska 7 lanserjev taktičnih raket Lance.

slovenske vojske (bojevanje v zaledju nasprotnika, velika disperzija manjših enot na celotnem ozemlju) ne zahteva uporabe zračnih desantov oziroma hitrega premika enot znotraj bojnega območja in zato ni potrebno večje število transportnih helikopterjev. Toda množična uporaba oklepno mehaniziranih enot na našem ozemlju zahteva večje število bojnih helikopterjev.

Nakup tega orožja je le manjši del izdatkov. Tu moramo še prišteti zaloge streliva in raket, infrastrukturo uporabe in servisiranja, usposabljanje v tujini posadk za uporabo⁹ in osebja za servisiranje, vzdrževanje visoke stopnje usposobljenosti ter naglo zastaranje teh bojnih sredstev.

Če pogledamo vrednost omenjenih količin težkega orožja in njihove operativne uporabe, bi ugotovili, da Slovenija še dolgo časa ne bo imela ustreznih finančnih sredstev za nakup in gradnjo potrebne infrastrukture.

Trajanje usposabljanja

Za merilo trajanja usposabljanja smo vzeli trajanje osnovnega usposabljanja – služenje rednega vojaškega roka in čas služenja v rezervni sestavi.

Služenje rednega vojaškega roka je časovno dokaj različno v posameznih državah NATA. Različno je tudi po zvrsteh oboroženih sil. Ker Slovenija še nima letalstva in mornarice, bomo za primerjavo izbrali samo enote kopenske vojske. Redno usposabljanje za vojaško službo traja od 4 mesecev (Portugalska) do 19 mesecev (Grčija). Pri tem poudarjamo, da nekatere kategorije nabornikov kopenske vojske na Portugalskem služijo tudi 8 mesecev. Povprečno služenje vojaškega roka traja nekaj več kot 11 mesecev. Dolžina vojaškega roka tudi vpliva na število vojakov na služenju vojaškega roka v razmerju do števila prebivalcev, ko v Grčiji na 1 vojaka na služenju rednega vojaškega roka pride le 83 prebivalcev, a na Portugalskem celo 595. Slovenija v relativnem številu zaostaja 64% in bi torej po standardih NATA morala imeti približno 10.000 vojakov na služenju vojaškega roka, kar pa ustreza populaciji mladeničev, rojenih v zgodnjih 80-ih letih. Da bi ustregli natovskim zahtevam, bi morali podaljšati služenje vojaškega roka na 12 mesecev. To bi imelo zelo neprijetne politične posledice. Hkrati pa bi povečalo stroške tovrstne obrambne dejavnosti več kot še enkrat.

Prav tako je različno trajanje obveznosti služenja v rezervni sestavi. Dolžina trajanja bistveno povečuje število enot v rezervni sestavi, kar hkrati opredeljuje tudi bojne zmogljivosti oboroženih sil. Večina manjših držav NATA stalno bojno pripravljenost in odvrčanje od agresivnih namenov zagotavlja predvsem z močno stalno sestavo in z zmogljivostjo zavezništva. Zavezništvo predpostavlja obveznosti vseh držav članic, ki se kažejo predvsem v kakovosti in količini stalne sestave, ki je številčno in tehnološko zelo močna, vrhunsko izurjena ter pripravljena za bojevanje zunaj matičnega ozemlja. To so predvsem profesionalci in vojaki na daljšem služenju vojaškega roka. Rezervna sestava je zgolj drugi operativni ešalon in je namenjena predvsem za obrambo matične države in šele v daljšem vojnem obdobju za vojaške operacije v sestavi zavezniških sil zunaj matične države.

Zatorej je tudi trajanje obveznosti služenja v rezervni sestavi v posameznih državah NATA zelo različna in traja do 35. leta starosti (Portugalska, Nizozemska) ter do 50. leta (Grčija). Povprečno trajanje obveznosti služenja v rezervni sestavi traja do 43. leta starosti. V Sloveniji po zakonu traja dolžnost služenja

⁹ Šolanje pilota JLA na nadzvočnem lovcu MIG-21 je trajalo 5–6 let in stalo 5 milijonov USD.

v rezervno sestavo do 50. leta starosti, vendar so trenutne opredelitve, da vojaški obveznik vojak naj ne bi bil starejši od 35 let starosti, a večina do 30 let. Lahko sklepamo, da so populacijske zmogljivosti bistveno večje. Če bi obveznost služenja v rezervni sestavi podaljšali v skladu z določbami zakona, bi rezervno sestavo najmanj podvojili, kar pa po drugi strani ne bi ustrezalo natovskemu razmerju števila vojakov v rezervni sestavi in števila prebivalcev, saj bi se že tako visoko razmerje še povečalo.

Natovska težnja je povečanje stalne sestave – profesionalnih vojakov in visoko izurjenih vojakov na služenju vojaškega roka. To zahteva z vidika nacionalne ekonomije novo neproduktivno zaposlovanje in ekonomsko nekoristno podaljšanje služenja vojaškega roka. Hkrati pa Slovenija iz ekonomskih, populacijskih in tradicionalno psiholoških razlogov (odpor do vojaške suknje) ne more zagotoviti ustreznega števila pripadnikov stalne sestave. Pridobivanje profesionalcev bi potekalo z mnogimi materialnimi in statusnimi ugodnostmi, kot je to trenutno na Hrvaškem.¹⁰ Koliko bi takšne ugodnosti in privilegiji stali slovensko državo pri optimalnih 5800 profesionalcih, si skoraj ne moremo predstavljati.

Občutno zmanjšanje rezervne sestave kot najcenejše oblike zagotavljanja ustreznih stalne bojne pripravljenosti na račun povečanja profesionalne sestave in podaljšanja služenja rednega vojaškega roka bi verjetno bilo pogoj za vstop v NATO, kar pa si Slovenija še lep čas ne bo mogla privoščiti.

Obveznost sodelovanja v skupnih vojaških operacijah zunaj matične države

Bistvo vsakega zavezništva je politična solidarnost in neposredna vojaška pomoč napadeni državi – zaveznici. Ta pomoč je lahko v obdobju odvratanja (ko napadalec grozi z oboroženim posegom) kot naporitev sil držav zaveznic na dopolnilno usposabljanje na ozemlje ogrožene države.¹¹ Ob oboroženem posegu proti kaki članici NATA bi bila dolžnost preostalih pomagati ali z napotitvijo kontingenta svojih vojakov v okviru skupnega kontingenta ali pa z oboroženim posegom proti napadalcu z lastnimi silami.

V sedanjih vojaškopoličnih razmerah v svetu se zveza NATO vse bolj pojavlja kot oborožena sila OZN.¹² Sile NATA bodo v prihodnosti uporabljali tudi zunaj ozemlja držav članic. Ne zatrujemo, da bo NATO postal svetovni policaj, toda globalni interesi zahodnih držav bodo podprti tudi z njihovimi oboroženimi silami.

Prav vsaka država članica NATA na svojem ozemlju gosti določeno število vojakov drugih članic. To sicer ni s finančnega vidika ravno škodljivo, saj ti vojaki denar pustijo v gosteh oziroma njihove matične države plačujejo stroške vzdrževanja. Na drugi strani pa ima skoraj vsaka članica NATA določen kontingent svojih vojakov v eni od držav zaveznic. Celu Luksemburg s samo 800 vojaki ima v tujini v raznih misijah 35 pripadnikov svoje vojske. Če bi kot osnovo za prispevek

¹⁰ Letak hrvaškega ministrstva za obrambo vabi mladeniče med gardiste s temi obljubami: večje možnosti napredovanja in šolanja v hrvaški vojski, pridobitev družinskega stanovanja po dveh letih službe v Gardi, 3,5 povprečne plače zaposlenih v RH, vojni dodatek za čas na bojni črti, beneficirana delovna doba – 24 za 12 mesecev (Hrvatski vojniki, z dne 14. januarja 1994).

¹¹ Trenutno je v ZRN 213.000 vojakov iz držav članic NATA. Na Islandiji, ki nima svoje vojske, je 3030 vojakov ZDA in Nizozemske. Vir: The Military Balance 1993–1994.

¹² Ob morebitnem posredovanju v Bosni in Hercegovini se omenjajo samo sile NATA, ne pa tudi druge članice OZN. Operacija Pušavski vihar v zalivski vojni je bila zgolj operacija sil članic NATA, saj so bile druge države tam povsem simbolično in z logističnimi enotami.

Slovenije jemali povprečno število vojakov zunaj matične države, ne bi bili objektivni, ker ima Belgija 20.759 vojakov zunaj države, Turčija pa ima ekspedicijski korpus na Cipru, ki šteje 30.000 vojakov. Razmerje skupnega števila vojakov stalne sestave in vojakov zunaj matične države se vrti med 1,4% in 8,8%. Če bi vzeli spodnjo mejo, bi Slovenija morala napotiti v skupne misije 150–200 vojakov. Stroški za njihovo vzdrževanje v Zahodni Evropi bi bili bistveno večji kot pa doma.

V naši državi bi gostili najmanj 500–600 tujih vojakov. Slovenci imamo dokaj odklonilen odnos do tujih vojska na našem ozemlju, čeprav so posamezne politične skupine vsako pričakale s cvetjem in slavaloki (nobene pa nismo pričakali s splošnim narodnim soglasjem). Kako so pa odhajale, pa dobro pomnimo.

Članstvo v NATU ima tudi v miru svojo denarno ceno, ki se kaže v izdatkih za vzdrževanje svoje vojske na tujem, in moralnopsihološko ceno, ki bi jo plačali z zmanjšanjem narodnega ponosa in prepuščanjem dela dolgo pričakovane in težko priborjene suverenosti.

Sklep

Namen analize ni odvracanje od približevanja zahodni obrambni zvezi. Želeli bi samo opozoriti na naivnost in nepremišljenost precejšnjega dela slovenske javnosti, da bo nacionalna varnost Slovenije povsem zagotovljena in da ne bomo morali več dajati denarja »nekam na jug« in plačevati davka za »obrambo«. Prav tako želimo pokazati na razne prenapeteže, ki lastno domačo uveljavitev iščejo v ponujanju vabljivih »evropskih« pobud in zavajajo domačo javnost.

Minili so časi hladne vojne, ko so države NATA in predvsem vodilne ZDA dajale obilno vojaško in gospodarsko pomoč državam zaveznicam za politično pripadnost in za sodelovanje v morebitni oboroženi konfrontaciji med blokoma. Tudi nekdanja Jugoslavija je bila v prvi polovici 50-ih let deležna izdatne pomoči ZDA v vojaški opreми in orožju,¹³ šolanju »komunističnih« oficirjev¹⁴ v ZDA in Franciji. Takrat je Jugoslavija pristopila h kratkotrajnemu Balkanskemu paktu skupaj z Grčijo in Turčijo.

Tudi »obljube« zahodnih držav med razpadanjem Varšavske zveze in razpadanjem Jugoslavije, ki so bile dane posameznim državam, o hitrem priznanju, izdatni ekonomski pomoči in vojaški zaščiti so se razblinile. Zahod je nekaterim državam, ki so se že videle v NATU, te dni ponudil samo neobvezujoče »družabništvo za mir«. Pogoji, ki jih zahodni partnerji postavljajo, so zgolj pesek v oči, saj jih mnoge države še dolgo ne bodo mogle izpolniti. Slovenija po mnenju obrambnega ministra Janše izpolnjuje skoraj vse pogoje, razen sodobne opremljenosti in skladne oborožitve. Drugim spet očitajo pomanjkanje demokratičnih sprememb (ker imajo dovolj sodobnega orožja). Vstop Slovenije v zahodno obrambno zvezo bo najmanj odvisen od domačih razmer.

Naše težnje morajo biti usmerjene proti zahodni demokraciji, k tržnemu gospodarstvu in s tem tudi k zahodnim vojaškim in obrambnim zvezam. Hkrati pa moramo dojemati vso krutost politične realnosti v tem delu sveta in širše. Zatorej je vsako »hitenje« v naročje NATA zgolj za domačo rabo.

¹³ Dobili smo reakcijska letala F-84 Thunderjet, F-86 Sabre, tanke M-3A4 Sherman in M-48 Patton, helikopterje S-51, S-55, havvice 105 mm in 155 mm, tovarne orožja in streliva.

¹⁴ Eden diplomantov ameriške poveljniškoštabne šole je bil tudi general armade Veljko Kadijević.

Toda obrambnega proračuna ne smemo zmanjševati. Nacionalna obramba ima svojo ceno. Zatorej morajo politiki doseči vsenacionalno soglasje in enotno pojasniti slovenskemu narodu, koliko denarja je optimalno za našo obrambo.

Slovenija bi morala za skorajšnji vstop v NATO plačati zelo visoko ceno, ki je merljiva v denarju in tudi v pokončnosti nacionalne države.

TABELA 1: Pregled stroškov za obrambne namene v državah NATA, ki so primerljive s Slovenijo.

Država	Število prebivalcev	Število vojakov	Bruto domači proizvod		Obrambni proračun			
			Znesek	Na preb.	Znesek	Odstotek	Na preb.	Na voj.
Belgija	10.033	309.500	223,53	22.279	4,07	1,82	406	13.150
Danska	5.168	182.200	142,06	27.488	2,79	1,96	540	15.313
Grčija	10.128	565.300	76,37	7.540	4,41	5,77	435	7.801
Italija	57.831	928.600	1222,48	21.139	24,55	2,01	425	26.438
Nizozemska	15.237	224.400	324,6	21.303	8,28	2,55	543	36.898
Norveška	4.216	326.860	116,03	27.521	3,28	2,83	778	10.035
Portugalska	10.473	260.700	83,47	7.970	2,41	2,89	230	9.244
Turčija	59.255	1.584.000	118,9	2.007	5,64	4,74	95	3.561
SKUPAJ	172.341	4.381.560	2307,44	13.390	55,43	2,40	322	12.651
Slovenija	1.970	94.400	17,52	8.893	0,3409	1,95	173	3.611
Napoved					0,8-1,0	4,5-5	400-500	7-8.000

TABELA 2: Število vojakov v državah NATA, ki so primerljive s Slovenijo.

Država	Površina (v km ²)	Število prebivalcev (v 000)	Vojaki					
			Rezerva		Profesionalci		Naborniki	
			Abs.	Rel.	Abs.	Rel.	Abs.	Rel.
Belgija	30.513	10.033	228.800	44	52.100	193	28.600	351
Danska	43.069	5.168	154.500	33	18.600	278	9.100	568
Grčija	132.562	10.128	406.000	25	37.000	274	122.300	83
Italija	301.255	57.831	584.000	99	136.700	423	207.900	278
Nizozemska	33.612	15.237	150.300	101	44.050	346	30.050	507
Norveška	324.215	4.216	298.000	14	10.060	398	18.800	224
Portugalska	92.082	59.255	210.000	50	33.100	316	17.600	595
Turčija	780.576	59.255	1.104.000	54	90.000	658	390.000	152
Povprečje	215.986	21.543	391.950	55	52.700	409	103.044	209
Slovenija	20.251	1.970	85.000	23	3.400	579	6.000	328
Napoved			75.000	27	5.800	345	10.000	200

TABELA 3: Težko orožje v nekaterih državah NATA, ki so primerljive s Slovenijo.

Država	Površina (v km ²)	Tanki		Topovi		Letala		Helikopter	
		Abs.	Rel.	Abs.	Rel.	Abs.	Rel.	Abs.	Rel.
Belgija	30.513	334	91	376	81	169	565	69	442
Danska	43.069	462	93	565	76	71	606	41	1050
Grčija	132.562	2640	50	2151	62	299	443	198	670
Italija	301.255	1210	249	2022	149	406	764	566	532
Nizozemska	33.612	743	45	653	51	199	169	112	300
Norveška	324.215	261	1442	527	615	86	3770	34	9536

Država	Površina (v km ²)	Tanki		Topovi		Letala		Helikopter	
		Abs.	Rel.	Abs.	Rel.	Abs.	Rel.	Abs.	Rel.
Portugalska	92.082	209	441	305	302	105	877	21	4385
Turčija	780.576	4835	161	4551	172	606	1288	578	1350
SKUPAJ	1.737.884	10694	163	11150	156	1941	895	1619	1073
Slovenija	20.251	70	289	70	289			4	5063
Napoved		200	101	250	81	24	844	20	1013

TABELA 4: Trajanje usposabljanja v državah NATA, ki so primerljive s Slovenijo.

Država	Služenje vojaškega roka			Služba v rezervi
	KoV	VL	VM	
Belgija	8	8	8	
Danska	9	12	12	50
Francija	10	10	10	
Grčija	19	21	23	50
Italija	12	12	12	39
Nemčija	12	12	12	45
Nizozemska	12	12	15	35
Norveška	12	12	15	44
Portugalska	4-8	4-18	4-18	35
Španija	9	9	9	38
Turčija	15	15	15	46
Povprečje				
Slovenija	6			35
Napoved	12			35

TABELA 5: Sile članic NATA v operacijah zunaj države in sile drugih članic v državi.

Država	Število aktivnih vojakov	Vojaki zunaj države		Vojaki tujih držav
		Število	Odstotek	
Avstrija	52.000	839	1,61	-
Belgija	80.700	20.759	25,72	1.900
Danska	27.700	1.344	4,85	400
Grčija	159.300	2.349	1,47	850
Italija	344.600	3.787	1,10	1.900
Islandija	-	-	-	3.030
Kanada	78.100	2.964	3,80	-
Luksemburg	800	35	4,38	-
Nemčija	408.200	2.260	3,75	273.700
Nizozemska	74.600	6.591	8,84	2.700
Norveška	29.400	1.305	4,44	2.400
Portugalska	50.700	303	0,6	1.800
Španija	200.700	1.268	0,63	3.900
Turčija	480.000	30.526	6,36	2.470
Povprečje	1.986.000	74.420	3,75	21.350
Slovenija	15.800	150-200	1,27	500-600

Menjava vlade v Grčiji – primer mirne menjave politične elite na nemirnem Balkanu

Uvod

Helenska republika sodi med najstabilnejše dežele na sicer sila nemirnem Balkanu. Ne glede na velike polarizacije na grški politični sceni je ta dežela od leta 1974, ko je tam padla fašistična vojaška hunta, ohranila zavidanja vredno visoko stopnjo politične in socialne stabilnosti, k čemur so volitve lanskega oktobra še dodatno prispevale.

V skoraj dveh desetletjih demokratičnega političnega razvoja je Grčija vstopila v Evropsko skupnost, pozneje Evropsko unijo, naklonjenost te grupacije pa si je pridobila bolj s političnim razvojem kot s pravo ekonomsko sposobnostjo za članstvo.

Od leta 1981, ko je postala polnopravna članica Evropske skupnosti, je bilo v tej deželi pet splošnih in parlamentarnih volitev. Po plazoviti zmagi vsegrškega socialističnega gibanja Pasok leta 1981, ki je takrat prevzel oblast od meščanske Nove demokracije, so vse nadaljnje volitve pokazale rahel trend izgubljanja socialističnega vpliva v grškem volilnem telesu. Tako je na dveh izrednih parlamentarnih volitvah leta 1989 socialistični Pasok izgubil absolutno večino, opozicijska Nova demokracija pa je ni dobila. Vseeno pa se je Papandreujev Pasok leta 1990 umaknil z oblasti, saj si je politik Nove demokracije Konstantin Mitsotakis izposloval podporo nekega nedovisnega poslanca, kar je njegovi stranki dalo podporo skupaj 151 poslancev parlamenta, ki ima skupaj 300 poslancev.

Proporcionalni volilni sistem, ki je bil sprejet z volilnim zakonom leta 1975, je bil predvsem izraz odklonilnega odnosa grškega političnega establišmenta do različnih majavih koalicij, ki so v grški politiki pred letom 1967 zamajale politično stabilnost, ki je izzvala padec demokratične oblasti in državni udar grških polkovnikov.

Poznejši popravki volilnega zakona so dodatno okrepili vlogo največje stranke, kar je pred letošnjimi volitvami skoraj izključno favoriziralo zmago ene stranke brez obveznosti koaliranja z manjšimi. Tako je Grčija ena redkih zahodnoevropskih držav, kjer volilni sistem omogoča vlado samo ene stranke, prav tako pa tudi sorazmerno gladko menjavo vlade brez nevarnosti dolgotrajnih koalicijskih pogajanj, ki bi ogrozila politično stabilnost. Relativna posebnost grške politične scene je prav gotovo tudi sorazmerno enostavna polarizacija političnega življenja: v grobem gre za eno veliko levo (Pasok) in eno desnosredinsko (Nova demokracija) stranko. Od manjših strank so omembe vredne levičarske, desne in nacionalistične pa so obrobje.

* Drago Flis, publicist v Ljubljani.

Stranka Pasok, ki je Grčijo vodila praktično vsa osemdeseta leta, se je na oblasti obrabila s številnimi aferami, med katerimi je najpomembnejša afera Koskotas. S to afero naj bi vladajoča stranka poneverila kakih 200 milijonov dolarjev, pomagal pa naj bi ji istoimenski bankir, ki pa je bil blizu Pasoku. Afera še ni popolnoma razčiščena, prav tako tudi ne vloga ministrskega predsednika Papandreuja, ki je odstopil med drugim tudi zaradi te zadeve, dasiravno ga je vrhovno sodišče pozneje oprostilo obveznosti, da stopi pred sodišče. Zanimivo, da afera Koskotas v predvolilni kampanji leta 1993 ni več igrala pomembne vloge, dasiravno je v bistvu ostala nerazčiščena. Očitno je volilno telo vladajoči stranki afero oprostilo ali vsaj začasno pozabilo. Konkreten povod za sklic izrednih parlamentarnih volitev leta 1993 je bila izguba vladne absolutne večine. Iz vladajoče Nove demokracije premiera Mitsotakisa je namreč izstopil poslanec Katsikis, zato je premier oklical izredne volitve, čeprav so bile predvidene šele za letos.

K eroziji vladajoče stranke je prispeval tudi spor med Mitsotakisom in njegovim prejšnjim sodelavcem in zunanjim ministrom Antonisom Samarasom. Slednji se je potem skušal oblikovati proti svojemu nekdanjemu mentorju predvsem v zadevi Makedonija oziroma Skopje, kot to državo imenujejo v Atenah.¹ Samaras je namreč že pred volitvami trdil, da premier v zadevi popušča in da je pravzaprav njegova neaktivnost kriva, da Grčija ni mogla uveljaviti svojega stališča do Makedonije, ki je bilo vseskozi odklonilno.² Mitsotakisovo kompromisarstvo naj bi bilo po Samarasovem mnenju krivo za sprejem Makedonije v OZN, seveda pod imenom FYROM. Mitsotakisova vlada se je namreč na diplomatski ravni na sedežu Združenih narodov pogajala s skopsko vlado o znosni rešitvi tega problema. Samaras meni, da je Mitsotakisov odnos pravzaprav utrl pot mednarodnemu priznanju Makedonije pod njenim izvirnim imenom. Samaras, ki je izgubil položaj zunanjega ministra, je za jesenske volitve 1993 ustanovil svojo stranko Politična pomlad, s katero je prav do tedaj vladajoči Novi demokraciji odvzel odločilne glasove.

Poleg že omenjenega Pasoka voditelja Andreasa Papandreuja ter konservativne Nove demokracije Konstantina Mitsotakisa se je za volitve prijavilo še 26 drugih strank, od katerih pa sta imeli vsegrški vpliv le še dve, to je stranka levih in naprednih sil Sinaspizmos, ki jo je vodila Maria Demanaki, ter komunistična partija KKE – torej tradicionalni grški komunisti–emigranti v Vzhodni Evropi.

Tudi v Grčiji strankam, ki so na oblasti ali blizu nje, manjka trdnih opredelitev, še posebej pa se bojijo obveznosti, ki bi jim utegnile delati težave, če bi morda prišle na oblast. Tako je na primer socialistični Pasok tokrat nastopil zelo neideološko ali bolje rečeno pragmatično, dasiravno v obrambo širokih množic z geslom: »Smo proti razprodaji Grčije!« Socialisti so skušali nagovoriti nezadovoljstvo množic nad negativnimi posledicami grškega vstopa v Evropsko skupnost. Socialisti so tudi kapitalizirali nezadovoljstvo nad varčevalnimi ukrepi grške konservativne vlade, ki naj bi Grčijo pozneje vključili v evropski denarni sistem, kjer Grčija zaradi prešibke drahme še ni članica.³

Mitsotakisova zasnova gospodarskega razvoja je bila predvsem monetaristična

¹ Athens News, 7. 10. 93.

² Borders Symbols Stability, Issues relating to the recognition of the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Citizens Movement, Athens 93.

³ On the Track of Recovery, Foreign Services department–Athens.

ali vsaj liberalna, saj je gospodarstvo skušal prenoviti na način svobodnega trga brez večjega vmešavanja oziroma pokroviteljstva države nad gospodarskimi procesi. Predvsem je skušal zmanjšati inflacijo, ki je ena najvišjih v Evropski uniji, kar se mu je v določeni meri tudi posrečilo.⁴ Zmanjšanje inflacije je Mitsotakis v svoji kampanji predstavljal za enega največjih uspehov svoje vladavine. Poudarjal pa je tudi odprodajo državnih podjetij, kar je državo razbremenilo bremena javno plačanih uslužbencev za 45.000.⁵ Znano je bilo, da se Pasok zavzema za ponovno podržavljenje nekaterih podjetij, čeprav bistveno manj, kot je to storil leta 1981. Poleg tega je bila socialistična predvolilna kampanja tudi bistveno previdnejša, kar zadeva konkretne obveznosti do šibkejših slojev prebivalstva.

Stranka sredinske usmeritve Politična pomlad vsebinsko ni veliko prispevala, ker je nastala okoli ene osebnosti, torej nekdanjega zunanjega ministra Samarasa, se ni mogla programsko oblikovati. Zato so bila njena politična stališča pretežno negativistična in to le proti napakam premiera Mitsotakisa.

Določena pomembnost grške politične scene je sorazmerno razvejana levica. Poleg dominantne leve stranke Pasok, ki bi, vsaj kar zadeva predvolilno kampanjo, približno ustrezala severnoevropski socialni demokraciji, sta od Pasoka še bolj levo dve stranki: Sinaspizmos in KKE. Prva skuša nadaljevati sicer že nekoliko pozabljen evrokomunizem, gre torej za nekdanjo Komunistično partijo za domovino – čeprav generacijsko pomlajeno. Stranko vodi mlada političarka Maria Demanaki, vključuje pa tudi feministično gibanje. Druga levičarska stranka je Komunistična partija za tujino – KKE, katere člani se imajo za »prave« komuniste, v bistvu pa gre za potomce nekdanjih grških emigrantov v Vzhodni Evropi, kamor so prebegnili po državljanski vojni.⁶ Nekaj svežih tonov je strankini kampanji skušala dati nova generalna sekretarka Aleka Papariga.⁷

Izidi volitev

Večina sicer različnih javnomnenjskih raziskav je že pred volitvami napovedovala zmago socialistov, torej spremembo vlade. Raziskovalci, ki so napovedovali zmago socialističnega voditelja Papandreuja, se niso motili. Rezultati so bili taki:

Stranka	Delež oddanih glasov	Število parl. sedežev
Pasok	46,88	170
Nova domkracija	39,30	110
Politična pomlad	4,87	10
KKE (komunisti)	4,54	9
Sinaspizmos (leva koalicija)	2,94	–

V 300-članskem parlamentu ima torej Papandreujev Pasok absolutno večino, samo na volitvah leta 1981 je ta stranka dobila še več poslancev v parlamentu. Tako Andreas Papandreu v prihodnje ne bo imel nobenih težav pri vladanju, saj s tako večino razpolaga le malokateri šef vlade v Zahodni Evropi. Očitno je osebni položaj tega voditelja ne glede na številne in slikovite zasebne afere podoben

⁴ Sklepni predvolilni govor, Atene 8. 10. 93.

⁵ Prav tam, str. 4.

⁶ Glavnina odšla po koncu grške državljanske vojne 1949.

⁷ Predsednik stranke je še vedno Harilaos Florakis, ki je leta 1944 snel nemško okupacijsko zastavo z Akropole.

nacionalni svetinji. Politik se v tako polarizirani, čeprav stabilni družbi, kot je grška, po izgubi oblasti le redko vrne na krmilo. Papandreuev položaj je bil tudi po izgubi oblasti leta 1989 tako močan, da ga je stranka leta 1990 tudi v opoziciji ponovno izvolila za voditelja. Opozicija, s katero se Papandreu sooča, je šibka in razcepljena. Seveda ostaja najpomembnejša opozicijska stranka Nova demokracija, ki ima 110 poslancev. Po izgubljenih volitvah je zašla v krizo voditeljstva. Prejšnjega voditelja Mitsotakisa je zamenjal Miltiades Evert.⁸

Druga najpomembnejša opozicijska stranka je Politična pomlad nekdanjega zunanjega ministra Samarasa. Ta stranka ni koketirala z levico, saj je od tam niso vabili, glasove je lahko vzela samo Novi demokraciji. Seveda pa ji kot tretji najpomembnejši, toda manjši stranki, volilni zakon ni bil naklonjen. Njenih deset poslancev pomeni nekajkrat manj poslanskih sedežev za Novo demokracijo. Samaras je z imenom stranke hotel povedati, da njegov čas šele prihaja. Vsekakor pa bo njegova stranka v prihodnje skušala dobiti vlogo jezička na tehtnici, seveda če bi se po naključju vsula Pasokova absolutna večina. Določeno vlogo utegne igrati tudi pri majskih volitvah predsednika republike, saj Konstantinu Karamanlisu poteče mandat. Za izvolitev predsednika pa je po grški ustavi potrebna dvotretjinska večina. Če bi se za ta položaj odločil kandidirati sedanji premier Papandreu, bi potreboval tudi glasove drugih strank.

V opoziciji je tudi Komunistična partija za tujino – KKE, ki je presegla parlamentarni prag, torej 3 odstotke oddanih glasov. Ta stranka ima na volitvah približno enak odstotek glasov, ki jih oddajajo specifični sloji prebivalstva, zlasti tisti družinsko povezani z nekdanjo grško emigracijo v Vzhodni Evropi, ki pa ji je bila povečini dovoljena vrnitev.

Edina od petih večjih strank, ki ji ni uspelo prestopiti parlamentarnega praga, ki v Grčiji znaša 3 odstotke oddanih glasov, je stranka Sinaspizmos, torej nekomunistična levica. Kar zadeva komunistično gibanje v Grčiji, kolikor ga je še ostalo, te volitve pomenijo konec njegovega evrokomunističnega krila in prevlado ortodoksnega krila oziroma starokomunistične stranke. Poraz stranke Marije Demanaki prav gotovo pomeni tudi poraz za feministično gibanje, ki v patriarhalni družbi, kot je grška, očitno ne more računati na širšo podporo.

Posledice rezultatov volitev za odnose s sosednjimi državami

Zunanja politika se skozi volitve v Grčiji zrcali le skozi odnose do sosednjih držav in do Evropske unije. Ena ključnih tem predvolilnega boja je bila »skopska« Makedonija. Razen malih levih strank so glavne kar tekmoval v negativističnem stališču do nove države na grških severnih mejah. Posebej ostro je Makedonijo napadel Pasok, ki je hotel biti še bolj nacionalističen od prej vladajoče Nove demokracije. Pasok je volilnemu telesu očitno uspel dopovedovati, da je le Mitsotakisova vlada kriva za vsa »ponižanja«, ki jih je Grčija doživela v odnosu do Makedonije. Seveda pa je ravno tako nepopustljiva politika prejšnje grške vlade komaj dopuščala tako domnevo.⁹

Vsekakor pa je Papandreuev predvolilni štab spoznal in izrabil eksplozivnost makedonskega vprašanja za domače namene. Dokazal je volilstvu, da je za de

⁸ K. Mitsotakis, odstopna izjava Zappeion Palace, Atene 10. 10. 93.

⁹ Borders Symbols Stability, The Citizensk Movement.

facto priznanje Makedonije kriva popustljivost Mitsotakisove vlade, ki pa priznanja ni mogla preprečiti.

Mednarodno priznanje Makedonije je narekovala realnost mednarodnih odnosov, nikakor pa to ni bilo odvisno od stranke, ki je bila takrat na oblasti. Papandreujev štab je izrabil dejstvo, da je do vstopa Makedonije v OZN prišlo, še preden je Grčija glede zadeve začela popuščati. Kar zadeva grško priznanje, je Mitsotakisova vlada popuščala le v okviru zaupnih pogajanj med makedonskimi in grškimi predstavniki na sedežu Združenih narodov, ki so prinesla tudi sugestijo kompromisa: priznanje bi bilo mogoče le pod imenom FYROM (torej nekdanja jugoslovanska republika Makedonija),¹⁰ pod tem imenom je bila država tudi sprejeta v OZN. Seveda se je to zgodilo le zato, ker Mitsotakisova vlada kaj drugega ni mogla doseči. Seveda pa tudi med grškimi političnimi tekmeci ni mogoče pričakovati medsebojnega razumevanja za kontekst, v katerem se je kako politično dejanje zgodilo. Mitsotakisa je pač doletelo, da so med njegovo vladavino sprejeli Makedonijo v OZN, in zato je bil kriv. Vlogo Brutusa pa je prevzel ambiciozni nekdanji zunanji minister Samaras, ki je bil prej sicer Mitsotakisov politični ljubljeneček, ki mu je mentor vsestransko politično dajal prednost, vendar pa ga je mentor odpustil spet zaradi Makedonije, saj je Samaras javnosti začel predstavljati, da je pravzaprav njegov mentor kriv za uveljavljanje Makedonije.

Samaras je javnosti razkrival podrobnosti dopisovanja s premierom glede »skopske« zadeve, pred volitvami pa je ustanovil še novo stranko: Politično pomlad. Stranka ni imela izdelanega političnega programa, glede na meščansko usmeritev njenega ustanovitelja pa seveda ni bilo računati, da bo glasove jemala levi. Žrtev razcepa v desnici je bila prav desnica sama. Nepotešeni »up« mladega dela stranke, ki je izstopil, je torej postal njen grobar.

Nastop socialistične vlade je seveda pomenil zaostritev vladnega stališča do »Skopja«. Papandreu je takoj po nastopu svoje vlade ustavil vsa pogajanja o grškem priznanju Makedonije pod njenim ali pa kakšnim »derivativom« tega imena. Novi premier je tudi nekajkrat ponovil teorijo, po kateri se je Nemčija kot najbolj vplivna članica EU prenagljila s priznanjem Slovenije in Hrvaške in tako prispevala k nadaljnjemu zapletanju na Balkanu.

Vrhunec grške kampanje znotraj EU pa je bila nemara ognjevit izjava grškega ministra za evropske zadeve, po kateri ima Nemčija »živalsko moč in pamet otroka«, za kar se je Pangalos Nemčiji pozneje opravičil.¹¹ Seveda morda ostaja grško prepričanje, da je tudi priznanje Makedonije nekako od zadaj izposlovala Nemčija, čeprav je bila odločenost večine v EU glede Makedonije bolj izrazita kot v slovenskem in hrvaškem primeru.

Grčiji se preprosto ni posrečilo prepričati dvanajsterice o svoji resnici, saj so bili ministri že nekoliko utrjeni od zadeve Makedonija. Ob tem so nemara za kratek čas spregledali načelo konsenzualnega odločanja o najpomembnejših vprašanjih. Vendar to ni pomenilo razpada skupnosti. Glede priznanja Makedonije ni bilo spora med Nemčijo in Francijo ter Veliko Britanijo, saj so vse omenjene države skupaj priznale Makedonijo. Seveda se Grčija ni mogla odločiti za izstop iz skupnosti. Tako je bila v bistvu prisiljena sprejeti fait accompli zunanjepolitične večine v EU. Ključne države unije namreč niso hotele tvegati nadaljnjih konfliktov z Grčijo tudi med njenim predsednikovanjem unije. Tako so s priznanjem še pred grškim nastopom pravzaprav »pobegnile naprej« in se tako izognile trajnemu spo-

¹⁰ Former Yugoslav Republic of Macedonia.

¹¹ Le Monde, 13. 12. 93.

ru. Že prvi grški nastopi po prevzemu predsedstva EU s prvim januarjem 1994 so pokazali še dodatno metamorfozo grških stališč. Tako je tema tudi izgubila aktualnost.¹² Po zahodnoevropskem priznanju Papandreu Makedonijo javno vse manj omenja, dasiravno Atene republike na svojih severnih mejah še niso priznale, kar je vsekakor v nasprotju s politiko EU, ki je Grčija turnusno predseduje.

Na diplomatski ravni je grška vlada že sugerirala, da bi utegnili biti pripravljene na ponovno prevzeti stališča prejšnje Mitsotakisove vlade: tako je Grčija zdaj že pripravljena preklicati svoj veto na včlanitev Makedonije v proces KVSE, če bi Makedonija »s svoje zastave odstranila Verginino zvezdo, ki je grški antični simbol.«¹³

Pozneje je Andreas Papandreu celo namignil grški interes za ohranitev ozemeljske integritete »Skopja« – kot v Grčiji še vedno imenuje severno sosedo. Tako beograjska Politika prenaša Papandreujevo izjavo: »Naše stališče glede tveganja razdelitve te države je, da so verjetne hude posledice. Mi – to je zgodovinska ironija – imamo interes, da se ta država ne razdeli, saj bi to pomenilo balkansko vojno.«¹⁴ Papandreu je zdaj tudi že pripravljen na pogajanja v okviru Združenih narodov, »če makedonski predsednik Gligorov pokaže pripravljenost za kompromis glede grških zahtev: državni simboli, ustava in ime.«¹⁵

Sprememba politike nove grške vlade v politiko stare očitno izvira iz spoznanja, da bi se stalno pogrevanje zadeve tudi med grškim predsedovanjem EU, ki naj bi trajalo 6 mesecev, lahko negativno obrestovalo. Atene se zavedajo, da bi si z nepopustljivim stališčem lahko ogrozila tudi svojo siceršnjo balkansko vlogo, ki jo bo negovala še naprej: v EU naj bi bila razlagalka stanja na Balkanu, obenem pa zaradi svojih strateških interesov tudi tihi zagovornik ZRJ oziroma Srbije. Od tod tudi nove grške pobude glede Bosne in Hercegovine, ki vsaj na videz nimajo veliko skupnega z makedonsko politiko Aten.¹⁶

Seveda pa še naprej ostaja grška občutljivost do Makedonije. Tako se v Atenah bojijo, da bi Makedonija v prihodnosti morda zahtevala zase tudi ozemlje grške prefekture Makedonije – »vse do Olimpa.«¹⁷ Pri tem se sklicujejo na dokumente makedonske nacionalne stranke VMRO-DPMNE, ki goji tudi skrb za egejske Makedonce. Zagotovilo v makedonski ustavi, da republika nima ozemeljskih zahtev do sosednjih držav, grška stran odpravlja kot samo legalistično, ki pa ne spreminja bistva zgodovinskih zahtev. Zaradi realno izjemno majhnih možnosti neodvisne Makedonije je seveda težko razumeti bojazen Aten, da bi se Makedonija širila na njihov račun. Svoj strah Grčija krepi z argumentom, češ da je Makedonija grška in da je bila to vedno, kar naj bi predvsem dokazovala tamkajšnja arheologija. Dejstvo, ki ga nemara ni treba posebej dokazovati, pa je, da se je demografska struktura grških severnih provinc v minulih stoletjih in desetletjih spreminjala, saj je bil center grškega nacionalnega gibanja v preteklosti predvsem jug. Še do konca turškega imperija je bila na grškem severu obsežna slovanska makedonska manjšina.¹⁸ Interesi sosednjih držav in nadaljnja zgodovinska usoda ter sreča pa tej manjšini niso bili naklonjeni. Grčija je po svoji katastrofi v Mali Aziji leta 1922 severnogrško območje naselila s svojimi begunci zlasti iz okolice in

¹² Tiskovna konferenca B. Clinton, J. Delors, A. Papandreu, Bruselj 11. 1. 94, povzeto po CNN.

¹³ Politika, Beograd 11. 1. 94.

¹⁴ Prav tam, 14. 1. 94.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Sem sodita tudi Mitsotakisov obisk na Palah ter obisk Owana in Stoltenberga v Solunu in Atenah.

¹⁷ Citizens Movement, str. 6.

¹⁸ Članek v TiP, št. 4/79, str. 504–513.

mesta Smirna oziroma Izmir z egejske obale Male Azije. Z begunci niso imeli kam, poleg tega pa so želeli spremeniti demografsko strukturo tamkajšnjega mejnega območja.

Že tako okleščena makedonska manjšina pa je doživela še katastrofo v II. svetovni vojni in v poznejši grški državljanski vojni. Makedonci so se zlasti v državljanski vojni borili na napačni strani (seveda tudi s podporo iz nekdanje Jugoslavije). Poraz komunističnih sil je pomenil eksodus praktično vseh levičarjev, med njimi skoraj celotne makedonske skupnosti v Vzhodno Evropo. Grčijo so zapustili prostovoljno, še bolj pa pod pritiskom zmagovitih oblasti, ki so v okviru koncepcije hladne vojne preganjale vse, kar je imelo kakršen koli levičarski predznak. Tako je v severni Grčiji ostalo le nekaj makedonskih vasi južno od Bitole, okoli grškega kraja Florina. Točnih podatkov o trenutnem stanju makedonske manjšine ni na voljo iz razumljivih razlogov ne na grški ne na makedonski strani. Tudi skopska vlada nima podatkov, saj bi relativna majhnost makedonske manjšine lahko pomenila priznanje vsega, kar se je tej manjšini zgodilo. Dejstvo pa je bržkone, da gre za manjšino, ki je bila, zdaj pa gre le še za ostanke.

Tako imenovanim egejskim Makedoncem Grčija ni nikoli dovolila vrnitve, razen če so se pisno odrekli svojega makedonstva in morebitnih nepremičninskih zahtev. Pri tem so grške oblasti naredile kruto razliko med grškimi (ki so se lahko vrnili) in makedonskimi levičarji.

Problem je premoženjskopравни, dasiravno ga obe strani, posebej pa še grška, racionalizirata politično. Po načelih vračanja premoženja nekdanjih lastnikov bi morala Grčija teoretično vrniti Makedoncem zapuščena posestva (ki so med tem že generacije naseljene z Grki). V tem smislu je prav ceneno dokazovati, da v severni Grčiji nikoli ni živel nihče drug kot Grki. Po drugi strani pa tudi moti nekakšno fiktivno dokazovanje makedonske manjšine v severni Grčiji, ki je tam zaradi omenjenih krutih razlogov skoraj ni več, čeprav nekatere sile v Makedoniji dokazujejo drugače. Trenutno je za Skopje problem z ustavno odpovedjo ozemeljskim pretenzijam do sosed rešen, seveda pa ni jasno, ali je tako tudi za tiste egejske Makedonce in njihove potomce, ki so imeli nekoč posest v egejskem delu Makedonije in so jo po tem izgubili. Primer dokazuje, da je balkansko območje polno različnih fikcij, pod katerimi se skrivajo konkretni interesi, ki pa, kot dokazujejo sosednja območja na polotoku, kaj lahko kumulativno eksplodirajo.

Tudi odnosi Grčije z drugimi sosednjimi državami so protislovni. Tako je na primer edina priznana narodna manjšina v helenski republiki turška v vzhodni Trakiji, ki pa s svojimi pravicami nikakor ni zadovoljna, čeprav ima v parlamentu dva poslanca in za sabo močno Turčijo.¹⁹

Grško ogorčenje nad položajem grških manjšin v Turčiji in Albaniji pa je deloma upravičeno. Grške manjšine zaradi preseljevanja v Grčijo, ki ga spodbujajo tudi turške oblasti, v Carigradu in na otokih v Marmornatem morju skoraj ni več.

Realno pa je ogrožena tudi grška manjšina v Albaniji.²⁰ Grške vlade, seveda tudi Papandreujeva, zaradi novega razvoja politiko do grške manjšine v Albaniji vodijo paketno: pravice Grkov povezujejo s položajem kakih 300 tisoč novejših albanskih emigrantov, ki pa so v Grčijo prišli v zadnjih nekaj letih zaradi izključno ekonomskih razlogov. Izgon Grkov iz Albanije bi pomenil tudi izgon albanskih emigrantov iz Grčije. Seveda pa se Grki iz Albanije še vedno selijo v Grčijo, saj je za njihove zahteve življenje v Albaniji že skoraj nevzdržno.

¹⁹ Destroying ethnic Identity, Helsinki Watch Report.

²⁰ Greece's post-election Dilemmas, The World Today, dec. 1993, str. 225.

V času članstva v Evropski skupnosti od leta 1981 je Grčija zaradi napredka drugih postala njena najrevnejša članica. Ker Grčijo tare množica gospodarskih problemov, opazovalci menijo, da bo predsedovanje najrevnejše države Evropsko unijo vendarle opozorilo na včasih že kar pozabljene probleme skupnosti: inflacija v robnih državah EU, brezposelnost, problemi regionalnega v primeru Grčije otoškega razvoja, problemi zastarelega transporta in komunikacij in ekološki problemi sredozemskih mestnih aglomeracij. Poseben ekonomski problem gospodarsko šibkejše države je javni sektor, saj je v Grčiji še vedno pomemben del gospodarske aktivnosti, posebnost pa je, da gre v Grčiji tudi za dobrodelni dejavnik.²¹ Mitsotakisova vlada je javni oziroma državni sektor v veliki meri »denacionalizirala«, torej privatizirala in tako zmanjšala število ljudi, ki so živeli na javnih plačilnih listah, za kar 45.000 delavcev.²² Seveda je to pomenilo tudi znatno socialno zame-ro, če že ne konflikt. Tako je Papandreu dobil precej volilnih glasov ravno s propa-giranjem renacionalizacije, čeprav glede na članstvo v EU bistvena poddržavljenja niso več mogoča.

Grčija ima najvišjo letno inflacijsko stopnjo v EU, za to grupacijo skoraj never-jetnih 12,8 odstotka letno. Za Papandreujevih vlad je bila ta stopnja še dosti višja. Papandreujeva vlada se tako utegne zaplesti v klasičen konflikt med inflacijo in socialno bombo ali vsaj konfliktom. Inflacijsko spiralo lahko spodbudi povečeva-nje mezd v skladu s stopnjo inflacije, kar bi pomenilo tipično sredozemsko inflaci-jo. Glede na levo usmeritev Papandreujeve vlade pa je tako navzkrižje ekonomske politike praktično že programirano.

Sklep

Grške volitve so prinesle novo vlado, zamenjavo ene vladne garniture z drugo. Enobarvne vlade so v Evropi zelo redke, večinoma gre za različne koalicije, za katere se dogovorijo vrhovi političnih strank, tako da na sestavo vlade in ime premiera volivec v striktnem smislu nima nobenega vpliva. Grčija je ena redkih držav, kjer to ni tako, kar je posledica volilnega sistema, ki je naklonjen dvema velikima strankama, vladne koalicije so samo nujno zlo. Obdobje nestabilnega koalicionarstva do padca grške demokracije leta 1967 se torej ponavlja. Grki pa so želeli tipično sredozemsko avtoritarnost. Glede na osebne dejavnike, povezane z zdravjem ministrskega predsednika, pa Grki ne morejo pričakovati bistvenih sprememb socialnega ustroja. Celotne spremembe leta 1981, ko je na oblast prvič prišel »mladi« Papandreu, so bile skromne. Zdaj je zavora levičarskim zamislim, ki v Papandreujevi stranki še vedno vegetirajo, članstvo v EU, ki pa je Grčija nikakor ne namerava zapustiti. Globalno gledano je imela Grčija do zdaj od članstva v EU več gospodarskih in socialnih koristi kot škode. Kljub antičnim koreninam je bila Grčija do vstopa v EU še precej balkanska država, koraki evropeizacije, s katerimi Grčija stopa že več kot deset let, pa so vsekakor zasluga članstva v EU. Temu je prišteti še zajetno finančno pomoč, ki jo revna Grčija dobiva iz bruselskih skladov za regionalni razvoj oziroma za evropske nerazvite.

Grčiji članstvo v EU in paktu Nato zagotavlja tudi varnost v okolju, ki ga

²¹ Wall Street Journal, 8. 1. 94.

²² Predvolilni govor K. Mitsotakisa, Atene 8. 10. 93.

Atene ocenjujejo za Grčiji nenaklonjeno. Grčija torej ostaja otok stabilnosti na sicer nemirnem Balkanu, ki je Grčijo od Evrope zdaj kopensko tudi odrezal.

Vseeno pa nova grška vlada napoveduje, da se ne bo docela podredila ekonomskim zahtevam EU. Le tako bo lahko izpolnila tudi nekaj predvolilnih obljub, ki sicer niso v skladu s politiko EU. Kot do zdaj bo Bruselj nemara zamižal vsaj na eno oko. Po drugi strani pa bodo morale Atene *via facti* popuščati v sporih, ki bi jih sicer rade naprtile EU, pa najsi gre za Makedonijo, Turčijo ali Ciper. Volitve oktobra 1993 torej pomenijo prispevek h grški notranji stabilnosti ter stabilnosti južnega konca polotoka, ki pa v zadnjih letih take stabilnosti ni več deležen.

MATEJ MAKAROVIČ

Razsrediščena družba in konec totalnih ideologij

Kateri so mehanizmi, ki vzdržujejo družbo kot relativno povezano celoto in jo v globalnem smislu usmerjajo? Pri socioloških klasikih lahko vsekakor najdemo odgovore na to vprašanje. Toda ali so ti odgovori za sedanjo družbo še primerni?

Ob prikazu klasičnega modela se želimo v tem članku dotakniti dveh, v svojih podlagah precej različnih, teoretskih usmeritev, ki opozarjata na posebnosti sedanjosti moderne družbe nasproti »klasični«. Prva je Luhmannova sistemska teorija, ki poudarja razsrediščenost moderne družbe z obstojem relativno avtonomnih (avto-referenčnih, avtopoetičnih) podsistemov. V drugo usmeritev, katere avtorji imajo sicer med sabo v temeljih relativno malo skupnega, pa uvrščamo teze o »koncu ideologij« (Bell), iz tega izhajajočem »koncu zgodovine« (Fukuyama) oziroma »koncu velikih zgodb« (Lyotard).

Gre v moderni družbi za odsotnost centralnega podsistema in na tak podsystem vezane centralne ideologije oziroma ideologij, ki bi se resno zavzemala za takšno pozicijo? In če je tako, kaj povezuje in usmerja moderno družbo? Dokončnih odgovorov v tem besedilu ni mogoče pričakovati, nakazati pa bom skušal nekatera možna izhodišča.

Model družbe po Talcottu Parsonsu

Prepričan sem, da je kot primer klasičnega razumevanja integracije družbe in njenih usmerjevalnih mehanizmov najprimerneje uporabiti Parsonsov model, ki seveda ob njegovih nedvomnih inovacijah po vsej verjetnosti omeni tudi eno najresnejših, predvsem pa najbolj sistematičnih sintez klasičnih socioloških teorij. Hkrati pa je ta model – vsaj relativno – povezljiv v Luhmannovim, saj oba kljub medsebojnim razlikam izhajata iz sistemske teorije.

Parsonsovo pojmovanje družbe in njenih usmerjevalnih mehanizmov lahko razumemo v kontekstu njegove splošne sheme sistema delovanja. Zato bom skušal na kratko vsaj v nekaterih osnovnih točkah povzeti to shemo. Že na začetku moram poudariti, da gre za, kot Parsons večkrat poudarja, razumevanje sistemov kot analitičnega, metodološkega pripomočka¹ in ne toliko za sisteme kot dejansko obstoječe pojave, kakor jih razume Luhmann.²

Splošni sistem delovanja sestavljajo štirje (pod) sistemi delovanja, ki uresničujejo štiri temeljne funkcije: prilagajanje (A-daptation), doseganje ciljev (G-oal

¹ Parsons, T.: Društva. Zagreb: Biblioteka August Cesarac, 1991, str. 18, 44.

² Luhmann, N.: Sistem in funkcija, Nova revija, let. 9. 96–99, Ljubljana, 1990, str. 769.

attainment), integracijo (Integration) in latentno vzdrževanje vzorcev (Latent pattern maintenance). Med sistemi, ki uresničujejo te funkcije, obstaja kibernet-ska hierarhija s sistemi, ki služijo prilagajanju na dnu in vzdrževanju vzorcev na vrhu. Sistemi vzdrževanja vzorcev imajo namreč informacije najvišjega reda, sistemi pod njimi pa informacije nižjega reda, zato pa več energije. Nižji členi v hierarhiji dajejo temeljne pogoje za delovanje višjih, višji pa opravljajo nadzor nad nižjimi.³ To kibernet-sko hierarhijo med sistemi oziroma podsistemi moramo imeti pred očmi v nadaljnji analizi, saj velja tako za splošen sistem delovanja kot za družbeni sistem, pa tudi za vsak njegov podpod... sistem.

Družbeni sistem razume Parsons kot enega od omenjenih sistemov delovanja, ki je v hierarhiji nadzora takoj pod sistemom. Njegova funkcija je predvsem integracija. Ožji pomen od družbenega sistema je družba, ki označuje tisto vrsto družbenega sistema, ki dosega najvišjo stopnjo samozadostnosti oziroma možnost »dolgotrajnega obstoja znotraj svojih lastnih virov«.⁴ To pa seveda še ne pomeni, da je družba kot sistem zaprta. Nasprotno. V okviru družbe spet obstajajo podsistemi, ki so odgovorni prav za odnos družbe s preostalimi sistemi delovanja, ki so njena okolja.⁵ Tako med družbo in njenimi okolji kot tudi med podsistemi v okviru same družbe prihaja do interpretacije.

Preostali trije podsistemi delovanja, torej okolje družbenega sistema, so:

1. *Vedenjski organizem*. Človek kot organizem, kot biološko bitje ne more biti del družbenega sistema, temveč sodi v poseben sistem delovanja. Pri svojem delovanju organizem edini stopa v neposreden stik s fizičnoorganskim okoljem in pri tem opravlja funkcijo prilagoditve.⁶ Njegova analitična postavitev v okolje družbe pa seveda še zdaleč ne pomeni, da na družbo nima vpliva oziroma da družba nima vpliva nanj. Podobno velja tudi za preostali okolji družbenega sistema.

2. *Osebnost* ima z družbo predvsem stik v smislu socializacije in ustreza funkciji doseganja ciljev. Kot taka je kibernet-sko podrejena družbenemu sistemu (s socializacijo sprejema informacije o vzorcih vedenja) in nadrejena vedenjskemu organizmu,⁷ ki ga »upravlja«.

3. *Kultura* opravlja funkcijo latentnega vzdrževanja obrazcev in je v hierarhiji nadzora na najvišjem mestu. Za našo analizo je še posebej pomembna, ker daje družbenemu sistemu legitimizacijo določenih vzorcev vedenja.⁸ Je kot neke vrste posrednik med družbenim sistemom in neempirično t. i. »Najvišjo stvarnostjo« oziroma »problemi smisla«, kakor jih imenuje Weber.⁹

Sploh pa ima kultura s prenašanjem obrazcev, ki se udeležujejo v določenih konkretnih družbah, v bistvu podobno vlogo, kot jo pri živih bitjih igra genetski zapis. Na podlagi določene kulture je pod različnimi pogoji možen razvoj različnih družb.

Podsistemi družbenega sistema ali, konkretnije, družbe pa so v kibernet-skem zaporedju od najnižjega do najvišjega:

1. *Ekonomija* v okviru družbe ustreza funkciji prilagoditve, ki jo opravlja predvsem s pomočjo tehnologije. Je tisti del družbenega sistema, ki je odgovoren zlasti

³ Parsons, 1991, str. 42–45.

⁴ Godina, V.: Pozicija posameznika v socializacijskem procesu, Ljubljana: FSPN, 1990, str. 84–85.

⁵ Parsons, 1991, str. 18–21.

⁶ Parsons, 1991, str. 27–29.

⁷ Prav tam, str. 23.

⁸ Prav tam, str. 22.

⁹ Prav tam, str. 18.

za odnos do organsko-fizičnega okolja,¹⁰ v širšem smislu pa tudi za prilagajanje (družbe okolju in okolja družbi) v odnosu do personalnega sistema in kulture.¹¹

2. *Politika* kot družbeni podsistem v najširšem smislu pomeni doseganje za skupnost pomembnih ciljev.¹² Gre za odločanje nasploh (ne le vladanje v ožjem smislu), ki je v prvi vrsti usmerjeno na osebnosti kot eno od okolij družbe.¹³

3. *Societalna skupnost* opravlja na ravni družbenega sistema funkcijo integracije, predvsem na podlagi norm.

4. *Vzdrževanje institucionaliziranih kulturnih obrazcev* ali sistem verovanj (fiduciary system) na ravni družbe služi latentnemu vzdrževanju (institucionaliziranih) vzorcev. Če sodita npr. religija ali znanost kot miselna sistema v kulturni sistem (torej v okolje družbe), sodijo njima ustrezne družbene *institucije*, kot sta npr. cerkev in univerza, v samo družbo oziroma njen podsistem vzdrževanja obrazcev.¹⁴

Opisani družbeni podsistem je analitično nadalje razčlenjen na podlagi splošne A-G-I-L sheme na štiri – recimo – družbene podpod sisteme:

- Sistem racionalnosti kot sistem prilagoditve opravlja na ravni družbe funkcijo racionalizacije delovanja.

- Telični podsistem, ki se uporablja, kot pove že ime, za doseganje ciljev, ustreza kulturnemu podsistemu ekspresivne simbolizacije. Na ravni družbe vključuje želje oseb, organizmov in kolektivov.

- Moralna skupnost ima v družbi funkcijo določanja družbenih odnosov v smislu prispevanja k občutenju skupnosti. Iz tega je seveda razvidna funkcija integracije.

- Konstitutivni podsistem je kibernetsko najvišji in je odgovoren za pomena na najvišji ravni, ki ni vezana na empirijo. Njegova ključna in najznačilnejša sestavina je prav institucionalizirana religija, npr. kot cerkev ali kako drugače. Sem pa sodijo tudi različne oblike »civilnih religij«.¹⁵

Parsons torej postavlja religijo (oziroma na ravni družbenega sistema njene institucije) v vrh kibernetske hierarhije, ki naj bi bila imanentna vsaki človeški družbi. Upoštevati pa je treba, in Parsons se tega ob omenjanju »civilnih religij« očitno zaveda, čeprav morda opravi z njimi preveč na kratko, da ima lahko religija tudi svoje funkcionalne ekvivalente. Tako lahko predpostavljamo, da so lahko razsvetljenski racionalizem, komunizem ali celo radikalni nacionalizem v družbah, kjer so postali dominantni, igrali podobno vlogo kot srednjeveško krščanstvo – z določanjem najvišjih smislov in dajanjem odgovorov na končna vprašanja.

Parsonsov model ni le statičen, kot neupravičeno menijo nekateri kritiki, in vsekakor lahko pojasnjuje tudi družbene spremembe. Razume jih predvsem v evolucijskem smislu, pri čemer evolucija pomeni razvoj diferenciacije med (pod-pod...) sistemi in s tem povezano rast njihove prilagoditvene sposobnosti. Gre torej za razvoj od tako imenovanih primitivnih družb, ki so nizko diferencirane in nizko kompleksne, k visoko kompleksnim in diferenciranim.

V primitivnih družbah so prav zaradi nizke stopnje diferenciacije med podsistemi kibernetsko nižja delovanja najbolj izrazito podrejena kibernetsko višjim. Tako »sta značilni religiozna in magična orientacija v vseh sferah delovanja«.¹⁶ V bolj

¹⁰ Parsons, 1991, str. 27.

¹¹ Godina, 1990, str. 91.

¹² Parsons, 1991, str. 25.

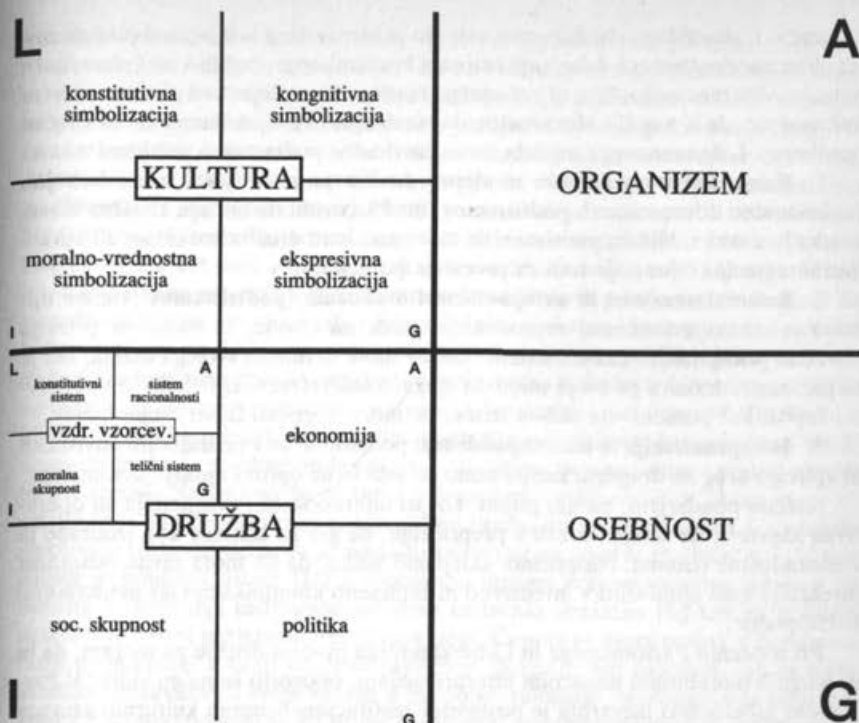
¹³ Parsons, T.: *Social Systems and the Evolution of the Action Theory*, New York: The Free Press, 1977, str. 196.

¹⁴ Glej na primer prav tam, str. 194.

¹⁵ Parsons, T.; Platt, G.: *The American University*, Cambridge: Harvard University Press, 1974, str. 18–22.

¹⁶ Adam, F.: *Družbena evolucija in procesi modernizacije v luči Parsonsove teorije*, Družboslovne razprave, let. 8, št.

11, Ljubljana, 1991, str. 7, 11.

(skica Parsonsove AGIL sheme: podlaga: prej omenjena literatura)

diferenciranih družbah postanejo družbeni podsistemi sicer avtonomnejši, še vedno pa seveda povezani s procesi interpenetracije in v kibernetsko hierarhičnem odnosu. Ne glede na diferenciranost in relativno avtonomnost torej Parsonsov model družbe (ki se po njegovem nanaša tudi na moderno družbo) ima svoj center oziroma vrh. Obstoj družbe si Parsons ne more zamišljati brez kibernetskega vrha v smislu (institucionaliziranih) kulturnih obrazcev, iz katerih so izpeljane tudi norme, na podlagi katerih lahko societalna skupnost opravlja svojo integracijsko funkcijo.¹⁷ Še jasneje je to izraženo na primer pri Edwardu Shilsu, ki meni, da »družba ima center« oziroma »centralno cono«. Centralna cona je »cesarstvo vrednot ali verovanj«, ki upravljajo družbo.¹⁸ Pri tem gre pravzaprav le za izpeljavo Parsonsovega razumevanja kibernetske hierarhije. Vrednote so namreč po Parsonsu strukturni element, ki ustreza funkcij vzdrževanja institucionaliziranih kulturnih obrazcev.¹⁹

Model razsrediščene družbe

Nasprotno od Parsonsa Niklas Luhmann meni, da kibernetska hierarhija ni imanentna vsaki človeški družbi. Z družbenim evolutivnim razvojem naj bi

¹⁷ Glej npr.: Adam, F.: Prispevek Niklasa Luhmanna k razvoju sistemske teorije, Nova revija, let. 9, 96–99, Ljubljana, 1990, str. 747.

¹⁸ Shils, E.: Centar i periferija. V: Kuvačić, I.: Funkcionalizam u sociologiji. Zagreb: Naprijed, 1990, str. 368–369.

¹⁹ Glej npr.: Parsons, 1991, str. 163.

namreč t. i. *stratifikacijska* diferenciacija, to je hierarhičen odnos med posameznimi oblikami družbenega delovanja oziroma komunikacije, prešla v izključno *funkcionalno* diferenciacijo, kjer ni več možna klasična hierarhija med podsistemi in ni več mogoče, da bi najvišja sfera zastopala vse druge.²⁰ Po F. Adamu²¹ lahko ključne posebnosti Luhmannovega modela moderne družbe povzamemo približno takole:

1. **Razsrediščenost družbe:** moderna družba je sestavljena iz medsebojno funkcionalno diferenciranih podsistemov, med katerimi ne obstaja klasična kibernetska hierarhija. Noben podsistem ne more zastopati družbe kot celote ali opravljati integracijske funkcije tudi za preostale podsisteme.

2. **Samoreferenčnost in avtopoetičnost družbenih (pod)sistemov** pomeni njihovo relativno avtonomno reprodukcijo glede na okolje, ki vsekakor presega navadno prilagajanje. Takšen sistem sicer ne more definirati svojega okolja, ker je to pač dano, definira pa svojo mejo do njega. Samoreferenčni sistemi so operativno zaprti, kar pomeni »da noben sistem ne more operirati izven svojih meja«.²²

3. **Interpenetracija in interdependenca:** podsistemi so v medsebojni odvisnosti in vplivajo drug na drugega, kar pa samo po sebi še ne ogroža njihove avtonomije.

Izrecno poudarjam, da nas pojmi, kot so diferenciacija, avtonomija ali operativna zaprtost, ne smejo zavesti v prepričanje, da gre za kakršne koli izolirane in samozadostne sisteme. Nasprotno: sklepamo lahko, da jih mora ravno odsotnost hierarhije med njimi siliti v intenzivno in zapleteno komunikacijo ter medsebojno usklajevanje.

Pri soočenju Parsonsovega in Luhmannovega modela družbe pa moram, da bi se izognili morebitnim napačnim interpretacijam, opozoriti še na en vidik. V Parsonsovi kibernetski hierarhiji je postavitve institucionaliziranih kulturnih vzorcev v vrh oziroma center družbe logična in nevprašljiva. Izhajajoč iz Parsonsove analitične sheme, si družbe s kakšnim drugim kibernetskim vrhom tudi ne moremo zamisliti. Zato tudi primer komunistične (oz. socialistične) družbe, v kateri bi lahko govorili o centralnosti političnega sistema, ki se med drugim izraža, kot pravi Luhmann, v »politizaciji gospodarstva«,²³ ne pomeni kakšne na glavo obrnjene Parsonsove kibernetske hierarhije.

V primeru Parsonsove AGIL sheme gre namreč za *kibernetsko* upravljanje, v katerem določen družbeni podsistem *potrebuje* usmerjanje s strani informacijsko močnejšega podsistema, ki ga zalaga z *informacijami*, sam pa ga v zameno zalaga z *energijo*. Ta odnos je podoben odnosu med psihičnim sistemom (osebnostjo) in organizmom (telesom). Osebnost je kibernetsko višja, razpolaga z informacijami, zato upravlja svoje telo, ki pa jo zalaga z energijo – ji zagotavlja materialno podlago za obstoj.

Ob centralnosti političnega podsistema v socialističnih družbah pa gre za »eno-smerno hierarhijo, kjer politika penetrira v ostale sisteme«.²⁴ Gre za neke vrste *vsiljen* nadzor, ki se je glede na neuspeh socialističnih družb očitno izkazal tudi kot nepotreben in celo disfunkcionalen.

To pa seveda ne pomeni, da Parsonsova shema za socialistične družbe ni uporabna. V njeni neposredni aplikaciji na socialistično družbo, ki jo Parsons označuje

²⁰ Introduction, v: Luhmann, N.: *Political Theory of the Welfare State*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1990, str. 2–3.

²¹ Adam, 1990, str. 748–749.

²² Luhmann, N.: *Pojem družbe. Teorija in praksa*, let. 28, št. 10–11, Ljubljana, 1991, str. 1177.

²³ Citirano v: Adam, 1990, str. 718.

²⁴ Prav tam.

kot »moderno družbo z deficitom«, ²⁵ moramo ugotoviti, da politični podsistem v *kibernetkem smislu* ni vrh družbe. Gre pa vsekakor za nižje diferencirano družbo in zato tudi izrazitejšo prevlado kibernetiko višjih podsistemov. To je razvidno na primer v vlogi vladajoče komunistične partije, ki igra vlogo institucije, odgovore za ohranjanje kulturnih vzorcev (ustreza funkciji L) oziroma njihovega kibernetiko najvišje dela – komunistične ideologije (ki v bistvu igra vlogo funkcionalnega ekvivalenta vladajoči religiji), hkrati pa prevladuje tudi v političnem sistemu. Strukturalna diferenciacija med partijo in državo v socialistični družbi očitno ni bistveno večja kot med katoliško cerkvijo in državo v srednjeveški Evropi. Morebiten protiargument, da naj bi bil predvsem *politični* vrh partije tisti, ki bi glede na trenutne politične interese vedno znova določal globalno ideologijo kot sestavino kulturne sfere, po mojem mnenju pokaže, da to ni ustrezno. Bi si lahko zamislil, da bi si komunistični politiki na vrhuncu svoje moči s *političnim ukrepom* spremenili vladajočo ideologijo: zamenjali marksizem-leninizem s čim drugim? Niti Stalin si kljub vsej moči in prepričanju o lastni nezmotljivosti ni drznil preimenovati marksizma-leninizma v marksizem-leninizem-stalinizem, čeprav so mu nekateri menda to predlagali. Nasprotno pa je treba v socializmu vsak *političen* ukrep in vsako obliko boja za oblast in ohranjanje oblasti utemeljiti in legitimizirati z vladajočo ideologijo (celo disidenti so se pogosto sklicevali na izvorni marksizem!). V tem smislu je politični sistem (G) v socializmu mnogo bolj neposredno odvisen od sistema vzdrževanja institucionaliziranih kulturnih obrazcev (L) kot pa politični sistem v moderni parlamentarni demokraciji. Čeprav se mora politik v parlamentarni demokraciji v očeh volivcev praviloma pokazati kot moralen, mu ni treba nenehno opravičevati svoje oblasti z lastno moralnostjo, spoštovanjem veljavnih vrednot, zagovarjanjem te ali druge ideologije. Njegov temeljni argument v političnem delovanju je dejstvo, da je njegova moč pridobljena legalno in legitimno – z volilnimi glasovi. Volivci pa nikomur ne odgovarjajo za oddane glasove, nihče jih ne bo vprašal, po katerih merilih so se odločali (popolnoma vseeno je, ali so nekoga izbrali, ker zagovarja zanje najustreznejše vrednote, ali ker je sposoben ali ker ima lepe oči . . .), nobene neposredne sankcije jih ne morejo doleteti, če glasujejo za najbolj noro, najnemoralnejšo, najneodgovornejšo, najbolj ekstremno stranko. Politični sistem je torej v parlamentarni demokraciji precej bolj avtonomen glede na kulturni sistem kot npr. v socializmu. Jasno pa je seveda, da ideje same nikoli ne vladajo, se ne borijo za oblast in ne obračunavajo s političnimi nasprotniki. To je možno kvečjemu z njihovo »metaralizacijo« v – informacijsko šibkejšem, zato pa energetsko močnejšem – političnem sistemu.

Ideologije in kultura

Teorije o koncu ideologij v moderni oziroma postmoderni, kot jo avtorji teh teorij pogosto imenujejo, družbi še zdaleč niso nekaj popolnoma novega. V petdesetih letih tega stoletja sta na ta problem opozorila na primer Daniel Bell²⁶ in, v drugačni in predvsem radikalnejši obliki, Kojève. Isti fenomen je Lyotard označil kot »konec velikih zgodb«. Ponovno ga je aktualiziral tudi Francis Fukuyama²⁷ ob padcu večjega dela komunističnih režimov.

²⁵ Adam, 1991, str. 15.

²⁶ Bell, D.: *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the fifties*. New York: Collier Books, 1962.

²⁷ Fukuyama, F.: *The End of History? The National Interest*, Number 16, 1989.

Kljub različnim teoretskim osnovam teh teorij in sistemske teorije Parsonsa ter Luhmanna menim, da je med njimi možno najti nekatere skupne točke, ki utegnejo biti za razlago moderne družbe in njenih perspektiv precej uporabne.

Za povezavo obeh modelov je najbolj bistveno definirati pojem ideologije in ugotoviti njeno družbeno funkcijo. Tu se srečamo predvsem z dvema problemoma:

1. Pojem »ideologija« v parsonovski tradiciji ni ravno pretirano domač in se običajno bolj povezuje s povsem drugačnimi teoretskimi koncepti.

2. »Ideologija« še zdaleč ni jasno in enovito definiran pojem.

Bellova in Fukuyamova opredelitev ideologije pa sta primerno izhodišče, ki nam lahko omogoči premostitev teh problemov.

Bell, po Mannheimu, ločuje dve vrsti ideologij: partikularne in totalne. Partikularne so neposredno vezane na različne posameznikove ekonomske, politične in druge interese, globalne pa pomenijo »sistem verovanj«, prežet s »težnjami po preoblikovanju celotnega načina življenja,« iskanje (najvišjega?) »vzroka«, »izpolnitev globokih moralnih občutij«. Totalne ideologije *niso nujno odsev interesov*. V tem smislu pomeni ideologija »sekularizirano religijo«. ²⁸ Za našo analizo so relevantne le totalne ideologije, katerih definicijo lahko sprejmemo z dvema dopolniloma. Menim namreč, da se ideologija ne uporablja nujno le za »preoblikovanje«, temveč tudi *ohranjanje* obstoječega. Komunistična ideologija na primer res vsebuje zahteve po spremembah, hkrati pa poudarja tudi ohranjanje »pridobitev revolucije«. Prav tako tudi ne vidim razloga, da bi šteli kot ideološke le »sekularizirane«, ne pa tudi klasičnih oblik religije.

Tudi za Fukuyamo ideologija ni le določena »politična doktrina«, temveč »lahko vključuje religijo, kulturo in sklop moralnih vrednot«. ²⁹ Ta definicija je zelo podobna Mannheimovemu konceptu totalne ideologije, le da je nekoliko širša.

Glede na opisani definiciji lahko brez kakšnih prisiljenih prilagajanj umestimo ideologijo v Parsonsovo AGIL kibernetško shemo družbe. Sklepamo lahko, da sodijo ideologije kot take v kulturni sistem oziroma njegov kibernetški vrh, njihova institucionalizacija (npr. v obliki partije, cerkve, sekte . . .) pa v družbeni podsystem verovanj.

Omenil sem, da je po Parsonsovem razumevanju kultura podobna neke vrste genetskemu zapisu, torej naj bi se uporabljala predvsem za *ohranjanje* obstoječe družbe po veljavnih vzorcih, ne pa toliko spreminjanje (ne pozabimo pa, da genetski zapis pozna mutacije, ki imajo lahko tudi pozitivne učinke – ne nazadnje brez njih evolucija ne bi bila možna!). Takšno razumevanje kulturnih vzorcev kot *relativno* statičnih je verjetno ne glede na kritike, ki so nanj letele, primerno. »Revolucionare« spremembe v nekdanjih socialističnih družbah to prej potrjujejo, kot zavračajo. Je naključje, da je demokratična transformacija v družbah z demokratično tradicijo uspešnejša? Zakaj tolikšni problemi z uvajanjem demokracije v družbah s tradicijo »azijskega despotizma« (mimogrede: koliko časa je že minilo, odkar se je ta sistem v teh družbah »formalno« končal)? Je popoln slučaj, da se je v pravoslavnih evropskih družbah transformacija zatikala (v praktično vseh so npr. na prvih demokratičnih volitvah zmagali komunisti) precej bolj kot v katoliških, čeprav ima religija v komunistični družbi načeloma obrobni pomen?

Toda, kakšna je potem vloga (totalnih) ideologij (ki naj bi torej spadale v kulturni sistem) kot zahtev po globalnih spremembah ali celo rušenju obstoječe druž-

²⁸ Bell, 1962, str. 399–400.

²⁹ Fukuyama, 1989, str. 5–6.

be? Predvsem ni nujno, da je totalna ideologija splošno družbeno sprejeta: v določeni fazi jo lahko zagovarja le neka družbena skupina, ki pa pogosto – že zaradi same narave totalne ideologije – ima ambicije po razširitvi te ideologije na celotno družbo. S tem se zelo približamo Parsonsovemu pojmovanju zgodnjih krščanskih skupnosti v smislu sekt. Religija totalno obvladuje življenje članov takšne sekte, hkrati pa so njeni kulturni vzorci drugačni ali celo nasprotni obstoječi globalni družbi, zato prihaja med njima do konfliktov, možni pa so tudi kompromisi.³⁰

Verjetno bi lahko podobno razložili na primer vlogo komunističnih partij in njihove ideologije. Revolucionarna komunistična partija predpisuje natančne kulturne vzorce svojim pripadnikom in je hkrati v radikalnem konfliktu z globalno kapitalistično družbo. Ideologija, ki jo zagovarja, zahteva *rušenje* globalnega družbenega sistema, hkrati pa zagotavlja *ohranjanje* same »sekte« revolucionarjev. S prihodom komunistične partije na oblast postanejo njene vrednote in definicije najvišjih pomenov splošno zavezujoče. (Za kaj takega seveda ne zadošča le določena *politična* akcija ali pravični razvoj proizvodjalnih sil. Ne verjamem, da se lahko katera koli ideologija resno uveljavi brez ustreznih nastavkov v že obstoječi globalni kulturi in očitno ni naključje, da je bil komunizem najuspešnejši ravno v družbah z avtokratsko tradicijo, posebej v smislu azijskega despotizma.)

Čeprav je komunizem v svojem bistvu usmerjen v spremembe obstoječe družbe, deluje v socialistični družbi predvsem kot ideologija ohranjanja. Čeprav je socialistična družba označena kot *prehodna* v smislu razvoja v komunistično družbo, to ne pomeni, da njena ideologija bistveno spodbuja njeno spreminjanje. V zahtevah vladajočih partij gre pravzaprav za zanimiv paradoks: socialistična družba je *takšna*, da deluje v smeri razvoja v komunistično, zato mora *ostati* takšna in nevarni so ji tako »levi« kot »desni odkloni«.

Ideologija je kot sestavina kulturnega sistema nedvomno pomemben dejavnik družbenih *sprememb*. Za Parsonsa kot predvsem kulturnega determinista imajo prav inovacije v kulturnem sistemu najbolj odločilno vlogo v družbenih spremembah.³¹ Toda hkrati je dominantna totalna ideologija s predpisovanjem splošnih vzorcev delovanja in vrednot za celotno družbo, utemeljenih v definicijah najvišjih smislov, tudi eden ključnih dejavnikov *ohranjanja* obstoječega sistema.

Konec ideologij in razsrediščena družba

Za Parsonsa je moderna zahodna družba vrh evolucije. Ne trdi, da je evolucija z njo končana, je pa prepričan o absolutni superiornosti te družbe nad vsemi drugimi kadar koli do zdaj obstoječimi, posebej z vidika prilagajanja.³² Fukuyama in pred njim Kojève sta radikalnejša: zahodna družba je po njunem mnenju odpravila vsa bistvena protislovja. V 20. stoletju sta se izkazali za relativno neuspešni obe ključni alternativni sedanjemu zahodnemu modelu tržne ekonomije in demokracije: fašizem in komunizem. Fašizem po porazu v II. svetovni vojni ni bil več relevantna sila, s padcem komunističnih režimov v Srednji in Vzhodni Evropi pa je padla tudi druga, na videz resnejša alternativa. Ta proces ni zajel samo Evrope, temveč tudi države tretjega sveta. Celo kitajska partija je morala implicit-

³⁰ Parsons; Shils; Naegle; Pitts: *Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory*. New York: The Free Press, 1965, str. 250.

³¹ Adam, 1990, str. 747.

³² Parsons, 1991, str. 153–155.

no priznati (imanentno) ekonomsko inferiornost socialističnega sistema in temu prilagoditi svojo politiko na ekonomskem področju.³³

Položaj brez realnih alternativ zahodnemu tipu družbe pomeni konec ideologij. V petdesetih letih je Bell govoril predvsem o izčrpanosti klasičnih ideologij, katerih glavni nosilci so *intelektualci* (ne znanstveniki!), kar je ponazoril predvsem z diskreditacijo komunizma (moskovski procesi, pakt Hitler-Stalin, obračun z madžarskimi delavci, na drugi strani pa razvoj države blaginje na Zahodu). To pa še ne pomeni, da ne bi bilo mogoče racionalno z upoštevanjem posledic in brez poenostavljanj, kakršna so značilna za ideologije, opredeliti ciljev nadaljnjega družbenega razvoja.³⁴ Fukuyama in že pred njim Kojève sta radikalnejša: ideologij in utopij v klasičnem smislu je konec. In ker razumeta ideologije tudi kot temeljno gibalno družbenega razvoja, prihaja z njihovim koncem tudi konec zgodovine. Še vedno so možne vojne med državami in mednacionalni spopadi, vendar ne več na globalni ravni – z resno vključitvijo velikih držav (torej relevantnih svetovnih sil), saj naj bi se zanje zgodovina v klasičnem smislu že končevala (mimogrede: vsaj kar se tiče Rusije, bi morali tej trditvi ugovarjati). Fukuyama z odkrito nostalgijo meni, da v družbi na koncu zgodovine ni več pripravljenosti »tveganja življenja za čisto abstraktne cilje, vseobsegajočega ideološkega boja, ki je spodbujal drznost, pogum« in idealistične poglede na prihodnost. Te vrednote zamenjajo »ekonomska kalkulacija, neskončno reševanje tehničnih problemov, skrb za okolje in zadovoljevanje potrošniškega povpraševanja«.³⁵

Ceprav je Kojève in z njim Fukuyama po Heglovem zgledu verjetno precenil pomen idej v družbenem razvoju in zato tudi prišel do nekaterih preveč radikalnih sklepov in poenostavitvev, s katerimi se tu ne bomo podrobneje ukvarjali, je vsaj temeljne ugotovitve o koncu (totalnih) ideologij treba vzeti resno.

Ugotovimo lahko, da razume Fukuyama ideologijo predvsem kot dejavnik *spremembe*, ne omenja pa njene vloge v smislu *ohranjanja*, povezovanja družbenega sistema. Totalne ideologije (npr. v Mannheimovem smislu) pomenijo relativno celovite in homogene sisteme in razumljivo je, da se njihove zahteve praviloma nanašajo na družbo kot celoto: torej na vsak njen podsistem. Primerno ambiciozna totalna ideologija mora imeti odgovor, vsaj zasilen, na vsako bistveno vprašanje, ki se nanaša na katero koli področje družbenega delovanja. Kot take so ideologije nedvomno pomembna podlaga družbenega povezovanja.

Razvoj »neideološke« družbe se smiselno ujema z razvojem razsredičene funkcionalno diferencirane družbe. Ko posamezni samoreferenčni pod sistemi razvijejo svoja lastna notranja načela, ki jih lahko obvladujejo le sami (politika kot taka ne more dajati sodb o umetnosti, religija ne more dajati sodb o znanstvenih vprašanjih ali obratno . . .), bi si tudi težko zamislili za vso družbo bodisi kibernetško vodilen podsistem, ki bi bil informacijsko tako bogat, da bi lahko (v kibernetškem smislu) usmerjal vse druge (AGIL shema), bodisi podsistem, ki bi lahko s svojo močjo enostransko vsilil svojo prevlado preostalim podsistemom (npr. politični sistem v socialističnih družbah). Gre za proces »izoblikovanja popolnoma različnih in protislovnih racionalnosti delnih sistemov, različnih ciljev, kriterijev relevantnosti in moral . . .« (Willke, 1983).³⁶ In ob tem tudi ni več možen celovit sistem idej, ki bi se kot totalna ideologija nanašal na celotno družbo. Socializem je

³³ Fukuyama, 1989, str. 5 in 8–11.

³⁴ Bell, 1962, str. 402.

³⁵ Fukuyama, 1989, str. 18.

³⁶ Citirano v: Bernik, I.: Pojemovni aparat teorije socialnih sistemov, Nova revija, let. 9, 96–99, Ljubljana, 1990, str.

bil zadnji veliki poskus v tej smeri – z ideološko določeno politiko (»socialistična demokracija« itd.), ekonomijo (planska ali »samoupravna«), umetnostjo (socialistični realizem), znanostjo (»dialektični materializem«), eksplicitno opredelitvijo socializma v pravo in celo ustavi, socialistično vzgojo in izobraževanjem itd. – ter se očitno prav zaradi tega izkazal kot neuspešen v primerjavi z zahodno družbo.

Toda kaj potemtakem povezuje in usmerja moderno družbo? Že Weber je poudarjal diferenciacijo različnih področij družbenega delovanja kot *neobhodno* in ob tem opozoril na »nevarnost, da se posamezna področja osamosvojijo na račun vseh drugih«, ³⁷ Durkheim in za njim Parsons sta ugotavljala, da diferenciacija še ne vodi v avtomatično integracijo, zato sta predvidela določene centralne mehanizme: Durkheim v normativni integraciji, ³⁸ Parsons pa v kibernetško vodilnih sistemih svojega modela AGIL. Ugotovili pa smo, da, vsaj če sprejmemo naravo samoreferenčnih sistemov, v modernih družbah to ni več mogoče.

Morda bi lahko primeren odgovor ali vsaj izhodišče zanj našli pri Helmutu Willkeju, ki si, izhajajoč iz Luhmannove teorije samoreferenčnih sistemov, postavlja prav to vprašanje. Willke priznava izjemno odpornost in prilagodljivost razvitih družb, zato ne napoveduje njihovega razpada. Zavrača pa, skupaj z Durkheimom in Parsonsom, da bi bila integracija avtomatičen proces, ki bi logično sledil iz diferenciacije. V moderni družbi, ki sestoji iz diferenciranih samoreferenčnih sistemov, klasično hierarhično upravljanje ni več mogoče (spet je bil socializem očitno zadnji veliki poskus). Nadomesti ga lahko le zapleteno *prostovoljno usklajevanje* med podsistemi oziroma t. i. kontekstualno usmerjanje. ³⁹

Samoreferenčni sistem mora torej v svoji lastni notranji logiki ugotoviti, da je usklajevanje z drugimi samoreferenčnimi sistemi *zanj* potrebno. Ne nazadnje bi lahko bila ob njegovi visoki stopnji izmenjave z okoljem vsaka katastrofa v tem okolju usodna za sam sistem. Pomislimo na primer, kako vplivajo npr. krize v samoreferenčni politiki na samoreferenčno ekonomijo (in obratno) v modernih (razsredičenih) družbah.

Integracije moderne družbe torej ne bo mogel opravljati niti kakšen posamičen sistem niti kakšen genialen subjekt, ki bi mu bilo vse jasno za naprej in za nazaj, niti totalna ideologija, ki bi poznala odgovore na vsa vprašanja tega – morda pa tudi še kakšnega drugega – sveta. Edina resna perspektiva moderne družbe je možna, in v tem se z Willkejem strinjam, z zapletenimi, dolgotrajnimi (in morda za tiste z nostalgijo po razburljivi preteklosti dolgočasnimi) usklajevanji med družbenimi podsistemi. Sprejem določene družbene norme, na primer zakona v resni parlamentarni demokraciji, verjetno ni več izključna stvar niti politične akcije množic niti zakulisne odločitve ozke politične elite, temveč zapletenih medsebojnih pritiskov in pogajanj različnih interesnih skupin, ki izhajajo iz različnih prizadetih podsistemov.

V takšni družbi radikalnejše družbene spremembe, kakršne so bile značilne za dosedanje *zgodovino*, verjetno res niso več mogoče in v tem lahko damo prav tudi Fukuyami.

Ni pa nikakršnega vnaprejšnjega jamstva za dolgoročni obstoj in stabilnost moderne decentične družbe. Nikjer ni določeno, da družba *mora biti* takšna, kot je zahodna moderna družba, in da zato takšna družba *mora funkcionirati*. Ne nazadnje tudi ne moremo zanesljivo napovedati konca poskusov ideološkega obvladova-

³⁷ Willke, H.: Sistemska teorija razvitih družb: Dinamika in tveganost samoorganiziranja moderne družbe.

³⁸ Prav tam, str. 86–87.

³⁹ Prav tam, str. 53–57.

nja globalne družbe, če pa takšne ambicije, čeprav na relativno parcialni ravni, še vedno obstajajo. Naravnost ironično je, da so Bellovemu razmišljanju o izčrpanosti velikih ideologij v petdestih letih, v šestdesetih letih sledila – nedvomno *ideološka* – novolevičarska gibanja, zanemariti pa ne moremo tudi sedanjega razcveta radikalno nacionalističnih gibanj v nekaterih zahodnih državah – kot praktičnega »protiargumenta« Fukuyamovim trditvam.

Nekatere tradicionalne družbe, ki jih imamo z evropskega vidika za izrazito inferiorne, so preživele nekaj tisočletij. Prihodnost je še pred nami in ne bi se bilo pametno prenašati s preveč suverenimi sodbami.

LITERATURA

- ADAM, F.: Družbena evolucija in procesi modernizacije v luči Parsonsove teorije, Družboslovne razprave, 8, št. 11, Ljubljana, 1991
- ADAM, F.: Prispevek Niklasa Luhmanna k razvoju sistemske teorije, Nova revija, let. 9, 96–99, Ljubljana, 1990
- BELL, D.: The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the fifties. New York: Collier Books, 1962
- BERNIK, I.: Pojemovni aparat teorije socialnih sistemov, Nova revija, let. 9, 96–99, Ljubljana, 1990
- FUKUYAMA, F.: The End of History? The National Interest, Number 16, 1989
- GODINA, V.: Pozicija posameznika v socializacijskem procesu, Ljubljana: FSPN, 1990
- LUHMANN, N.: Pojem družbe. Teorija in praksa, let. 28, št. 10–11, Ljubljana, 1991
- LUHMANN, N.: Political Theory of the Welfare State. Berlin: New York: Walter de Gruyter, 90
- LUHMANN, N.: Sistem in funkcija, Nova revija, let. 9, 96–99, Ljubljana, 1990
- PARSONS; Shils; Naegle; Pitts: Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory. New York: The Free Press, 1965
- PARSONS, T.; Platt, G.: The American University. Cambridge: Harvard University Press, 1974.
- PARSONS, T.: Društva. Zagreb: Biblioteka August Cesarac, 1991
- PARSONS, T.: Social Systems and the Evolution of the Action Theory, New York: The Free Press, 1977
- SHILS, E.: Centar i periferija. V: Kuvačić, I.: Funkcionalizam u sociologiji. Zagreb: Naprijed, 1990
- WILLKE, H.: Sistemska teorija razvitih družb: Dinamika in tveganost samoorganiziranja moderne družbe. Neobjavljeni prevod

Kongres o ekološkem komuniciranju

V nemškem Dresdenu je potekal od 14. do 17. oktobra mednarodni kongres o perspektivah ekološkega komuniciranja, ki ga je ob sodelovanju Programa ZN za okolje (UNEP) in nemškega Marshallovega sklada pripravil Nemški zvezni sklad za okolje. Ker je vzporedno s kongresom potekalo tudi mednarodno srečanje novinarjev, ki se ukvarjajo z ekologijo in varovanjem okolja, žal nisem mogla spremljati vseh razprav na kongresu (to bi bilo tudi sicer nemogoče, ker je delo potekalo v več delavnicah) in tako lahko le povzamem nekatere razprave.

Dr. Niklas Luhmann se je spopadel s problemom komuniciranja med družbo in okoljem. Komuniciranje je po njegovem mnenju samostojna družbena operacija, tipičen družbeni proces, ki potrebuje za svojo uresničitev komunikatorja in recipienta. Družba pa je zaprt sistem, zato z okoljem, ki je zunaj nje, ne more komunicirati preko svojih sistemov, temveč mora za ta proces zgraditi drugačne suprastrukture. Opozoril je tudi na to, da prihajajo akcije pred spremembo zavesti, navad in stališč.

Willy Meyer z Oeko-Instituta v Freiburgu je opozoril na nasprotje med kompleksnostjo ekologije in pričakovanji množic, da jim bodo občila ponudila enostavne rešitve. Da bi lahko to nasprotje kar se da zmanjšali, potrebujemo profesionalne zelo dobro usposobljene novinarje, je menil, v občilih pa več kot deset vrstic ali minuto časa.

Večina prisotnih novinarjev in komunikologov je soglašala, da družba od novinarjev ne sme pričakovati preveč. Azijski novinarji so opozorili, da oblasti od njih zahtevajo vzgojno funkcijo, kar pa je v nasprotju z načeli nepristranskega raziskovalnega novinarstva. Evropski in ameriški novinarji

pa so spomnili na omejen domet novinarstva kljub razmeroma veliki vlogi javnih občil. To velja še posebej za resne in temeljite novinarske prispevke o okolju na za to določenih časopisnih straneh ali v »zeleno« označenem radijskem in televizijskem programu. Zato so bili soglasni, da bi morali skrb za čistejšo okolje vključiti tudi v druga področja. »Prejemniki informacij o okolju so tudi med bralci športnih in kulturnih rubrik, v otroškem programu in seveda med poslušalci gospodarskih oddaj – kratka, povsod,« je bil odločen Dharman Wickremaratne iz Šrilanke.

Rolf Seelmann-Eggebert s severnonemške televizije je dejal, da skušajo pri njih najti med izdelovalci televizijskih nanizank lahkotnejšega žanra take, ki bi znali vanje vpeti ekološke in okoljevarstvene teme. »S takimi nanizankami lahko dosežemo mnogo širši krog ljudi kot z dokumentarnimi oddajami«, je menil. Pritrdil mu je novinar The Guardian John Vidal, rekoč: »Novinarji smo soodgovorni za okolje, te odgovornosti se ne moremo otresti; vendar mnogi od nas pričakujejo preveč. Probleme z okoljem moramo reševati vsi, novinarji smo lahko tu le pomemben kamenček, včasih celo tisti prvi, ki sproži plaz.«

Sicer pa se je največ razprav sukalo prav okrog vpletenosti novinarjev v boj za ohranitev okolja, kar ni v sozvočju s težnjo k poklicni nepristranskosti in objektivnosti. Pri tem so razpravljavci trčili tudi na odnos do okoljevarstvenih organizacij, ki so lahko, tako je menila večina med njimi, pomemben vir informacij in stališč do okolja, nikakor pa ne smejo biti novinarji njihovo trobilo. Če hočejo biti dobri, strokovno neoporečni novinarji, morajo v svojih prispevkih prikazati obe plati – tisto, na katero opozarjajo varuhi okolja, in drugo, za katero stojijo onesnaževalci. »Če neka tovarna močno onesnažuje okolje, moram prikazati ne le njen vpliv in prizadevanje krajevnih varuhov okolja za njeno zaprtje, temveč tudi opozoriti na to, koliko delavcev bi s tem izgubilo delovna mesta,« je dejala Singrun Claus

z nemške televizije Mitteldeutscher Rundfunk v Magdeburgu.

Večina kolegov ji je pritrdila, vendar so obenem mnogi opozarjali, da razmerje med okoljem in gospodarstvom ni vedno tako črno-belo, kot ga (skoraj vedno) skušajo predstaviti gospodarstveniki in (pogosto) okoljevarstveniki. Zlasti francoski novinarji, ki so bili v primerjavi z večino drugih prepričani, da njihova vloga ni le neprizadeto poročanje, ampak tudi angažiranje za ohranitev okolja, so menili, da morajo trem milijonom brezposelnih Francozov povedati, da jim lahko prav skrb za okolje prinese številna nova delovna mesta.

Večina drugih udeležencev kongresa je bila do vpletenosti novinarjev v ohranjanje okolja previdnejša, čeprav so obenem opozarjali tudi na to, da popolne nepristranskosti ni, že zaradi tega, ker poročajo o okolju v glavnem tisti novinarji, ki menijo, da je treba zmanjšati onesnaževanje in vzpostaviti uravnotežen razvoj. To je logično, saj tudi o kulturi pišejo njeni zagovorniki, o borzah pa tisti, ki verjamejo, da potrebujemo tovrstne finančne ustanove. Znotraj te splošne opredelitve pa je potrebno čim več objektivnosti. Novinarjevo delo ni prepričevati ljudi, naj ne kupujejo plastike, ki vsebuje ozonu škodljiv klor, temveč le prikazati vse učinke vseh vrst plastike in drugih snovi, ki plastiko lahko nadomestijo.

Še na en problem so opozorili v Dresdenu: na nasprotje med ponujenimi in želenimi informacijami oziroma na dejstvo, da se na trgu informacij bolje prodajajo poročila in reportaže o škandalih in katastrofah kot poglobljene in celovite informacije o pozitivnih vidikih varovanja okolja. Navedb o drugačnih izkušnjah je bilo razmeroma malo. Med njimi je bila izjava Iona Ellasa s freiburškega Oeko-Instituta, da njihova (neodvisna) ustanova na trgu uspešno prodaja tudi pozitivne izsledke varovanja okolja. Da bi morali vztrajati v pozitivni smeri, je bil prepričan tudi dr. Niklas Luhmann, meneč, da se vpliv pozitivnih informacij iz množičnih občil ne pozna le neposredno, pri prejemnikih informacij, temveč tudi posredno, ker zaradi novinarjev in javnosti politiki in gospodarstveniki, ki imajo ključno vlogo pri sprejemanju odločitev o okolju, pazijo na svoje besede in dejanja.

Srečanje novinarjev se je končalo z ustanovitvijo Mednarodne zveze okoljskih novinarjev, ki ima sedež v Parizu, skrbela pa naj bi predvsem za stike med svojimi člani, oblikovanje baze podatkov in video posnetkov, izmenjavo informacij (zlasti s pomočjo elektronske pošte) in za pomoč kolegom, ki bi se pri svojem delu znašli v težavah.

Marica Uršič

JON ELSTER

Local Justice

– How Institutions Allocate Scarce Goods and Necessary Burdens – (New York: Cambridge University Press, 1992)

Knjiga *Lokalna pravičnost* pomembno in precej edinstveno prispeva k socialni teoriji v povezavi z literaturo o javni upravi. Elster poskuša v knjigi osvetliti »temnejšo stran« lokalnega odločanja, pri čemer usmerja svoj oster razum in privlačno pripovedovanje k vprašanju, kako različne neomajne in avtonomne vladne, kvazivladne in nevladne organizacije oziroma telesa razdeljujejo redke in predvsem nedeljive dobrine in breme na posameznim prejemnikom. Pravičnost je tako po njegovem mnenju »lokalna« v tem smislu, da njena vladajoča načela, prvič, oblikujejo decentralizirane in relativno avtonomne institucije, in drugič, da so omejena na vrsto posebnih dobrin in bremen, ki jih razdeljuje posebna avtonomna institucija (str. 4).

V nasprotju z drugimi sodobnimi misleci, ki pišejo o »pravičnosti« (npr. Rawls, Nozick in Walzer), Elster uporablja ta pojem predvsem pojasnjevalno in manj kot normativni koncept. V tem smislu ne ponuja nobenih opravičil za svojo dozdevno zavračanje vpletenosti v vsesplošno teoretično gradnjo, pač pa rajši zasleduje usmeritev, ki jo je začrtal v svoji knjigi *Nuts and Bolts for the Social Sciences* (1989). Ta pristop se zavzema za večjo pripravljenost socialnih znanstvenikov za raziskovanje vmesne (posredne) ravni (*mehanizmov*). Ob uporabi pristopa metodološkega individualizma Elster predstavlja tristopenjsko hierarhijo akterjev – sestavljeno iz politikov, razdeljevalnih uradnikov in prejemnikov – udeleženih v lokalno pravičnostnem odločanju. Potem pa se osredotoča na razumevanje pravičnosti posameznih akterjev na vseh treh stopnjah odločanja v skladu z njihovo zmožnostjo

vplivanja na izbiro posebnih postopkov ali meril za razdeljevanje redkih virov.

Izhodišče avtorjeve analize je celovit pregled pomembnejše zgodovinske literature, navajajoč pri tem posamezne dobre in slabe strani kompiliranja različnih obravnav. Ta kompilacija je potem mojstrsko spremenjena v celovito in presenetljivo vsestransko konceptualno podlago za analiziranje in interpretacijo nekaterih najizrazitejših problemov lokalne pravičnosti, ki so pojasnjeni z vrsto dobro obdelanih študij primerov. Po razjasnitvi nekaterih uvodnih konceptualnih težav in opredelitvi ključnih pojmov povezanih z dobrinami in bremen, Elster vpelje različne probleme, ki ponazarjajo vso zapletenost, značilno za razdeljevalne odločitve. Te probleme sestavljajo tako različne stvari, kot so npr. vojaška skužba, izbira delavcev za odpust iz službe, dostop do višje izobrazbe, razdeljevalni procesi povezani z otroki, razdelitev družinskih (gospodinjstskih) opravil, priseljevanje itd. Avtorjeva obravnava teh različnih problemov je, kot poudarja sam, močno selektivna in nepopolna. Vendar pa skrbno pozornost, ki jo posveča posameznim vidikom teh problemov, pozneje uporabi za razjasnitev ključnih načel in postopkov lokalne pravičnosti kot za podkrepitev pojasnjevalne koristnosti empiričnih študij primerov.

Na vrhu teh različnih problemov lokalne pravičnosti je obilica načel, postopkov in mehanizmov, ki vplivajo – ali posredno ali neposredno – na razdeljevalne odločitve. Elster zagotavlja jasen vpogled v obseg in zapletenost raznovrstnih izbir, s katerimi se srečujejo razdeljevalni uradniki. V svojem značilnem stilu poskuša avtor vnesti nekaj reda v to navidezno zmedo s tem, da najprej razvrsti glavna razdeljevalna načela v enostavne enotne kategorije na eni strani in v stvarnejše, mešane sisteme, utemeljene na različnih merilih ali načinih na drugi strani ter navaja nekatere ključne uporabe; in drugič, z ugotavljanjem bistvenih značilnosti (lastnosti), ki postavljajo ta načela v privlačno luč, bodisi na temelju pravičnosti ali smo-

trnosti v očeh akterjev na različnih ravneh odločanja.

Vendar postane sčasoma bralcu jasno, da je tudi najboljši poskus vzpostavljanja (oblikovanja) reda na področju lokalne pravičnosti obremenjen s številnimi težavami. Kajti zares, kot ugotavlja Elster, ima lahko shema za razdelitev dobrin ali bremen – tj. cela vrsta postopkov, ki se uporabljajo za uresničitev mešanih načel – posledice, ki (daleč) presegajo tiste, zamišljene s samo shemo. V tem smislu avtor označuje in podrobno razlaga različne posledice, ki imajo drugotne, čeprav še vedno nameravane posledice, nasprotno in nenameravane, spodbujevalne učinke, ter bolj rafinirano vrsto učinkov, močno podobnih zapornikovi dilemi, kjer je skupni učinek posameznih racionalnih dejanj kolektivna iracionalnost (in za katero je skoval primerno frazo lokalna pravičnost – globalna nepravičnost?). Nadalje, avtor dojemljivo opaža celovitost vloge, ki jo imata rasa in status pri oblikovanju razdeljevalnih načel, ter selektivno osvetljuje nekatere najizrazitejše sekundarne učinke, ki izhajajo iz teh odnosov.

Vendar kako skuša Elster pojasniti sprejem(anje) posameznih razdeljevalnih načel? Kot poudarja, je bistvenega pomena izboljšati naše razumevanje, zakaj posamezni udeleženci (akterji) dajejo prednost nekaterim načelom pred drugimi in kako se te prednosti povezujejo pri oblikovanju končne razdeljevalne sheme? V skladu z njegovo ugotovljeno namero, da »najde« ključne mehanizme, tj. vzročne vzorce (načine), ki veljajo v določenih splošno nepoznanih razmerah, avtor izumi enostaven pojasnjevalni okvir, v katerem so prednosti udeležencev (na vseh treh stopnjah odločanja) povezane z dvema splošnima načinoma odnosov (spodbujevalni učinki in pogajanja).

Po eni strani so z uporabo tega okvirja analize razčlenjeni številni dejavniki, predvsem javno mnenje, profesionalne norme, nacionalna kultura (značaj), problemi spodbujanja in informacijski problemi, ki sestavljajo pojasnitev prednosti udeležencev. Na drugi strani so z njegovo uporabo izloženi trije glavni mehanizmi – oblikovanje koalicij, pogajanja in prirastek – s katerimi se prednosti različnih udeležencev združujejo. Skratka, Elsterjeve ugotovitve kažejo na to, da so politiki na splošno motivirani z razmišljanji o globalni učinkovitosti, medtem ko

jih pravičnost skrbi samo zaradi javnega mnenja (ker pa je pravičnost najvažnejša). Razdeljevalni uradniki naj bi bili motivirani tako s pravičnostjo kot z lokalno učinkovitostjo. Prav tako naj ne bi niti ene niti druge vodili pri tem razdeljevalnem odločanju nekakšni sebični interesi. Nasprotno pa so z nekaj svetlimi izjemami prejemniki značilno usmerjeni s svojimi koristoljubnimi interesi.

V nasprotju z bralčevimi pričakovanji pa pojasnitev, zakaj so sprejeta posamezna razdeljevalna načela, ne označuje sklepa knjige Lokalna pravičnost. Avtor že prej (v 6. poglavju) pravzaprav preskoči iz vsakdanjega, poprečnega prakticiranja lokalne pravičnosti k vzvišenim vrhovom, kjer je zasidrana filozofska teorija (globalne) pravičnosti. Konceptualna povezanost med razsežnostma je precej slabotna in v celoti količinski preskok zelo malo izboljšuje naše razumevanje problemov lokalne pravičnosti.

Mogoče je ta ocena prestroga, kajti vedno obstaja tudi izjema za vsako trditev. Tako tudi tu najdemo nekatere vidike obravnave, ki opazno izstopajo, so vredni spoštovanja in se bolje ujemajo s temo lokalne pravičnosti. Še zlasti je zanimiva razprava o empirični (izkustveni) utemeljitvi pravičnosti, ko Elster sprašuje, ali intuitivne presoje filozofov zagotavljajo najboljšo podlago za teoretično gradnjo, ne glede na to ali gre za gradnjo (velike) teorije o pravičnosti ali za koncept (srednjega dometa) teorije o racionalni izbiri. Avtor namesto tega jasno zastopa pristop, ki želi odkriti zaznavo pravičnosti, ki jo sprejemajo in zagovarjajo odločevalci lokalne pravičnosti.

Nadalje so koristni številni vidiki v Elsterjevi razpravi o utilitarizmu, zlasti v povezavi z opisom teorije družbene izbire ter razlikovanjem med delujočim in normativnim utilitarizmom ter posledicami za lokalno pravičnost. Seveda pa je njegova *zdravorazumska* opredelitev pravičnosti, čeprav zanimiva, čisto normativna in tako, kot tudi sam implicitno priznava, podvržena isti kritiki, ki zadeva zmotnost filozofskih intuitivnih presoj. Diferenciacija akterjev oziroma stopenj odločanja kot okvir za analizo je močno poenostavljena, kar še posebej velja za njegovo konceptualizacijo druge ravni, tj. institucij in razdeljevalnih uradnikov, ki je brez dvoma središče njegove knjige. Institucije sestavljajo tudi različni drugi organi (izvolje-

ni ali imenovani) in ne samo (pre)razdeljevalni uradniki. Slabo so pojasnjena tudi nesorazmerja bremen, ki so razdeljena med člane različnih manjšinskih skupin. Sicer pa je knjiga zakladnica različnih idej in bogat vir metodoloških napotkov za nadaljnje raziskovanje vprašanj, povezanih z lokalno pravičnostjo.

Marjan Brezovšek

DONALD L. FERGUSON & JIM PATTEN

Journalism Today!, Fourth Edition

Lincolnwood (Illinois): National Textbook Company, 1993

Korenine 4. izdaje knjige *Novinarstvo* danes! segajo v čas, ko je Združenim državam Amerike predsedoval Richard Nixon, ko sta bila satelitska televizija in osebni računalnik še stvar prihodnosti, ko so množični mediji po vsem svetu poročali o vietnamski vojni in ko se znameniti Watergate še ni zgodil. Vpliv feminističnega gibanja si je počasi utiral pot in nihče se ni posebej ukvarjal s tem, da je bila ta knjiga (takrat naslovljena *Journalism for Today!*) napisana, kot da so vsi novinarji in študenti novinarstva moški.

Marsikaj se je spremenilo od takrat, veliko stvari pa ostaja enakih, v uvodu ugotavlja avtorja *Donald L. Ferguson* in *Jim Patten*. Množični mediji so imeli in imajo še vedno ogromen vpliv na vsakdanje življenje ljudi. Razvoj novih komunikacijskih tehnologij bistveno ne spreminja temeljnih novinarskih pravil: preprosto povedano, naloga novinarjev je, da zagotavljajo točne, nepristranske, natančne, jedrnat, objave vredne in privlačno »zavite« informacije. Temeljno novinarjevo delo po mnenju avtorjev ostaja enako, pa čeprav so ga včasih opravljali s škripavimi pisalnimi stroji, danes pa z računalniki in vrhunsko tehnologijo.

Namen *Journalism today!* iz leta 1993 je predstaviti razvojne dosežke in novo tehnolo-

gijo na področju množičnega komuniciranja, vendar ne na račun temeljev novinarskega dela. Avtorja se tega strogo držita in tako je glavni poudarek knjige še vedno na novinarskem sporočanju oziroma pisanju. Vsebinsko »sodobnega novinarstva« zapolnjujeta predvsem s tiskom oziroma časniki in časopisi. Ob tem sicer priznavata, da so se posli na področju tiska v ZDA zmanjšali, a še vedno ostajajo ena izmed najbolj dobičkonosnih dejavnosti. Tako na prihodnost novinarstva pogledujeta z optimizmom, vendar poudarjata, da so častniki danes drugačni, kot so bili ob prvi izdaji knjige, in prav to spremembo je treba razumeti. In kakšne so spremembe, ki jih imata v mislih? Novinarske zgodbe so v sodobnem novinarstvu krajše, časniki uporabljajo več barve, lažje jih je brati, ženske in manjšine imajo več priložnosti kot nekoč.

Omeniti pa je treba prepričanje, ki sta ga avtorja zagovarjala že ob prejšnjih izdajah knjige in od katerega tudi zdaj ne odstopata: poročanje o vladi, torej o politiki, naj bi bilo glavna naloga oziroma odgovornost novinarstva. Izhajala naj bi iz svobode izražanja, ki jo zagotavlja prvi amandma k ameriški ustavi, na katerega se Američani tako radi sklicujejo. Toda v sodobni novinarski praksi, kot ugotavljata avtorja, novinarji to obveznost izpolnjujejo v manjši meri kot nekoč. Medijski prostor poplavlja prispevki o medosebnih odnosih, življenjskih stilih, zdravstveni problematiki in raznovrstne »feature« zgodbe, za katere je značilno, da vsebinsko niso omejene in pravzaprav lahko pripovedujejo kar koli. Nastop tovrstnih medijskih vsebin sicer odobravata, vendar odločno zatrajata, da nobena država ne more dobro delovati, če njeni državljani ne razumejo in ne nadzirajo vladnih oziroma državnih dejavnosti.

Avtorja opredeljujeta poročanje o delu vlade oziroma države kot prvo dolžnost novinarjev. V demokratičnih družbah naj bi bili množični mediji tisti, ki v imenu javnosti in za različne javnosti opravljajo nadzorno funkcijo politične oblasti. To seveda pomeni, da morajo biti od nje neodvisni. Ustavno zagotovljeno svobodo tiska spremlja odgovornost medijev, da javnosti posredujejo informacije, na podlagi katerih lahko državljani sprejemajo politične odločitve. Posredovanje političnih vsebin in vloga »psa čuvara« sta po njunem mnenju bistvena opredeli-

tev medijskih sporočevalcev, s čimer omejitava medijsko svobodo izbiranja enakopravnih področij, ki naj bodo predmet medijske pozornosti oziroma obravnave.

Ob tem se odpira vprašanje samostojnosti novinarskega poklica, o katerem se tako pogosto razpravlja v strokovnih krogih. Že tako šibki argumenti tistih, ki še verjamejo v močnost avtonomnosti novinarskega poklica v smislu njegove neodvisnosti od političnih ali ekonomskih centrov moči, se razrahljajo predvsem ob implicitno ves čas močno prisotnem domoljubju obeh avtorjev, ki gre dlje od običajnega ponosa na svojo državo. Med drugim vsiljuje občutek, da je novinarstvo zgolj – ali predvsem politična institucija, čemur so podrejene njegova kulturna in številne druge vloge.

Knjiga je razdeljena na sedem razdelkov, vsak izmed njih pa še na nekaj poglavij, ki jih je skupaj 20. Besedilo ima poleg kazala imen in pojmov še dva zanimiva dodatka: prvi je za študente zelo uporaben slovarček strokovnih izrazov, drugi pa t.i. »AP–UPI Stylebook«. Slednje je knjiga dogovorjenih pravil enotnega sloga pisanja ameriških novinarjev, ki sta jo sestavili agenciji Associated Press in United Press International, avtorja pa sta objavila po svojem mnenju za študente najpomembnejših del. Večina informacij pravzaprav sodi v pravopis: kako postavljamo vejice in druga ločila, kako okrajšamo nazive, kako pišemo merske enote in krajevna imena.

Domoljubno naravnost avtorjev je zaznati že v prvem razdelku z naslovom Novinarstvo v demokratični družbi in dvostransko barvno fotografijo ameriške zastave. Poglavje o zgodovini ameriških medijev obsega pregled od prvih ameriških časnikov iz konca 17. stoletja, razvoja koncepta svobode tiska, rojstva »penny« in »rumenega« tiska, pojava radia in televizije, pa vse do sodobnega novinarstva. Poanta: zaradi televizije imajo danes časniki manj pomembno vlogo v življenju mladih kot nekoč, toda dolžnost državljanov, da so polno obveščeni, zahteva globlje razumevanje dogodkov, kot ga lahko zagotavlja samo televizija. Povedano drugače: če želite izpolnjevati svoje državljanske odgovornosti, berite časnike.

V poglavju o odgovornosti medijev avtorja razpravljata, zakaj javnost vedno manj zaupa medijem in kako naj mediji to zaupa-

nje povrnejo (pridobijo?) Poenostavljen odgovor se glasi: z delovanjem, ki ustreza profesionalnemu izpolnjevanju njihovih funkcij, ki jih avtorja naštejeta v začetku poglavja. Nadaljujeta z nasveti, kako pravilno presoditi, ali mediji svojo moč uporabljajo pametno in odgovorno. Skleneta z etičnimi in pravnimi vidiki novinarskega sporočanja.

V razdelek z naslovom Zbiranje novic so vključena tri poglavja. Kaj so novice, se avtorja sprašujeta v prvem izmed njih, v drugem govorita o novinarskih organizacijah in virih informacij, tretje pa posvetita uspešnemu intervjuju.

Razdelek Pisanje novic se v prvem poglavju ukvarja s pisanjem vodila, v naslednjem s pisanjem same zgodbe, v tretjem pa s točnostjo navajanja.

O pisanju »feature zgodbe« govori naslednji razdelek, v katerem se avtorja med drugim posvetita tudi pisanju športnih prispevkov, uvodnikov in različnih interpretativnih žanrov, v katerih pisci izražajo svoje mnenje oziroma komentirajo.

V nadaljevanju posredujeta natančna navodila tistim, ki jih zanima sodelovanje pri šolskem časopisu. Opišeta različne stopnje njegovega ustvarjanja, od urednikovanja do oglaševanja glasila. Sestavljanje naslovov, lektura, postavitve strani, fotografija, tržne raziskave, reklame – to je le nekaj tematik tega obsežnega sestavka.

V predzadnjem razdelku z izključno obravnave tiska oziroma časnikov in časopisov končno zaideta tudi na nekaj drugih področij, s katerimi se spopadajo študenti novinarstva. Način pisanja šolskih letopisov (yearbooks) se neprestano spreminja, zato navajata nekaj najsprejemljivejših nasvetov, pri čemer poudarjata, da je trend razvoja v smeri večje ustvarjalnosti in manjše vezanosti piscev na pravila.

Široko zastavljeni naslov knjige Novinarstvo danes! obljublja več, kot avtorja na 434 straneh lahko uresničita. Čeprav že na začetku napoved iz naslova precej zožita, rekoč, da se bosta ukvarjala predvsem s tiskom, naslednjih (samo!) 12 strani vendarle posvetita pripravi študentskih radijskih in televizijskih oddaj. Zadnji zapis v tem razdelku pa obravnava delo študentske novinarske redakcije, ki ne skrbi le za produkcijo šolskih množičnih medijev, ampak tudi za sporočanje pomembnejših

šolskih novic lokalnim množičnim medijem oziroma opravlja funkcijo stikov z javnostjo.

»Razumeti tehnologijo« je naslov zadnjega razdelka, v katerem se bolj površinsko lotita bistvenih sprememb v komunikacijski tehnologiji zadnjih let, torej tega, po čemer naj bi se sodobno novinarstvo najbolj razlikovalo od preteklega.

Ferguson in Patten svoje delo obravnavata kot naložbo v kakovostnejšo prihodnost ameriškega novinarstva. Tisti, ki še danes sedijo v klopih novinarskih šol, bodo v naslednjem stoletju »zasedli« novinarske redakcije in studie. Čas za pripravo je danes. Pričujoča knjiga je v prvi vrsti učbenik za študente novinarstva, a ne samo zanje. Vsako poglavje se konča s praktičnimi navodili za vaje, ki bi jih lahko – z nekaj prilagoditva-

mi slovenskim razmeram – koristno uporabili tudi slovenski učitelji novinarstva in množičnega komuniciranja.

Koliko se bodo iz nje pripravljene učiti slovenski novinarji, je drugo vprašanje. Potencialnim ameriškim bralcem sta avtorja priskrbeli ustrezno motivacijo: med spremembami v ameriškem novinarstvu omenjata naraščajoče plače novinarjev. Profesionalni novinar danes zasluži »spodobno« vsoto denarja, kar označujeta kot pravcato revolucijo. Prenos te »izvrstne« motivacije za učenje novinarskih veščin (iz prav tega učbenika seveda) med slovenske bralce žal ni možen...

Melita Poler

MIRO CERAR, ml.

Večrazsežnost človekovih pravic in dolžnosti

Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1993, str. 181

Človekove pravice so velike pridobitve političnih in družbenih revolucij v zadnjih treh stoletjih. Izražajo temeljne potrebe vseh človeških bitij in čeprav nepopolne ter pomanjkljivo uresničene, je že samo dejstvo, da so določene potrebe vseh ljudi v enaki meri priznane in da so dobile pravno obliko, velik emancipatorski preboj v zgodovini človeštva in eno od razmejitvenih črt med tradicionalno in moderno družbo. Tradicionalna družba počiva na načelu avtoritete in neguje vrednoto služenja oblasti. Moderna družba poudarja načelo individualne svobode in enakosti pred zakonom.

Človekove pravice so nujni – čeprav ne zadostni – pogoj svobodnega človekovega življenja v kateri koli družbi; so »označevalec nečesa globljega in širšega, tj. tistega, kar pripada človeku kot takšnemu, česar pa zgolj v okvirih prava ni mogoče prepoznati« (st. 169). To globljo realiteto avtor prikazuje skozi »razvoj« kot, ga (lahko) v svojih prizadevanjih za globljimi spoznanji doživlja povprečen človek. V tej kakovosti – tistega, kar človeku gre – so človekove pravice nenehni spremljevalec človeka in njegovega iskanja samega sebe. Avtorjev osrednji cilj je zato razčleniti razsežnosti človekovih pravic in presoditi njihov pomen za osmišljanje človekovega bivanja in za dojemanje pravnosti. Ker je sočasno prisotna tudi potreba, da se posameznik dolžnostno udejanja, avtor upošteva in obravnava tudi človekove dolžnosti, saj le hkratno in dopolnjujoče dojemanje človekovih pravic in dolžnosti omogoča vzpostaviti »pravo mero« v odnosih med posameznikom in družbo.

Knjiga je razdeljena na tri večja poglavja oziroma dele (opedelitev nosilca pravic in dolžnosti) ter krajši povzetek in pregled uporabljene literature. V prvem delu avtor zarisuje ločnico med pravnim in naravnim človekom. Najprej je pojasnjeno, da je pozitivno pravo vedno antropomorfno ter nikoli antropologno. Pravni človek kot naslovljenec v okviru prava (fizična oseba) zato ni realni, naravni človek, pač pa po pravnem redu oblikovana tvorba. V svetu pravnosti je šele pravno pravilo tisto, ki določa obliko in vsebino slehernega pravnega subjekta, zato avtor še osebje problematizira to dvojnost (med fizično osebo kot pravnim subjektom in človekom kot celovitim naravnim bitjem) na primeru temeljnih pravic in dolžnosti.

Človekove pravice in dolžnosti niso oziroma ne morejo biti izpeljane niti iz prave narave človeka niti iz absolutnega zakona, kajti oboje ni v avtentični obliki dostopno človekovemu spoznanju. Zato te pravice in dolžnosti v vsakem primeru postavi oziroma opredeli človek in so zato neavtentične. Kot takšne tudi niso obče oziroma univerzalne, ampak relativne oziroma partikularne, kar pomeni, da se določajo in zagotavljajo po vsakokratnem družbenem sporazumu. Zatrjevanje, da so človekove pravice in dolžnosti absolutne v družbenem okviru, ni utemeljeno in je predvsem ideološko pogojeno, kajti gre za pravice, ki varujejo v določenem času in okolju hierarhično najvišje človekove dobrine, ki jih praviloma opredeljuje tisti del družbe, ki ima moč odločanja v svojih rokah.

V drugem delu knjige avtor še posebej prepričljivo opozarja, da človekove pravice niso obče niti na teoretični (filozofski) niti na pravni ravni in še manj v sami družbeni praksi. To stališče opozarja s pogledi nekaterih vzhodnjaških in drugih tradicionalnih oziroma religioznih sistemov na človekove pravice, ki ga sklene še z obravnavo krščanstva in človekovih pravic. V nadaljevanju tega poglavja pa se ukvarja predvsem s pravnim pojmom pravice in dolžnosti in v tem okviru razčlenjuje teorije o pravnih naravi

pravic in dolžnosti, podrobno prikazuje različne razvrstitve pravic in dolžnosti. Zanimaja ga zблиževanje pravic in dolžnosti; človekove pravice in dolžnosti so vedno »relacijska pojavnost, kot razsežnost modernega prava so vedno ločene, a hkrati druga z drugo tudi v medsebojni povezavi. Kategorija teh pravic in dolžnosti je notranje heterogena, kar še ne pomeni, da ge pri tem že za njihovo večrazsežnost.

O večrazsežnostih lahko govorimo šele tedaj, ko se tako celotna kategorija človekovih pravic in dolžnosti kot tudi vsaka posamična človekova pravica in dolžnost pojavljata v več kakovostno različnih razsežnostih. To je tema tretjega poglavja, kjer Miro Cerar ml. razgrinja razsežnosti človekovih pravic na »primeru« pravnega občutka in na »primeru« moralnih in duhovnih razsežnosti. Avtor zagovarja tezo, da ima »tisto, kar človeku gre«, na videz toliko obrazov, kolikor je bivanjskih razsežnosti. Človekove pravice in dolžnosti so le eden izmed številnih označevalcev tega pojma, pri čemer so te pravice in dolžnosti proizvod racionalne človekove (družbene) razsežnosti. V tej razsežnosti se človekove pravice in dolžnosti najbolj značilno izražajo z oblikami modernega prava kot ideologija (z univerzalistično težnjo) ali kot oblika varstva različnih človekovih in družbenih vrednot.

Zaradi svoje omejenosti na pravno razsežnost te pravice in dolžnosti same ne morejo pripeljati do individualne in družbene uravnoteženosti in harmonije, lahko pa ob uspešnem uveljavljanju omejijo konflikte in omogočijo ljudem svobodni, ustvarjalni razvoj. Knjiga za pravnim videzom odstira globlje vsebinske in bivanjske razsežnosti prava, vključno s spoznanjem, da je pravo razdvojeno in bolj ali manj odtujeno naravnemu človeku. Vendar pa meja med naravnim in pravnim človekom, naravnimi in pravnimi pravicami oz. dolžnostmi ni povsem zacementirana in jo je mogoče vsaj v določenem obsegu tudi premestiti. Kot takšne so človekove pravice in dolžnosti več kot zgolj trenutna modna muha v procesu demokratizacije. Zato so avtorjeva razmišljanja o večrazsežnostih človekovih pravic in dolžnosti še kako dobrodošla.

Marjan Brezovšek

GEOFFREY HARRIS & DAVID SPARK

Practical newspaper reporting, Second Edition

Oxford: Focal Press, 1993

Ali ste vedeli, da pri komuniciranju z informacijskim virom po navadi ni priporočljivo, da novinar takoj potegne na plan svojo beležnico? Človeku, ki intervjujev ni vaje (in teh je največ), takšno novinarjevo ravnanje pričara ozračje policijskega postopka, kjer bo »vse, kar boste povedali, zabeleženo in uporabljeno kot dokaz...«. Lahko se prestraši in izvedeli boste veliko manj, kot bi, če ga pustite nekaj časa govoriti in šele nato začnete zapisovati.

To je le eden izmed številnih napotkov knjige Praktično novinarsko sporočanje, katere naslov vznemiri in pritegne znanstvene teorije naveličanega in po praktičnih nasvetih hrepenečega bralca. Predvsem tistega, čigar vsakodnevno novinarsko delo terja večinska novinarska znanja in odgovore po znanem priročniškem sistemu »How to...?«. Priročnik, ki je po šestindvajsetih letih življenja dočakal (popravljen, dopolnjen) ponatis, naj bi nas torej uvedel v temeljne »skrivnosti« novinarske prakse. Če zaupamo besedam F.W.Hodgsona, urednika zbirke Butterworth-Heinemann Media Series, je prva izdaja Harrisove in Sparkove knjige v svetu visoko cenjena kot učbenik ter klasično in temeljno delo za izobraževanje o novinarstvu in množičnih medijih.

Geoffrey Harris je profesor novinarstva na University of Central Lancashire, medtem ko se David Spark z znanostjo ukvarja kot svobodni pisec, oba pa imata uredniške izkušnje. Na 240 straneh 20 poglavij obravnavata raznovrstne vidike novinarskega dela, zato bodo s knjigo zadovoljni zlasti tisti, ki iščejo na enem mestu zbran pregled novinarske abecede. Ta abeceda je v različnih komunikacijskih okoljih in tradicijah seveda različna in britanska abeceda ni vedno enaka slovenski. Tako na primer v poglavju o intervjuju preberemo, naj se novinar poskuša upreti intervjuvancu, ki želi

še pred objavo intervju prejeti v odobritev. Če vztraja, o njegovem zahtevku odloča urednik in ne novinar. Slovensko novinarstvo pozna t. i. »avtorizacijo«: novinar predloži intervjuvancu svoj končni izdelek, ki ga ta odobri, in intervju je novinarsko neoporečen. Vendar takšne razlike bistveno ne zmanjšujejo vrednosti predstavljenega dela.

Kaj so novice, je uvodno vprašanje, ki ga avtorja postavljata bralcu v razmislek, obenem pa poudarjata temeljno problematiko definiranja novice, ki je vredna novinarske obdelave in objave. Povedano drugače, katere novice oziroma dogodki naj bodo izbrani, da postanejo »novinarski«. Avtorja navedeta nekaj meril, skratka, zaideta na povsem praktično raven in tako že upravičujeta obetaven naslov svoje knjige.

Ko znamo odgovoriti na vprašanje, kaj so novinarski dogodki, se znajdemo pred naslednjo stopničko na poti do končnega novinarskega prispevka: kje takšne dogodke najti? *Zbiranje novic* je naslov drugega poglavja, v katerem spoznamo potek dela v redakciji, ki je središče zbiranja, seveda pa sta pri iskanju potrebni tudi novinarjeva lastna zagnanost in ustvarjalnost. Posebno pozornost avtorja posvečata načinu komuniciranja z viri informacij, pri čemer ne pozabita na etični vidik. Včasih pa se zdi, da v želji po čim večji uporabnosti zaideta v skrajnosti. Primer: ko poizvedujete, imejte s seboj nekaj ostro ošiljenih svinčnikov z mehko mino B ali 2B; kemični svinčniki so manj ustrezni, saj ne bodo pisali, če papir naslonite ob zid.

Novinar naj »razmišlja« tudi v sliki, ne le besedi, je nasvet tretjega poglavja, ki je posvečeno *novinarski fotografiji*. Takšen pristop bo koristil ne le novinarju pri oblikovanju zgodbe, ampak tudi fotografu, ki išče ideje za slikovno predstavitev videnega. Novinar in fotograf nista neodvisna posameznika, ampak naj pri delu sodelujeta.

Lokalni poročevalec, ki reče svojemu uredniku, da se v zadnjem tednu na njegovem območju ni nič zgodilo, priznava svojo neuspešnost. Vedno se nekaj dogaja, le znajti se in najti je treba. O tem razpređa 4. poglavje.

Novinar veliko informacij pridobi z intervjuvanjem oseb – v smislu poizvedovanja, ustnega komuniciranja oziroma metode pridobivanja želenih podatkov in ne le intervjuja kot enega izmed novinarskih

žanrov. Ob tem avtorja poudarita, kako pomembno je znanje stenografije (!). Med slovenskimi novinarji je priljubljena uporaba diktafona, ki ga avtorja priporočata le kot dodatek za preverjanje točnosti zabeleženega. Lahko se zgodi, da z njim intervjuvanca prestrašimo. Kot vsaka dobra literatura o intervjuju, tudi ta opozarja na pomembnost priprave, ki obsega izbiro ustreznega intervjuvanca, primerne časa, opredelitev predmeta (teme, problematike...), pripravo vprašanj in vzpostavitev zaupanja. Avtorja sta temeljita, natančna. V razpravo vključita celo napotila splošnega bontona: če intervjujate v zaprtem prostoru, ne sedite brez povabila, ne kadite brez dovoljenja; na ulici najprej pozdravite in se predstavite. Človek bi sicer pričakoval, da se je novinar tega naučil od mame že v rosnih letih svoje primarne socializacije, vendar praksa kaže, da to vedno ne drži. Zato tudi takšna opozorila – čeprav na prvi pogled smešna – pravzaprav niso odveč. Drugo vprašanje pa je, koliko se bo nekdo, ki tega še ne obvlada, zaradi njih spremenil. Zelo koristni pa so nasveti, kako ravnati v primeru, če je vir pripravljen spregovoriti samo pod pogojem »off the record«. In znova etični vidik: če ga nikakor ne moremo pregovoriti, naj se premisli, je dano obljubo treba strogo spoštovati.

Pisanje novinarskega prispevka je naslednja stopnja v procesu nastajanja medijskega sporočila. Kako začeti? Ali s citatom? Kakšna naj bo prva poved? Avtorja ji posvetita kar sedem strani. Veliko je primerov, na splošno pa velja: naj bo preprosta, jasna, točna, neposredna, natančna, ne daljša od 40 besed, če poročamo o nepričakovanem in dramatičnem dogodku, celo samo 20 do 25 besed. kako oblikovati besedilo, izbrati dejstva, določiti njihov vrstni red in s podobnimi vprašanji se končuje 6. poglavje, ki ga zaokrožita z etiko v smislu »dobrega okusa«.

Novinarski oziroma publicistični jezik je tema 7. poglavja, ki izčrpno obravnava jezikovno podobo novinarskih sporočil. Napisa na morajo biti tako, da jih bomo razumeli ljudje različne izobrazbe, včasih celo kultur. To pomeni, da se mora novinar izogibati dolgim povedim, sestavljenim iz veliko stavkov, abstraktnim povedim, obrablenim frazam, slengu, splošno nerazumljivim besedam. Previden mora biti pri uporabi tujk, večpomenk oziroma dvoumnih besed, pri

zapisu tujih imen... Povedi naj bodo kratke, jasne, preproste. In še nekaj: učiteljice angleškega jezika v srednjih šolah so nam glagolske zveze, ki smo jih zapisali v tvorniku, po navadi spreminjale v trpnik. Toda za publicistično angleščino prav tako velja, da je namesto pasivnih bolje uporabljati aktivne glagolske zveze.

Posebno poglavje nas seznaja s *poročanjem o sodnih postopkih*. Podroben opis strukture britanskih sodišč za slovenskega bralca ne bo posebej uporaben, zanimivejši pa je zapis o omejitvah, ki jih mora novinar upoštevati pri poročanju o sodnih primerih. Na koncu je poudarjena še vloga policije kot informacijskega vira.

Tudi 9. poglavje govori o pomembnem viru informacij – o *lokalni vladi*, naslednje pa o *poročanju o politiki* na različnih ravneh politične organiziranosti. Avtorja opisujeta strukturo in postopke delovanja ter organiziranja (britanskih) političnih strank, posebno pozornost pa namenita poročanju o volitvah.

Poročanje o gospodarstvu ne dopušča niti najmanjših napak, ki jih utegne storiti poročevalec. Avtorja se ukvarjata predvsem z različnimi viri gospodarskih informacij, pri čemer seveda izhajata iz domačih razmer, skleneta pa z že nekajkrat zapisanim: pomembno je vzpostaviti odnos, v katerem bo informacijski vir novinarju zaupal.

Naslednja tematika v novinarskih učbenikih običajno ni tako natančno obdelana. Gre za *poročanje o religioznih oziroma verskih dogodkih*. Napotke bodo v tem poglavju našli celo tisti, ki poročajo o (cerkvenih) porokah. Nadaljnje besedilo je namenjeno širjenju splošne izobrazbe: seznanimo se z religiozno situacijo v Veliki Britaniji, izvedemo, kdo so viri tovrstnih informacij.

Nekaj naslednjih strani avtorja popiše ta z nasveti *športnim novinarjem*, v 14. poglavju pa uči, kako pri pisanju novinarske zgodbe iz obsežnega gradiva izluščiti bistveno, kako *krajšati oziroma povzemati*.

Aktualno za slovenski prostor je 15. poglavje, ki opisuje, kaj je »feature«. In seveda, kako najti ideje, izbrati besedilo, ustrezne ilustracije, priti do potrebnih informacij pri informacijskih virih, razkriti ozadje

dejstev, komentirati, napisati dober prispevek...

O *umetnostni kritiki* oziroma poročanju o gledaliških predstavah, festivalih, koncertih, popularni glasbi, filmu, televizijskih programih in knjigah govori 16. poglavje.

Kdo počne kaj v procesu nastajanje časnika, je opisano v naslednjem sestavku. Poudarek je na organizacijski strukturi novinarskega dela, ki obsega urednike, novinarje, publiciste, fotografe, agencije, dopisnike, dokumentacije idr., na tehničnem vidiku novinarstva, uporabi računalniške tehnologije in tehnični postaviti časopisnih strani.

Zbiranje informacij ne pomeni zgolj komuniciranja z ljudmi kot edinimi viri; novinarju so lahko v veliko pomoč priročniki, slovarji, leksikoni, *dokumentacije*. Priporočila jih 18. poglavje.

Iz celotnega besedila knjige je mogoče razbrati, da sta avtorja etično ozaveščena, čeprav se zdi, da v »njunem kodeksu« posvečeni cilji včasih prevladajo nad uporabljenimi sredstvi. Na splošno pa poudarjata načelo poštenosti in točnosti, tudi zato ker le *etično pisanje* zagotavlja kredibilnost časnika.

Kot so pokazala prejšnja poglavja, je novinarsko sporočanje obrt oziroma spretnost, ki ima določena pravila in postopke, tehnike in časovne opredelitve. Novinarska kariera ni za vsakogar, tiste, ki se vendarle vidijo v tej vlogi, pa čaka posebno izobraževanje. Kako poteka v Veliki Britaniji, zvedemo na zadnjih straneh knjige.

Urednik zbirke Harrisovo in Sparkovo knjigo posebej priporočata mladim novinarjem začetnikom ter študentom novinarstva. Njena prednost pred nekaterimi podobnimi učbeniki je v preglednosti, ki jo zagotavljajo kratka poglavja, razumljiv jezik, tekoč slog pisanja in številni praktični primeri. Razočaran pa bo bralec, ki v knjigah najprej poišče spremno študijo ali vsaj uvod. Z izjemo nekaj stavkov na platnicah se knjiga začne s prvim poglavjem. Zato pa avtorja bralca drugače »razvajata«: z abecednimi sezname literature in virov informacij, s telefonskimi številkami, s pravili vljudnega obnašanja, psihološkim pristopom ter prenekaterim podatkom, ki bi bolj kot v novinarski učbenik sodil v splošno izobrazbo vsakega (britanskega) izobraženca.

Melita Poler

0 ZNANOST. KULTURA. DOKUMENTACIJA. KNJIŽNICA. ČASNIKI. NOVINARSTVO

LJESKOVAC, Nevenka: Konferenčna terminologija : slovensko-francosko-špansko-angleško-nemški glosar za udeležence mednarodnih sestankov / Nevenka Ljeskovac, Jasmina Markič. – Ljubljana : samozal., 1993
Č IV 2958

1 FILOZOFIJA. PSIHOLOGIJA

BENN, Stanley I. A theory of freedom / Stanley I. Benn. – Cambridge [etc.] : Cambridge University Press, 1990
II 17201

BROWNMILLER, Susan: Proti naši volji : moški, ženske in posilstvo / Susan Brownmiller. – Ljubljana : Knjižnica revolucionarne teorije : Univerzitetna konferenca ZSMS, 1988. – (Krt)
U S 16384 – 45 a

CHEVALIER, Jean: Slovar simbolov : miti, sanje, liki, običaji, barve, števila / Jean Chevalier, Alain Gheerbrant. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1993
Č III 3732

CONDRAU, Gion: Sigmund Freud und Martin Heidegger : Daseinsanalytische Neurosenlehre und Psychotherapie / Gion Condrau. – Freiburg : Universitätsverlag ; Bern [etc.] : Huber, 1992
II 17185

GANE, Mike: Baudrillard's bestiary : Baudrillard and culture / Mike Gane. – London ; New York : Routledge, 1991
II 17241

RESCHER, Nicholas: Pluralism : against the demand for consensus / Nicholas Rescher. – Oxford : Clarendon Press, 1993. – (The Clarendon library of logic and philosophy)
II 17202

URBANČIČ, Ivan: Zarastustrovo izročilo. Pot k začetku zgodovine evropske biti / Ivan Urbančič. – Ljubljana : Slovenska matica, 1993. – (Slovenska filozofska misel)
14439 – 6 a, b

3 DRUŽBENE VEDE – SPLOŠNO.

MISHRA, Ramesh: The welfare state in capitalist society : policies of retrenchment and maintenance in Europe, North America and Australia / Ramesh Mishra. – New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1990. – (Studies in international social policy and welfare)
II 16535 – 5 a

303/314 METODOLOGIJA. STATISTIKA. DEMOGRAFIJA

The CHANGING population of Europe / edited by Daniel Noin and Robert Woods. – Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1993

III 3717

HEINSOHN, Gunnar: Uničenje modrih žensk : prispevki k teoriji in zgodovini prebivalstva in otroštva / Gunnar Heinsohn in Otto Steiger. – Ljubljana : Študentska organizacija Univerze, 1993. – (Knjižna zbirka Krt)
U S 16384 – 51

HOLLIFIELD, James F.: Immigrants, markets, and states : the political economy of postwar Europe / James F. Hollifield. – Cambridge ; London : Harvard University Press, 1992

III 3713

INTERNATIONAL migration systems : a global approach / edited by Mary M. Kritz, Lin Lean Lim, Hania Zlotnik. – Oxford : Oxford University press, Clarendon press, 1992. – (International studies in demography)
III 3714

LAVRAKAS, Paul J.: Telephone survey methods = telephone survey methods : sampling, selection, and supervision / Paul J. Lavrakas. – Newbury Park ; London ; New Delhi : Sage, 1993. – (Applied social research methods series)
II 16435 – 7

SOCIAL research : philosophy, politics and practice / edited by Martyn Hammersley. – London ; Newbury Park ; New Delhi : Sage, 1993

II 17237

STATISTIČNI letopis Republike Slovenije 1993 / [urednica Ana Antončič]. – Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1993
Č S 6788 – 93 a, b

TOWARDS a European welfare state? / edited by Graham Room. – Bristol : Saus, 1991
II 17234

316 SOCIOLOGIJA. POSEBNE SOCIOLOGIJE. PREDMET. SMERI.

COLLINS, Randall: Sociological insight : an introduction to non-obvious sociology / Randall Collins. – New York ; Oxford : Oxford University press, 1992
17826

GIDDENS, Anthony: Sociology / Anthony Giddens. – Cambridge : Polity press, 1993
Č III 3721

PARKIN, Frank: Durkheim / Frank Parkin. – Oxford ; New York : Oxford University press, 1992. – (Past masters)
17820

- RATIONAL** choice theory : advocacy and critique / edited by James S. Coleman, Thomas J. Fararo. – Newbury Park [etc.] : Sage, 1992. – (Key issues in sociological theory)
II 16295 – 7 a
- READINGS** in social theory : the classic tradition to post-modernism / edited with introductions by James Farganis. – New York [etc.] : McGraw-Hill, 1993
II 17190
- ROUSSEAU**, Jean Jacques: Razprava o izvoru in temeljih neenakosti med ljudmi / Jean Jacques Rousseau. – Ljubljana : Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, 1993. – (Knjižna zbirka Prevodi)
17821
- SHILLING**, Chris
The body and social theory / Chris Shilling. – London [etc.] : Sage, 1993. – (Theory, culture and society)
II 17200 a
- VANDER Zanden**, James Wilfrid
Sociology : the core / James W. Vander Zanden. – New York [etc.] : McGraw-Hill, 1993
II 17207
- 316.3/6 **DRUŽBA. DRUŽBENA STRUKTURA, PROCESI, VEDENJE. SOCIALNA PSIHOLOGIJA**
- BOTTOMORE**, Tom: Elites and society / Tom Bottomore. – London ; New York ; Routledge, 1993
17825
- BUKOW**, Wolf-Dietrich: Leben in der multikulturellen Gesellschaft : die Entstehung kleiner Unternehmer und die Schwierigkeiten im Umgang mit ethnischen Minderheiten / Wolf-Dietrich Bukow. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1993
II 17211
- CHANGING** classes : stratification and mobility in post-industrial societies / edited by Gösta Esping-Andersen. – London [etc.] : Sage, 1993. – (Sage studies in international sociology)
II 14243 – 45 a, b
- DENDRINOS**, Dimitrios: The dynamics of cities : ecological determinism, dualism and chaos / Dimitrios Dendrinos. – London ; New York : Routledge, 1992
II 17209
- DORDICK**, Herbert S.: The information society : a retrospective view / Herbert S. Dordick, Georgette Wang. – Newbury Park ; London ; New Delhi : Sage, 1993
II 17235
- DRUCKER**, Peter F.: Post-capitalist society / Peter F. Drucker. – Oxford : Butterworth-Heinemann, 1993
III 3712 a
- The DYNAMICS** of social systems / edited by Paul Colomy. – London [etc.] : Sage, 1992. – (Sage studies in international sociology)
II 14243 II 14243 – 42
- HAMILTON**, Malcolm: Class and inequality : comparative perspectives / Malcolm Hamilton, Maria Hirsowicz. – New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1993
II 17194
- KOS**, Drago: Racionalnost neformalnih prostorov / Drago Kos. – Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 1993. – (Znanstvena knjižnica)
U 17613 – 8 a, b
- MAKAROVIČ**, Jan: Logika dela : zgodovina in prihodnost / Jan Makarovič. – Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 1993. – (Znanstvena knjižnica)
U 17613 – 7 a-c, d
- The POLITICS** of ethnic conflict regulation : case studies of protracted ethnic conflicts / edited by John McGarry and Brendan O'Leary. – London ; New York : Routledge, 1993
II 17205
- The RECONSTRUCTION** of family policy / edited by Elaine A. Anderson and Richard C. Hula. – New York ; Westport ; London : Greenwood press, 1991. – (Contributions in family studies)
III 3729 – 15
- SZTOMPKA**, Piotr: The sociology of social change / Piotr Sztompka. – Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1994
III 3715
- TOWNSEND**, Peter: The international analysis of poverty / Peter Townsend. – New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1993
II 17210 a
- WORPOLE**, Ken: Towns for people : transforming urban life / Ken Worpole. – Buckingham ; Bristol : Open University Press, 1993
II 17239
- 316.7 **KULTURNI KONTEKST DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA. SOCIOLOGIJA KOMUNIKACIJ**
- CHILDREN** and television : images in a changing sociocultural world / [edited by] Gordon L. Berry, Joy Keiko Asamen. – Newbury Park [etc.] : Sage, 1993
II 17195 a
- PEMBER**, Don R.: Mass media in America / Don R. Pember. – Chicago [etc.] : Science Research Associates, 1983
II 17187
- QUALITY** of life assessment : key issues in the 1990s / edited by Stuart R. Walker and Rachel M. Rosser. – Dordrecht ; Boston ; London : Kluwer academic publishers, 1993
III 3730
- 32 **POLITIČNE VEDE. POL. ORGANIZACIJE. NOTRANJA POLITIKA. STRANKE IN GIBANJA**
- BERNOTAT**, Ingar: Die Laienplanerrolle / Ingar Bernotat. – Frankfurt ; Bern ; Cirencester : Lang, 1980. – (Democratia experimentalis. Schriften zur Planungs-beteiligung)
17835 – 2
- BIRCH**, Anthony Harold: The concepts and theories of modern democracy / Anthony H. Birch. – London ; New York : Routledge, 1993
II 17230
- CITIZENSHIP** and social theory / edited by Bryan S. Tur-

- ner. – London [etc.] : Sage, 1993. – (Politics and culture)
II 17193 a
- DENVER, David: Elections and voting behaviour in Britain / David Denver. – New York [etc.] : Philip Allan, 1989. – (Contemporary political studies)
II 17221
- DIENEL, Peter C.: Die Planungszelle : der Bürger plant seine Umwelt. Eine Alternative zur Establishment-Demokratie / Peter C. Diemel. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1991
II 17223
- DYE, Thomas R.: Policy analysis : what governments do, why they do it, and what difference it makes / Thomas R. Dye. – Alabama : The University of Alabama press, 1983
17839
- MAGAŠ, Branka: The destruction of Yugoslavia : tracking the break-up 1980-92 / Branka Magaš. – London : New York : Verso, 1993
II 17192
- Die MODERNISIERUNG der Demokratie : internationale Ansätze / Horst Zilleßen, Peter C. Diemel, Wendelin Strubelt (Hrsg.). – Opladen : Westdeutsche Verlag, 1993
II 17217
- MÜLLER-Rommel, Ferdinand: Grüne Parteien in Westeuropa : Enstwicklungsphasen und Erfolgsbedingungen / Ferdinand Müller-Rommel. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1993
II 17216
- NATIONALISMUS – Nationalitäten – Supranationalität / hrsg. von Heinrich August Winkler und Hartmut Kaelbe. – Stuttgart : Klett-Cotta, 1993. – (Industrielle Welt)
II 9150 – 53
- NORTON, Philip: Does parliament matter? / Philip Norton. – London [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1993. – (Contemporary political studies)
II 17219
- PARLAMENT und Gesellschaft : eine Funktionsanalyse der repräsentativen Demokratie / Dietrich Herzog, Hilke Rebenstorf, Bernhard Weßels (Hrsg.). – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1993. – (Schriften des Zentralinstituts für sozialwissenschaftliche Forschung der Freien Universität Berlin)
II 15142 – 73
- PRESSURE groups / edited by Jeremy J. Richardson. – Oxford : Oxford University Press, 1993. – (Oxford readings in politics and government)
II 17233
- PUNNETT, R. Malcolm: Selecting the party leader : Britain in comparative perspective / R. M. Punnett. – New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1992. – (Contemporary political studies)
II 17218 a
- SKIDMORE, Max J.: Ideologies : politics in action / Max J. Skidmore. – Fort Worth [etc.] : Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1993
II 17231
- SLOVENSKI parlament v procesu politične modernizacije / uredil Drago Zajc. – Ljubljana : Državni zbor Republike Slovenije, 1993. – (Projekt Transformacija slovenskega parlamenta in organizacija procesov odločanja v okviru širših procesov politične modernizacije in osamosvajanja Slovenije)
III 3695 a, b
- WADDINGTON, David: Contemporary issues in public disorder : a comparative and historical approach / David Waddington. – London : New York : Routledge, 1992
II 17212
- 327 MEDNARODNI ODNOSI. ZUNANJA POLITIKA
- BEYOND the cold war : new dimensions in international relations / edited by Geir Lundestad and Odd Arne Westad. – Oslo : Scandinavian University Press : Universitetsforlaget, 1993
II 17206
- The BLUE helmets : a review of United Nations peace-keeping. – [New York] : United Nations, 1990
II 17196
- BROWN, Chris: International relations theory : new normative approaches / Chris Brown. – New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1992
II 17236
- FRANKEL, Joseph: International relations in a changing world / Joseph Frankel. – Oxford : New York : Oxford University press, 1991. – (Opus)
17838
- INTERNATIONAL administration : law and management practices in international organisations / Chris de Cooker. – Dordrecht [etc.] : Martinus Nijhoff, 1990
II 17198
- 33 GOSPODARSTVO. EKONOMSKA ZNANOST
- ASCHER, Kate: The politics of privatisation : contracting out public services / Kate Ascher. – London : MacMillan, 1993
II 17228
- BARR, Nicholas: The economics of the welfare state / Nicholas Barr. – London : Weidenfeld and Nicolson, 1990
II 17226
- BARRO, Robert J.: Macroeconomics / Robert J. Barro. – New York [etc.] : Wiley, 1993
II 17224
- BURDA, Michael: Macroeconomics : a European text / Michael Burda and Charles Wyplosz. – Oxford [etc.] : Oxford University press, 1993
III 3731
- FERFILA, Bogomil: Economic democracy in the West / Bogomil Ferfila. – Ljubljana : RA, 1994
U 17824 a-c, d
- GOSPODARSKI kazalci držav sveta / [podatke o državah so zbrali Zlato Adlešič...] [et al.] – Ljubljana : Center za mednarodno sodelovanje in razvoj – CMSR, 1993
II 17215
- HARRISON, Barry
Introductory economics course companion / Barry Harrison. – Basingstoke : London : MacMillan, 1993
III 3727

KOTLER, Philip: *Marketing : an introduction* / Philip Kotler, Gary Armstrong. – Englewood Cliffs : Prentice-Hall, 1993
III 3719

LIPSEY, Richard G.: *An introduction to positive economics, Workbook : for the seventh edition* / Richard G. Lipsey, David Forrest and Wendy Olsen. – London : Weidenfeld and Nicolson, 1989
IV 2961

The LIVING economy : a new economics in the making / edited by Paul Ekins. – London ; New York : Routledge, 1990
II 17186

MRAMOR, Dušan: *Uvod v poslovne finance* / Dušan Mramor. – Ljubljana : Gospodarski vestnik, 1993. – (Zbirka Manager)
17829

PAPADAKIS, Elim: *The private provision of public welfare : state, market and community* / Elim Papadakis, Peter Taylor-Gooby. – Sussex : Wheatsheaf Books ; New York : St. Martin's Press, 1987
II 17229

PARKINSON, Kenneth L.: *Corporate, liquidity : a guide to managing working capital* / Kenneth L. Parkinson, Jarl G. Kallberg. – Homewood : Business One Irwin, 1993
III 3726

The POLITICS of privatisation in Western Europe / edited by John Vickers and Vincent Wright. – London : Totowa : Frank Cass, 1989
II 17225

PRIVATISATION and the welfare state / Julian Le Grand and Ray Robinson (editors). – London [etc.] : Unwin Hyman, 1989
II 17227

SCREPANTI, Ernesto: *The outline of the history of economic thought* / Ernesto Screpanti and Stefano Zamagni. – Oxford : Oxford University press, Clarendon press, 1993
III 3723

SENJUR, Marjan: *Gospodarski razvoj in razvojna ekonomika* / Marjan Senjur. – Ljubljana : Didakta, 1991
U III 3605 a-c

339 MEDNARODNI GOSPODARSKI ODNOSI

MAKING policy in Europe : the Europeification of national policy-making / edited by Svein S. Andersen and Kjell A. Eliassen. – London [etc.] : Sage, 1993
II 17191

34/35 PRAVO. ZAKONODAJA. JAVNA UPRAVA. DRŽAVNA UPRAVA

CERAR, Miro, ml.: *Večrazsežnost človekovih pravic in dolžnosti* / Miro Cerar ml. – Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1993. – (Družboslovje. 1993)
U 17620 – 6/93

DIENEL, Peter C.: *Bürger planen einen Freizeitpark*

: Bericht über den Testlauf der Planungszelle in Solingen / P. C. Diemel, T. Friedrich, H. Henning. – Frankfurt [etc.] : Lang, 1984. – (Democratia experimentalis. Praxisberichte)
17834 – 1

JUDGE, David: *The parliamentary state* / David Judge. – London [etc.] : Sage, 1993
II 17232

MERVIN, David: *The president of the United States* / David Mervin. – New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1993. – (Contemporary political studies)
II 17220

SEN, Biswanath: *A diplomat's handbook of international law and practice* / B. Sen. – Dordrecht [etc.] : Martinus Nijhoff Publishers, 1988
II 17197

36 SOCIALNO DELO, SOCIALNA POMOČ.

BALANCING pluralism : new welfare mixes in care for the elderly / Adalbert Evers, Ivan Svetlik (eds.). – Aldershot [etc.] : Avebury, 1993. – (Public policy and social welfare)
II 17214 – 13

ZAVIRŠEK, Darja: *Ženske in duševno zdravje : o novih kulturah skrbi* / Darja Zaviršek. – Ljubljana : Visoka šola za socialno delo, 1994. – (Zbirka Ženske in duševno zdravje)
17823 – 1

37 VZGOJA. IZOBRAŽEVANJE. ŠOLSTVO. POUK

COHEN, Bronwen: *Childcare in a modern welfare system : towards a new national policy* / Bronwen Cohen and Neil Fraser. – London : Institute for public policy research, 1991. – (Social policy paper)
17830 – 6

LEISURE policies in Europe / edited by Peter Bramham ... [et al.]. – Oxon : CAB international, 1993
III 3725

39 ETNOLOGIJA. ETNOGRAFIJA. ANTROPOLOGIJA. ŽENSKO VPRAŠANJE

BEYOND equality and difference : citizenship feminist politics and female subjectivity / edited by Gisela Bock and Susan James. – London ; New York : Routledge, 1992
II 17208

Od ŽENSKIH študij k feministični teoriji / [urednica zbornika Eva D. Bahovec. – Ljubljana : Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, Enota za časopisno-založniško dejavnost, 1993. – (Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo. Posebna izdaja)
17837

5 NARAVOSLOVNE VEDE, EKOLOGIJA.
MATEMATIKA

The CONCEPT of nature / edited by John Torrance.
- Oxford [etc.] : Oxford University Press, Clarendon
Press, 1992. - (The Herbert Spencer lectures)
II 17189

DAUNCEY, Guy: After the crash : the emergence of the
rainbow economy / Guy Dauncey. - London : Merlin
press, Green print, 1989
17833

ENVIRONMENTAL action in Eastern Europe : respon-
ses to crisis / edited by Barbara Jancar-Webster.
- Armonk ; London : M. E. Sharpe, 1993
II 17222

GLOBAL warming : the Greenpeace report / edited by
Jeremy Leggett. - Oxford ; New York : Oxford Uni-
versity press, 1990
17832

In SEARCH of indicators of sustainable development / edi-
ted by Onno Kuik and Harmen Verbruggen. - Dor-
drecht ; Boston ; London : Kluwer Academic Publis-
hers, 1992. - (Environment and management)
III 3716 - I

MACKIBBEN, William: The end of nature / Bill McKib-
ben. - New York : Random House, 1989
III 3720

MURDIE, Alan: Environmental law and citizen action
/ Alan Murdie. - London : Earthscan, 1993
II 17204

PEARCE, David: Blueprint for a green economy : a report
/ by David Pearce, Anil Markandya, Edward B. Bar-
bier. - London : Earthscan publications ltd, 1992
17836

PEPPER, David: Eco-socialism : from deep ecology to
social justice / David Pepper. - London ; New York
: Routledge, 1993
II 17188

SIMMONS, Ian G. Interpreting nature : cultural construc-
tions of the environment / I. G. Simmons. - London
; New York : Routledge, 1993
II 17213

6 UPORABNE ZNANOSTI. TEHNIKA.
RAČUNALNIKI. INFORMACIJSKA
TEHNOLOGIJA

ENCYCLOPEDIA of computer science / editors Anthony
Ralston, Edwin D. Reilly. - London [etc.] : Chapman
& Hall, cop. 1993
Č IV 2960

ENERGIE Report Europa : Daten zur Lage : Ein Binnen-
markt für Europa? : Strategien für eine europäische
Energiewende / Herausgegeben vom Gotelind Alber,
Uwe Fritsche unter Mitarbeit von Stephan Kohler.
- Frankfurt : S. Fischer, 1991
17831

HORROCKS, R. J.: Future trends in telecommunications
/ R. J. Horrocks, R. W. A. Scarr. - Chichester [etc.]
: John Wiley & Sons, 1993. - (Wiley series in commu-
nication and distributed systems)
III 3718

NURSING management for the elderly / edited by Doris
L. Carnevali, Maxine Patrick. - Philadelphia
: J. B. Lippincott Company, 1993
III 3724

65 TEORIJA ORGANIZACIJE IN POSLOVANJA.
UPRAVLJANJE

ROZMAN, Rudi: Management / Rudi Rozman, Jure
Kovač, Franc Koletnik. - Ljubljana : Gospodarski
vestnik, 1993. - (Zbirka Manager)
17827

ROZMAN, Rudi: Planiranje poslovanja podjetja / Rudi
Rozman. - Ljubljana : Gospodarski vestnik, 1993.
- (Zbirka Manager)
17828 a

VRŠEC, Milan: Varnost podjetja - tokrat drugače / Milan
Vrsec. - Ljubljana : Viharnik, 1993
II 17240

659 REKLAMA. INFORMACIJE. ODNOSI
Z JAVNOSTJO. MNOŽIČNO KOMUNICIRANJE.
INFORMATIKA

BELCH, George E.: Introduction to advertising and pro-
motion : an integrated marketing communications
perspective / George E. Belch, Michael A. Belch.
- Homewood; Boston : Irwin, 1993
IV 2962

RUSSELL, J. Thomas: Kleppner's advertising procedure
/ J. Thomas Russell, W. Ronald Lane. - Englewood
Cliffs : Prentice Hall, 1993. - (The Prentice Hall series
in marketing)
IV 2963

SMITH, Paul: Marketing communications / P R Smith : an
integrated approach. - London : Kogan Page, 1993
II 17238 a

7 UMETNOST. ARHITEKTURA. FOTOGRAFIJA

BLAUKOPF, Kurt: Glasba v družbenih spremembah
: temeljne poteze sociologije glasbe / Kurt Blaukopf.
- Ljubljana : Škuc : Znanstveni inštitut Filozofske
fakultete, 1993. - (Studia humanitatis. Letn. 6)
17841

MURŠIČ, Rajko: Neubesedljive zvočne igre : od filozofije
k antropologiji glasbe / Rajko Muršič. - Maribor
: Akademsko založba Katedra, 1993
17822

8 JEZIKOSLOVJE. KNJIŽEVNOST

BAJT, Drago: Pišem, torej sem : priporočnik za pisanje
/ Drago Bajt. - Maribor : Obzorja, 1993
U II 17199

9 DOMOZNANSTVO. ZEMLJEPIS. BIOGRAFIJE.
ZGODOVINA

KRONIKA XX. stoletja : [dogodki in osebnosti : več kot
1500 dokumentarnih slik] / [glavni sodelavec Neil
Wenborn]. - Ljubljana : EWO, 1992
Č IV 2959

WELCH, David; The third reich : politics and propaganda
/ David Welch. - London ; New York : Routledge,
1993
III 3728

STREHOVEC, dr. Janez: *Akcija in prostori estetskega človeka*
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 3-4, str. 227

Avtor obravnava svet 80. in 90. let 20. stoletja, svet evroameriškega duhovnega, medijskega in ekonomskega prostora. Izhaja iz teoretičnih prispevkov o sodobnem postmodernizmu. Problematika sega k estetiki vsakdanjega življenja in tudi k širši družbeni pomenljivosti nove situacije postindustrijskega posameznika, postavljenega v pokrajino pritočasnih dejavnosti: posameznik kot »homo aestheticus«, njegove akcije in gibanja po pokrajinah blaga in zabave, postindustrijsko povezovanje dela in zabave, discipline in užitka, nakupovanja in estetskega doživljanja ob njem. Prav tako tematizira inštitucije, značilne za uresničevanje individualističnega hedonizma v družbi zabave, spektaklov, iger in prostega časa. Poglavlja: univerzalnost estetizacije v postmoderni; zabavljanje, postopanje, nakupovanje in rekreiranje v lepih prostorih; transformacija nakupovanja v dogodek in estetsko doživetje.

Oznako kot postmoderna sicer lahko razumemo kot konvencijo, pravi avtor. Gre pa za prehod, ki je dejansko prelom oz. nova filozofija postmoderne posameznega, povezana z oblikovanjem njegovega življenjskega stila, vsakodnevnega dokazovanja njegovega imidža in identitete. Ta prehod odpira vrsto nalog za sociološka, socialnopsihološka in filozofska raziskovanja v smislu analize posameznikovih ravnanj in obnašanj v ageografskem svetu.

UDC: 111.852:130.2¹⁹:316.7

STREHOVEC, Janez, PhD.: *Actions and Spaces of Aesthetic Man*
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 3-4, pg. 227

The author deals with the world in the 80s and 90s of the 20th century, the world of Euro-American spiritual, media and economic spaces. He ensues from theoretical contributions on contemporary postmodernism. Problems are directed on the aesthetics of everyday life, as well as toward a broader social significance of the new post-industrial individual's situation as placed in a landscape of free-time activities: the individual as a "homo aestheticus", his/her actions and movements in the world of goods and entertainment, post-industrial binding of work and amusement, discipline and pleasure, purchasing and at the same time experiencing aesthetic emotions. Institutions, characteristic for the realisation of individualistic hedonism in company with entertainment, spectacle, games and free-time are also discussed. Chapters: the universality of aesthetization in the postmodern era; amusement, idling, purchasing and recreating in attractive ambients; the transformation from purchasing to a happening and an aesthetic experience.

The characterization "postmodern" can otherwise be understood as a convention, says the author. But what is meant is a transition which is in fact a shift, or rather a new philosophy of a postmodern individual connected with the formation of his/her life style, everyday demonstration of ones own image and identity. This transition gives rise to numerous themes for sociological, socio-psychological and philosophical research in the sense of analyzing an individuals acts and behavior in the ageographical world.

UDK 2(4:497,12)

KERŠEVAN, dr. Marko: Religija, Evropa in Slovenci
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 3-4, str. 242

V letih 1991 in 1992 je bila Slovenija vključena v mednarodne primerjalne raziskave (World Values Survey 1990 in International Social Survey Programme 1991; v Sloveniji je raziskavo izvedel RI FDV Ljubljanske Univerze pod vodstvom N. Toša). Gradivo iz teh raziskav, kot ga je uredil in predstavil P. Zulehner (»Wie Europa lebt und glaubt«) ter primerjava z monografskimi študijami iz drugih evropskih dežel, kaže, da je Slovenija glede na kazalce (ne)religioznosti blizu evropskega povprečja, toda vendarle med manj religioznimi evropskimi deželami. (V raziskave niso bile zajete evropske dežele s pravoslavno tradicijo.) Na »socio-religioznem zemljevidu« je bližja nekaterim zahodnoevropskim in nordijskim deželam (kot so: Velika Britanija, Belgija, Norveška, Finska, Zahodna Nemčija, Nizozemska), kot pa svojim neposrednim sosedam in drugim srednjeevropskim deželam ali nekdanjim »realsocialističnim« državam. Tudi primerjava Slovenije z Avstrijo, Slovaško in Češko potrjuje (Zuhlenerjevo) ugotovitev, da ima na socio-religioznem področju največji vpliv kulturna in politična zgodovina posamezne dežele in vloga Cerkve znotraj nje.

UDC: 2(4:497,12)

KERŠEVAN, Marko, Phd.: Religion, Europe and Slovenes
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 3-4, pg. 242

In the years 1991 and 1992 Slovenia was participating in international comparative surveys (World Values Survey 1990 and International Social Survey Programme 1991, in Slovenia the survey was led by N. Toš). Data obtained through these surveys, at gathered and presented by P. Zulehner (»Wie Europa lebt und glaubt«) and its comparison with monographic studies from other European countries shows, that Slovenia, observing the indicators of (non)religiosity, is close to the European average, but still among the less religious countries. European countries with Orthodox tradition were not included in the projects. On the socioreligious map, Slovenia lies closer to some West-European and Nordic countries (Great Britain, Belgium, West Germany, Norway, Finland and the Netherlands) as to its neighbours and other Central-European countries or former "realsocialist" states. Comparison of Slovenia with Austria, Slovakia and the Czech Republic also confirms (Zulehner's) conclusion, that on the socioreligious field the greatest influence is exhibited by the cultural and political history of the individual country as well as the role of Church in it.

UDK 342.24(4)

BREZOVŠEK, dr. Marjan: Uravnoteženje evropskega federalizma
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, let. XXXI, št. 3-4, str. 256

V prispevku avtor najprej obravnava evropski federalizem v primerjalnem okvirju. Pri tem opozarja, da teoretične razprave o federalizmu še premalo izražajo vso elastičnost federalizma kot organizacijskega in političnega koncepta, ki bi šele omogočil razumevanje posebnosti evropskega federalizma oziroma Evropske unije. Čeprav je Evropska unija nekaj posebnega, pa njena analiza bolj trpi, če jo obravnavamo ločeno od drugih sistemov kot v povezavi s primerjalno metodo. Federalni sistemi, če jih analiziramo stilizirano, poskušajo uravnovežiti teritorialne in neteritorialne zahteve. To ravnotežje pa je ravno tisto, zaradi česar je Evropska unija prepoznavna teoretikom federalizma in problematična za raziskovalce mednarodnih odnosov. Avtor zato še posebej raziskuje teritorialne razsežnosti posameznih institucij Evropske unije.

UDC: 342.24(4)

BREZOVŠEK, Marjan, PhD.: Balancing European Federalism
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 3-4, pg. 256

Primarily, the paper deals with European federalism in a comparative frame. The author draws attention to the fact that theoretical discussions on federalism do not stress enough the whole elasticity of federalism as an organisational and political concept, that would only then enable an understanding of the specifics of European federalism, or rather, of the European Union. Although the European Union is something special, its analysis suffers more if dealt with separately from other systems than in connection with the method of comparison. Federal systems, if analyzed stylizationally, try to balance territorial and non-territorial demands. This equilibrium is just the state for which the European Union is recognized and why it is problematic for the researches of international relations. Due to this, the author specially studies the territorial extension of individual institutions of the european Union.

UDK: 32(497.12):342.7

FINK HAFNER, dr. Danica: Policy proces v kontekstu demokratičnega prehoda – primerjalna analiza dveh policy procesov

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 3–4, str. 284

V prispevku sta analizirana dva policy procesa, oba sprožena z mirovniško pobudo za legalizacijo pravice do ugovora vesti v Sloveniji – prvič v monističnem kontekstu in drugič v pluralističnem. Primerjava je zajela naslednje elemente in določnice obeh policy procesov: ključne kontekstualne determinante, način oblikovanja policy arene in policy omrežja, osnovna struktura policy procesov, posebnosti posameznih faz policy procesov, cikel pozornosti v obeh primerih, subjekte in sredstva postavljanja pobude na dnevni red institucionalne politike, način in struktura politične intermediacije izbrane civilno družbene pobude, učinkovitost inicialnih pobud v policy procesih, končni rezultati policy procesov. S stališča pro-učevanja demokracije, so ključne razlike med analiziranimi policy procesoma v oblikovanju institucionalnega dnevnega reda, v stopnji reševanja problema, v socialnih značilnosti demokratične vladavine, v naravi popularne participacije ter v možnostih socialne spremembe. Nov kontekst je omogočil uporabo novih dostopov k odločevalcem. Lahko govorimo celo o zametku novega stila oblikovanja institucionalnega dnevnega reda. Analiza izbranih konkretnih primerov ne more dokončno odgovoriti na vprašanje, ali je demokratičen proces oblikovanja politik v Sloveniji danes splošna značilnost.

UDC: 32(497.12):342.7

FINK-HAFNER, Danica, Ph.D.: Policy Process in a Context of Democratic Transition – Comparative Analysis of Two Policy Processes

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 3–4, pg. 284

In the article, two policy processes are analyzed. Both were initiated by the peace movement and around the issue (legalization of the right to conscientious objection) – firstly, in frame of a monistic system and secondly, in frame of a pluralist system. A comparison was focused on several elements and determinants of policy processes: contextual determinants, forming of a policy arena and a policy network, a basic structure of the process, characteristics of each of the phases, issue-attention cycle, subjects and means of institutional agenda-setting, way and structure of political intermediation, efficiency of the initiative and its implementation. From the democracy point of view, processes analyzed differ in the following elements and characteristics: patterns of agenda-building, levels of problem-solving, social characteristics of democratic government, nature of popular participation and prospects for social change. New context made utilization of new access to decision-makers possible. A bud of a new agenda-building style could be observed. But the comparative analysis cannot answer the question if a democratic policy-making style is now dominant in Slovenia.

DRAME, Ines: Kdo je sporočevalec?**Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 3-4, str. 298**

Novinarji so pri svojem delu močno odvisni od uradnih virov informacij, ki pogosto prevzemajo primarno sporočevalsko vlogo v množični komunikaciji. Pri novinarjih, opazovanih v predstavljeni raziskavi, so v 69,43 odstotka primerov stik z virom oz. iskanje informacij povzročili drugi dejavniki – ne pa novinar sam. To pomeni, da novinarji v večini primerov pristajajo na definicije novinarskih dogodkov, kot jim jih posredujejo drugi. Z definiranjem pa se ti drugi bistveno vpletajo tudi v procese interpretacije – podeljevanja pomena informacijam. Tu imajo posebno vlogo uradni viri informacij, torej tisti, ki imajo »pravico govora«, »pooblastilo« za dajanje informacij zaradi svoje priznane funkcije oz. zaradi svojega položaja in vloge v različnih organizacijah, službah, skupnostih... V skupnem številu virov informacij, s katerimi so se srečevali v raziskavi opazovani novinarji, jih ima status uradnega vira kar 65,28 odstotka. Uradni viri informacij so v primerjavi z neuradnimi viri informacij v privilegiranem položaju. Na podlagi stikov z uradnimi viri informacij se sporočilo pojavi kar pri 95,24 odstotka virov, pri neuradnih virih pa je ta odstotek le 68,65. Kljub temu pa je le 45,28 odstotka uradnih virov v sporočilih tudi eksplicitno navedenih. Stališča 34,16 odstotka uradnih virov so v tekstih sicer dokaj dobesedno povzeta, a tega z branjem besedila na noben način ni mogoče odkriti. Stališča teh virov so namreč predstavljena kot novinarjev pogled na stvari.

Z uradnimi viri informacij novinarji v primerjavi z neuradnimi viri vzpostavijo stalnejše odnose, z njimi kontinuirano komunicirajo, njihovih informacij običajno ne preverjajo, opredeljujejo jih kot poznavalce, do njih imajo vsaj službeno pozitiven (79,59% uradnih virov), do številnih pa tudi osebno pozitiven (45,92% uradnih virov) odnos.

UDC: 659.3-057(497.12):659.2**DRAME, Ines: Who is the News Reporter?****Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 3-4, pg. 298**

In their work, reporters significantly depend on official information sources, which often assume the primary informatory role in the mass media. In the presented research, the studied reporters, in 69.43% of the cases, had not themselves been the initiators of contact with information sources but other factors influenced their information seeking. This means that in most cases, reporters accept the definitions of reporting news as they are mediated by others. By defining, these other factors significantly interfere also in the processes of interpretation – giving significance to information. Here a major role is played by official information sources, those that have the "right of speech", the "mandate" for giving information on account of their recognized function, or rather, due to their position and role in various organisations, services, communities... In the overall number of information sources with which the reporters in the research meet, a whole 65.28% had the official source status. Official sources of information have, in comparison with unofficial sources, privileged position. On the basis of contacts with official information sources the news are put before the public in 95.24%, while with unofficial sources this percentage is only 68.85. But despite this, only 45.28% of official sources are explicitly quoted in the news. Views of 34.16% of official sources are quite literally summarized, but this can in no way be discovered by reading the text. This is so as the views of these sources are presented as the reporter's outlook on the matter.

In comparison with unofficial information sources, journalists establish more lasting relations with official sources, they communicate continuously, usually they do not verify the given information, they declare the sources as connoisseurs, they have at least professionally positive (79.59% of official sources), with numerous even personally positive (45.92% of official sources) relationships.

UDC 355.3(430)

ARNEJČIČ, Beno: Vojaško vodenje in nadzor nad nemško armado
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 3-4, str. 310

Nemška armada je po padcu berlinskega zidu in po združitvi Nemčij v enotno državo doživela proces reorganizacije in zmanjšanja svojih sil (Neubau der Bundeswehr). Sestavni del teh sprememb je bil tudi nov odnos do vojaškega vodenja v nemški vojski, v kateri osrednje mesto zavzema vojaški vodja kot osebnost. Nemška armada gradi odnos do civilne družbe s pomočjo koncepta »notranjega vodenja« (Innere Fuehrung), ki izenačuje pripadnika vojske (vojaka, oficirja in podoficirja) z drugimi državljani v civilu. Nemška vojska je nadzorovan in odgovoren mehanizem parlamentu. Pojmi: vojaški vodja, optimalno vojaško vodenje, umetna inteligenca in vojaško vodenje in poveljevanje, izvršno vodenje, učinkovito vodenje, stili vojaškega vodenja, renacionalizacija armad v Evropi, politični in parlamentarni nadzor nad vojsko.

UDC: 355.3(430)

ARNEJČIČ, Beno: Military Management and Surveillance over the German Army
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 3-4, pg. 310

German Army was, after the fall of the Berlin Wall and after the unification of both Germanies, going through the process of reorganization and reduction of its own military forces ("Neubau der Bundeswehr").

A structural part of this changes was also a new relation to the military leadership in the German Army where the military leader, as a personality, has the foremost place. The German Army builds relations with the civil society with help of the concept of "inner leadership" (Innere Fuehrung) which makes equal the rights of the German Army members with those of civilians. The Germany army is supervised by a responsible mechanism of the German Parliament.

Contents: military leader, artificial intelligence and military leadership and commanding, executive leadership, effective leadership, style of military leadership, renationalization of armies in Europe, political and parliamentary control over the military.

UDK: 316.6(437.6)

LAIFEROVA, dr. Eva: Problemi vzpostavitve notranjih meja zavesti slovaškega prebivalstva

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 3-4, str. 320.

Proces transformacije se skupaj z razcepitvijo nekdanje ČSFR izraža v družbeni zavesti prebivalcev Slovaške Republike. Oba fenomena tej zavesti postavljata tako imenovane notranje meje.

V slovaški družbi je prostor za oblikovanje liberalne duhovne atmosfere premalo izrabljen. Vzroki za to so predvsem zgodovinski, politični, gospodarski, psihološki in družbeni. Prebivalci ČR in SR različno doživljajo novo zgodovinsko stvarnost, na kar bistveno vplivajo njihove elite in množična občila. Razlike v ocenjevanju in pristopu k novi realnosti so v SR posebej izražene in očitne med slovaško inteligenco. Vprašanje je, ali bo takšno stanje v prihodnje prispevalo k oblikovanju konstruktivne podobe realnosti ali pa bo le še okrepilo družbeno apatičnost.

UDC: 316.6(437.6)

LEIFEROVA, Eva, Phd.: Problems of Reestablishing the Inner Boundaries of Consciousness of the Slovak People

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 3-4, pg. 320

The transformation process, together with the disintegration of former Czechoslovakia, reflects in the social consciousness of the people of the Slovak Republic. Both phenomena set the so-called inner boundaries to this consciousness.

In Slovak society, the space for the formation of liberal spiritual atmosphere is not exploited enough. The reasons for this are chiefly historical, political, economic, psychological and social. Citizens of the Czech and of the Slovak Republics experience this historical reality quite diversely, being significantly influenced by their elite and mass media. The differences in assessment of, and in approach to the new reality are, in the Slovak Republic, especially expressed and prominent among the Slovak intelligentsia. The issue arises: will such a state of affairs contribute to the formation of a constructive perception of reality in the future, or will it only strengthen the social apathy.

UDC: 355.02(73)

WENDT, dr. Allan: ZDA in bodočnost evropske varnosti
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 3-4, str. 338

Ameriška varnostna politika v Evropi temelji na treh premisah:

1. Preprečiti vsaki državi direkten napad na ZDA.
 2. Odstraniti indirektno grožnjo napada s preprečitvijo dominacije ene države v Evropi.
 3. Pospeševati ekonomsko prosperiteto v Evropi. Kot sestavni del takšne strategije je predsednik Clinton v Bruslju predlagal projekt Partnerstvo za mir.
- Slovenija izpolnjuje vstopne kriterije, ki jih je postavil NATO. Je članica Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi in je pokazala svojo pripravljenost, da sodeluje v Partnerstvu. Njegov namen je posredovati evropskim novim demokracijam varnost in stabilnost, ki sta omogočili dosedanje prosperiteto NATO in Zahodne Evrope.

UDC: 355.02(73)

WENDT, Dr. Allan: The United States and the Future of European Security
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 3-4, pg. 338

American security policy in Europe is based upon three longstanding objectives:

1. Prevent any country from launching a direct attack on the United States.
2. Prevent indirect threat to the United States by ensuring that no single power dominates in Europe.
3. Promote economic prosperity throughout Europe.

As part of this strategy, President Clinton proposed at Brussel a Partnership for Peace. Slovenia meets the criteria set forth in the NATO invitation to join. It is a member of the Conference on Security and Cooperation in Europe and has demonstrated its willingness and ability to contribute to Partnership.

This Partnership is intended to extend to the new democracies of Europe the security and stability that have made NATO and Western Europe prosperous.

UDK: 338.2:321.7(73)

FERFILA, dr. Bogomil: Ekonomska demokracija v ZDA
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 3-4, str. 341

V sedemdesetih letih se je vse več ameriških korporacij odločalo za uvajanje delavskega lastništva. Ideologija, ki tiči za projektom lastništva zaposlenih delavcev, gradi na prepričanju, da morajo vsi delavci v določeni meri postati tudi lastniki (kapitalisti). Obenem pa je podprta z vrsto konkretnih ukrepov in zahtev: z zvezno zakonodajo, ki podpira uvajanje lastništva delavcev z davčnimi pobudami; s spremembami v svetovni in ameriški ekonomiji in z vse višjim izobrazbenim nivojem ameriškega delavca.

Do leta 1983 so bili ESOPi ustanovljeni v več kot 4000 ameriških podjetjih, do leta 1986 se je njihovo število povečalo na 5000.

UDC: 338.2:321.7(73)

FERFILA, Bogomil, Phd.: Economic Democracy in USA
Teorija in praksa, Ljubljana 994, Vol. XXXI, No. 3-4, pg. 341

Since 1974, U. S. companies have begun more and more to experiment with partial or full employee ownership. The current employee ownership movement reflects Americans' belief in the merits of bringing capitalist opportunities within the reach of common workers, but it is primarily the result of a number of more immediate and concrete forces, such as: changes in the economy, social change at the workplace and federal legislation encouraging employee ownership.

U. S. employee ownership companies vary widely in the form of worker ownership, the amount of stock owned by employees, and the extent of worker control. The most popular employee ownership types are employee stock ownership plans (ESOPs) and worker cooperatives. By 1983, ESOPs had been established in more than 4000 U. S. firms, and had made stockholders of more than 7 million employees. By 1986 the number of ESOPs had grown to nearly 5.000 plans and more than 2.000 additional corporations were maintaining stock bonus plans for their workers that were like the ESOPs in all but name.

Contents

ARTICLES, DISCUSSIONS

- JANEZ STREHOVEC: Actions and Spaces of Aesthetic Man 227
MARKO KERŠEVAN: Religion, Europe and Slovenes 242
BREZOVŠEK MARJAN: Balancing European Federalism 256
ROBERT G. MINNICH: Citizenship and the Politicization of Ethnicity as an Aspect of State-Making in Marginal South-Central European Communities 267

FROM RESEARCH

- DANICA FINK-HAFNER: Policy Process in Democratic Transition 284
INES DRAME: Who is the News Reporter? 298
BENO ARNEJČIČ: Military Management and Surveillance over the German Armada 310
EVA LAIFEROVA: Problems of reestablishing the Inner Consciousness of the Slovak People 320

CURRENT INTERVIEW

- MATEJA KOŽUH-NOVAK: Battle for Health. Will This Really be the Orientation of the Last decade of the 20 Century? 325

AMERICAN FILE

- ALLAN WENDT: The United States and the Future of European Security 338
BOGOMIL FERFILA: Economic Democracy in USA 341

VIEWS, COMMENTARIES

- JANEZ STANIČ: Political Geography of Post-Communist Europe 346
ALEŠ DEBELJAK: Independent Critique? No, Thanks! 350
MILAN GORJANC: The Price Slovenia is to Pay for Joining NATO 357
DRAGO FLIS: Change of Government in Greece. Example of Peaceful Change of the Political Elite in the Turbulent Balkans 368

STUDENTS RESEARCH

- MATEJ MAKAROVIČ: Decentralized Society and the End of Totalist Ideologies 377

SCIENTIFIC AND EXPERT MEETINGS

- MARICA URŠIČ: Congress on Ecological Communication 388

PRESENTATIONS, REVIEWS

- JON ELSTER: Local Justice (Marjan Brezovšek) 389
GEOFFREY HARRIS & DAVID SPARK: Practical Newspaper Reporting (Melita Poler) 391

FROM SOCIAL SCIENCES BOOKSHELF

- MIRO CERAR, Jr.: Multi-Extension of Human Rights and Duties (Marjan Brezovšek) 394
DONALD I. FERGUSON & JIM PATTEN: Journalism Today! (Melita Poler) 395

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

398

AUTHORS' SYNOPSES

404

NOVE ZALOŽBE FAKULTETE ZA DRUŽBENE VEDE

Izvirna dela iz programa 1992:

- dr. Tine Hribar: TEORIJA ZNANOSTI IN ORGANIZACIJA RAZISKOVANJA
- dr. Maca Jogan: DRUŽBENA KONSTRUKCIJA HIERARHIJE MED SPOLOMA
- dr. Slavko Splichal (v sod. z A. Bekešem): ANALIZA BESEDIL
- dr. Ivan Bernik: DOMINACIJA IN KONSENZ V SOCIALISTIČNI DRUŽBI
- dr. Danica Fink Hafner: NOVA DRUŽBENA GIBANJA – subjekti politične inovacije
- dr. Niko Toš: SLOVENSKI IZZIV, dokumenti SJM
- dr. Veljko Rus: MED ANTIKOMUNIZMOM IN POSTSOCIALIZMOM
- dr. Anton Grizold (ured.): RAZPOTJA NACIONALNE VARNOSTI

Izvirna dela iz programa 1993:

- dr. Stane Južnič: IDENTITETA
- dr. Pavle Gantar: SOCIOLOŠKA KRITIKA TEORIJ PLANIRANJA
- dr. Nada Sfiligoj: MARKETINŠKO UPRAVLJANJE
- dr. Niko Toš (ured.): EKOLOŠKE SONDAŽE, dokumenti SJM
- dr. Anuška Ferligoj, Anton Kramberger (ured.): DEVELOPMENTS IN STATISTIC AND METHODOLOGY (Metodološki zvezki 9)
- dr. Bojko Bučar: MEDNARODNI REGIONALIZEM – mednarodno večstransko sodelovanje evropskih regij
- dr. Jan Makarovič: LOGIKA DELA, zgodovina in prihodnost
- dr. Drago Zajc: SLOVENSKI PARLAMENT V PROCESU POLITIČNE MODERNIZACIJE

Okvirni program 1994:

- dr. Drago Kos: RACIONALNOST NEFORMALNIH PROSTOROV
- dr. Mitja Hafner Fink: SOCIOLOŠKA RAZSEŽJA RAZPADA JUGOSLAVIJE
- dr. Marko Lah: RAZVOJ IN KONSEKVENCE TEORIJE EFEKTIVNEGA POVPRASEVANJA
- dr. Bogomil Ferfila, dr. Paul Phillips: ECONOMICS: SLOVENE AND CANADIAN POLITICAL ECONOMY
- dr. Helmut Willke: SISTEMSKA TEORIJA RAZVITIH DRUŽB
- dr. Franc Mali: ZNANSTVENA SKUPNOST KOT SISTEMSKI DEL DRUŽBE
- dr. Niko Toš (ured.): SJM
- dr. Boštjan M. Zupančič: POLJE MODERNE RESNIČNOSTI
- dr. Stane Južnič: ANTROPOLOGIJA
- dr. Marjan Brezovšek: FEDERALIZEM IN DECENTRALIZACIJA
- dr. Ivan Svetlik (ured.): ZAPOSLOVANJE
- dr. Matjaž Šuen: RAZISKOVALNO NOVINARSTVO

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

V želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosi uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

- 1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana.
- 2) Znanstveni in tehni strokovni prispevki naj ne presegajo 15–20 strani (s 30 vrsticami na stran z dvojnimi razmakom med vrsticami); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije po 5 strani.
- 3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.
- 4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in po možnosti tudi v angleščini.
- 5) Vrstni red znanstvenih in strokovnih prispevkov naj bo naslednji: naslovna stran (ločeno), tekst, opombe, seznam literature v predpisani obliki.
- 6) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafikon morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.
- 7) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:
 - a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije, Ljubljana, Delavska enotnost.
 - b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradigma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70–86.
 - c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj, JV: Kregar Peter et. al., Neformalno delo. Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33–82.
- 8) Vključevanje referenc v tekst; če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).
- 9) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznani z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.
- 10) Zaradi tehničnih razlogov prosimo avtorje, da se izogibajo zapletenim matematičnim izrazom ali uporabi simbola v drugih črkopisih (npr. grške črke).
- 11) Prispevkov ne vračamo.

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

RAZPRAVE, RAZISKAVE

PETER KLINAR: O nacionalni identiteti in etnonacionalizmi

NIKO TOŠ: Volilno telo in politični prehod (tranzicija)

ZDRAVKO MLINAR: Odpiranje v Evropo, bogatitev in ogrožanje

ZDENKO ROTER: Slovenija kot laična demokratična država

MARJAN SVETLIČIČ: Izzivi tehnološke strategije Slovenije

MARJAN BREZOVŠEK: Javna uprava – od klasičnega k modernim pristopom

IGOR LUKŠIČ: Nazaj k fevdalizaciji in korporativizmu

MARKO JAKLIČ: Odnosi med podjetji z vidika tržne strukture gospodarstva

STANKA KUKAR: Ženske in moški v sistemih pokojninskega zavarovanja

SAMO UHAN: Respondenti in stališča

ANTON GRIZOLD: Institutionalization of the Prevention and Solution of Conflicts Between States

POGLEDI, KOMENTARJI

BRANKO CARATAN: Politika ZDA do Hrvaške in Bosne

NAŠ PREVOD

OTMAR HÖLL/THOMAS WENINGER: Politična znanost v Avstriji

PHILIPPE MANIGART: Civilno vojaška razmerja v pluralističnih demokracijah (belgijski primer)

V prodaji

NOVE KNJIGE ZALOŽBE

FAKULTETE ZA DRUŽBENE VEDE

Informacije v Teoriji in praksi